Jhr. Dr. A. F. de Savornin Lohman

Bijdragen tot de Geschiedenis der Christelijk-Historische Unie

door

H. van Malsen

ingeleid door

Dr. J. Th. de Visser

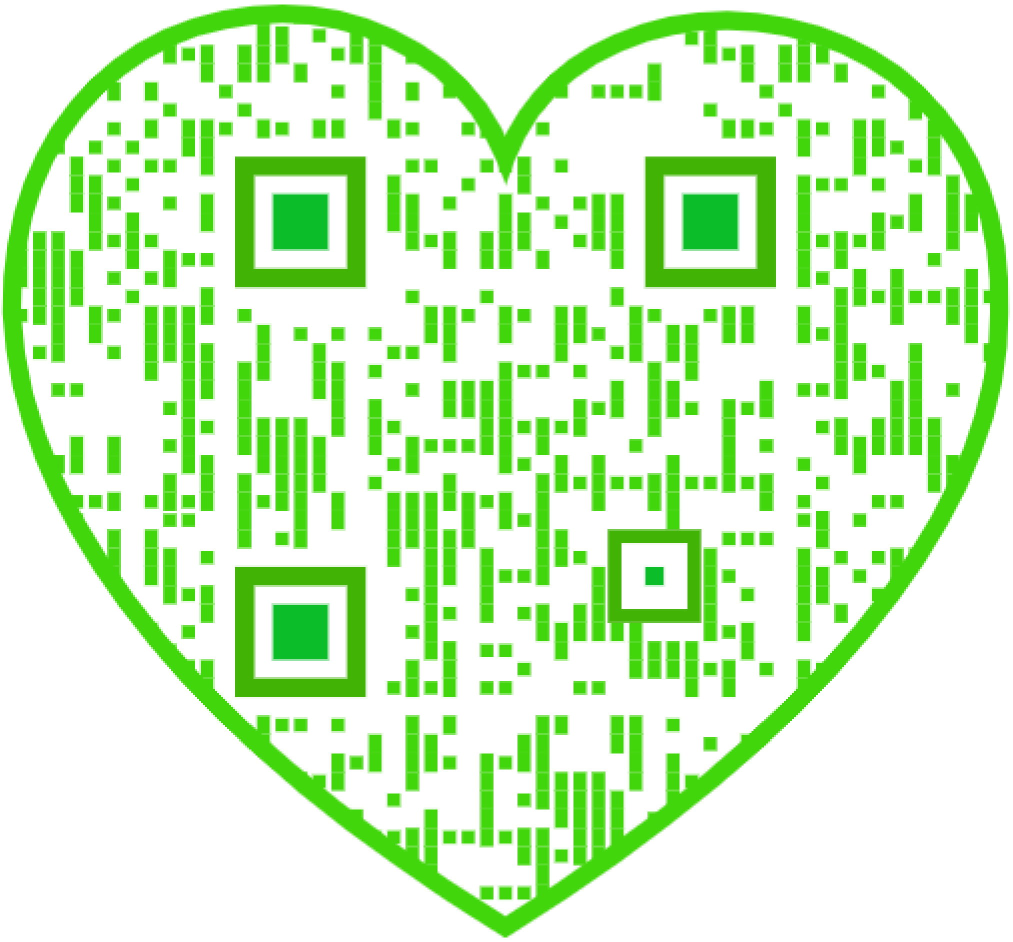

Jhr. Dr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN

Jhr. Dr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS DER

CHRISTELIJK-HISTORISCHE UNIE

IN OPDRACHT VAN DEN SCHRIJVER VERZORGD

DOOR H. VAN MALSEN

INGELEID DOOR Dr. J. Th. DE VISSER,

MINISTER VAN STAAT, OUD-MINISTER VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN, OUD-LID VAN DE TWEEDE KAMER DER STATEN-GENERAAL

Ontwikkelingsgeschiedenis der Christelijk-Historische Unie.

C. BLOMMENDAAL
's-GRAVENHAGE

ERRATUM.

Op bladzijde **83** is abusievelijk het hoofd „Roeping en doel der Vrij-Antirevolutionaire Partij" dat reeds op bl. **55** voorkomt, herhaald. Op bladzijde **83** moet dit vervallen.

INHOUD VAN HET TWEEDE DEEL

blz.

HOOFDSTUK I: ORGANISATIE DER VRIJ-ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ.

1. De Nederlander en de Antirevolutionaire Partij (22 Januari 1895) 3
2. De Commissie van Advies (30 Nov.—3 Dec. 1896) 5
3. De reorganisatie onzer partij (30 Dec. 1896) . . . 15
4. Programma van Actie (Maart—April 1897) . . . 22
5. Reorganisatie der Antirevolutionaire Partij (8 Nov. 1897) 35
6. Een eigen program (10—15 November 1897) . . . 38
7. De organisatie der Vrij-Antirevolutionaire Partij (22 Nov. '97—21 Feb. '98) 47

HOOFDSTUK II: ROEPING EN DOEL DER VRIJ-ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ.

1. Onze Roeping (11 Mei 1895) 56
2. Onze partij (6 Januari 1896) 61
3. Wat zijn wij? (10—23 April 1896) 65
4. Zelfstandig optreden (14 Juni 1897) 84
5. Geen Demagogie (14 Juni 1897) 87

HOOFDSTUK III: ORGANISATIE DER CHRISTELIJK-HISTORISCHE UNIE.

1. Eenheid (25 Mei 1903) 92
2. Fusie der Christelijk-Historischen (13 Juli 1908) . 95
3. Een Fusie-commentaar (15 Juli 1908) 101
4. In Protestantschen zin (25 Juli 1908) 104
5. Bronsveld's Kroniek (16 September 1908) . . . 105

blz.
6. De Sneeksche leiding (19 October 1908) 111
7. Honesty is policy (22—25 Mei 1909) 112
8. De Klaroen (Juli—Sept. 1909) 125
9. Beginselloos? (11 October 1911) 141

HOOFDSTUK IV: GESCHIEDENIS VÓÓR EN NA DE FUSIE.
1. Het Bondgenootschap (8—12 Juli 1897) 148
2. Onze houding (20—23 Augustus 1897) 154
3. Samenwerking (26 Juni—10 Juli 1899) 159
4. Christelijk-Historisch standpunt (13 October 1902) 172
5. Partijbesluiten (6 October 1906) 175
6. Een oorlogsverklaring (28 Sept.—11 October 1911) 178
7. Subjectief en objectief (25 Juli 1918) 206
8. Jan Plazier als echt-antirevolutionair (3 September 1921) 211

HOOFDSTUK V: CLERICALISME EN KERKELIJKE POLITIEK.
1. Loslating van artikel 20 van ons program (23 Mei 1885) 216
2. Mijn verhouding tegenover de Kerk (December 1885) 218
3. Kerk en Politiek (5 Juni 1895) 220
4. Een verweer (1—5 Juli 1897) 224
5. Een onrechtvaardig kettergericht (26 Nov. 1898) . 229
6. Ruim of bekrompen? (23 Januari 1899) 233
7. Niets geleerd (15 Juli 1901) 235
8. Gevaar voor kerkelijke overheersching (19 Aug. 1901) 240
9. Verdraagzaamheid (16 November 1903) 243
10. Heel de Kerk en heel het volk (21 Augustus 1905) 244
11. Vragen ter inlichting (24 Januari 1906) 248
12. Kantteekeningen (26—28 Februari 1906) 251
13. Liberaal doctrinarisme (15 Juli 1907) 256
14. Valsch alarm (16—18 November 1912) 259
15. Christelijk-Historisch, niet kerkelijk (13—20 Jan. 1913) 265
16. Naschrift (5 Februari 1913) 286
17. Groote E of kleine e? (19 November 1921) . . . 289

I.

ORGANISATIE
DER VRIJ-ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ.

DE NEDERLANDER EN DE ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ.

In de kroniek van Dr. Bronsveld komt de volgende zinsnede voor: „Wij kunnen ons bedriegen, maar wij meenen ons toch niet te vergissen, wanneer wij zeggen, dat de groote meerderheid van hen, die de antirevolutionaire legertros uitmaken, trouw zijn gebleven aan de *Standaard*. Hiermee is natuurlijk niets onvriendelijks of onaangenaams gezegd aan de heeren de Savornin Lohman c.s., die door de *Standaard* zijn uitgeworpen. Maar als wij onszelven afvragen, welke fractie van ons volk die heeren vertegenwoordigen, dan komen wij tot de slotsom, dat zij zeer klein is, en dat zij, als politieke partij, geen toekomst heeft.''

Niet om de belangrijkheid van de kroniek op zichzelve willen wij daarvan een woord zeggen, maar om de belangrijkheid van de zaak.

Welverre dat wij „iets onvriendelijks of onaangenaams'' zouden vinden in het gezegde van den schrijver, zijn wij er hem dankbaar voor. Er blijkt uit, dat althans op één punt het doel bereikt is; het doel, dat ook ons blad zich blijkbaar steeds voor oogen heeft gesteld.

Er was, zoo kwam het velen voor, een groot gevaar ontstaan voor de antirevolutionaire partij: het gevaar n.l. dat zij, in plaats van eene nationale rechtspartij te blijven, zou ontaarden in eene kerkelijk democratische: de ellendigste van alle.

Zeer juist had o.a. Dr. Kuyper aan het slot van Ons Program betoogd, dat zijne, (ook onze), „staatsbeschouwing er niet op aangelegd was om uitsluitend een land te bevredigen, waarin niet dan Calvinistische antirevolutionairen woonden''. Er was bij hem geen „sprake van een Calvinistisch Utopia'', maar „van het Rijk der Nederlanden, gelijk dit in de tweede helft der 19e eeuw feitelijk bestaat''. Zijn „schets, wel van antirevolutionaire zijde uitgaande'',

was „toch bestemd *voor het heele land,* d.i. er op aangelegd om een *modus vivendi* te bieden aan alle partijen. Zeer zeker met den partijstempel, d.i. met den eisch onzer beginselen gewaarmerkt, maar desniettemin in aard en strekking *nationaal*". (Ons Program § 325)

Voorts had dezelfde schrijver, in navolging van Mr. Groen van Prinsterer, steeds aangedrongen op *een ander* kiesstelsel, dat rekening hield met eene *organische vertegenwoordiging,* en had hij tegelijkertijd zoowel het bestaande als het algemeene kiesrecht zeer principieel bestreden.

Door den loop der omstandigheden scheen onze partij te zullen verloopen in eene kerkelijke partij, en wel bestaande uit die gereformeerden, die zich aansloten bij de christelijk-gereformeerde kerken en bij de kerken in doleantie; terwijl die partij arm in arm scheen te willen gaan met de radicale, die nog veel consequenter dan de liberale de revolutionaire beginselen in toepassing brengt.

Welke de bedoeling geweest is, hoe dat gevaar ontstaan is, — dat alles kan buiten bespreking blijven. Maar het *gevaar bestond.* Daartegen kwamen eenige antirevolutionairen in verzet, onder de leuze: *Nous maintiendrons.*

Maar deze handhavers van het bestaande program hebben zich steeds, *ook in het felste van den strijd,* onthouden van het vormen eener eigen fractie. Ons blad ontraadde zelfs eigen locale kiesvereenigingen op te richten, *zoolang niet in loco gebleken was,* dat met de voorstanders der afwijkende politiek geen land meer te bezeilen was. En ook dan slechts als veiligheidsklep; niet als principieel tegenstander. Dat laatste kan en mag niet, waar het gaat tusschen kiesvereenigingen, die *hetzelfde program* hebben aanvaard.

Wij achten alle *noodelooze* scheuring en verdeeldheid uit den booze; vooral op politiek gebied en op elk gebied, waar *gewerkt* en *gehandeld* moet worden. Volgens sommigen, o.a. volgens de *Zeeuw,* zijn er onder de antirevolutionaire Kamerleden reeds drie groepen: de groep Van Alphen, de groep Lohman en... de groep Staalman! Op die wijze kunnen wij in de Kamer wel honderd groepen krijgen, of nog meer, indien de individuus kans zien zichzelven ook nog eens te onderverdeelen!

Of nu het gevaar, waarvan wij spraken, bezworen is; of inderdaad de groote massa der antirevolutionairen reeds het straks bedoeld gevaar heeft opgemerkt, — dat kunnen wij nu nog niet beoordeelen.

Te ontkennen valt het niet, dat van verschillende zijden onze goede bedoeling vaak is miskend; dat inzonderheid meer dan één gerefor-

meerd predikant er toe meegewerkt heeft, om van de lectuur onzer artikelen juist diegenen af te houden voor wie ze allereerst bestemd waren, *hoewel zij nimmer hebben durven beweren, dat onze verdediging van die beginselen niet juist was*. Of zij daar *goed* aan gedaan hebben, kome voor hun eigen verantwoording. Wij meenen intusschen gegronde reden te hebben voor onze meening, dat, ondanks velerlei tegenkanting, velen èn onze bedoeling èn ons goed recht zeer wel inzien; wij zijn tevens overtuigd, dat op politiek gebied menigerlei misverstand bestaat en dat mannen uit *alle* partijen op den duur zullen inzien, dat de antirevolutionaire beginselen, mits toegepast zooals in „het'' en in „Ons'' Program is bedoeld, „er op aangelegd zijn om een *modus vivendi* te bieden aan alle partijen''.

Het verheugt ons dus zeer dat Dr. Bronsveld het getuigenis aflegt, dat de heeren De Savornin Lohman c.s. als eigen fractie geen politieke toekomst hebben. Wij moeten *te samen* vooruit op den antirevolutionairen weg, *doch weigeren ons te laten indeelen, hetzij bij kerkelijke, hetzij bij andere politieke partijen.* Met de eerste hebben wij op politiek gebied thans niets te maken; tegen de laatsten, hoe zij ook heeten, staan wij principieel over, en daarom wenschen wij haar nimmer te helpen in het plukken van vruchten, die op onzen grond niet wassen.

22 Januari 1895.

DE COMMISSIE VAN ADVIES.

Te Utrecht heeft zich eene Commissie geconstitueerd, die zich bereid verklaart advies, en mitsdien voor zooveel noodig, leiding te geven aan die groepen van antirevolutionairen, die wel het program van beginselen aanvaarden, maar niet de tegenwoordige leiding der partij.

Daar de hoofdredacteur van ons blad als Kamerlid de Utrechtsche vergadering heeft bijgewoond, zijn wij in staat met kennis van zaken èn de beweegredenen mee te deelen, die tot dezen stap hebben geleid, èn de bedoeling van deze wijze van optreden. Daartoe wenschen wij thans over te gaan.

Tot recht verstand der zaak is het noodig, onzen lezers het een en ander in herinnering te brengen. Alleen toch door de oorzaken van de tegenwoordige gedeeldheid in onze partij na te gaan, wordt het mogelijk den thans te volgen weg te vinden. Het voortdurend geroep, dat het toch zoo jammer is, dat men verdeeld is, en dat men

zich weer moest verzoenen, leidt tot niets, zoolang ieder daarbij denkt: mits gij tot mij overkomt!

Gelijk men weet, bestond er vóór 1878 bij zeer vele antirevolutionairen in den lande groot bezwaar om mee te gaan met Dr. Kuyper, wiens bedoelingen zij niet vertrouwden. Maar in dat jaar werd het bekende program van beginselen openbaar gemaakt, ontworpen wel is waar door Dr. Kuyper, doch in overleg met andere mannen, waaronder er waren, die op staatkundig gebied veel vertrouwen genoten. Aan Mr. Groen van Prinsterer o.a. was reeds vroeger een schets voorgelegd, in substantie neerkomend op wat nu staat in het program; eveneens oefenden op de eindredactie invloed uit de heeren Lintelo de Geer van Jutfaas, Gratama en De Savornin Lohman. Zoo werd het program een krachtig middel om de verschillende groepen te binden.

De kiesvereenigingen, die het aanvaardden, besloten nu, op initiatief van Dr. Kuyper, een *Centraal-Comité* te vormen, welks leden door haar in de Deputatenvergadering zouden worden gekozen. Bovendien was er een vaste *Commissie van advies,* bestaande uit een praeses en twee assessoren, evenals de leden van het Centraal-Comité te kiezen door de algemeene vergadering. Deze Commissie zou „in engeren zin belast worden met de politieke leiding van de partij", doch „onder toezicht en volgens informatie van het Centraal-Comité". Aan den Praeses werd geen enkele bevoegdheid toegekend, behalve deze, dat bij staking van stemmen op de Deputatenvergadering zijn stem besliste.

De kiesvereenigingen, die afgevaardigden zonden naar de Deputatenvergadering, werden geacht zich aan te sluiten *bij het program,* maar mochten, blijkens art. 10, „door hare *aansluiting aan het Centraal-Comité* nooit geacht worden eenig stuk of deel van hare autonomie te hebben prijsgegeven". „Het Centraal-Comité noch ook de Deputatenvergadering bezit ten opzichte der kiesvereenigingen eenige andere dan louter raadgevende of contractueele bevoegdheid." Een antirevolutionaire kiesvereeniging, die zich niet verkoos te houden aan eenig besluit der Deputatenvergadering, hield daarom niet op te zijn wat zij vóór de aansluiting was, n.l. een antirevolutionaire kiesvereeniging. Alleen hield zij, zoolang zij zich onttrok aan het Centraal-Comité, op mede te werken tot het doel, waarmee dat Comité zich gevormd had, n.l. „door aaneensluiting en saamwerking de eenheid van richting onder de antirevolutionairen *in den lande* te bevorderen".

Op deze wijze werd eene echt antirevolutionaire partijorganisatie in gezond-democratische richting tot stand gebracht. Immers stonden allen op denzelfden grondslag, maar de leiding der partij *ging uit* van de kiesvereenigingen zelve; in die kiesvereenigingen had men, naar den eisch van goed-antirevolutionaire beginselen, gepoogd personen van zeer verschillende inzichten — want het program is *zeer* ruim gesteld — bij elkander te houden, opdat men *op elkander* invloed zou kunnen uitoefenen. Niets toch gaat sterker in tegen de antirevolutionaire grondstellingen dan het verdeelen der maatschappij in allerlei kringen, om dan die gescheiden deelen elk op zichzelf te doen bijdragen tot de vorming van een college, dat juist het volk *in zijn geheel* moet vertegenwoordigen.

Aan geen persoon was de leiding opgedragen; wel aan de *Commissie van advies,* en aan deze nog slechts „onder toezicht en volgens informatie van het Centraal-Comité''. De tijden, waarin één man, Mr. Groen van Prinsterer, — vaak als generaal zonder leger aangeduid, — de leider was, die tijden waren voorbij.

Intusschen begrepen die antirevolutionaire kiesvereenigingen zeer goed, dat politieke leiding der partij niet hetzelfde is als politieke leiding des lands. Het denkbeeld, alsof de afgevaardigden slechts uit te voeren hadden wat de kiesvereenigingen wilden, werd destijds, en terecht, niet antirevolutionair geacht. Er moest voortdurende aanraking zijn tusschen kiezers en gekozenen; de kiezers hadden recht vooraf de candidaten te onderzoeken, en behoefden niet in den blinde op een „geschikt persoon'' te stemmen; kortom, er moest zijn een zedelijke band tusschen kiezers en gekozenen; maar de gekozene was en bleef vrij. Ook dit punt werd tot klaarheid gebracht, toen de Kamerleden, die het program beaamden, zich aaneensloten, en in eene vergadering, onder leiding van Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude, uitdrukkelijk verklaarden, dat zij ook tegenover de kiezers en het Centraal-Comité volkomen vrij en zelfstandig wenschten te blijven. [1])

De organisatie, in 1878 tot stand gebracht, was o.i. volkomen correct, maar zij onderstelde eene vrije en bekwame pers. Zullen toch de antirevolutionaire kiesvereenigingen zelve, door de keuze der leden van het Centraal-Comité, de richting aangeven, waarin de partij zich wenscht te bewegen, dan kunnen zij de voorlichting der pers niet ontberen. Politiek is geen kinderspel, en een juist oordeel zich te

---

[1]) De verklaring is o.a. te vinden in de *Nederlander* van 31 Mei 1894.

vormen over staatkundige quaesties is niet zoo gemaklijk en eenvoudig als menigeen denkt.

Nu had evenwel *de partij* als zoodanig geen blad; maar Dr. Kuyper had *zijn* blad; een blad, dat hem thans alleen toebehoort, op welks richting dus niemand buiten hem rechtens invloed kon uitoefenen, en waarin, blijkens zijn herhaalde verklaring, de hoofdredacteur steeds zijn persoonlijke zienswijze uitspreekt, zonder zich aan het oordeel van wien ook, ook niet aan dat van het Centraal-Comité of de Commissie van advies, gebonden te achten.

Dat dientengevolge niemand grooter invloed op de vorming van onze partij kon uitoefenen dan Dr. Kuyper, spreekt van zelf. Maar voor te groote eenzijdigheid was geen nood, omdat in de Kamer de leden van verschillende richting moesten samenwerken, en elk lid een vrij groote mate van zelfstandigheid toonde te bezitten. Feitelijk had de „Kamerclub'' niet minder, wellicht meer invloed op den gang van zaken dan Dr. Kuyper; wel kon zij de *Standaard,* maar ook deze haar niet voorbijgaan. Zoo bleef tot aan 1891 (aftreding van het Kabinet-Mackay) de eenheid der partij bewaard; niet een uitwendige eenheid alleen, maar ook de inwendige; de broederlijke samenwerking van de verschillende groepen en richtingen. Destijds benijdden sommige andere groepen in de Kamer het partijverband der antirevolutionaire Kamerclub.

De geschiedenis na 1891 — n.l. sinds de optreding van het Kabinet Tienhoven-Tak — ligt nog versch in het geheugen. Men weet, hoe Dr. Kuyper in *zijn* blad het voor de kieswet-Tak opnam. Daarin handelde hij *niet* als Voorzitter van het Centraal-Comité of van de Commissie van advies; de assessoren zijn, meenen wij, niet eens geraadpleegd; in elk geval stonden zij niet aan zijne zijde. Ook wist hij, dat vele invloedrijke leden der partij, ook Mr. Keuchenius, geheel anders over die wet dachten dan hij. Van het eerste oogenblik af werden die adviezen van de *Standaard* dan ook door enkele bladen bestreden, en het is bij de stemming in 1894 wel gebleken, dat een groot deel der antirevolutionaire kiezers aan de zijde stond van die opponeerende bladen.

Maar nu werd het ook duidelijk, dat Dr. Kuyper, door middel van *zijn* blad, feitelijk geheel de leiding der partij, *met terzijdestelling van de oorspronkelijke organisatie,* in handen gekregen had.

Dit was een natuurlijk gevolg van de omstandigheden.

Wel had van 1879 tot 1888 de antirevolutionaire Kamerclub het eigenlijke beleid der politieke aangelegenheden gevoerd; hoe zou dat

ook anders mogelijk geweest zijn, want uit de studeerkamer kan niemand de praktische politiek leiden. Maar de *Standaard,* die tegenover de Kamerleden een nog al eigenaardige positie inneemt, gaf steeds aan haar lezers den indruk, dat, hetgeen voorviel, op haar advies geschiedde, of dat althans haar advies behoorde gevolgd te worden, en al het minder goede eenvoudig het gevolg was van het in den wind slaan van haar raadgevingen. De liberale pers steunde, om licht te bevroeden redenen, het algemeen gevoelen, dat Dr. Kuyper en hij alleen de eigenlijke leider was. De legende, alsof Mr. Groen van Prinsterer zijn leiderschap op Dr. Kuyper had *overgedragen,* en dat deze daarop als het ware een verkregen recht had, versterkte die opvatting niet weinig. Houdt men nu daarbij in het oog, dat het groote publiek ongaarne voor de keuze tusschen twee adviezen gesteld wordt, en wel gaarne volgen wil, mits zij, die voorgaan, het eerst onderling eens zijn, — dan kan niemand zich er over verwonderen, dat openlijke en openhartige tegenspraak tegen het van ouds bekende blad de *Standaard* door velen voor scheurmakerij werd aangezien en vaak aan onedele drijfveeren werd toegeschreven. Zij, die meenden om des beginsels wil strijd te moeten voeren, wisten dan ook zeer goed aan welk een zee van onaangenaamheden zij zich blootstelden; ook al rekenden zij daarbij niet eens met de wijze, waarop de *Standaard,* ter handhaving van *zijn* gezag, den strijd pleegt te voeren.

Gelijk bekend, werd de *Standaard* trouw gesteund door verscheiden kleinere antirevolutionaire bladen, en door vele gereformeerde predikanten, waaronder er waren, die zelfs de lezing van ons blad als gevaarlijke lectuur aan hunne volgelingen ten allersterkste ontraadden. Zelfs door het lezen van ons blad maakte men zich in sommiger oogen „verdacht''. Bijkans al wat dezerzijds werd aangevoerd, werd zorgvuldig verzwegen, en ons blad mocht in de *Standaard* zelfs niet meer als *antirevolutionair* worden aangeduid!

Doodzwijgen is steeds een krachtig middel van verweer geweest, waarvan de *Standaard* ruim gebruik heeft gemaakt.

Van lieverlede verdween nu de organisatie geheel. De Commissie van advies werd in 1894 niet eens meer benoemd, en zoo werd geheel de organisatie *vereenzelvigd met den Voorzitter* van het Centraal-Comité.

Wij zullen de laatste zijn om te betwisten dat, zoo in onze partij de *alleenheerschappij* aan één persoon moet worden opgedragen, de Voorzitter van het Centraal-Comité en de redacteur van de *Standaard*

daarvoor de aangewezen man is. Over zijn karakter hebben wij ons niet uit te laten; over zijn geniale gaven is, meenen wij, maar éène stem.

Maar een goed antirevolutionair is tegen elke absolute alleenheerschappij gekant, ook al verbergt deze zich achter democratische vormen. Bovendien zijn er voor velen eigenaardige bezwaren, juist tegen dezen leider.

Een *eerste* bezwaar is, dat hij niet alleen theoloog is, maar in den heftigen kerkelijken strijd dezer dagen eene zeer voorname plaats inneemt. Daardoor is hij bij velen de meest aantrekkelijke, maar bij anderen juist de meest terugstootende persoonlijkheid. Ons volk is nu eenmaal kerkelijk verdeeld, en kan zijne politieke sympathie niet afscheiden van zijne kerkelijke. Krachtens *zijne beginselen* is wel is waar Dr. Kuyper een beslist tegenstander van het vermengen van kerk en politiek. Maar ook bij hem geldt de waarheid, dat de natuur vaak sterker is dan de leer. In plaats van voortdurend met kracht kerk en politiek uiteen te houden, heeft hij in de laatste jaren juist „het Gereformeerde'' of het „Calvinistische'' element op den vóórgrond geschoven; op zulk eene wijze, dat het publiek, 't welk zoo licht kerkelijke en politieke belangen verwart, in de antirevolutionaire partij meer en meer de uiting van eene „gereformeerde'' kerkelijke partij is gaan zien. Niet alleen het publiek, dat vijandig was, maar ook een deel zijner eigen volgelingen. Wie niet meeging met de doleantie of met de Gereformeerde kerken, was op zijn best een inconsequent antirevolutionair, zoo beweerde deze; de ander daarentegen zei, dat wie met het antirevolutionair program van beginselen meeging een Kuyperiaan was en dus hoorde bij de „doleerenden''.

Een *tweede* bezwaar tegen den leider is zijne houding tegenover een groep van hen, met wie in 1879 de bond gesloten werd. Dat de groepen, welke zich destijds op het program vereenigden, niet allen precies van dezelfde kleur waren, wist men. Desniettemin gingen allen van dezelfde beginselen uit; allen beleden dezelfde waarheid; allen steunden *elkander*. Een goed antirevolutionair hecht aan dat laatste bijzondere waarde. Voor hem bestaat het volk niet uit een oneindige reeks deeltjes en partijtjes elk met aparte inzichten, maar is het eene eenheid, waarin het eene deel op het andere moet *inwerken*. Het denkbeeld, alsof eigenlijk aan éene groep de leiding en de alleenheerschappij in den lande toekomt, en de anderen òf te volgen hebben òf hebben heen te gaan, wil er bij hem niet in. De gedeeld-

heid moge op kerkelijk gebied, waar ieder zich naar eigen inzicht kan inrichten, verdedigbaar zijn, op politiek gebied moet de organische eenheid des volks bovenaan staan. Allen hebben elkander noodig. Partijverdeeling is slechts verdedigbaar op grond van werkelijk principieel verschil van beginsel.

Maar wat in 1879 bedoeld werd, scheen in 1894 vergeten. Op hetzelfde oogenblik, dat de leider zich zeker waande van den aanvoer van talrijke nieuwe en minder gegoede kiezers, sprak hij de bekende woorden, dat de oude kiezers moesten worden *uitgeluid,* de nieuwe ingeluid. De splitsing der antirevolutionairen in „conservatieven van alle gading'' eenerzijds, van „Calvinisten'' of „Gereformeerden'' anderzijds, zijne tegenstelling van standen, zijn signaleeren van „de mannen met twee namen'', dat alles waren blijkbaar niet slechts los daarheen geworpen woorden, maar, ook in verband met zijne rede in de laatste Deputatenvergadering, *openbaringen van zijn eigenlijk streven.*

Wij herinneren niet aan deze dingen om oude koeien uit de sloot te halen; het zal later wel blijken, dat het geenszins ons doel is te verbitteren of te verdeelen. Maar er zijn dingen, die men gaarne vergeven kan, maar die men onwijs doet te vergeten. Wij moeten, alvorens op herstel te kunnen aansturen, den toestand beschrijven, *zóóals hij,* o.i. ten minste, *is.* Wij willen niemand in het bijzonder iets verwijten, het is zeer wel mogelijk, dat de groepen, van wie Dr. Kuyper sinds 1894 zijn volgelingen en aanhangers vervreemd heeft, veel op hare rekening hebben; maar, wat daarvan zij, geloochend kan niet worden, dat na de campagne van 1894 de partij zich, ook door toedoen van Dr. Kuyper, heeft opgelost in twee deelen, waarvan het eene Dr. Kuyper erkent als zijn hoofd, aan hetwelk alleen recht van spreken toekomt, en dat in alles behoort te worden gevolgd, terwijl de openlijke tegenspraak als partijbreuk en verzet tegen den leider jure suo wordt gebrandmerkt; het andere deel daarentegen getrouw is gebleven aan de oude constitutie, welke gebaseerd is op de zelfstandigheid der kiesvereenigingen, en een volkomen vrije discussie ten aanhoore der antirevolutionaire kiezers onderstelt en eischt.

Naar het schijnt, begint Dr. Kuyper ook zelf te gevoelen, dat het niet langer aangaat zichzelven te vereenzelvigen met de organisatie der partij. Hoewel hij nog steeds arbeidt zonder door eene Commissie van advies te worden bijgestaan, vernemen wij toch gedurig, dat hij raadpleegt met het Centraal-Comité, en wordt van

tijd tot tijd het een en ander medegedeeld van des leiders plannen om voortaan ook aan de kiesvereenigingen gelegenheid te geven haar gevoelen uit te spreken.

Dit is ongetwijfeld al iets gewonnen; Dr. Kuyper moge nog zoo dikwijls de oppositie tegen zijn beleid als oppositie tegen zijn persoon hebben doen voorkomen, gevoeld wordt dan toch, dat de antirevolutionaire partij zich belachelijk maakt, wanneer op den sinds 1894 ingeslagen weg wordt voortgegaan. Maar toch kan de eenheid der partij niet hersteld worden, enkel doordat men nu ook eens tijdig de kiesvereenigingen wil doen meespreken.

Vooreerst niet, omdat de voorgenomen voorafgaande raadpleging der kiesvereenigingen gepaard schijnt te gaan met de opheffing van hare autonomie. Immers alle kiesvereenigingen, die zich voortaan willen voegen bij het Centraal-Comité, moeten vooraf verklaren, dat zij zich zullen neerleggen bij de besluiten der Deputatenvergadering. Wat deze besluit, zal wet zijn voor allen, en geene vereeniging als zoodanig kan zich aan de uitvoering der besluiten, op de Deputatenvergadering te nemen, onttrekken, zonder haar belofte te breken.

Art. 10 van de nog steeds geldende statuten, waarvan wij den inhoud in ons eerste artikel meedeelden, gaat van een geheel ander beginsel uit; n.l. van dat, waarop naar de voorstelling van Dr. Kuyper zelven het gereformeerd kerkverband berust. De kerken komen bijeen om zichzelven een gemeenschappelijken regel te stellen, maar elke kerk blijft niettemin vrij zich aan dien regel te onttrekken, wanneer naar haar oordeel dit eisch is van Gods Woord. Doch wie voortaan toetreedt tot eene antirevolutionaire kiesvereeniging, is volkomen onderworpen aan de besluiten van de Deputatenvergadering; elk verzet, elke uittreding eener kiesvereeniging uit het verband wordt afval of scheurmakerij.

Maar al werd die belofte van submissie niet vooraf gevorderd, zoo zou toch op dit oogenblik langs dezen weg herstel der partij-eenheid niet mogelijk zijn.

Ten gevolge toch van de in de laatste jaren gevolgde politiek hebben tal van besliste antirevolutionairen zich teruggetrokken uit de kiesvereenigingen, omdat zij ervoor bedankten zich te laten leiden door eene groep, die zoowel op kerkelijk als op sociaal gebied in Dr. Kuyper den onfeilbaren leider ziet, en letterlijk geen tegenspraak duldt, argumenten beantwoordend met „moties van vertrouwen in den leider jure suo''. Dientengevolge is op vele plaatsen alleen éene

groep overgebleven, zoodat, al heeft er eene formeele gedachtenwisseling plaats tusschen den leider en de kiesvereenigingen, het eindresultaat toch niet anders kan zijn dan wat de leider zelf goedvindt te bepalen. In vele kiesvereenigingen en in de Deputatenvergadering zal geene andere groep zich behoorlijk kunnen doen gelden.

Natuurlijk maken wij dier groep daar geen verwijt van. Het staat een ieder vrij zich een leidsman te kiezen en zich daaraan te onderwerpen, en dat voor velen de leiding begeerlijk is van een zóó energiek man als Dr. Kuyper, die zooveel goeds belooft, al laat hij de vervulling der beloften steeds aan anderen over, en al heeft hij zelf op politiek gebied tot dusver weinig of niets tot stand gebracht dat laat zich begrijpen.

Maar evenmin duide men het anderen euvel, dat zij liever ook uit eigen oogen willen zien, en niet blindelings willen meegaan met iemand, die, zonder voorafgaande waarschuwing of raadpleging met zijne politieke vrienden, ja in strijd met het hem bekende gevoelen van velen hunner, u leidt op een pad, dat gij altijd als een doolweg gemeden hebt. Let men op het drijven van christelijk-socialistische predikanten in naburige landen, dan schijnt de meegaandheid van sommigen, die toch op het behoud van onze tegenwoordige sociale instellingen prijsstellen, wel ietwat te goedtrouwig.

Er is nog een andere reden, die toetreding tot de antirevolutionaire kiesvereenigingen onder leiding van Dr. Kuyper belet, n.l. zekere persoonlijke gevoeligheid. In het afgetrokkene geven wij toe, dat men die niet mag laten gelden; maar wanneer iemand, even vóór den aanvang van den strijd, aan oude en trouwe bondgenooten, met wie men jaren lang samenging en die men steeds hoog ophemelde, plotseling den bons geeft, in de meening, dat voortaan hun hulp wel kan worden gemist; wanneer men zonder eenige tegenspraak toelaat, dat die oude bondgenooten dag in dag uit publiek op soms ergerlijke en grievende wijze over den hekel worden gehaald door sommige geestverwante blaadjes; wanneer plotseling al die Christenen, die zich nu eenmaal niet vinden kunnen in der Gereformeerden denkwijze, als inconsequente antirevolutionairen worden ter zijde gesteld, desnoods nog bruikbaar in de achterhoede voor den dienst van houthakkers en waterputters, dan kan men van deze aldus smadelijk behandelde broeders niet verwachten, dat zij, alsof er niets geschied ware, wederom met warmte en bezieling zich zullen aansluiten aan de gelederen.

Toch zou het te betreuren zijn, indien deze allen òf zich eenvoudig

van het politiek gebied terugtrokken, òf door het vormen van eene zelfstandige partij anderen, doch ook zichzelven, van politieken invloed beroofden. Wie niet van de zege van de Roomsch-Katholieken of van de liberale partijen het heil des lands verwacht, behoort te beproeven zoo niet de eenheid, dan toch het samengaan der antirevolutionairen te bevorderen.

Den weg daartoe heeft de Utrechtsche Commissie van advies aangewezen.

Laten zij, die zich onder de persoonlijke leiding van Dr. Kuyper willen plaatsen, rustig vergaderen en programma's maken. Maar indien zij het als hunne roeping blijven beschouwen ieder, die niet met hen meegaat, uit te stooten, dan zullen die antirevolutionairen, die daarmee geen genoegen nemen, zichzelven organiseeren, en candidaten stellen, die zij meer vertrouwen dan die der anderen. Hun vrijheid om openlijk te spreken en te oordeelen zullen zij handhaven, daar zij geen alleenheerscher met democratische manieren willen, maar een *constitutioneel beleid.* De Deputatenvergadering moge besluiten wat zij wil, maar de districten denken niet op alle punten gelijk; de verschillende belangen en inzichten zullen beter tot hun recht komen, wanneer mannen gekozen worden wier *richting* wel bekend is, maar die niet vóóraf hun vrijheid van oordeelen over de gewichtigste vraagstukken aan banden hebben gelegd. Gaat dus de Deputatenvergadering den weg op der radicalen, in plaats van, op de wijze der Roomsch-Katholieken, aan de Kamerleden vrijheid van beweging en zelfstandigheid van oordeel te laten, dan zullen die antirevolutionairen, welke zulk streven geheel verkeerd achten, zich daartegen verzetten. Maar zoolang die vergadering dien weg niet opgaat, en ook harerzijds samenwerking met de verschillende groepen blijkt te verlangen, behoeven wij in haar geen vijandige macht te zien.

De mannen, te Utrecht uit verschillende deelen des lands samengekomen en in de streek, waar zij wonen, vertrouwen genietende, — mannen van verschillende kleur, maatschappelijke positie en kerkelijke belijdenis, — staan allen op den grondslag van het antirevolutionair program van beginselen. Voortdurend in aanraking met hun omgeving, weten zij, wat er in hun district omgaat; maandelijks komen zij bijeen om elkander te raadplegen, en advies te geven aan wie zulks verlangt.

Zij hebben eene *Commissie van uitvoering* uit hun midden benoemd, die, gelijk de statuten van de antirevolutionaire kiesver-

eenigingen het ook hebben voorgeschreven in een artikel, dat in het vergeetboek geraakt schijnt, handelt „onder toezicht en volgens informatie van het Centraal-Comité'', waarvoor natuurlijk thans de Commissie van advies in de plaats treedt.

Deze Commissie heeft het voorrecht in haar midden te hebben Mr. B. J. Lintelo Baron de Geer van Jutfaas, die tijdens de oprichting der partij deel uitmaakte van de nu op stal gezette Commissie van advies. Haar adviezen zullen, zoo noodig, door haar onderteekend in ons blad worden gepubliceerd.

Daar de meeste leden van de Commissie van advies niet hun dagelijksch werk maken van de politiek, terwijl het toch broodnoodig is, dat ook de mannen der praktijk hun stem doen hooren, zullen de vergaderingen worden bijgewoond door die antirevolutionaire leden der Staten-Generaal, die met hen op hetzelfde standpunt zich wenschen te plaatsen.

Langs dien weg is samenwerking met anderen mogelijk, en wordt tevens de zelfstandigheid der districten niet opgeofferd aan het inzicht van ééne groep.

Wij zullen handhaven. Ziedaar het woord, dat de Utrechtsche Commissie in haar vaandel mag schrijven.

Het is te hopen, dat langs dezen weg verdere verbrokkeling der partij zal worden voorkomen. Maar willen zij, die thans tegen ons over staan, op den ingeslagen weg voortgaan, willen zij beproeven door zorgvuldige organisatie der kiezers, die met onze en niet met hunne hulp in het kiezerscorps zijn opgenomen, alle zelfstandigheid te vernietigen, dan zal dit waarschijnlijk den ondergang der antirevolutionaire partij tengevolge hebben, maar dan is het ook niet de moeite waard zich voor haar behoud warm te maken.

30 November—3 December 1896.

DE REORGANISATIE ONZER PARTIJ.

Op dit oogenblik is het Centraal-Comité druk bezig de antirevolutionaire partij te *reorganiseeren.* Blijkbaar is het met de bestaande organisatie niet tevreden, en acht het een andere wijze van optreden dan tot dusver noodig. Het spreekt vanzelf, dat dit voor geheel de partij eene zeer gewichtige handeling is, en dat wij dus het recht hebben daarop nauwkeurig toe te zien.

Aangenaam is ook deze taak niet. Als iemand zich vermeet bezwaren in te brengen tegen het partijbeleid, dan staat de *Standaard*

gereed met te spreken van „nijd en laster'', en als men beweert, dat eenig voorstel niet deugt, dan wordt men beschuldigd dat voorstel „als proeve van tyrannie en vrijheidsbeneming aan de kaak te stellen''.

Tot dusver werd in onze partij zulk een toon niet aangeslagen, een toon, die ook in de andere partijen zich niet hooren laat. Wij zullen er ons dan ook niet door uit het veld laten slaan, maar eenvoudig onze bedenkingen meedeelen. Hebben wij 't mis, des te beter.

Eén ding staat vast: tot dusver stond in onze organisatie de *autonomie der kiesvereenigingen* op den voorgrond. Aansluiting bij den Bond der kiesvereenigingen belette geen enkele kiesvereeniging om, als de bond haars inziens een verkeerd besluit nam, zich als zoodanig aan dien bond te onttrekken; zij bleef niettemin wat zij was: eene antirevolutionaire kiesvereeniging. Elke kiesvereeniging stelde den candidaat, dien zij goedvond; het Centraal-Comité was bevoegd, niet verplicht, dien candidaat aan te bevelen; het mocht geen candidaten stellen tegenover den door de kiesvereeniging geproclameerden candidaat, maar indien zulk eene vereeniging bij het stellen van candidaten *de beginselen van het program* verloochende, had de *Deputatenvergadering* het recht den band met haar los te maken. Aldus luidden de bepalingen van de statuten van het Centraal-Comité van antirevolutionaire kiesvereenigingen.

Deze bepalingen mogen worden gewijzigd door de Deputatenvergadering, mits het daartoe strekkend voorstel òf uitga van het Centraal-Comité, òf drie maanden voor den dag der periodieke verkiezingen door één of meer der kiesvereenigingen zij ingezonden. Natuurlijk is het Centraal-Comité, zoolang de statuten niet gewijzigd zijn, aan die statuten en de daarin neergelegde beginselen gebonden. Het mag raadgeven zooveel het wil, maar geen raad, die met gemelde statuten niet wel is te rijmen.

Het komt ons evenwel voor, dat het Centraal-Comité zijn taak anders opvat. Wij hebben vóór ons liggen een *concept-statuut* voor de Centrale kiesvereeniging enz. Art. 2 daarvan luidt aldus:

„Deze Centrale kiesvereeniging is aangesloten aan het Provinciaal Comité en aan het Centraal-Comité van antirevolutionaire kiesvereenigingen, opgericht in 1878. Haar grondslag is het program van beginselen, uitgevaardigd op 1 Januari 1878. Zij verklaart de besluiten van de Deputatenvergadering te eerbiedigen.''

Was tot dusver de kiesvereeniging alleen gebonden aan het program van beginselen, thans zal zij, wordt het concept aangenomen,

elk besluit van de Deputatenvergadering moeten eerbiedigen. Volgens de *Standaard* beteekent dit *niet* „gehoorzamen'', maar „er niet tegen ingaan''. Hoewel die uitlegging ons voor bedenking vatbaar schijnt, nemen wij haar als officieel aan.

Geene kiesvereeniging mag dus ingaan tegen eenig besluit der Deputatenvergadering. Dit verklaart zij, reeds vóór die besluiten te kennen; zij legt zich dus vooruit neer bij *elk* besluit; bij *elke* uitlegging van het program van beginselen, hoe *strijdig* die ook zijn moge met *eigen overtuiging.*

Neen, schijnt de *Standaard* te antwoorden, dàt niet; de kiesvereeniging kan uittreden. Schijnt, zeggen wij, want zij zegt het niet uitdrukkelijk, maar zij verwijst toch naar hetgeen kiesvereenigingen van liberale zijde doen, die oordeelen het besluit der Liberale Unie niet te kunnen eerbiedigen.

Wij nemen dus alweer aan, dat dit zoo bedoeld is, hoewel wij niet begrijpen, waarom dan vooraf aan de kiesvereeniging plechtig de vraag gesteld wordt: of zij de besluiten der Deputatenvergadering wenscht te eerbiedigen? Als zij dat slechts behoeft te doen, *zoolang zij 't er mee eens is,* dan is de vraag onbeduidend en het antwoord vanzelfsprekend. Velen hebben dan ook de bedoeling van de vraag anders opgevat, en dientengevolge reeds nu hun kiesvereeniging, omdat die zich onder de gestelde voorwaarde had aangesloten, verlaten.

Doch laat ons aannemen, dat het is bedoeld, zooals de *Standaard* het zegt. Dan slaan wij art. 18 op van het concept-statuut, blijkens hetwelk art. 2 niet kan gewijzigd worden „dan met $^2/_3$ van de stemmen, die kunnen uitgebracht worden. Eene wijziging treedt eerst definitief in werking, nadat het Centraal-Comité deze accoord heeft bevonden''.

Stel nu, dat de Deputatenvergadering weer een besluit neemt, 't welk de kiesvereeniging in strijd acht met het program van beginselen, b.v. om reeds bij eerste stemming den candidaat van de radicale partij te steunen. De kiesvereeniging moet zich dan daarbij neerleggen; zij mag openlijk noch bedektelijk tegenspreken, *vóórdat zij een besluit genomen heeft tot wijziging van art. 2 van haar statuut.*

't Is kort dag; nochtans tijgt zij in allerijl aan het werk. Het voorstel tot wijziging kan worden gedaan door het Bestuur of wel door tien leden, mits het dan tien dagen te voren bij het Bestuur is ingediend.

Hoelang tevoren de vergadering moet worden bijeengeroepen,

zegt het concept niet, maar het stelt, voor de vergaderingen tijdens de algemeene verkiezingen, „minstens veertien dagen". In ieder geval verloopt er eenige tijd. Nu komt de Centrale kiesvereeniging bijeen. De meerderheid der aanwezigen verzet zich tegen het besluit der vergadering. Dit helpt echter niet; er moet een meerderheid zijn van twee derde. Maar ook zóó is men er nog niet; er moet zijn $^2/_3$ van de stemmen, die *kunnen worden uitgebracht!* Een derde van de bij de Centrale kiesvereeniging aangesloten vereenigingen of afdeelingen behoeft dus maar eenvoudig weg te blijven — hoevelen blijven reeds alleen uit onverschilligheid of om andere redenen weg — om het nemen van een besluit tot wijziging van art. 2 onmogelijk te maken. Zoolang evenwel dat artikel niet gewijzigd is, moet het $^2/_3$ wel niet „gehoorzamen", maar toch zich eerbiedig stil houden.

De leden der kiesvereeniging kunnen nu wel persoonlijk uittreden uit de kiesvereeniging, maar dan stellen zij zich *tegenover* de ***wettige kiesvereeniging*** hunner geestverwanten in het district. De arme lieden zijn dus in een moeilijk parket geraakt. Inmiddels schrijdt de tijd voort; de verkiezingen hebben plaats, en, terwijl nog altijd het $^2/_3$ bezig is na te denken, hoe het zich uit den strop zal bevrijden, is de uitslag der verkiezingen reeds beslist.

Maar zelfs nu zijn wij er nog niet. Het $^2/_3$ heeft, zij 't ook te laat, zijn zin gekregen; het wijzigt dus art. 2, ten einde daarna te kunnen besluiten, dat de kiesvereeniging zich niet vereenigt met het Deputatenbesluit, en dit zoo krachtig mogelijk wil bestrijden. Maar nu treedt het alzoo gewijzigd art. 2 „niet in werking, voordat het Centraal-Comité de wijziging accoord heeft bevonden". Als nu dit Comité de wijziging niet „accoord" bevindt (accoord waarmee, staat er niet; accoord dus met eigen inzicht?), dan staat het $^2/_3$ nog altoos machteloos.

Wij zien dus wat van de tot dusver onder ons zoo hoog geloofde autonomie overblijft. Maar kwaad bedacht is het concept-statuut niet. Had het reeds in 1894 gegolden, hoe anders ware de uitslag der toenmalige verkiezingen geweest!

In het voorgaande zetten wij uiteen de werking van art. 2 van het concept-statuut ten aanzien van de *gebondenheid aan de besluiten der Deputatenvergadering.* Nu nog een woord over de *Candidaatstelling.*

Wij herinneren aan het vrijzinnig beginsel, dat aan de bestaande

statuten ten grondslag ligt. Elke kiesvereeniging stelt den candidaat, dien zij goedvindt; het Centraal-Comité is bevoegd, niet verplicht, dien candidaat aan te bevelen; het Centraal-Comité mag geen candidaat stellen tegenover den candidaat, dien de kiesvereeniging heeft geproclameerd, maar, indien de vereeniging de *beginselen van het program* verloochent, heeft de *Deputatenvergadering* het recht den band met haar los te maken.

Thans zal dit aldus worden:

„De kiesvereeniging stelt niemand candidaat voor de Tweede „Kamer, van wien zij niet met zekerheid weet, dat hij instemt met de „*besluiten, dienaangaande door de jongste Deputatenvergadering* „genomen."

„Rijst verschil op dit punt, dan zal de voorloopig gestelde candi- „daat verzocht worden zijn afwijkend gevoelen punt voor punt „schriftelijk te willen opgeven."

„*Aan het Centraal-Comité* zal de beslissing worden gelaten of die „afwijkingen al dan niet bedenking tegen de candidatuur „opleveren."

In de „toelichting" van het concept-statuut lezen wij ook nog het volgende:

„Binding aan eenig program van actie mag nooit den vorm aan- „nemen van eene belofte, maar moet steeds accoord op de afge- „legde verklaring blijven."

Wat dit beduidt is ons ten eenenmale duister.

Laat ons nu weer nagaan, hoe dit alles werkt in de praktijk. Wij nemen een geval uit de werkelijkheid.

Gelijk men weet, hebben de Roomsch-Katholieken in hun program o.a. opgenomen: „bescherming van landbouw en nijverheid door herziening van ons Nederlandsch tarief van invoerrechten." Dr. Schaepman heeft zich ten opzichte van dit punt zijne vrijheid voorbehouden. Hetzelfde zou in onze partij kunnen plaats grijpen. Onderstel dat de Deputatenvergadering besluit protectie op te nemen in haar program van actie. Maar een beslist antirevolutionair, een man van dezelfde beteekenis in onze partij als Dr. Schaepman in de zijne — Dr. Kuyper — wordt candidaat gesteld in een der districten van Amsterdam. Dr. Kuyper is hooggeacht; beproefd antirevolutionair, maar, op grond van speciale studiën, een beslist voorstander van vrijhandel. Het district Amsterdam, dat misschien vóór vrijhandel, althans geen bewonderaar van bescherming is, stelt den doctor candidaat.

Dat kon tot dusver best; vrijhandel past beter nog dan protectie in het *program van beginselen.* Als men van die beginselen *uitgaat,* en zijn candidaat kent als trouw en eerlijk, dan levert juist die candidaat den besten waarborg voor eene *juiste beslissing.* Of die beslissing al dan niet overeenstemt met het gevoelen der kiezers, mag niet den doorslag geven, want de kiezers weten, dat zij kunnen dwalen; zij verlangen dus niet vóór alles dat hun zin gedaan worde, maar dat de beslissing rechtvaardig en verstandig zij, en zij verwachten van een man van hun beginselen rechtvaardigheid. Er is meer kans voor een rechtvaardige en juiste beslissing, *nadat* in de Kamer de verschillende meeningen gehoord zijn, dan wanneer men alleen afgaat op het gevoelen van een eenzijdig voorgelicht publiek. Het kan ook zijn, dat onze doctor zijn kiezers overtuigd heeft van de deugdelijkheid zijner inzichten. Redenen te over dus voor het district om, ondanks zijn afwijking van het program van actie, Dr. Kuyper te candideeren.

Voortaan echter zal dit niet meer mogen. Amsterdam mag Dr. Kuyper niet stellen, vóórdat deze zijn afwijkend gevoelen punt voor punt schriftelijk heeft opgegeven aan het Centraal-Comité.

Daar het Centraal-Comité slechts zelden bijeenkomt en er geen Commissie van advies meer is, zoo beslist feitelijk Dr. Kuyper alleen. Doch wij zullen nu maar onderstellen, dat dit Centraal-Comité inderdaad zelf en zelfstandig beslist.

Het betreft hier eene moeilijke economische vraag. Moet het Centraal-Comité nu beslissen, dat Dr. Kuyper, wellicht een bekend econoom, ongelijk heeft, terwijl toch ieder weet, dat alle leden van het Centraal-Comité te saam er minder van af weten dan die bekwame doctor? Zegt het Centraal-Comité: ik weet er meer van dan gij, dan maakt het zich belachelijk. Zegt het: ik laat u, Dr. Kuyper, toe, want *ik* weet er niet van, of niet genoeg van; ik twijfel althans; dan vraagt men: waarom dan dit punt reeds nu als uitgemaakt te plaatsen op uw program? Waarom laat gij wel een uitzondering toe voor X. en straks niet voor IJ? Of past gij de uitzondering toe op alle letters van het alphabet?

Wordt Dr. Kuyper wèl toegelaten, dan kan dit alleen geschieden om redenen van politiek overleg. Is hij nu een bij het Centraal-Comité gewild man, dan zijn die redenen spoedig te vinden. Maar 't kan ook zijn, dat Dr. Kuyper een ietwat onafhankelijk karakter, of te veel zelfstandigheid van oordeel heeft. Dat hij is, wat De Genestet „iemand", en sommige antirevolutionaire blaadjes „een

ikheid'' noemen. Zulke menschen zijn lastig. Dan wordt, dan kan althans bij meerderheid van stemmen door het Centraal-Comité worden beslist, dat die heer niet wordt toegelaten. Misschien een ander keer als de protectiequaestie van de baan is; nu niet. Of de man een warm verdediger der antirevolutionaire *beginselen* is; of hij bekwaam is; dat doet er niet toe; hij bevalt niet aan het Centraal-Comité, dat, zonder redenen op te geven, hem kan afwijzen.

Wordt hij wel toegelaten, dan zit de man bij de gratie van het Centraal-Comité; stelt hij er prijs op te worden herkozen, dan dient hij het Centraal-Comité en zijn leiders of zijn leider in het gevlei te komen. Wordt hij niet toegelaten, wat moet de kiesvereeniging dan doen? Zich losmaken van het Centraal-Comité en haar eigen gang gaan? Maar wij zagen, dat dit, zonder wijziging van art. 2, niet gaat. En wij zagen tevens, dat die wijziging òf niet, òf niet tijdig geschieden kan, en dat zij niet in werking kan treden zonder dat het Centraal-Comité zelf „de wijziging accoord heeft bevonden''!

Wij hebben, naar ons beste weten, de werking der voorgestelde bepalingen nagegaan. Vergissen wij ons, gaarne zullen wij nader worden ingelicht. Vergissen wij ons niet, dan beteekent aanneming van het voorstel door het Centraal-Comité gedaan, o.i. *de totale opheffing van alle autonomie der kiesvereenigingen, en de feitelijke onderwerping van alle daarbij aangesloten antirevolutionairen aan de beslissing van het Centraal-Comité, zelfs zonder mogelijkheid van beroep op de Deputatenvergadering.* Want de candidaturen kunnen en zullen zeer dikwijls na afloop van die vergadering worden gesteld. Van een beroep op die vergadering wordt dan ook niet gerept.

Als wij nu nog bovendien weten, dat het Centraal-Comité, gesteld altijd dat dit zelf, en niet zijn Voorzitter, beslist, zich feitelijk wel houden moet aan het gevoelen van Dr. Kuyper, omdat deze in de *Standaard* geheel vrij is, en ook uitdrukkelijk verklaard heeft zich als redacteur niet gebonden te achten aan de besluiten van het Centraal-Comité, wat wordt de anti-revolutionaire partij, voor zoover zij de nieuwe organisatie aanvaardt, dan anders dan eene Kuyperiaansche partij? Wil men zulk eene partij, goed; mits men haar dan bij haren waren naam noeme.

En nu vragen wij ten slotte, of het Centraal-Comité *bevoegd* was zulke voorstellen te doen aan de kiesvereenigingen, alvorens eene wijziging voor te stellen van onze statuten, waaraan het immers ook zelf gebonden is? Is het nijd en laster, wanneer men daartegen en tegen het concept-statuut in verzet komt? *30 December 1896.*

PROGRAMMA VAN ACTIE.

I.

Meer dan eens gaven wij te kennen aan programma's van actie slechts een zeer betrekkelijke waarde toe te kennen. Zulk een kettersch gevoelen wekt bij velen de verontwaardiging op. Het is een bewijs, dat gij conservatief of absolutist zijt; niet wilt sturen in democratische richting; in één woord een slecht mensch zijt — op politiek gebied althans.

Het is mogelijk. Nochtans meenen wij, dat voor ons gevoelen wel het een en ander te zeggen is. Doch vooraf dit. Tegen een program *van beginselen* hebben wij geen bezwaar hoegenaamd.

Nog niet zoo lang geleden waren er velen, die ook zulk een program niet teekenen wilden. Gij moet mij nemen, zeide men, zooals ik ben; een fatsoenlijk, eerlijk, goed Christen; of gij moet mij niet nemen.

Dat was de leer der „vertrouwensmannen''.

Met die leer hebben de antirevolutionairen gebroken. Zij wilden weten, *van welke beginselen* hun candidaten uitgingen, en zij hadden daarin gelijk. Die leer der vertrouwensmannen is dan ook versleten, en ook ernstige mannen zijn bereid zulk een program van beginselen te aanvaarden. Maar ziet, nu komen diezelfde mannen, die vroeger zulk een program van beginselen stelden als shibbôleth, u vertellen, dat de onderteekening ervan niets beduidt. Immers men kan er alles van maken, en wij moeten weten welken weg onze uitverkorene op wil.

Hoe het nu mogelijk is van zulk een program alles te maken, begrijpen wij niet best. Doch dat laten wij nu voor wat het is. Maar wat wilt gij dan nu? Wel! een program van actie; wij willen weten *wat* gij aan de orde wilt stellen en *hoe* gij uwe beginselen toepast. Over beide punten een woord.

Wat gij aan de orde wilt stellen. Maar aan de orde stelt niet de partij, doch de Regeering. Als de nieuwe Regeering optreedt, bepaalt zij, wat aan de orde zal komen. Zij rekent daarbij met de personen, die het Kabinet samenstellen; met hun werkkracht; met hetgeen reeds voorbereid is aan het Departement.

Is de Regeering van uw eigen kleur, en stelt zij wat anders voor dan gij verwacht hadt, dan zijt gij genoodzaakt uw eigen vrienden het leven te bemoeilijken; gij plaagt hen en bestrijdt hen, maar zij gaan toch hun gang. Want zij kunnen niet anders. Als de samensteller

van het Kabinet te kust en te keur kon gaan, zou hij allicht collega's gevonden hebben, volkomen bereid het „program van actie" uit te voeren. Maar helaas! de samensteller is al heel blij, als hij uit alle hoeken het benoodigd octet heeft bijeengebracht, waarmee hij fatsoenlijk voor den dag kan komen.

Is het Kabinet niet van uwe richting, dan helpt u het program nog minder. Het is dan het stramien, waarop gij uwe oppositie borduren kunt tegen het „vijandig Kabinet"; maar dit Kabinet neemt daar hoegenaamd geen notitie van.

Wat heeft nu uw program van actie uitgehaald?

Maar nu: *hoe* gij uw beginsel toepast?

Dat lijkt van groot belang. Beginselen is een vaag woord; maar ik moet weten, waar die in de practijk op neer komen. Uitmuntend! Maar nu beginnen de moeilijkheden. Hoe minder ervaring men heeft, hoe gemakkelijker men een oplossing van eene quaestie bij de hand heeft. Men bekijkt de quaestie voor het eerst, en van ééne zijde — en het antwoord lijkt o! zoo eenvoudig.

Maar nu komt de man der practijk; der ervaring; der studie. Hij wijst u, dat het antwoord niet deugt, omdat gij allerlei dingen, moeilijkheden waarvan gij zelfs niet gedroomd hadt, over het hoofd zaagt. Gij bestudeert de quaestie opnieuw en komt tot een tegenovergestelde slotsom. Maar — het program van actie! Gij hadt toch zoo te goeder trouw verklaard, b.v. dat afschaffing van zeepaccijns eisch was van juiste toepassing der antirevolutionaire beginselen — en daar verneemt gij plotseling, dat de „kleine luyden" daar niet in het minst door gebaat zijn, aangezien de kleine luyden die zeep niet gebruiken. Maar — de accijns moet eraf. En het gat in de schatkist, daardoor ontstaan, moet weer dicht gemaakt; er moet dus een inkomstenbelasting komen.

Maar ach! een nieuwe zwarigheid; moeten de inkomsten van den grond onder de inkomsten meegerekend worden, of zijn die reeds door de grondbelasting getroffen. Een nieuwe allerbelangrijkste quaestie, waarover uw eigen vrienden verdeeld raken, en waarvan het antwoord de gewichtigste gevolgen heeft. Maar gij moet doorgaan, want het program van actie moet ten uitvoer worden gelegd, of gij moet den schijn op u laden van de kiezers bij de stembus te hebben misleid!

Wij herhalen het, programma's van actie zijn misschien voortreffelijk, mits men nimmer geroepen wordt ze ten uitvoer te leggen. Wordt men dit wel, dan worden zij een strop voor hem, die zich

eraan bindt. Bindt men er zich niet aan, dan blijken zij achteraf een misleiding te zijn geweest.

Daar is een Latijnsch spreekwoord, dat in 't Hollandsch luidt: de wereld wil bedrogen worden. Daarop volgt dan het cynische: laat zij bedrogen worden. Wij echter laten erop volgen: mag zij bedrogen worden? Mag dat niet, laat ons dan programma's van actie doen blijven wat zij zijn, en daaraan geen wezenlijke waarde toekennen. Wij beweren niet, dat de kiezers geen recht hebben te vragen hoe de candidaten denken over deze of gene quaestie, noch dat zij hen mogen vragen hoe zij dit of dat beginsel verstaan. Evenmin ontkennen wij, dat van tijd tot tijd quaestiën als vanzelf zich op den voorgrond dringen; brandende quaestiën, waarin elke kiezer vanzelf belang stelt, en waarin hij verlangt, dat ook zijn uitverkorene belang zal stellen. Maar dat is iets geheel anders.

Laten de quaestiën, die onder het volk leven, ook in de meetings ter sprake komen. Maar een program, uitgedacht door politieke leiders, om te dienen tot vlag en aantrekkingspunt voor de kiezers, ten einde dezen tot stemmen te bewegen — laat ons daaromtrent voorzichtig zijn en indachtig aan het „boer, pas op je ganzen''.

II.

Gelijk bekend is, heeft het Centraal-Comité een program van actie ontworpen, dat vóór enkele dagen algemeen verkrijgbaar is gesteld. Over dat program zijn vooraf geraadpleegd „vereenigingen, redactiën en personen, wier op prijs gestelde critiek of voorlichting der antirevolutionaire partij te stade konden komen'', waartoe evenwel niet behoord hebben eenige hooggeachte broederen, die vroeger met ons optrokken, zich thans tegen ons stelden''. Dat concept-program zal door het Centraal-Comité aan de Deputatenvergadering worden voorgelegd; maar het kan nog gewijzigd worden tengevolge van de opmerkingen der kiesvereenigingen. Aan dezen toch is het ter kennismaking toegezonden; zij worden uitgenoodigd binnen 14 dagen, immers vóór 15 April, haar bezwaren, zoo die er zijn, kenbaar te maken. Den 29sten April zal de Deputatenvergadering worden gehouden te Utrecht.

Het program zelf, reeds door ons meegedeeld, bevat niet minder dan 31 artikelen. Behalve dit program zullen aan de Deputatenvergadering nog vijf resolutiën worden voorgelegd. Het is natuurlijk voor allen, die de antirevolutionaire beginselen belijden, zooals die zijn neergelegd in het bekende program, van groot belang zich

rekenschap te geven van de beteekenis van dit program van actie. Want hoe men ook denken moge over de leiding of over de organisatie der partij — binnen enkele weken zullen wij staan voor de vraag: wien kiest gij? Velen zullen het antwoord laten afhangen van de houding, die de candidaat aanneemt tegenover dat program. Wie dus, ook op politiek gebied, eerlijk wil zijn, moet weten of hij dat program mag, of hij het kan aanvaarden, en wat de beteekenis van die aanvaarding is.

Doch vóór deze quaesties te bespreken, geven wij den algemeenen indruk weer, dien het program en de wijze waarop het in de wereld gezonden is, op ons maakt. Op dit oogenblik toch is onze partij in twee groepen verdeeld; twee groepen, die naast elkander staan en vooreerst nog wel zullen blijven staan, om redenen, die overbekend zijn; maar die niet tegen elkander behoeven te strijden; wier samenwerking integendeel noodwendig is, zal de antirevolutionaire partij niet deerlijk gehavend uit den strijd te voorschijn komen.

Nu had ongetwijfeld het Centraal-Comité een zoodanig program kunnen ontwerpen, dat het de samenwerking bij de stembus afsneed. Dit is echter, naar ons voorkomt, niet geschied. *Vooreerst* zijn een paar punten met opzet *weggelaten,* die stellig tot veel misverstand aanleiding zouden hebben gegeven.

In de eerste plaats de *Kerkelijke quaestie.* Hieromtrent zegt het Centraal-Comité: „Onze Christelijke overtuiging op dit punt ligt in art. 20 van ons program uitgesproken; maar zoolang deze overtuiging bij geen der andere partijen weerklank vindt, kan een kleinere partij, als de onze, dit punt, waarvoor eveneens Grondwetsherziening noodig zou zijn, kwalijk op haar program van actie brengen; te minder, overmits een vraagstuk als de sociale quaestie thans in de eerste plaats aller aandacht vraagt."

Dit komt dus vrijwel overeen met wat wijzelven hebben beweerd, doch waarover wij destijds nog al hard gevallen zijn. Wat de *electorale quaestie* betreft, lezen wij:

„Van het kiesrecht zwijgt het ontwerp geheel. Niet, alsof de antirevolutionaire partij zich met de thans ingevoerde wet duurzaam zou kunnen verzoenen. Een wet, die in haar individualistischen grondslag rechtstreeks tegen onze beginselen ingaat, en kiesrecht nog altoos zijdelings aan belasting koppelt, kan haar niet blijvend bevredigen. Herziening van art. 80 der Grondwet blijft daarom onze leuze. De kieswet intusschen nu reeds te willen aantasten, zou voorbarig en onvoorzichtig zijn."

Ook al is men, met ons, van meening, dat het kiesrecht *niet* meer gekoppeld is aan belasting, kan men toch in 't algemeen met wat hier gezegd wordt instemmen.

In de *tweede* plaats merken wij op, dat ditmaal het program niet eenige punten voor de eerstvolgende periode bevat, maar wel de wenschen „voor *geheel de nieuwe periode,* die ons staatkundig leven tegemoet gaat'', terwijl voorts zoo onbewimpeld mogelijk wordt gezegd, dat aanvaarding van het program „niet uitsluit, dat rijping van overtuiging, als vrucht van nader onderzoek en van parlementair overleg, later tot afwijking noodzake; eisch is alleen, dat op het oogenblik, dat de stembus spreken zal, candidaat en kiezers als onder Gods oog verklaren, in hoofdzaak hetzelfde te bedoelen''.

Het komt ons voor, dat op deze wijze het program niet veel meer wordt dan een leiddraad voor de kiesvereenigingen om de candidaten aan den tand te voelen; iets waar wij natuurlijk niets tegen hebben, wat wij integendeel wenschelijk achten. Het zou ongetwijfeld zeer dwaas zijn, indien eene kiesvereeniging iemand niet candideerde, enkel omdat deze niet over alle punten een vaste of duidelijke opinie had, want men moet heel wat aan staatsrechtelijke vraagstukken gedaan hebben, om op alle deelen van dit program een goed examen te kunnen afleggen. Maar dat is ook niet de bedoeling. Wij lezen toch het volgende:

„Niet alsof de leden der Kamer ooit anders dan naar eed en geweten zouden hebben te stemmen, noch ook alsof hun een mandaat mocht worden opgelegd, of een belofte van hen afgevergd; maar met dien verstande, dat elke candidaat gehouden is, alvorens de stembus opengaat, zich rond en eerlijk uit te spreken, of het program van de partij, die hem candidaat wenscht te stellen, ook *zijn* gevoelen uitdrukt. Strooken deze beide niet met elkander, dan eischt de publieke zaak, dat hij duidelijk aangeve, op welk punt hij in zienswijze verschilt, opdat de kiezers kunnen beoordeelen, in hoeverre dit al dan niet aan het bevorderen van zijn candidatuur in den weg staat.''

Wij moeten ons hier echter eene opmerking veroorloven. Het Centraal-Comité zegt: „Een bond van kiesvereenigingen, die erin slaagde een twintigtal zijner candidaten gekozen te krijgen, zou niettemin alle vrucht van zijn inspanning in de Kamer vernietigd zien, indien van deze twintig de ééne tien in den regel *voor* en de andere tien *tegen* stemden.''

Deze redeneering schijnt zeer afdoende, maar is het niet. In de

Kamer wordt gewoonlijk tusschen twee gevoelens gekozen; maar natuurlijk niet door onze partij alleen. Als dus ter bereiking van zeker door ons begeerd resultaat de helft van onze partij meestemt met zooveel andere Kamerleden, dat dit resultaat bereikt wordt, dan heeft de kiezersbond wel degelijk vrucht van zijn inspanning gezien, al stemde de andere helft tegen. En dat is gelukkig. In de Kamer mogen beloften, kiezersvrees enz. den doorslag niet geven; elk lid *moet* stemmen naar *eigen overtuiging*; wie dus stellig meent, dat een ander ongelijk heeft, mag niet tòch hem gelijk geven. En zoo iets geschiedt elk oogenblik; het kan niet anders. Ware nu, doordat niet allen eenstemmig zijn, de partijinvloed vernietigd, dan zou elke partij slechts *één man* moeten kiezen; dat is het eenige middel om eenstemmigheid te verzekeren. Het komt ons voor, dat het Centraal-Comité de beteekenis eener partij te veel in het aantal uitgebrachte stemmen, te weinig in het aantal aangebrachte goede argumenten stelt.

In de *derde* plaats wijzen wij op hetgeen staat in de resolutiën.

Er wordt niet verlangd, dat de candidaat zich zal hebben aangesloten aan eenige partijorganisatie; dit is trouwens nimmer verlangd, en meer dan één Kamerlid is gekozen, die geen lid was van eene antirevolutionaire kiesvereeniging. Dit is ook correct. Voor eene kiesvereeniging, wier leden gezamenlijk met anderen moeten handelen, is die aansluiting vaak noodig; maar het Kamerlid als zoodanig heeft eigenlijk met de kiesvereeniging niets uit te staan. Velen schijnen dit niet te begrijpen.

Er wordt, en dit is van nog meer belang, niet verlangd, dat het Centraal-Comité *beslissen* zal, of een candidaat, die bezwaar heeft tegen eenig punt van het program van actie, al of niet aannemelijk is. Dit wordt nu, terecht, overgelaten aan de kiesvereeniging, die aldus haar autonomie behoudt, en dus, zoolang zij zich houdt aan het program van beginselen, niet gedwongen kan worden òf zich te onderwerpen aan het Centraal-Comité, òf heen te gaan. Men herinnert zich den strijd deswegens ook door ons gevoerd. Dit punt van geschil valt dus weg.

Eindelijk is ook dit punt van belang: „noch het gebeurde bij de stembus van 1894, noch ook min gewenschte persoonlijke verhouding is beletsel te achten bij de stembus.” Onzerzijds is in „het gebeurde bij de stembus in 1894” nimmer een reden gezien om voortaan nooit meer samen te werken met hen, die destijds een o.i. verkeerden weg opgingen. Maar de „mingewenschte persoon-

lijke verhouding'' is voornamelijk ontstaan, doordat ons het recht betwist werd openlijk te discuteeren ook tegen het gevoelen in van den leider der partij. Het is ons eene oorzaak van vreugde, dat voortaan dit openlijk en vrijelijk optreden geen reden van scheiding bij de stembus behoeft te zijn.

Wij mogen echter niet verzwijgen, dat het ons bevreemd heeft, dat in de resolutiën wel gesproken wordt van instemming met het program van actie, maar van instemming met dat van beginselen gezwegen wordt. Dit is o.i. eene omissie. Het program van beginselen gaat dieper en is van veel meer beteekenis dan het program van actie.

III.

De tijd ter bespreking van de 31 punten van het program van actie is uiterst kort. Misschien niet voor de „aangesloten kiesvereenigingen'', maar voor ons wel. Wij zullen ons daarom tot slechts enkele opmerkingen bepalen.

Het program van actie is blijkbaar van heel wat mindere beteekenis dan dat van beginselen. Anders toch hadden de punten, die op het onderwijs betrekking hebben, niet, en nog wel met voordacht, op den tweeden rang kunnen worden geplaatst. In onze oogen is een goede regeling van het onderwijs, zoowel om des beginsels wille als met het oog op de praktijk, voor onze partij de hoofdzaak. Zij raakt, veel meer dan de sociale quaesties, het beginsel.

Dit laatste erkennen de stellers van het program zelf. Zij gewagen op blz. 6 van het boekje, waarin de toelichting te vinden is, van veel stoffelijke en technische onderwerpen, die niet dan in zwakke mate door de beleden beginselen beheerscht worden. Dit laatste beamen wij ten volle. Maar juist daarom trok ons indertijd het sociaal program van „Patrimonium'' veel meer aan dan dit program van actie, al stond ook daarin veel, dat nadere toelichting alleszins behoeft. Want deze bond, gevormd met het oog op de arbeidsbelangen, stelt niet de stoffelijke, maar de zedelijke zijde dier belangen op den voorgrond, en geeft aan het onderwijs en den rustdag des Heeren de eereplaats. Vroeger geschiedde hetzelfde in schier alle programma's der antirevolutionairen.

Hetgeen de stellers van het program hiertegen aanvoeren op blz. 43 komt ons niet afdoende voor:

„Het oogenblik schijnt niet gekomen om in dien zin den schoolstrijd te heropenen, dat nu reeds een *finale* oplossing van dit

ingewikkelde vraagstuk te beproeven ware. Dit ligt dan ook noch in de bedoeling noch in de formuleering van dit ontwerp. Voor zulk een *finale* oplossing zal dàn eerst de ure slaan, als de neutrale Overheidsschool haar bedenkelijke schaduwzijde op zedelijk en practisch gebied in volle breedte zal hebben doen uitkomen; indien meer nog dan tot dusver ook bij andere richtingen de wensch levendig zal worden, om het onderwijs in overeenstemming te brengen met haar opvoedkundige, zedelijke en godsdienstige overtuigingen; het particulier initiatief zich nog krachtiger dan tot dusver zal ontwikkeld hebben, teneinde de hoofdtaak over te nemen; en onder de voorstanders van het vrije onderwijs eenheid en vastheid van inzicht zal gevestigd zijn omtrent de meest gewenschte oplossing."

Indien wij zóó lang wachten moeten, dan komt er van de oplossing der schoolquaestie eenvoudig nooit meer iets. Gelukkig dat het Kabinet-Mackay van gansch andere meening geweest is. Naar onze meening moet nu, evenzeer als vroeger, en hierin weten wij het eens te zijn met wijlen Mr. Keuchenius, onophoudelijk ook in de regeeringskringen gearbeid worden om de finale oplossing voor te bereiden. Heropening van den „schoolstrijd" schijnt ons daartoe geheel onnoodig; maar uitstel zou tengevolge kunnen hebben, dat wij tegenover eene richting kwamen te staan, die, minder dan thans de liberale, gezind is, van Staatsbemoeiing op dit gebied af te zien.

Intusschen behoeft dit verschil van inzicht niemand van samenwerking te onthouden, vermits blz. 7 en 8 van de toelichting, geheel in overeenstemming met wat ook zoo vaak door ons is beweerd, uitdrukkelijk aanduiden, dat noch eenige Regeering, noch de Kamer, noch de partij geacht mag worden aan de volgorde of den voorrang, in dit program van actie aangegeven, overwegende beteekenis toe te kennen. Slechts vreezen wij, dat, zoo de kiezers de stoffelijke belangen zoo beslist op den voorgrond stellen, er weinig Kamerleden zullen komen, die voor iets anders en iets hoogers oog hebben. Verwisseling van I en II — de sociale quaestie en het onderwijs — zou ons daarom niet zonder belang toeschijnen. Zooals het program nu luidt, zou het den indruk kunnen geven, alsof het meer te doen was om een hoop stemmen te winnen, dan om de zege van ons Christelijk beginsel te bevechten.

Overigens is het ons een genoegen te kunnen constateeren, dat hetgeen omtrent het onderwijs gezegd wordt, evenzeer als omtrent justitie, koloniën en defensie, bijkans geheel door ons kan worden beaamd. Al deze punten raken *onze beginselen,* en nu blijkt het

alweer, dat tusschen ons, die niet — en hen, die wèl „aangesloten zijn aan de organisatie'', *ten aanzien van die beginselen* geen principieel verschil bestaat. Al wat zoo onder het publiek, ook vaak in onze Christelijke pers, gebazeld wordt, alsof *onze* oppositie tegen de leiding zoo ongeveer van hetzelfde gehalte ware als de vroegere oppositie tegen Mr. Groen van Prinsterer, verliest daarmede zijn grondslag.

Velen toch, die meenen ons te moeten bestrijden, redeneeren aldus: als het over algemeene beginselen loopt, dan kan men zich licht vereenigen, maar bij de praktische toepassing blijkt, dat die eensgezindheid maar schijn was. In Groen's tijd was dit ook zoo. Velen b.v. spraken gaarne van Christelijk onderwijs, Christelijke school en wat dies meer zij; maar als zij dan gesteld werden voor de vraag: wilt gij dus met ons strijden, hetzij tegen de neutraliteit der openbare school, hetzij vóór „de vrije school regel, de openbare school uitzondering'', dàn dropen die welmeenenden vreesachtig af.

Welnu: de bedoelde maatregelen, in het program van actie voorgesteld, vloeien onmiddellijk voort uit onze beginselen. Zij worden daardoor beheerscht; voor een deel worden zij juist om die reden door de liberalen bestreden. Wij zouden alleen, om redenen van practischen aard, tegen één punt bedenking hebben; n.l. rijksuitkeering aan de vrije scholen *van middelbaar onderwijs* op voet van die aan gemeentescholen; maar dit is een punt van ondergeschikt belang, dat nog niet in onzen kring ernstig onderzocht is.

Waar is nu de antirevolutionair, wáár het blad of de kiesvereeniging, die wel het program van beginselen beaamt, maar tegen de praktische toepassing ervan op al deze punten in verzet komt? En wie zal ontkennen, dat, ook al verviel al wat over de sociale quaestie gezegd werd, toch dat program in beteekenis en uitgebreidheid voor geen ander behoefde onder te doen; ja, dat bij het wegvallen van dat eerste gedeelte er meer waarborg dan thans zou bestaan, dat de antirevolutionaire partij zich zuiver hield van „de beginselen dezer wereld''? Indien wij het dus allen hierover eens zijn, blijkt daaruit niet, dat *in beginsel* beide groepen eenstemmig denken?

Zou voor ons een program van actie, waarin alleen de gewichtigste punten betreffende onderwijs, justitie, koloniën en defensie waren opgenomen, ruim voldoende geweest zijn, wij staan nu eenmaal voor een program, dat ook allerlei punten betreffende de sociale quaestie omvat, en daarvoor zelfs de eerste plaats inruimt.

Deze punten, niet dan „in zwakke mate door onze beginselen beheerscht'', zijn, op een paar uitzonderingen na, in zóó algemeene bewoordingen gesteld, dat bijkans ieder zeggen kan: wel, daaraan doe ik gaarne mee. Alleen over dat program wordt gestemd; alleen op dat program kunnen amendementen worden toegelaten.

Maar nu ontstaat de vraag: is men ook aan de *toelichtingen* gebonden? Beaamt men door vóór te stemmen ook de uitwerking van dat program? Wij lezen daaromtrent op blz. 4 van de toelichting:

„Bij het ontwerp vindt gij eene korte *Toelichting* gevoegd, opdat uwe kiesvereeniging ten opzichte van de bedoelingen van het Centraal-Comité niet in het onzekere verkeere. Indien ooit, dan behoort vooral bij de eerstvolgende verkiezing onze bazuin een helder geluid te geven, opdat zoowel in den boezem onzer eigene partij, als voor andere partijen, vaststa wat wij beoogen, en duidelijk uitkome wat men aan ons heeft.''

En op blz. 9: „In verband met dit viertal opmerkingen, en onder verwijzing naar de *Toelichting,* verzoekt het Centraal-Comité U beleefdelijk, het bijgaand *Ontwerp* in Uwe kiesvereeniging aan de orde te willen stellen, en van den uitslag der te houden besprekingen vóór den bovengenoemden dag aan zijn Bureel mededeeling te willen doen. Ter bevordering van eenparigheid vraagt het Centraal-Comité U onderscheidenlijk te willen opgeven, ten eerste: *algemeene opmerkingen,* en ten tweede: opmerkingen over de *afzonderlijke deelen* van het ontwerp, de laatste in de volgorde van het ontwerp en met aanhaling van cijfer en letter. Het ontving Uw opmerkingen liefst op folioschrijfpapier, slechts op ééne zijde beschreven, en half in blanco, overmits anders de sorteering van de mededeelingen van eenige honderden kiesvereenigingen ondoenlijk is. Indien stemmingen plaats hebben, stelt het Centraal-Comité er prijs op, de cijfers van de *voor* en *tegen* uitgebrachte stemmen te mogen kennen.''

Het schijnt dus inderdaad de bedoeling te zijn, geheel de partij al de beschouwingen van de stellers te doen onderschrijven. Te meer, nu ten aanzien van één punt, n.l. van hetgeen over de „graanrechten'' gezegd wordt, een stellig voorbehoud wordt aangetroffen. Er wordt n.l. ondersteld, dat over dit punt wel eens verschil van inzicht bestaan kan, maar tevens opgemerkt, dat dit niet voortspruit uit verschil van beginsel. Ten aanzien van al de overige punten zou men dus het tegendeel kunnen aannemen.

Is dit nu inderdaad de bedoeling, dan mogen wij toch vragen, of

het geen blijk zou geven van buitengemeene oppervlakkigheid, indien de kiesvereenigingen zich stellig uitspraken over de *tien* punten, voor elk waarvan een aparte en langdurige onderzoeking noodig is. Wij willen aannemen, dat de stellers van het program elk van die practische vraagstukken *door en door* kennen; dat althans elk vraagstuk, door één hunner *grondig* is onderzocht; anders toch heeft het geen zin, op deze wijze het volk te leiden. Maar hoe kunnen nu de kiesvereenigingen zich daarover anders uitspreken dan *op geloof?*

De stellers van het program hebben dat ook wel gevoeld. Zij schrijven op blz. 7: „Daartoe nu strekt het program van actie, een verklaring van gevoelens, waarvan de beteekenis zeker niet overschat mag worden, in zooverre de groote menigte der kiezers, geheel buiten staat om elk onderwerp zelfstandig en grondig te onderzoeken, zich gemeenlijk meer door aandrift en besef, dan door studie en narekening laat leiden; maar die niettemin haar niet te miskennen waarde dáárin bezit, dat schier alle hervormingen, op welk gebied des levens ook, hun eersten stoot niet van de studeertafel, maar uit den drang van het volksleven ontvingen, en dat de kunst van wetgeving nimmer te kort schoot, om hervormingen, die aldus aan de orde kwamen, tenslotte ook in de bepalingen der wet te belichamen.''

Maar raakt deze beschouwing het punt in geschil? Voorzeker: geen hervorming komt kant en klaar in de wereld; de publieke opinie moet eerst baan maken; en dan komen de schrandere koppen wel om te „belichamen'' wat reeds lang in het hoofd van „het publiek'' zat. Indien b.v. gevoeld werd, dat de rechtsverhouding tusschen patroon en arbeider te onvast geregeld is; dat de verdeeling der baten en schaden van het bedrijf tusschen hen, die het uitoefenen, onbillijk is; dat er behoefte bestaat aan sneller en doelmatiger beslechting van rechtsgeschillen, die de uitoefening van het bedrijf raken; dan moet de bewerking van de publieke opinie voorafgaan, al moet ook de uitwerking van het probleem aan deskundigen worden overgelaten.

Maar de *toelichting* van het program gaat veel verder. Zij stelt tal van practische maatregelen voor, wier uitvoerbaarheid en doelmatigheid niet kan worden beoordeeld, zonder grondige kennis van *een massa feiten.* Hoe zullen de kiezers oordeelen b.v. over de vraag, of er een afzonderlijk Ministerie van Landbouw en Arbeid wezen moet, en waartoe dan het tegenwoordig Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid zal moeten worden vervormd; eene quaestie,

die alleen kan beoordeeld worden door hen, die geheel op de hoogte zijn van de onderdeelen van tenminste drie Departementen; zoodat zelfs menig Kamerlid niet in staat is, met eenige kennis van zaken deze quaestie te bespreken.

Hoe zullen de kiezers, zonder nog iets te weten van de kosten, die de maatregel met zich sleepen zal, beoordeelen of het Rijk, zonder de drukkendste belastingen in te voeren, in staat is gedurende een lange reeks van jaren de pensioneering van alle loontrekkende personen zoo goed als geheel op zich te nemen? Hoe kunnen zij weten, welke de gevolgen zullen zijn van eene regeling van het pachtcontract à la Moltzer, waarvan verreweg de meesten nimmer iets zullen hebben gehoord, en dat zeer stellig slechts door *zeer enkelen* zal zijn bestudeerd? Hoe kunnen zij nagaan, welke de werking zal zijn van de maatregelen, door de voorstellers aangeprezen ter verheffing van de graanprijzen? Reeds is door deskundigen aangetoond, althans met opgaaf van redenen beweerd, dat de voorspiegelingen, dienaangaande in de Toelichting gedaan, geheel falikant zullen uitkomen; dat het wel zeker is, dat door die maatregelen een groot deel van den arbeidenden stand zeer gedrukt zal worden, maar volstrekt niet zeker, dat daaraan evenredige ontlasting zal gepaard gaan.

De vragen op dit gebied vermenigvuldigen zich. Wij zouden wel gaarne eens van rechtsgeleerden als Mr. Fabius en Mr. Heemskerk willen vernemen, op welke wijze partijen *gedwongen* kunnen worden een bepaald loon uit te betalen of aan te nemen, of zich te onderwerpen aan de regeling van pachtprijzen, door anderen vastgesteld? Of het inderdaad aangaat, de min of meer dwingende bepalingen, waaraan op het schip kapitein en scheepsvolk gebonden zijn, juist omdat, eenmaal op reis zijnde, partijen elkander den dienst niet meer kunnen opzeggen, eenigermate gelijk te stellen met bepalingen van een overeenkomst, die aan weerszijden de vrijheid van wegzending of heengaan — behoudens verplichting tot schadeloosstelling — onderstelt.

Aan de antwoorden van de kiesvereenigingen op al deze punten wordt groote waarde gehecht. Zoo lezen wij op blz. 37 van de toelichting: „Ook in de kiesvereenigingen zal de meening over den hier voorgestelden maatregel hoogst waarschijnlijk in onderscheidene deelen des lands verschillen. Reden, waarom het Centraal-Comité met nadruk verzoekt, dat in elke kiesvereeniging hoofdelijke stemming over dit artikel moge gehouden worden, en dat de cijfers van deze stemming aan het Bureel mogen worden medegedeeld. Tot dit

laatste verzoek gevoelt het Centraal-Comité zich genoopt, omdat het van de uitkomsten dier stemmingen af kan hangen, of het ontwerp bij de definitieve vaststelling van het concept-program ten deze al dan niet nog zekere wijziging zal hebben te ondergaan. Getrouw toch aan het democratisch karakter onzer organisatie, wenscht het Centraal-Comité ook in het aanhangige concept slechts het orgaan te zijn van wat in de kiesvereenigingen leeft. Zijn taak is een *dienende*, het Comité voert in geen enkel opzicht *heerschappij*."

Dat wij tegen deze manier om de quaestie op te lossen — meerderheid van stemmen — uit beginsel bezwaar hebben, weten onze lezers. Niet de argumenten zullen beslissen; niet de vraag wat recht is; niet de vraag of door een maatregel, die den een bevoordeelt, wellicht de ander *onrechtmatig* schade zal lijden; maar de minderheid zal eenvoudig aan de meerderheid worden opgeofferd, vermits de meerderheid talrijker is dan de minderheid. Aanvaardt men dit stelsel, dat wij nu maar om des lieven vredes wille niet qualificeeren zullen, dan moet men toch beginnen met aan *alle* consumenten — die toch zeer groote belanghebbenden zijn — het stemrecht te verleenen. Zoolang de Tweede Kamer het geheele volk vertegenwoordigt, heeft stellig nimmer de meerderheid van *belanghebbende kiezers* het recht den doorslag te geven.

Vooralsnog hebben wij derhalve tegen *het aannemen* van de toelichting door de Deputaten-vergadering groote bezwaren. Wij weten zeer wel, dat de voorstellers uitdrukkelijk verklaren, dat de Kamerleden vrij blijven, als zij 't maar tijdens de verkiezing ééns zijn met het program. Dat spreekt trouwens vanzelf. Maar wij betwisten, dat er een voldoend aantal candidaten gevonden kan worden, die al deze zeer gewichtige en zeer moeilijke punten behoorlijk hebben doorgedacht. Het is mogelijk, dat wij één of twee economisten, grondig met de wetten der samenleving bekend, in ons midden hebben, maar hoeveel zouden wij er behoeven, als alle anti-revolutionaire candidaten op al deze punten eerlijk, en zonder opzettelijke boerenbedriegerij te plegen, een antwoord moesten geven? Bovendien: men zij voorzichtig. In 1888 heeft men, zeer tot ons leedwezen, veel schoons in uitzicht gesteld; natuurlijk met zeker voorbehoud. Maar het kiezersvolk hecht aan zulk voorbehoud geen groote waarde; het kiest om den uitslag; om te krijgen wat is voorgespiegeld. Als dan later dat voorgespiegelde niet verkregen wordt, eenvoudig omdat het onmogelijk is, dan wordt dit niet hun geweten, die de verwachtingen deden ontstaan, maar den uitverkorenen des

volks, die ontrouw schijnen of onbekwaam voor hunne taak. Moeten, mogen ook wij tot zoo iets meewerken? Mag de begeerte om veel stemmen bijeen te brengen ons verleiden tot iets, dat elk eerlijk man ten slotte zal afkeuren? Ons dunkt van neen. En daarom hopen wij dat, vooral ten aanzien van hetgeen daaromtrent voorkomt over de sociale quaestie, het program als leiddraad zal worden beschouwd; of, wil men dit liever, als eene verklaring, maar dan losgemaakt van de toelichting.

Maart—April 1897.

REORGANISATIE DER ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ.

Den 28sten November van het vorige jaar hebben eenige antirevolutionairen, die zich wel met het oude program, maar niet met de tegenwoordige leiding der partij konden vereenigen, zich geconstitueerd als Commissie van advies, teneinde die antirevolutionairen, die in dat gevoelen deelden, „wanneer zij met het oog op de aanstaande verkiezingen zulks verlangen'', te dienen van raad; hen, indien zulks noodig mocht blijken, te steunen bij het oprichten van eigen kiesvereenigingen of het stellen en doen slagen van eigen candidaten; en de gelegenheid open te stellen tot overleg zoowel met geestverwanten, die in bedoelde bezwaren niet deelen (de Kuyperianen worden blijkbaar bedoeld) als met andere partijen.

Velen hebben den raad dier Commissie ingeroepen. De Commissie is aan het eenmaal door haar ingenomen standpunt getrouw gebleven, en heeft dus steeds eene afzonderlijke organiseering ontraden, hopende, dat samenwerking met de Kuyperiaansche fractie met behoud van eigen zelfstandigheid mogelijk zou blijken.

Met behoud van eigen zelfstandigheid; immers van samensmelting kon geen sprake meer zijn. Het was toch overduidelijk geworden aan ieder, die uit eigen oogen wil zien, dat bedoelde fractie, wel verre van zich te houden aan de vroeger door Mr. Groen van Prinsterer verdedigde beginselen, meer en meer op de lijn was geraakt van het radicalisme. Niet alsof zij de theorieën van het ongeloof aanhing; dit heeft zij nimmer gedaan. Maar wel heeft zij, vooral na de indiening van de kieswet-Tak, voortdurend met de radicalen éene lijn getrokken, zelfs tegen haar politieke geestverwanten in; en door het opwekken van wantrouwen tegen ieder, die haar hoofd niet blindelings willen volgen, tal van deze geestverwanten van zich vervreemd. Vooral in vele locale kiesvereenigingen werd de doorwerking van die onjuiste

voorstellingen diep gevoeld. Wat vroeger één was, is en blijft, althans voorloopig, verdeeld.

Intusschen behoefde, waar toch altijd nog vele punten van aanraking bestaan, alle samenwerking niet te worden afgesneden. Kiesvereenigingen, die op eenzelfde program staan, behoeven niet noodzakelijk elkaar bij gelegenheid van het stellen van candidaten te bestrijden. Zoo althans oordeelde de Commissie van advies. De ondervinding heeft echter geleerd, dat samenwerking op deze wijze niet ging. Ontkend kan niet worden, dat de leider der fractie, trouwens te goed strateeg om het noodzakelijke ervan over het hoofd te zien, meer dan eens gepoogd heeft eenige samenwerking te bevorderen. Vooral toen het kritieke oogenblik naderde, en het duidelijk werd dat de fractie nergens door eigen kracht zou zegevieren. Maar de door den leider vroeger uitgestrooide denkbeelden en leuzen hadden reeds te diep wortel geschoten, dan dat het daardoor ontstane kwaad kon worden weggenomen. Wie met „de georganiseerde partij" niet meeging, was geen goed Calvinist; was niet echt-gereformeerd; sloot zich aan bij de mannen „met dubbele namen". Datgene, waar het voor alles op aankwam, was niet het program van beginselen, maar het program van actie. Een geestverwant, die bedenking had tegen laatstgenoemd program, stond in veler oog verder af dan een wederpartijder van wien doorvoering van dat program was te wachten. De kracht der partij lag in het partijverband, en slechts wie dit onvoorwaardelijk aanvaardde, was een aannemelijk candidaat.

Wel werd soms de hand toegestoken, maar altijd op de liefelijke wijze, waarop de Paus van Rome dat doet; men smeekte terug te komen in den schoot der partij, mits met volkomen verloochening van het vroeger ingenomen standpunt. Niet of de beginselen der „dissentieerenden" juist waren, noch of de Kuyperiaansche fractie misschien ook op de verkeerde lijn was geraakt, werd onderzocht: het was alleen maar de vraag, of men zich wenschte te onderwerpen aan het partijverband. Dit is ook consequent. Immers, als de partij haar wil heeft geopenbaard, is deze wet. Daar gaat niets boven. Als zij dwaalt, mag men binnenskamers doleeren; maar in het openbaar optredende, moet de partij, evenals haar leider, onfeilbaar worden geacht en eischt zij voor alles onderwerping.

In sommige kiesdistricten is men hierin zeer ver gegaan; niet één enkele onderwijzer slechts, maar tal van antirevolutionairen, fractie Kuyper, hebben zelfs boven beproefde oud-gedienden, alleen omdat deze zich niet wilden aansluiten aan het partijverband, zij het ook

niet openlijk, aan den radicalen candidaat de voorkeur gegeven, of zich bij de herstemming van stemming op den „dissentieerende'' onthouden.

Toen de vruchteloosheid der pogingen tot samenwerking steeds duidelijker werd, toonde ook de generale staf haar afkeer van de „dissentieerenden''. De door de Commissie van advies voorgestelde pogingen tot samenwerking in sommige districten werden op bijkans smadelijke wijze afgeslagen, en toen de Commissie, wel bevroedende welke de gevolgen zouden zijn van de door de „verbonden partijen'' gevolgde taktiek, in een confidentieel schrijven haar waarschuwende stem deed hooren, ontzag het uitvoerend bewind dier partij zich niet dat confidentieel schrijven openlijk ter sprake te brengen, teneinde zich de hulp der Roomsch-Katholieken te verzekeren, en dezen op die wijze tegen de „broeders'' van voorheen in het harnas te jagen.

Al is men nog zoo kalm en vergevingsgezind, toch kan men op den duur zich zulk eene bejegening niet laten welgevallen. De verdeeldheid is er nu eenmaal, en zij is, voorshands tenminste, niet meer weg te nemen. Pogingen daartoe leiden tot niets anders dan tot het drijven van eigen geestverwanten in de armen der liberalen. Wil men, ondanks de bestaande verdeeldheid, samenwerking, dan moet een andere weg worden ingeslagen. Tijdens de verkiezingen werd den „dissentieerenden'' voortdurend toegevoegd: niet wàt zijn uwe beginselen, maar waar is uwe partij, en op hoeveel kiezers kunt gij rekenen? Waar geen behoorlijke tegenorganisatie bestond, wilde men zelfs niet in overleg treden.

Welnu! de Kuyperiaansche fractie wijst zelve ons den weg. Zelve heeft zij voortdurend ons toegeroepen: organiseert u. Het zou dwaasheid zijn dien wenk in den wind te slaan, te meer nu wij zien, dat ook in de Kamer zelve de Kuyperiaansche fractie als aaneengesloten partij optreedt, terwijl ook die hunner, die vooral met hulp van de „dissentieerenden'' zijn gekozen, zich daarbij voegen, terwijl die partij met de andere antirevolutionairen, hoewel deze op hetzelfde program staan, zelfs geen voeling houdt.

Na afloop van de verkiezingscampagne heeft de Commissie van advies, alvorens het met het oog op de verkiezingen op zich genomen mandaat neer te leggen, besloten eene poging aan te wenden om die antirevolutionairen, waarop zij bij haar optreden het oog had, te organiseeren, en alzoo eene, zij het ook slechts gedeeltelijke, reorganisatie der antirevolutionairen tot stand te brengen. Dat besluit, genomen in de vergadering van 17 Juni, is in September ten uitvoer

gelegd. *Genoodigd zijn een zeker aantal personen, doch enkel zij, die verklaarden te staan op het program van 1878.* Van dezen zijn ruim veertig te Utrecht bijeengekomen, terwijl anderen hunne instemming hebben betuigd. Onder die genoodigden waren ook afgevaardigden van bestaande kiesvereenigingen. In die vergadering is besloten, dat men zich zou aaneensluiten onder den naam van christelijk-historische of vrij-antirevolutionaire partij, en dat die partij, hoewel hare leden ten volle instemmen met het oude program van 1878, nu ook met eigen formuleering van de daarin vervatte beginselen, dus met een eigen program, zou optreden.

8 November 1897.

EEN EIGEN PROGRAM.

De antirevolutionairen, die besloten hebben eene eigen organisatie in het leven te roepen, hadden vooraf verklaard te staan op het program van beginselen van 1878. Zij deden dit, niet alleen om te doen uitkomen, dat zij de voortzetting beoogen van wat in 1878 werd bedoeld, maar ook om diegenen van zich af te weren, die niet enkel om bezwaren tegen de leiding zich verre gehouden hebben, maar tevens weigeren ook op staatkundig gebied de in de H. Schrift geopenbaarde ordening Gods als richtsnoer en toetssteen voor hunne handelingen te aanvaarden. Dezulken toch, al kunnen ze niet altijd tot de ongeloovigen worden gerekend, staan niettemin in den grond der zaak op denzelfden bodem als de conservatieven en liberalen.

Het lag dus, zoo schijnt het oppervlakkig, voor de hand, dat oude „beproefde'' program dan ook maar te behouden. Nam men een ander program, dan zouden de tegenstanders zeker daarvan gebruik maken om de vrij-antirevolutionairen in de oogen van hun volgelingen verdacht te maken. Men is op politiek gebied vaak niet zeer kieskeurig in het gebruik van de middelen ter bestrijding, en al durft de „groote pers'' niet altijd zulke middelen bezigen, de „kleine'' doet het des te meer, en de groote doet er dan het zwijgen toe.

Doch er is tegen behoud van het oude program één groot bezwaar. Onder al de tegen ons aangevoerde grieven toch is er één, die niet ongegrond is. Het oude program is niet alleen een belijdenis van beginselen, het is ook eene verklaring van eene partij. In 1878 hebben de toen bestaande kiesvereenigingen niet een reeds aanwezig, door anderen vervaardigd program als juist erkend en toen aan-

vaard; zij hebben — natuurlijk door middel van haar vóórmannen — zelven dat program vervaardigd en vastgesteld. In zoover kan het eigendom der partij worden genoemd. Zoolang nu een deel der partij wel het program bleef aanvaarden, maar tegen de leiding in verzet kwam, sprak het vanzelf dat dit deel het program behield. Maar even begrijpelijk was het, dat velen beweerden: als gij dat program vasthoudt, dan komt gij ook weer onverbiddelijk tot de georganiseerde partij terug, en al uw tegenspartelen tegen de verkeerde richting, waarin de partij zich beweegt, zal niets baten. Mèn moest òf de leiding aan kant zetten, òf, als dit niet ging, zelven een anderen koers aangeven, maar dan ook met een eigen program voor den draad komen. Indien nu het oude program bestond uit eenige zinsneden, die kort, zaakrijk en precies aanduidden wat de partij wil, zou men wellicht niet uit de moeilijkheid kunnen geraken.

Maar dit is het geval niet. Het program van 1878 is in vele opzichten vaag en dubbelzinnig en beantwoordt in geenen deele meer aan de eischen, die men aan een program stellen mag. Toen het werd samengesteld, begreep men elkaar en wilde men elkaar begrijpen. De twee stroomingen, die steeds ook in de antirevolutionaire partij aanwezig zijn geweest — die echter niet met benamingen als *gauche* en *droite*, of *democratisch* en *aristocratisch* kunnen worden aangeduid — wenschten zich te vereenigen. Men voelde, dat men elkander noodig had. Zoo werd, bewust of onbewust, het program geredigeerd op eene wijze, die vrij wat speelruimte liet. Uitdrukkelijk werd het ten eenenmale losgemaakt van de bekende toelichting van Dr. Kuyper.

Maar in 1894 is dat anders geworden. Het hoofd der partij heeft in de vergadering der Deputaten de partij gebonden aan 't geen hijzelf, lang vóór 1878, had gesproken en gewild. Daaronder was veel, dat velen der in 1878 toegetredenen geenszins beaamden. Allerminst de kleinachting van het *Réveil*. Intusschen gaat de partij, onder leiding van Dr. Kuyper en zijn blad, den weg op, dien hij, niet dien zij zelve in 1878 gewild heeft. Als men de lijn, die thans gevolgd wordt, toetst aan het oude program, ontwaart men zooveel *dubbelzinnigheden* en *onduidelijkheden*, dat de noodzakelijkheid van een nieuw program in het oog springt. Wij zullen thans deze bewering nader toelichten.

Artikel 1 zegt: „de antirevolutionaire of christelijk-historische richting vertegenwoordigt, voor zooveel ons land aangaat, den grondtoon van ons volkskarakter, gelijk dit, door Oranje geleid, onder den

invloed der hervorming omstreeks 1572 zijn stempel ontving; en wenscht dit, overeenkomstig den gewijzigden volkstoestand, in een vorm, die aan de behoeften van onzen tijd voldoet, te ontwikkelen.'' Hieruit is in de laatste jaren afgeleid, dat hiermee bedoeld werd niet het protestantisme in het algemeen, voorzoover dit het Woord Gods als richtsnoer en toetssteen erkent, maar meer speciaal de calvinistische richting. Dit zou n.l. voortvloeien uit de woorden: gelijk dat, door Oranje geleid, onder den invloed der hervorming *omstreeks 1572 zijn stempel ontving*. In 1878 was daarvan evenwel met geen woord gesproken. In de Toelichting van het program worden vier paragrafen aan „den grondtoon van ons volkskarakter'' gewijd. Met geen enkel woord wordt daarin van calvinisme of van gereformeerdheid gerept. Wel van *christelijk-puriteinsch*. „Réveil'' en „Scheiding'' — het réveil gaat zelfs voorop — worden gesteld tegenover het Modernisme. Leest men die paragrafen, dan voelt men terstond, dat daaruit de geest spreekt, die twintig jaren geleden nog alle antirevolutionairen bewoog en vereenigde. Niet Calvijn wordt de geestelijke vader genoemd, „waaruit het volkstype'', waarvan sprake is in art. 1, is gegroeid, maar Oranje; Willem de Zwijger!

Nu herinneren onze lezers zich, hoe dit alles in de laatste jaren verkeerd is. Willem de Zwijger is als „geestelijke vader'' vervangen door Calvijn. Calvijn zelf, het aristocratische van wiens natuur naar het oordeel van bijkans elk geschiedschrijver in het oog valt, moet dienst doen als democraat. Het woord „Calvinistisch'' is schering en inslag geworden. Wie bedenkt, dat bij de massa van ons volk Calvijn bijkans alleen door zijn theologische, niet door zijn staatkundige denkbeelden bekend is, zal zich niet verbazen als dat volk voortdurend calvinistisch en gereformeerd dooreen mengt. Het gevolg daarvan is, dat wie niet gereformeerd is — en dat beteekent bij velen „niet tot eene gereformeerde kerk behoort'' — ook niet vol antirevolutionair zijn kan. Niet alsof voorloopig de hulp ook van niet-consequente broeders werd afgewezen — die is nog onmisbaar — maar wat vertrouwbaarheid aangaat, geeft op tal van plaatsen ook op politiek gebied de trouw aan de gereformeerde kerk A of B den doorslag.

Wij toonden aan, hoe uit art. 1 van het program een nieuwe richting is gedistilleerd, die vroeger velen onzer er nooït in gelezen hadden. Art. 2 heeft eene niet minder interessante historie. Het luidt als volgt: „Noch in den volkswil, noch in de wet, maar alleen in God vindt zij de bron van het souvereine gezag, en verwerpt mits-

dien eenerzijds het beginsel der volkssouvereiniteit; terwijl zij anderzijds de souvereiniteit van Oranje eert, als onder de leiding Gods in onze geschiedenis geworteld; door de mannen van 1813 in den Nederlandschen staat tot ontwikkeling gebracht; en door de grondwet als zoodanig bevestigd."

In dit artikel wordt de leer der volkssouvereiniteit ter voordeure uitgezet. Toch wordt zij thans langs een achterdeur weer binnengeloodst. Immers wordt thans geleeraard, dat er tweeërlei souvereiniteit [1] is: de eene, die van de Overheid, de andere, die van het volk; dat volk moet evenzeer voor zijne rechten waken als de Overheid voor de hare. Nu wordt wel aan het woord souvereiniteit tweeërlei beteekenis gegeven, om op die wijze het verwijt te ontgaan, dat de volkssouvereiniteit wordt gehuldigd; maar toch wordt die leer van tweeërlei souvereiniteit ook op onze tegenwoordige staatsinstellingen van toepassing geacht. Daar nu de Staten-Generaal feitelijk bij machte zijn het schip van Staat, ook tegen den wil van de Kroon in, te sturen waarheen zij willen, zoo verliest het artikel van het program in de toepassing ten eenenmale zijn beteekenis. Het geldt hier niet eene philosofische onderscheiding, maar een zeer practische zaak.

Geheel de actie van de antirevolutionaire richting beoogt de handhaving van het gezag tegenover de alle gezag ondermijnende, revolutionaire begrippen. Majoriteit nam sinds 1789 de plaats in van autoriteit. En niemand, die zichzelven kent, kan zich ontveinzen, dat van nature wij allen revolutionair zijn, in dien zin, dat wij ongaarne aan iemand, die boven ons gesteld is, gehoorzamen. Een goed antirevolutionair echter gehoorzaamt gaarne, al handhaaft hij ook dapper, zelfs tegenover de Overheid, zijn wettelijke rechten.

Ook de Kuyperiaansche fractie eerbiedigt de hooge Overheid. Maar zoodra deze haar gezag doet voelen, treedt het „volk" op om zijn „souvereiniteit in eigen kring" te handhaven. De Staten-Generaal behooren daarbij steeds te staan aan de zijde van het volk, *tegenover* de Overheid. Wie nu, ook in de Staten-Generaal, voor de Overheid opkomt, indien deze zijns erachtens gelijk heeft, heet aristocraat; wie dat niet doet, democraat. Het volk, de kleine luyden vooral, die niet altijd begrijpen, dat strenge handhaving van het gezag juist hun het meest ten goede komt, verliezen, als zij die handhavers van het gezag aristocraten hooren noemen, hun vertrouwen

[1] Vergl. „Verzamelde Opstellen", Staatsrecht Dl. I blz. 45.

in deze mannen, terwijl zij in de zoogenaamde democraten hunne ware vrienden zien. Bij elke quaestie, die zich over de „rechten van de Overheid'' — een zeer onjuiste uitdrukking voor „de handhaving van het gezag'' — ontspon, kon men de Kuyperiaansche fractie vinden aan den kant van de radicalen, die de meest consequente belijders zijn van de revolutionaire beginselen.

Sterk is dit o.a. voor den dag gekomen tijdens het verzet van een paar Friesche gemeenteraden tegen eene *wettige* beslissing van de Hooge Overheid. Art. 10 van het program van 1878 verlangt „dat de gemeentelijke autonomie door decentralisatie worde hersteld'', maar het voegt erbij „voorzoover deze niet strijdt met de eischen der staatseenheid en de rechten van enkele personen niet onbeschermd laat''. Nu was het buiten twijfel, dat de besturen van bedoelde gemeenten door middel van werkstaking zich de beschikking over de Rijkskas wilden aanmatigen. Leest men hetgeen Mr. Groen van Prinsterer juist over dezen strijd tusschen gemeentelijke autonomie en eigenbelang heeft geschreven, dan schijnt het wel niet twijfelachtig, dat men in deze moest meegaan met de Regeering, die de rechten der natie handhaafde tegenover gemeentelijke willekeur. Had zij toegegeven, dan waren met het oog op de andere gemeenten de gevolgen niet te overzien geweest; de uitkomst heeft de Regeering dan ook volkomen in het gelijk gesteld.

Maar bij de behandeling van de zaak in de Kamer kon men alweer de Kuyperiaansche fractie in heftige oppositie vinden, tegen de Hooge Overheid, juist omdat zij zich altijd inbeeldt, dat de Kamer met *haar* rechten staat tegenover de *rechten* der *Overheid.* De *Standaard* heeft dan ook wel gezorgd datgene, wat uit Groen's adviezen destijds tegen haar fractie werd ingebracht, niet onder de oogen harer lezers te brengen.

Zoo wordt, met behulp van vele antirevolutionairen, de opperheerschappij der numerieke overmacht voorbereid. Al wat niet met hen meegaat, wordt met den naam van conservatief en aristocraat gebrandmerkt. Dit alles komt nog duidelijker uit, wanneer op de toepassing van het 8e artikel van het program wordt gelet. Volgens dat artikel verlangt de antirevolutionaire partij bevestiging van den rechtmatigen volksinvloed, die, krachtens den zedelijken band tusschen kiezers en gekozenen, door de Staten-Generaal, naar eisch van onze historie, op het staatsgezag wordt uitgeoefend.

Tegen niets is Groen van Prinsterer sterker opgekomen dan tegen het onderwerpen van de Staten-Generaal aan den wil der kiezers.

Een zedelijke band tusschen kiezers en gekozenen moest er zijn; de laatsten hadden zich voortdurend met de eersten in verbinding te stellen en rekenschap te geven van hun gevoelens en daden. Maar zij, niet de kiezers hadden te beslissen wat recht en billijk was; want zij vertegenwoordigden niet eene partij, maar een district; te zamen, als Staten-Generaal, vertegenwoordigden zij het land. Men behoeft maar heel weinig politieke ondervinding te hebben om te weten, dat thans ook vele antirevolutionaire kiezers zich *de Staten-Generaal niet anders voorstellen dan als lasthebbers van de kiezers;* dezen stellen hun program vast; de lasthebbers brengen het over in de Kamer, en dwingen zoo mogelijk de Kroon een Kabinet te benoemen, dat geacht kan worden geheel te passen op de meerderheid in de Kamer. Op die wijze wordt de invloed van het staatscollege op de Kroon geheel beheerscht door *den wil der partijen.*

Toen in 1878 zich, onder leiding van den heer Elout, eene Kamerclub vormde, verklaarden al haar leden uitdrukkelijk, dat, hoe gaarne ook verband houdende met de georganiseerde partij, zij onderling toch alleen *door hunne beginselen, niet door eenig partijverband* waren vereenigd, en dus hun individueele vrijheid wilden behouden. Thans is dat anders. De bekende verklaring van de oude club, afgekeurd door de *Standaard*, is niet herhaald, en in de Kamer vereenigen zich ter onderlinge bespreking niet alle antirevolutionairen, maar alleen zij, die het partijverband erkennen. Hier vooral is het groot verschil zichtbaar tusschen hetgeen de antirevolutionaire partij vroeger en hetgeen de Kuyperiaansche fractie thans in het program van 1878 leest. Door dat verschil is ook *de strijd over het ontwerp-Tak* ontstaan. Wat toch was het geval?

Art. 11 luidt: „opdat de Staten-Generaal in de natie wortelen; het volk niet slechts in naam vertegenwoordigen; en in hun samenstelling niet langer een krenking van het recht der minderheden opleveren; eischt zij de invoering van een ander kiesstelsel, en, ter voorbereiding daartoe, verlaging van den census.'' Wat „een ander kiesstelsel'' beduidt, bleef steeds in het duister. Maar stellig beduidde het niet een algemeen huismanskiesrecht, zóó, dat ieder huisman ééne stem uitbracht. Steeds is door Mr. Groen van Prinsterer het algemeen kiesrecht scherpelijk veroordeeld, en Dr. Kuyper zelf had in de toelichting van het program zoo kras mogelijk afgekeurd, „dat de talrijkste klasse de meer ontwikkelde klasse der maatschappij zou overstemmen''; diensvolgens had hij zich wel voor-

stander van het huismanskiesrecht betoond, maar slechts in verband met een meervoudig kiesrecht.

Nauwelijks evenwel was de kieswet-Tak in het gezicht, of al deze omhaal werd overboord gegooid; men juichte, omdat wij dan nu eindelijk uit het moeras zouden raken; geen enkele poging werd beproefd om, „na verlaging van den census'', op grondwetswijziging aan te sturen teneinde te komen tot het „ander kiesstelsel'', en zelfs een poging van de vrij-antirevolutionairen om althans aan zekeren leeftijd een meervoudig kiesrecht te verbinden, werd teruggewezen, ja bespot. Van de indiening van Tak's voorstel af is een groot deel der antirevolutionaire partij dan ook steeds meer arm in arm gegaan met de radicalen. Ook zij belooft zich, evenals de revolutionairen der vorige eeuw, van het machtsbetoon der massa gouden vruchten.

We moeten nog enkele artikelen van het oude program nagaan, ten betooge, dat dit program thans veelal geheel anders dan vroeger wordt uitgelegd, en buitendien zoo onvolledig is, dat het in dezen tijd niet meer uitsluitend tot grondslag voor onze partij kan dienen.

In art. 13 wordt onder meer gezegd, dat de Overheid aan den gevonniste de straf voltrekke, niet slechts om de maatschappij te beschermen of den overtreder te beteren, maar allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid. „Desnoods door de doodstraf, waartoe het *recht* in beginsel aan de Overheid *toekomt.''* Deze laatste zinsnede werd met opzet aldus geredigeerd, omdat de eerste onderteekenaars van het program nogal bezwaar hadden tegen de uitoefening van dat recht. Desniettemin wordt thans door de partij als zoodanig het herstel der doodstraf geëischt; niet op grond van utiliteit, maar omdat Gods Woord de Overheid ertoe *verplicht.* Eene zeer stellige afwijking van het vroeger aangegaan accoord.

In art. 16 van het program lezen wij, „dat het evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven geregeld worde, niet door drukkende vermeerdering van de lasten der natie, noch door bezuiniging op het noodige, maar door beperking der staatsbemoeiing''. Op die beperking werd dan ook voortdurend aangedrongen, toen de antirevolutionaire partij van 1878 tot 1888 stond tegenover de liberale partij; zoozeer zelfs, dat zij èn tegen postpakketvervoer èn tegen postspaarbanken bezwaar maakte. Dit werd destijds door allen, ook door de *Standaard,* geprezen. Thans staande tegenover de radicalen, die op het punt van staatsbemoeiing heel wat verder gaan dan de

liberalen, vorderen de antirevolutionairen, die in het oude partijverband zitten, vooral hunne bladen, voortdurend uitbreiding van staatsbemoeiing, en dit niet ter bescherming van de rechten der arbeiders, maar ter verbetering van hun economischen toestand, iets dat „zonder drukkende vermeerdering van de lasten der natie'' onmogelijk is.

Niet minder zonderling is de uitlegging of toepassing van art. 17. Volgens dat artikel zoekt de antirevolutionaire partij kracht tot handhaving van onze nationale zelfstandigheid o.a. „in eene wettelijke organisatie van de doode en levende strijdkrachten te land en te water, die, na verbetering van het scheeps- en kazerneleven, bovenal kracht zoeke in het moreel van den soldaat''. Steeds heeft de antirevolutionaire partij aangedrongen op verbetering van het scheeps- en kazerneleven — waarin dan ook reeds veel verbeterd is — en op prijsgeving der plaatsvervanging. Niemand heeft dit laatste in verband gebracht met de wijze, waarop ons leger georganiseerd zal worden. Thans evenwel schijnen allerlei excepties gezocht te worden om aan de uitvoering van dit beginsel te ontkomen. Wij moeten evenwel toegeven, dat in de laatste dagen de neiging om aan het vroeger beleden beginsel getrouw te blijven, schijnt boven te drijven.

Het dubbelzinnigste artikel schijnt wel te zijn art. 20, waarin staat „dat, ter bevordering van een meer dan dusgenaamde scheiding tusschen staat en kerk, de verplichting uit art. 168 der Grondwet voor de Overheid voortvloeiende, na uitbetaling aan de rechthebbenden van het rechtens verschuldigde, dient te worden opgeheven''. Ieder heeft gemeend, dat dit artikel zich aansloot aan den strijd, jaren lang door de Christelijk-gereformeerden aangebonden tegen de bepalingen der grondwet, die o. a. de Nederlandsche Hervormde Kerk bevoordeelen zonder, naar zij beweren, goede gronden. Men stuurde op eene van Overheidswege niet bezoldigde kerk aan. In dien geest is dan ook jaren geleden bij voortduring door de antirevolutionairen gepleit. Men herleze, om zich daarvan te overtuigen o. a. de artikelen in de *Standaard* van 1885, No. 4066, 4068, 4079, vooral 4086. Maar die woorden: „uitbetaling van het rechtens verschuldigde'', veroorloofden aan het artikel ook een geheel anderen zin te geven, en wie nu b.v. het stuk in de *Heraut* van 31 October j.l. gelezen heeft, ontwaart, dat dit artikel juist ten doel heeft om de tractementen en andere gelden, die de Nederlandsche Hervormde Kerk thans

ontvangt, te beveiligen tegen eventueele aanvallen van radicalen!

Wij zouden nog kunnen wijzen op de dubbelzinnigheid van art. 21, dat tot zooveel twist heeft aanleiding gegeven, omdat daarmee, zooals uitdrukkelijk verklaard is, vroeger bedoeld werd, dat men, indien men deel nam aan de stemming, dan ook bij eerste stemming een eigen candidaat moest stellen, terwijl in 1894, ook alweer met een beroep op de woorden van dat artikel, is beweerd, dat men bij eerste stemming ook wel juist andersom mocht handelen. Wij willen echter alleen nog de aandacht vestigen op een groote leemte in het program. Er is n.l. volstrekt niet aangegeven, welke lijn in de sociale quaesties te volgen is; eene leemte, die aanleiding geeft tot allerlei strijd. Immers, nu de bestaande maatschappelijke instellingen van alle zijden worden bestookt, is het van het allergrootste practisch belang te weten aan welke zijde onze partij zich schaart.

Het kan, dunkt ons, niet twijfelachtig zijn, dat na de historie der laatste jaren het program van 1878 niet meer voldoen kan. Het is misschien voldoende voor hem, die, zonder zich rekenschap te geven van den loop der zaken, eenvoudig met den stroom meegaat, en zich dus laat leiden door Dr. Kuyper, die op zijn beurt, in de hoop daardoor de leiding in handen te kunnen houden, wel mee moet gaan met de „verst vooruitstrevenden''. Het recht om dat te doen betwisten wij niemand. Maar zij, die dien nieuwen koers niet goedkeuren, kunnen zij zich tevreden stellen met het behoud van een program, dat zoo dubbelzinnig is, althans op zoo verschillende wijze wordt uitgelegd? Wat beteekent het zich krampachig vasthouden aan een program, wanneer voorstanders van de meest tegenstrijdige meeningen zich daarop beroepen?

Verduidelijking en aanvulling is noodig. Maar wat zal daarvan komen en in welken geest zal zij uitvallen, indien men daarover laat besluiten door de kiesvereenigingen, zooals die nu zijn samengesteld, dus met uitsluiting van zoovelen, die vroeger tot haar hebben behoord? Het is zeer wel mogelijk, dat ook velen van hen, die nu nog aangesloten zijn bij de oude organisatie, als zij zich rekenschap geven van den tegenwoordigen gang van zaken, de noodzakelijkheid zullen inzien om eenigermate op hun schreden terug te komen. Het is daarom onnoodig zich terstond schrap tegenover die kiesvereenigingen te stellen, die nog in het oude verband zitten. Want onder haar zijn er nog velen, die de oude paden *niet* verlaten hebben. Maar mag dat hen, die het gevaar inzien, weerhouden reeds nu de

noodige stappen te doen om hun oude positie te handhaven? Het antwoord op die vraag kan o.i. niet twijfelachtig zijn, en wij achten het daarom gelukkig, dat de vrij-antirevolutionairen, zoodra zij tot eigen organisatie overgingen, ook in beginsel besloten hebben een eigen Program vast te stellen.

10—15 November 1897.

DE ORGANISATIE DER V.-A. PARTIJ.

I.

Eindelijk is men dan toch overgegaan tot organisatie van die antirevolutionairen, die reeds sinds lang met den huidigen gang van zaken zich niet konden vereenigen. Langen tijd had men er tegen aangehangen, vooral omdat men vreesde, dat, bij eene dubbele organisatie, de beide deelen der partij meer tegen elkander dan tegen den gemeenschappelijken tegenstander zouden strijden. Maar de opgedane ervaring maakte langer treuzelen onmogelijk en zoo is dan nu eindelijk, althans voorloopig, de lang verbeide regeling een feit geworden. In de tweede vergadering, waarin men zich constitueerde, is met warmte en belangstelling geheel het program behandeld; zijn zoowel het program als de hoofdlijnen der organisatie vastgesteld, om aan de kiesvereenigingen ter definitieve aanneming te worden aangeboden, en is door alle aanwezigen gevoeld, dat het bij dit alles niet ging om een broederstrijd, maar om scherper en beslister uitkomen voor de antirevolutionaire beginselen.

Onze beginselen toch worden veel minder algemeen begrepen en toegepast dan menigeen waant. Wel zijn er velen, die op staatkundig gebied Gods Woord willen doen gelden; maar dit alleen is nog niet voldoende om te weten, wat eisch is van onze antirevolutionaire beginselen. Vandaar dat in de practijk het verschil tusschen de antirevolutionairen en hun tegenstanders vaak niet te bespeuren is.

Dit geldt al dadelijk ten aanzien der organisatie. Naarmate de revolutionaire beginselen doordrongen, nam ook het partijwezen toe. Het volk heeft een wil, dien het aan de Regeering zooveel doenlijk opdringt; de Regeering wordt de uitvoerster van dien wil. Maar nu kan natuurlijk het volk niet voortdurend bijeenkomen om over alles zijn wil te uiten. Daarom komen de gelijkgezinden bijeen, om vast te stellen, niet welke hun beginselen, maar wat hunne wenschen zijn. De partijen hebben dan het regeerkasteel te bemachtigen, om van daar uit haar wil door te drijven.

Natuurlijk moeten dan de gelijkgezinden zich tot eene aaneenge-

sloten partij vereenigen; allen hetzelfde willen en doorzetten; geen tegenspraak gedoogen; in de Staten-Generaal door numerieke overmacht zich doen gelden. Vandaar dan weer de noodzakelijkheid om eene over het geheele land aaneengesloten partij te vormen, met eigen program van actie, eigen politiek en eigen leider.

Dit alles is heel mooi; maar het volk heeft er niets aan; de partijen bevechten elkaar om de overmacht; en daar elke partij voor zichzelve zorgt, gaat elke waarborg voor gelijk recht voor allen teloor. Een goed — althans een vrij-antirevolutionair doet daaraan niet mee. Volgens hem zijn het niet de Staten-Generaal, maar is het de Regeering, die *wil*. De Regeering is het, die de regeeringstaak bepaalt en uitvoert; die het land bestuurt; die de onderwerpen aan de orde stelt. Men behoeft maar om zich heen te zien om te ontwaren, hoe weinig al die stembusactie en dat programgezwaai eigenlijk beduidt. Bij den aanvang der Kamerzittingen heeft er nog een debat plaats gehad over de vraag, of het Kabinet wel is voortgekomen uit den stembusstrijd, maar niemand stoort zich daar veel aan, vermits het Kabinet er nu eenmaal is en om dat gepraat ook niet weggaat, terwijl elke partij en groep toch wel begrijpt, dat uit haar alleen geen Kabinet ware saam te stellen. Bovendien verschilt men over de vraag wat eigenlijk het object van den strijd is geweest. Ieder legt ook dit uit op zijne wijze; maar het doet er weinig toe; want niet wat geschied is, doch wat geschieden zal, is na de verkiezing de vraag. En ook bij die vraag verdwijnt al spoedig het program van actie uit het gezicht. De Regeering is nu eenmaal ten onzent niet het hoofd eener machtige partij, maar een stel bijeengegaarde, zoo mogelijk bekwame mannen, geroepen om het land te besturen en te doen wat hunne hand vindt om te doen. En moge, welstaanshalve, nog eens nu en dan van het program van actie sprake zijn; de gekozenen mogen het nog bij de een of andere gelegenheid voor den dag halen; maar de Regeering gaat haar eigen gang en, wat het ergste is, moet haar eigen gang gaan!

De *vrij-antirevolutionair*, die de dingen liefst ziet zooals ze zijn en niet door den bril van een pasklaar gemaakt stelsel, stoort zich daarom niet aan die „partijmacht" en dat politiek geknutsel, overtuigd als hij is, dat men er het goede volk zand mee in de oogen strooit. Hij weet, dat, bij het bestuur des lands, het niet de vertegenwoordiging is die *wil*, maar de Regeering, welke laatste op hare beurt, voor een groot deel althans, door de omstandigheden zelve geregeerd wordt. Hij weet, dat die wil moet gecontroleerd

worden en slechts goed te controleeren is, wanneer bekwame mannen de zaken uit een juist oogpunt bekijken. Zelfs eene Regeering, die hij niet begeert, kan onder behoorlijke contrôle nog veel goeds tot stand brengen.

Welnu! Dan moet ook de organisatie bij de verkiezingen daarmee rekening houden.

Geldt het de verkiezingen voor de Staten-Generaal, dan moet op geheel andere zaken gelet worden dan bij de verkiezingen van bestuurscolleges, zooals die van gemeente en staten. Program en organisatie hebben zich derhalve te bepalen tot hetgeen noodig is voor de vorming van een goede volksvertegenwoordiging. Vermits onze volksvertegenwoordiging in de eerste plaats gekozen wordt door in districten verdeelde groepen, zoo moet het district op den voorgrond staan. De antirevolutionairen in één district moeten zich vereenigen tot het stemmen op één man. Alzoo zijn de locale kiesvereenigingen aan die eenheid ondergeschikt, en is het districts-comité autonoom. Elk district bepaalt op zichzelf wien het wil kiezen; alleen het program van beginselen verzekert de geestelijke eenheid der districts-comité's onderling.

Het spreekt vanzelf, dat het district bij voorkeur iemand zal kiezen, die het meest met den geest in dat district overeenstemt. Daarin moet het vrij blijven, en niet gebonden worden door partijbesluiten; want dan krijgt men geen ware landsvertegenwoordiging. Waarom mogen de antirevolutionaire kiezers in Zuidhorn niet een protectionist, in Enschede een vrijhandelaar kiezen? Waartoe dient het met allerlei kunst- en vliegwerk in één gemeenschappelijk program van actie de tegenstrijdigste zaken te vereenigen? Waarom moeten in een district, waar niemand ooit eene groote fabriek gezien heeft, de fabrieksarbeidersquaesties op den voorgrond treden in plaats van zooveel anders, waar daar ter plaatse veel meer belang in gesteld wordt? Met veel zorg wordt bij de stembus de candidaat geëxamineerd b.v. over „wat hij denkt over arbeiderspensioneering''. Zelfs het bedrag van het pensioen komt in aanmerking! Maar och, gedurende geheel de vierjarige periode is en blijft de zaak bij de Regeering in onderzoek! Wat heeft men nu aan het examen van het Kamerlid?

Voor den vrij-antirevolutionair zal het voortaan niet meer de hoofdvraag zijn of de candidaat is „aangesloten'', maar of hij de dingen, die komende zijn, uit het juiste oogpunt zal bezien.

Intusschen is vaak eenige bespreking met andere districten noodig,

zoowel om dubbele candidaturen te vermijden, als om over de verkiezing in overleg te kunnen treden met andere partijen. Daarom moeten er behalve districts- ook provinciale comité's zijn, aan wie *in opdracht* gegeven wordt het noodige te verrichten. Deze behoeven niet in het algemeen de macht te hebben om hun wil aan de districten op te leggen; als zij onderhandelen, dan ontvangen zij hun bevoegdheid daartoe van de districts-comité's. In deze provincie zal allicht anders moeten gehandeld worden dan in gene. Zijn er districten, waar de antirevolutionairen zeer wel met andere partijen of fractiën kunnen samengaan, waar met die anderen eenige voeling is; welnu! daar ga men samen. Op andere plaatsen zal het vaak juist omgekeerd zijn; men vervaardige daar dan ook geen schijneenheid.

Nog minder noodig is het samenkomen van alle antirevolutionairen in den lande, quasi onder één leider. Dit alles is kunstmatig; de leider gehoorzaamt meer dan dat hij gehoorzaamd wordt, maar moet steeds den schijn aannemen van het tegendeel. Laat er liever een algemeen Comité van advies zijn, gekozen door de provinciale comité's, niet om te beslissen, zelfs niet om te leiden, maar om, waar dit gevraagd wordt, te dienen van advies. Daardoor verzekert men zich de medewerking van de meest bevoegde politici in den lande.

De vrij-antirevolutionaire partij wil *waarheid* in Staatsbeleid. Zij wil invloed uitoefenen op de regeering, *maar niet zelve regeeren.* Daarom zoekt zij politieke bekwaamheid in haar vertegenwoordigers. Zij wil, dat daarover het district vrijelijk oordeele; zij wil tevens, dat de gekozene vrij blijve in zijn oordeel. Met het oog op deze beginselen heeft zij hare organisatie ingericht. Zij wil de verschillen, die in den lande ook onder de antirevolutionairen bestaan, niet uitwisschen of verbergen, want *zij wil eene gezonde, natuurlijke volksvertegenwoordiging, die geheel het volk ook in zijn schakeeringen teruggeeft.* Met het op den voorgrond stellen van partijen en partijleider en organisatie over het geheele land van eene vastaaneengesloten partij, heeft zij *gebroken.*

II.

Het concept-program wijkt in geen enkel opzicht af van de antirevolutionaire beginselen; ook niet van den inhoud van het program van 1878; alleen is het op sommige punten duidelijker en scherper gesteld, met weglating van hetgeen meer tot de toepassing dan tot

de beginselen zelve behoort. Moet eene partij, die zich niet wil aansluiten bij de organisatie, waarvan Dr. Kuyper het begin en het einde is, een eigen program hebben, toch volgt daaruit niet, dat hij, die het program van 1878 aanvaardt, reeds daarom voor de vrij-antirevolutionairen een onaannemelijk candidaat is. Het verschil tusschen de vrij-antirevolutionairen en de „georganiseerde partij'' komt veel sterker uit op het punt der organisatie. Hierover dus nog een woord.

Ieder man, die een ander van raad zal dienen, eischt in de eerste plaats vertrouwen. Vertrouwen eischt de geneesheer; vertrouwen eischt de advocaat; vertrouwen eischt de deskundige. Voorzeker: dat vertrouwen is menigmaal verkeerd geplaatst geworden; meer dan één dokter, advocaat of deskundige heeft de zaak van zijn cliënt voorgoed bedorven.

Toch komt het niemand in den zin, daarom aan zijn raadsman voor te schrijven, hoe hij te handelen heeft. Geen man van eer zou zich dat kunnen laten welgevallen. Dit geldt zeker in niet geringer mate op het gebied der politiek. Want de staatkunde vereischt zeer veel doorzicht en ervaring, en geen man van eenige beteekenis kan zich eene opinie van anderen laten opleggen, daar waar zijne eigen opinie wordt gevraagd. Misschien is er geen gebied, waar kwakzalvers en intriganten zich zoo gemakkelijk kunnen bewegen dan dat der politiek, omdat nergens zoo gemakkelijk de onbeduidendheid verborgen kan worden onder groote en klinkende woorden, en nergens de persoonlijke verantwoordelijkheid zoo weinig gevoeld wordt. In groote zaken zijn gemeenlijk slechts één of een paar deskundigen voor de uitkomst aansprakelijk; maar wie is aansprakelijk voor de einduitkomst van den arbeid eener groote vergadering?

Het is daarom vóór alles noodig, dat men het college der Staten-Generaal samenstelle uit mannen van beginsel, van karakter en van kunde. Van beginsel, omdat de kiezers moeten weten van welke beginselen hun candidaat bij de beoordeeling der quaesties zal uitgaan; van karakter, omdat de kiezer zeker moet zijn, dat zijn vertrouweling alleen door liefde voor recht en waarheid bezield wordt; van kunde, omdat zonder kunde de contrôle van de Regeeringshandelingen een wassen neus is. Die kunde behoort niet uitsluitend uit de boeken te zijn opgedaan, maar veeleer uit levenservaring en bekendheid met het volksleven; hoewel ook theoretische kennis noode kan worden gemist.

Maar zulke mannen laten zich niet leiden door allerlei opdrachten

bij de stembus; door moties van kiezers; door partijbesluiten; door partijorganisatiën en programma's van actie. In de praktijk verscheuren zij, die zich aldus hebben laten binden, hunne banden toch weer; de natuur is sterker dan de leer! Maar dit neemt niet weg, dat de eerlijkheid en onpartijdigheid van den staatsman eronder lijden moeten, wanneer voortdurend de kiezers hem aan hunne „afspraken'' herinneren mogen en hem daaraan gebonden achten. Vooral bij het bespeuren van de ellende van dit partijwezen in Frankrijk komt men tot de overtuiging, dat eene partij, die op dit punt in de paden der revolutie wandelt — want de revolutie van 1789 is de moeder van dit partijwezen — den steun der antirevolutionairen niet verdient. Zij moge nog in theorie de antirevolutionaire beginselen huldigen, in de praktijk helpt ook zij het gouvernement ten onderstboven keeren. Zij brengt de regeermacht van de Kroon over op de partijorganisatie.

De vrij-antirevolutionaire partij nu is wars van al die partijpolitiek. Zij wil geen andere organisatie dan die noodig is ter verkiezing van een man van vertrouwen, in het bezit van de drie vereischte eigenschappen. Daarvoor is niet noodig eene partijorganisatie over het geheele land. Elk district kan de taak, die de wet haar oplegt, zeer goed alleen af. Het behoeft enkel de verschillende onderdeelen van het district bijeen te brengen. De leiders der verkiezingen nemen de daartoe noodige maatregelen. Zij vragen den candidaat naar zijn beginselen en vergewissen zich aangaande zijn karakter en bekwaamheid. Ook bij de onderlinge bespreking van de onderdeelen van het district heersche vertrouwen en openheid; niet intrige en slimme taktiek. Is eenmaal de candidaat gevonden, dan hebben de districtsleiders de kiezers aan te sporen hun plicht te doen.

Mogelijk kan het zijn, dat de districten ook, in onderling overleg moeten treden, teneinde het stellen van dubbele candidaturen te vermijden. Doch ook daarvoor is geen leiding „van boven'' noodig; evenmin eenig besluit van algemeene vergaderingen; maar eenvoudig het besluit van de belanghebbende districten zelve.

De eenheid der verschillende districten ligt overigens uitsluitend in het *program van beginselen*. Mannen uit verschillende deelen des lands bijeengekomen, met verschil van aanleg, inzicht en ontwikkeling, zullen het vaak onderling niet eens zijn; maar wat nood, als wij maar weten, dat zij allen eerlijk hun best zullen doen zich te houden aan hun beginselen, die ook wijzelven voor juist en rechtvaardig houden.

„Deputatenvergaderingen'' worden op die wijze geheel overbodig. Zij mogen dienen tot partijreclame; de vrij-antirevolutionaire partij heeft daar geen behoefte aan. Slechts indien eenige wijziging noodig mocht worden in het program van beginselen zelf, is overleg van alle districten noodig. Ook daarvoor geeft de concept-organisatie der vrij-antirevolutionaire partij de noodige maatregelen aan de hand.

Wars als ze is van het partijdrijven, sluit de vrij-antirevolutionaire partij zich bij geen andere partij als zoodanig aan. Zij kan evenmin bij anderen als bij haar eigen geestverwanten het op de spits drijven van het partijwezen goedkeuren. Dit behoeft echter een vrij-antirevolutionair niet te beletten om, als hij den man zijner keuze niet krijgen kan, een ander te kiezen onverschillig tot welke andere partij deze behoort. De keuze moge soms moeilijk zijn, omdat het steeds de vraag is wat den doorslag moet geven: het beginsel, dan wel het karakter en de kunde van den candidaat — geen beginsel verzet zich ertegen, dat de vrij-antirevolutionair bij herstemming overga op iemand, dien hij anders toch liever niet gekozen zag.

Deze organisatie — indien zij dien naam mag dragen — waarborgt de volkomen vrijheid van het district; bevordert het zelfstandig oordeel van de leiders en aanvoerders van het district; verleidt niet telkens de partij tot het plegen van handelingen, die vaak door elken partijgenoot afzonderlijk binnenskamers worden afgekeurd, en doet de Kamer bestaan uit eerlijke, zelfstandige en kundige mannen. Alleen op die wijze kunnen onze constitutioneele instellingen de liefde behouden of verwerven van een vrij, vrijheidlievend en verstandig volk.

22 November 1897—21 Februari 1898.

II.

ROEPING EN DOEL DER VRIJ-ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ.

ONZE ROEPING.

De *Standaard* neemt, althans voorloopig, in zeker niet al te vriendelijke bewoordingen, afscheid van ons.

„Tenzij onverhoopt de verdediging onzer beginselen het „*gebiedend* mocht vorderen, laten we de polemiek onder „broederen voortaan weer aan onze tegenstanders in de pers „over. Toen voor nu drie jaren een antirevolutionair blad uit „Noord-Brabant, dat zich ten taak had gesteld, beneden den „Moerdijk de eere van het Protestantsche vaandel hoog te „houden, zijn voorname kracht ging zoeken in bestrijding van „den Voorzitter van het Centraal-Comité, hebben we, hoe ook „tot tegenspraak en verweer geprikkeld, en tot op den man „af gesommeerd, ons hiertoe *niet* geleend.

„We weigerden dit te doen, in het minste niet uit gemis „aan hoogachting voor den schrijver, maar omdat de ervaring „ons steeds getoond had, hoe al zulk persgetwist tot niet anders „strekt *dan tot vermaak van den buitenstaander, en tot verzwakking van onze eigen kracht.*

„Dat we onlangs verwerend optraden, was alleen gemoti„veerd, doordien *het levensbeginsel* onzer partij in geding kwam.

„Nu dit echter voor langen tijd weer genoegzaam *beveiligd* is, „maken we zonder verder verwijl een einde aan een polemiek, „die tot ons leedwezen maar al te duidelijk ons vroeger „beweren bezegelde, t.w. dat al zulk twistgeschrijf niet alleen „elk denkbeeld van *toenadering* uitsluit, maar de *verwijdering,* „zoo al niet bij het uur, dan toch bij den dag, doet *toenemen.*

„Jarenlang hebben we, wetende dat dit zoo loopt, de anti„revolutionaire pers steeds geraden, niet op de eigen vloot, „maar *op de vloot van den vijand* te vuren.

„Die raad vond ingang, *en we voeren er wel bij*. Dit waren „de jaren *onzer kracht.*

„Sinds men van de overzij een andere gedragslijn ging „volgen, is er roet, *en veel roet ook*, in het eten gekomen.

„Gaarne aan onze tegenstanders het laatste woord gunnend, „zien we daarom voorshands weer, gelijk van ouds, van alle „polemiek af."

Het doet ons genoegen, dat *het levensbeginsel* onzer partij weer voor langen tijd *beveiligd* is. Wel zouden wij, nu de *Standaard* te kennen geeft, dat het „in geding kwam", — wat wel beduiden zal dat de *Nederlander* het in gevaar bracht — eenigszins nieuwsgierig willen vragen, welk beginsel bedoeld wordt; maar nu wij weten, dat het in elk geval veilig ligt, zijn wij, daar het ons minder om de *Nederlander* dan om onze beginselen te doen is, ook zonder antwoord tevreden. Leed daarentegen deed het ook ons, dat onze polemiek tot dusver inderdaad in plaats van tot *toenadering*, tot *verwijdering* heeft geleid.

Noodzakelijk intusschen was dit allerminst, indien men, wat onzerzijds steeds begeerd is, eenvoudig, evenals ieder ander, polemiek gevoerd en aldus flinkweg in dit opzicht ons standpunt aanvaard had. Van den aanvang af heeft de *Standaard* zich beijverd ons als een stokebrand voor te stellen; als iemand die roet, *zelfs veel roet*, in het eten werpt; die de partijeenheid verbreekt, en jammerlijke verdeeldheid kweekt. Zorgvuldig heeft zij alles verzwegen wat wij schreven; zelfs in haar persoverzicht; zelfs, op een zeldzame uitzondering na, datgene wat geheel in haar geest was. Alleen wanneer zij meende ons te kunnen weerleggen, kwam er tegenspraak; doch dan ook zelden of ooit met toepassing van het hoor en wederhoor in zijn volle beteekenis. Wel vaak scheeve voorstelling van onze beweringen. Tegenspraak daartegen, verzoek om rectificatie der feiten, — ook dat ging zij meestal stilzwijgend voorbij. Blijkbaar poogde zij bij het volk de meening ingang te doen vinden, dat wij tegenstanders waren van de echt-anti-revolutionaire beginselen.

Uitnemend kwam daarbij het bekende *jure suo* te pas.

Groen, die de uitdrukking bezigde, bedoelde alleen, dat Dr. Kuyper *„leader* was, met en na hem, niet *bij aanstelling* of erflating, maar *jure suo"*; d.w.z. *krachtens* eigen hoedanigheden en genialiteit.

Maar bij velen wordt dit opgevat, alsof die geniale leider nu ook een zeker *recht over ons* heeft, zoodat tegenspraak eigenlijk ongeoorloofd is; een soort van afval; een verzet tegen iemand, dien men als leider eenvoudig te volgen heeft. Men stelde het vaak voor, alsof — juist omgekeerd — Groen hem tot onzen leider had aangesteld!

Door de wijze waarop de *Standaard* zich vaak verweerde, is aan die dwaalleer veel voedsel gegeven. Vandaar verbittering; boosheid. Ons blad werd gebannen; suspect verklaard en, als uiterst gevaarlijke lectuur, op den index geplaatst; de hoofdredacteur een enkel maal zelfs als verrader gescholden zonder dat eenig blad het waagde het voor hem op te nemen. De „kleine pers'', die liever één geluid hoort, zweeg in den regel; was ontevreden, en liet, althans meerendeels, ons alleen staan, waagde het althans niet zich tegen de *Standaard* te verzetten, zelfs niet haar op het *unfaire* harer wijze van strijdvoeren te wijzen.

Eén blad zonderen wij met name uit: het weekblad *Patrimonium*, dat steeds flink en onbeschroomd — ook al ziet het in de *Standaard* zijn meest vertrouwbaren gids — het hoor en wederhoor toepast; strijd met en tegenspraak van wien ook niet schroomt. Men gevoelt dan ook dat dit blad *leeft* en zich, binnen de eenmaal *gestelde* perken, *vrij beweegt.*

Wij klagen niet over wat wij ervaren hebben. *Want het is niets dan het noodzakelijk gevolg van een systeem, dat wij, ofschoon bijkans vruchteloos, met hand en tand bestrijden en steeds bestreden hebben.*

Ter verduidelijking eene herinnering.

Toen de antirevolutionaire partij, onder leiding van Dr. Kuyper, zich vormde, werd van alle zijden tegen aansluiting gewaarschuwd, omdat meegaan met dien genialen leidsman het onder gaan van alle zelfstandigheid ten gevolge *moest* hebben. Tegen niets werd in die dagen krachtiger gewaarschuwd dan tegen Kuyperianisme.

Velen, die van harte antirevolutionair waren, hebben zich niet laten afschrikken. Zij zijn meegegaan, en hebben daardoor soms vrij wat smaad, ook van vrienden en geestverwanten, moeten verduren. Maar waarom gingen zij mee?

Omdat de antirevolutionaire partij een eigen, permanente vertegenwoordiging had, uitloopende in een *Centraal-Comité;* voorts een *zelfstandige* pers; terwijl zij in aanraking was met een *Kamerclub,*

uit de antirevolutionaire beweging opgekomen, maar, om de roeping, die zij *krachtens de wet* te vervullen heeft, *volkomen zelfstandig.*

Van die aldus georganiseerde partij was Dr. Kuyper het hoofd, als Voorzitter van het Centraal-Comité en bijgestaan door twee assessoren. Er werd destijds op gewezen, dat die organisatie analoog was aan de organisatie der gereformeerde kerken, waardoor eveneens de *samenwerking van allen* verzekerd is en gepaard gaat aan *vrijheid van discussie.*

Maar evenals de vrijheid in die kerken begrensd wordt door de Confessie, zoo ook de vrijheid van spreken en handelen der antirevolutionairen door *het program.*

Het *program,* niet *de leider,* was het *eigenlijke* vereenigingspunt.

Alzoo werd in dien tijd — wij spreken van 1878—1889 — het antirevolutionaire systeem begrepen. Ook in *die* dagen veroorloofde de pers zich soms een eigen, zelfstandige meening te hebben; men bestreed vaak elkander; Kamer en *Standaard* waren het meermalen oneens, zoodat de een klaagde over den ander. Van mannen met een eigen verleden, met eigen positie en met verschillende inzichten op menig punt was kwalijk iets anders te verwachten.

Niettemin is de eenheid ten slotte bewaard gebleven, en het toenmalig doel — erkenning van het goed recht der christelijke school — bereikt.

Na 1891 is dit allengskens veranderd. Reeds door de *Prot. Noordbrabander* werd daarop gewezen. Niet op „bestrijding van den Voorzitter van het Centraal-Comité'' ging dat blaadje uit, maar op handhaving van de vroegere organisatie. Niemand is er onder de antirevolutionairen, die de leiding van de partij zou willen, niemand, die haar zou kunnen overnemen. Maar geen absolute macht over de partij, wel *samenwerking van al de deelen* der partij wordt door ons verlangd. Die is echter zonder polemiek in de pers en zonder eene krachtige organisatie van tusschenorganen onbestaanbaar.

Intusschen wil juist dit de *Standaard* niet. Zelfs bij de behandeling van de sociale quaesties, — nog zoo weinig door onze partij tot klaarheid gebracht — schijnt geen polemiek geoorloofd. Dat heet dan „vuren op eigen vloot'', niet — gelijk ons toeschijnt — sturen van eigen vloot. Een kapitein, tevens stuurman, maar geen krijgsraad. Een aan *niemand* verantwoordelijk blad, orgaan niet alleen van den schrijver, maar van de partij. Wij nu hebben hiertegen principieel bezwaar.

Te meer bezwaar, omdat een partijhoofd, met zoo absoluut gezag, zich slechts staande kan houden, door *in sterke mate* rekening te houden met wat *de massa der aanhangers verlangt.* Dáárin moet hij zijn kracht zoeken tegenover den tegenspreker, die b.v. meer let op wat òf bereikbaar òf ook voor anderen dan partijgenooten wenschelijk is; maar juist daarom ook zwak *schijnt.*

Komen daar nu nog complicaties op kerkelijk terrein bij, dan wordt de nieuwe toestand nog kritieker, en is het niet te verwonderen dat, anders dan vóór 1889, *de eenheid te loor gegaan en de partij verlamd is.*

Het is om die reden dat — al laat ook elkeen ons alleen staan — *wij niet zullen ophouden* volkomen vrij ons gevoelen uit te spreken. Wij noemen dat niet „twistgeschrijf'', maar publieke behandeling van de publieke zaak. Wij begrijpen dat een burgemeester, een minister boos en ongeduldig wordt om de onophoudelijke, vaak ondragelijke kritiek. Maar een verstandige burgemeester of minister erkent toch *haar onmisbaarheid.*

En onze kritiek moet wel *in de eerste* plaats gericht zijn tegen hen, die ons het naaste staan, en die wij juist daarom noode kunnen missen. Evenals in den schoolstrijd zoeken wij ook thans naar *inwendige eenheid,* alvorens den tegenstander te bestrijden.

Geen doodelijke schijneenheid; geen afsnijden of verbitteren van wie niet dadelijk meegaat. Wij willen een *levende* partij. Ook blijven wij der partij getrouw. Wij handhaven *in de partij* ons *goed recht.* Eerst als wij uitgedreven worden op wettige wijze, gaan wij heen, opdat aan ieder duidelijk worde, waar het om gaat.

Voor ons genoegen voeren wij dezen strijd niet. Evenmin met hoop op succes.

Immers de groote massa, dit weten wij, begeert dien strijd niet. Zij wil liever één leider; vooral zoo deze juist datgene, wat begeerd wordt, *in uitzicht* stelt. Mocht zij bij geval bedrogen uitkomen, het zal eenvoudig de schuld zijn van de tegenpartij; vooral van hen, die „roet'' in 't eten wierpen. In discussie ziet zij geen heil; slechts oponthoud.

Maar wij wenschen te spreken, „niet als menschen behagende, want wij hebben nooit met pluimstrijkende woorden omgegaan'', zooals eertijds een Apostel aan zijn gemeente schreef. Daarom handhaven wij het standpunt, dat onze partij *tijdens hare wording* heeft ingenomen, en zullen wij datgene zeggen wat ons toeschijnt

eisch van ons beginsel te zijn en tot welzijn onzes volks te dienen.

De *N. Prov. Gron. Ct.* noeme dit alles „verbrokkeling der krachten, uit persoonlijken naijver ontstaande''; wij hooren ook dit gelaten aan, en verdedigen ons zelfs niet tegen eene aantijging, die o.i. zelfs niet had mogen worden geuit.

Maar wij veroorloven ons ten slotte éene opmerking.

Op *kerkelijk* terrein vergunt Dr. Kuyper aan zijne gereformeerde geloofsgenooten volle vrijheid van discussie. Hij neemt hunne bezwaren volledig op en weerlegt ze zorgvuldig. Hij zou op dàt terrein zelfs niet *durven* schrijven, dat *polemiek* enkel dient om de vijanden te doen juichen, en daarom behoort achterwege te blijven, want al wat gereformeerd is zou daartegen in verzet komen. Juist op dat terrein toont hij *hoe polemiek kan en behoort te worden gevoerd, zonder scheuring te weeg te brengen.*

En ook de *N. Prov. Gron. Ct.* zou niet hebben *durven* schrijven, dat een kerkelijk gemeentelid *uit naijver* strijd voert tegen de *Heraut,* en dat er meer „zedelijke grootheid in schuilt zich te scharen om één vaandel'', dan in dat „persoonlijk geharrewar''.

Waarom durft men zoo iets *niet* te zeggen waar het den kerkelijken, wèl waar het den staatkundigen strijd geldt?

Omdat men niet inziet en niet gelooft, dat voor den antirevolutionair, die zijn taak *goed* opvat, d.w.z. zóó als den Christen betaamt, *de politiek een even ernstige, vaak even heilige taak is als de kerkelijke quaesties zijn voor den ernstigen Christen.*

Wij nu zien dat wel in, en hopen daarom, al worden wij gesmaad, verdacht gemaakt en uitgeworpen, aan *onze roeping* getrouw te blijven. *11 Mei 1895.*

ONZE PARTIJ.

1894 en *1895* zijn twee jaren, die in de historie van de antirevolutionaire partij niet onopgemerkt zullen voorbijgaan. Velen bedroeven zich over wat in die jaren plaats greep, en klagen over den deerniswaardigen toestand, waarin onze partij is geraakt.

Wij niet alzoo. Zekerlijk is er veel geschied, dat droevige herinneringen nalaat; veel ook, dat anders had kunnen en moeten geschieden, en waarover een eerlijk Christen, die zichzelven ietwat kent, schuld moet belijden. Maar de partij als zoodanig verkeert o.i. in een gezonder toestand, dan in de voorafgaande jaren het geval is geweest. De redenen voor deze meening willen wij blootleggen.

In 1878/79 zijn voor het eerst de antirevolutionairen opgetreden *als partij*. Vóór dien tijd was er een veldheer zonder leger; het blijft de onvergankelijke eere van Dr. Kuyper, dat hij, door het ontwerpen en doen aannemen *van een welomschreven program*, de verspreide antirevolutionairen tot een geheel gebracht heeft. Dat program van beginselen is tot dusver de grondslag gebleven. Wel verre dat men er in later tijd tegen in verzet is gekomen, is er met de verschillende deelen van dat program thans waarschijnlijk meer bewuste instemming dan ten tijde toen het ontworpen werd. Tegelijk met dat program ontvingen wij ook eene partijorganisatie, aan het hoofd waarvan Dr. Kuyper kwam te staan.

Deze leider had, vóórdat het program *na veelzijdige bespreking, ook met geestverwanten van verschillende schakeering*, was tot stand gekomen, tal van artikelen geschreven, waarin wel *zijne* meening, maar niet die van de *gezamenlijke* antirevolutionairen was neergelegd. Toen dan ook die artikelen later, onder den titel van „Ons Program'', opnieuw werden uitgegeven, werd uitdrukkelijk eraan herinnerd, dat die artikelen niets dan de persoonlijke meening van den schrijver bevatten.

Maar Dr. Kuyper heeft dit allengs vergeten. Het schijnt eene taktiek van hem te zijn, eerst diegenen, wier medewerking hij behoeft, aan zich te binden door onderteekening van stukken, die ruimte laten ook voor van hem afwijkende gevoelens, om dan later, nadat de groote menigte gelooft, dat zijn persoonlijke meening de *echte* is, zijne medestanders te dwingen, òf met *hem* mee te gaan òf zich den naam van scheurmakers op den hals te halen.

Deze taktiek, waarvan de sporen op meer dan één gebied duidelijk te ontdekken zijn, werd ook in 1894 in toepassing gebracht, toen zoowel op het gebied van het kiesrecht als op sociaal gebied de geniale leider het persoonlijk bewind in handen nam; zonder medewerking, zelfs zonder raadpleging van de oude vrienden of van eenig bevoegd comité, een nieuwen koers insloeg; de partij stelde voor een *voldongen feit;* feitelijk ééne lijn trok met de meest principieele tegenstanders, de radicalen; en daarbij zich openlijk beriep niet op het program, maar op hetgeen door hem in de jaren, aan de publicatie van het program voorafgaande, geschreven was.

Toen moest onze partij eene *crisis* doormaken. De vraag ontstond, of voortaan de partij blindelings, zonder recht van meespreken, zelfs anders dan voor den vorm, den koers zou volgen door haren leider aangegeven. Elke tegenspraak tegen den leider werd natuur-

lijk door velen als scheurmakerij gebrandmerkt, hoewel men in gebreke bleef ook maar op één punt afwijking *van het program* te constateeren. Veel moeilijkheden hebben zij, die zich tegen deze leiding verzetten, moeten verduren. Hun vooral zal het jaar 1895 heugen.

Maar de crisis *is* doorgemaakt, het recht van zelfstandig te oordeelen en te spreken is weer erkend; zoodat de *Standaard* zelf onlangs schreef:

> „Ons blijft het daarom geraden voorkomen, dat men van „verschillende zijden zoo duidelijk en concreet mogelijk zijn „denkbeelden ontwikkele, en zonder elkander in het haar te „vliegen, kalm en rustig uiteenzette, wat men voor de „toekomst wenscht. Slechts tegen één gevaar zij men op zijn „hoede: men zaaie geen bitterheid. Men verbreke den broeder- „band niet. Men verwijdere niet om verschil in de uitwerking „van elkander, wie in den wortel der beginselen bij elkaar „hooren. En inmiddels make men *studie* van de zaken. Men „zorge, dat onze pers duidelijk het publiek voorlichte. Immers „als men beslagen ten ijs komt, kan men, zelfs bij gespannen „verschil van inzicht, elkander blijven waardeeren. Maar als „men in den blinde rondtast, loopt men elkaar, eer men het „weet, overhoop''.

Wel bestaat er nog wantrouwen tegenover hen, die de vrijheid van spreken en oordeelen durfden handhaven, en durft het grootste deel der kleine pers nog zelden eene welwillende discussie beginnen; wel poogt men nog soms, in plaats van door bondig betoog, door verdachtmakende partijbenamingen zijn tegenstander te treffen; maar allengskens wordt dit toch beter, en begint men in de anti-revolutionaire partij dieper te gevoelen, dat het meer op de beginselen dan op oogenblikkelijke partijmacht, meer op het program dan op den leider aankomt.

Slechts langs den thans ingeslagen weg kunnen onze beginselen zich behoorlijk ontwikkelen.

Maar het partijverband is dan toch verbroken! Inderdaad; tenminste als men daarmee bedoelt de verbinding met het Centraal-Comité. Want het door het program gelegd verband bleef volkomen ongedeerd. Maar wat schaadt dit? Wat heeft het Centraal-Comité voor goeds uitgericht? Wat beteekent een Centraal-Comité, dat om de 3 jaren bijeenkomt, om aan de besluiten van de Deputatenver-

gadering zekere leiding te geven, wanneer gedurende die 3 jaren de leiding der partij uitsluitend in handen van den Voorzitter en diens dagblad berust?

Zij, die gebroken hebben met de leiding van Dr. Kuyper, zullen geen deel meer kunnen nemen aan de Deputatenvergadering en dus ook niet de rede van haren Voorzitter kunnen aanhooren. Dat is voor hen zeker een gemis. Maar het Centraal-Comité zal toch bij het aanbevelen van candidaten rekening moeten houden met het gevoelen van het kiesdistrict, omdat anders zijn candidaat niet slaagt. Om die reden heeft het steeds zelfs hen warm aanbevolen, waarvan thans beweerd wordt, dat zij nimmer echte antirevolutionairen geweest zijn! De ondervinding in 1894 heeft trouwens bewezen, dat, ook tegen de werking van het Centraal-Comité in, de in het district als antirevolutionair bekende candidaten konden slagen; beter zelfs dan die, welke door dat Comité waren aanbevolen.

En wat de samenwerking van onze partij met andere partijen betreft, op papier lijkt het heel mooi, dat er voor partijen gelegenheid bestaat om saam officieel te onderhandelen, maar de praktijk heeft wel bewezen, dat al die afspraken en overleggingen tusschen partijen, zoodra ze verder reiken dan een tijdelijke afspraak voor de stembus, van nul en geener waarde zijn. Men kan elkander toch niet binden, en, als het er op aankomt, heeft men elkaar niet begrepen! Het is daarom onze vaste overtuiging, dat het saamkomen in de Deputatenvergadering en Centraal-Comité thans zonder wezenlijke waarde is.

Niet, dat wij iemand zouden willen afraden er naar toe te gaan, indien hij daartoe lust gevoelt. Maar de locale kiesvereenigingen kiezen toch den man harer keuze; zij weten zelve zeer wel, wien zij als antirevolutionair mogen vertrouwen; zij gevoelen, dat, uit praktisch oogpunt beschouwd, eene centrale leiding onnoodig is, en dat de bijeenkomst van Deputaten uit geheel het land alleen moedversterkend was, zoolang men eensgezind ook met den leider was. Als het program maar in eere blijft, is er geen gevaar dat de kiesvereenigingen zich zullen verloopen.

Juist daarom kunnen wij rustig en getroost onzen weg gaan. Zij, die onze beginselen belijden in woord en daad, kunnen thans weer zich openlijk uitspreken, ook al zijn zij het met Dr. Kuyper of de *Standaard* niet eens; de ban, alsof tegenspraak tegen Dr. Kuyper met scheurmakerij en afval gelijk stond, is gebroken. Niet met een man, maar met beginselen heeft voortaan de tegenstander te doen.

Zonder opnieuw een leiding te aanvaarden, die meestal onnoodig bleek, doch tot onophoudelijke botsingen aanleiding gaf, kan men thans met en naast elkander werken; en, waar afwijking van de goede beginselen gevreesd wordt, zonder bitterheid te doen ontstaan dit openlijk bespreken. Aan eene schijneenheid hebben wij niets.

Maar wij hopen ook in dit jaar niet te vergeten, dat, ook op publiek gebied, het niet is de kerk, die ons bijeenhoudt; noch Calvijn; noch Luther; noch eene belijdenis; nog een beginsel; maar alleen Hij, aan Wien alle macht is gegeven in hemel en op aarde. Zij dit geloof het cement van onze eenheid. *6 Januari 1896.*

WAT ZIJN WIJ?

Wat wij zijn?

Wij zijn van allerlei. Wij zijn aristocratisch en democratisch; conservatief, liberaal, ja radicaal; monarchaal en tevens republikeinsch.

Mits men aan elk dier namen de beteekenis geve, die wijzelven er aan hechten.

Het is o zoo gemakkelijk den tegenstander af te maken, door hem eenvoudig te plaatsen in een loket met een verdacht opschrift; wij echter storen ons aan die opschriften weinig, zoolang wij niet precies weten wat ermee bedoeld wordt. Zoo schamen wij ons evenmin den naam van aristocraat, als dien van democraat. Maar wij zullen dan ook niet ophouden telkens opnieuw duidelijk te maken, in welken zin wij die woorden verstaan. Eerst dan kunnen onze lezers weten, of en in welken zin wij het raadzaam achten te „sturen in democratische richting''. Want wij zijn van harte democratisch, in den zin van vijand van eenig privilege, verbonden aan rang of stand. Alle burgers zijn niet gelijk, maar alle burgers zijn gelijk voor de wet. Voor allen moeten de voorwaarden, aan het verkrijgen van betrekkingen verbonden, dezelfde zijn, en als men ons aantoont dat aan kapitaalbezit eenig privilege, eenig door de wet vastgesteld voordeel verbonden is, 't welk zijn grond niet vindt in het publiek belang zelf, dan zal men ons onder de eerste bestrijders daarvan vinden.

Democratisch zijn wij ook in dien zin, dat wij ons van Overheidswege geen geestelijke leiding willen laten opleggen of opdringen. Geenszins meenen wij, dat niemand op geestelijk gebied leiding behoeft; maar ten slotte blijve tegenover de Overheid een ieder in het kiezen van zijn leidsman volkomen vrij. Men heeft, niet ten onrechte, dezen trek in ons volkskarakter democratisch, ook wel Calvinistisch genoemd. Wij gaan op dit punt zeker verder dan Calvijn

zelf en dan de Calvinisten ten onzent, uit de vorige eeuw. De vrijheid om God te dienen naar eigen overtuiging is eene vrijheid, die voor de vorming van het recht de allergewichtigste gevolgen gehad heeft. Wij herinneren aan de vrijheid der kerk; der school; der drukpers; der kritiek ook tegenover de Overheid, en aan zooveel meer dat daarmee samenhangt. Gerust durven wij diegenen, die meenen te mogen ontkennen, dat wij „in democratische richting sturen'', uitdagen om, mits men deze woorden in den aangeduiden zin versta, ook maar één feit aan te wijzen, waaruit zou kunnen blijken, dat wij ooit in een anderen koers zeilden.

Het is juist omdat wij het volk, in al zijn rangen en standen, vertrouwen, dat wij steeds aandringen op eigen zelfstandige ontwikkeling; dat wij niet vreezen de invoering van vrije scholen, onverschillig van welke richting; dat wij voorstanders zijn van de vrije vakvereenigingen. Niet, omdat wij meenen, dat „het volk'' zich niet vaak vergist, of nooit een verkeerd gebruik van zijn vrijheid zal maken, maar omdat wij gelooven, dat de maatschappij zelve haar eigen beste geneesmeester is.

Eindelijk zijn wij ook in dezen zin democratisch, dat wij begeeren, dat geheel het volk, in al zijn rangen en standen, zijn invloed op de Regeering doe gelden. Steeds hebben wij het betreurd, dat onze staatsregeling op dit punt zeer achterlijk is bij vroegeren tijd, en dat aan de verschillende maatschappelijke klassen niet gelijken invloed gegund wordt. Die toestand te veranderen, is niet gemakkelijk, maar geenszins onmogelijk. Het is een fout en een dwaasheid geweest van het liberalisme, aan de minder gegoeden eerst den directen invloed op het staatsbestuur toe te staan, wanneer deze naar zijn oordeel genoeg „intellectueel'' ontwikkeld waren, en het kenmerk daarvan niet in *persoonlijke deelneming aan de publieke zaak,* maar in geldbezit te zoeken. Ook op dit punt heeft de partij, waartoe wij behooren, nimmer een ook maar eenigszins onzeker geluid gegeven; menige redevoering in de Staten-Generaal kan dat getuigen.

Wat wij dus willen, is gelijk recht voor alle rangen en standen.

Maar wat wij *niet* willen is, dat het volk, d.w.z. de geregeerden, onverschillig van welken rang of stand, *zijn wil* kan doorzetten op *regeeringsgebied.* Want op dat gebied moet heerschen het recht, niet het belang.

Het recht nu is niet eene willekeurige regeling, maar eene regeling, die aan de eischen der hoogste rechtvaardigheid moet beantwoorden. Daarom moet op het gebied der regeering, vooral voor zoover dit

de wetgeving en de uitvoering der wetten omvat, gezocht worden naar waarborgen, niet dat de meeste belanghebbenden hun zin krijgen, maar dat, juist geheel onafhankelijk van het aantal belanghebbenden, vastgesteld worde wat recht is. Ware het mogelijk, dan zou bij elke wet aan de belanghebbenden zelve wel invloed, wel het recht om hunne belangen te verdedigen, maar geenszins een beslissende stem moeten worden toegekend.

Natuurlijk is dat feitelijk onmogelijk, maar elke goede staatsregeling streeft ernaar, dit ideaal te bereiken, en wanneer de regeeringstaak opgedragen wordt niet aan allen, maar aan enkelen, dan geschiedt dat niet om aan die enkelen een voorrecht te schenken, maar omdat men meent daardoor eenigen waarborg te verkrijgen, dat althans het directe belang niet den doorslag geve. Daarom is de onafhankelijkheid en de zelfstandigheid èn van Regeering èn van Staten-Generaal bij het beoordeelen van elke quaestie zoo onmisbaar.

Er is echter eene richting, voor wie het regeeren niet is eene vraag van recht, maar van macht en belang. Natuurlijk zoekt ook zij wel het recht. Maar dat recht moet volgens haar worden vastgesteld door de belanghebbenden zelf, en daarbij geeft alleen het getal den doorslag. De onafhankelijkheid van de vertegenwoordiging is in hun oogen een verouderd begrip. Wat de kiezers willen, moet door de vertegenwoordigers dier kiezers (immers hun zaakgelastigden) worden tot stand gebracht. Recht is datgene, wat de belanghebbenden hebben vastgesteld; als daarbij het belang van het grootste aantal den doorslag geeft, wat nood? Beter dat het grootste dan dat het kleinste aantal zijn zin krijge. De Staat moet zorgen voor eene betere inrichting der maatschappij; hij doet dat door middel van zijn „organen'', waarvan de vertegenwoordiging der belanghebbenden zelf het voornaamste is. Alzoo wordt de regeeringsmacht het middel der belanghebbenden tot bevordering van *hun* maatschappelijke belangen.

Dit nu noemen wij de *revolutie;* de *omkeering.*

Het recht wordt niet vastgemaakt aan de eeuwige beginselen der rechtvaardigheid; maar aan het inzicht en den wil van de belanghebbenden zelf. Het recht heerscht niet over de maatschappij, teneinde elken maatschappelijken kring of belang te dwingen zich te houden binnen de grenzen der rechtvaardigheid; maar het komt *onder* de maatschappij, doordat de maatschappij zich meester maakt van de staatsmacht, ten einde deze te bezigen tot bevordering van eigen belangen.

Daartegen verzetten wij ons; niet door aan één deel des volks boven het andere invloed en macht toe te kennen, alsof dat ééne deel beter ware dan het andere; maar door te zoeken naar waarborgen voor een van de *macht* der belanghebbenden zooveel mogelijk onafhankelijk Staatsbestuur.

Recht of belang.

Dat een goede Regeering geroepen is, niet om partijen te believen, maar om recht te doen, is ook van liberale zijde vaak genoeg uitgesproken en ingezien. Tegen de beschuldiging alsof de regeerende klassen — zoo toch mogen wij het tegenwoordig kiezerscorps wel noemen, al is het theoretisch onjuist — alleen haar eigen- of partijbelang gezocht hebben, zijn wij steeds in verzet gekomen. Men behoeft, om eigen standpunt te verdedigen, zijn tegenstander niet te bekladden. Dat heeft, onder leiding van Groen van Prinsterer, de antirevolutionaire partij dan ook nooit gedaan.

Maar de liberale partij heeft o.i. zich aan drie fouten schuldig gemaakt.

Vooreerst heeft zij het recht losgemaakt van zijn dieperen grondslag, den wille Gods, en daardoor voedsel gegeven aan de meening, dat alleen datgene recht is wat door den wetgever als zoodanig is vastgesteld, en dat bij die vaststelling niet eenig vaststaand rechtsbeginsel, maar het steeds wisselend maatschappelijk belang den doorslag moet geven.

In de tweede plaats heeft ook zij gesold met het beginsel der volkssouvereiniteit, door haar staatssouvereiniteit genoemd, doch de consequente toepassing daarvan tegengehouden door de uitoefening dier souvereiniteit alleen aan een deel des volks, aan het zoogenaamde intellect, op te dragen. Zij heeft niet willen inzien, dat deze inconsequentie op den duur niet bestand is tegen den aandrang van hen die, zoo het systeem der liberalen waar is, willekeurig van de uitoefening der volkssouvereiniteit worden uitgesloten.

Eindelijk, en dit is haar derde fout, heeft zij zelve beide dwalingen in het schrilste licht geplaatst, en als het ware gepopulariseerd, door haar houding in de schoolquaestie. Hoe menigmaal is van christelijke zijde haar toegevoegd, dat de moraal, losgemaakt van de christelijke kerk en dus van Gods Woord, in de oogen der geloovige Christenen geen christelijke moraal meer is, en dat, „omtrent vragen, welke met hart en geweten, met geloof en christelijke plichtsbetrachting in verband staan, ook op het *oordeel* van den geringste naar de wereld

moet worden gelet.'' Maar de liberale partij, na eerst de moraal losgemaakt te hebben van het Christelijk geloof, meende nu door middel van de school haar overtuiging aan de natie te mogen opdringen. Op het recht van den geringe naar de wereld werd niet gelet. Hoe groot de grieven van een groot deel des volks ook waren; hoe billijk ook en uitvoerbaar de voorstellen om eene oplossing te geven, die aan de gevoelens en inzichten ook van anderen tegemoet kwam, de kiezers „deden uitspraak'', en aan die „uitspraak'' was de liberale partij gebonden.

Zelfs nu is dat nòg zoo. Menig liberaal heeft in particulier gesprek de geldverspilling van den minister Van Houten veroordeeld, toen deze de oprichting van kweekscholen voor onderwijzeressen voorstelde, maar bijna niet één hunner heeft, toen het op stemmen aankwam, het recht en het algemeen belang hooger durven stellen, dan de gevoelens of de gevoeligheid zijner kiezers, voor wie eene openbare kweekschool nu eenmaal een soort van modernen tempel is.

Dat de schoolquaestie voor oplossing vatbaar is, kan thans wel door niemand meer worden betwist. Waarom is zij dan vroeger niet opgelost? Omdat de kiezers het niet wilden. En die kiezers bekommerden zich natuurlijk heel weinig om „het Volk achter de Kiezers''.

Zoo won steeds meer het gevoelen veld, dat de Kamer is een partijrepresentatie; dat recht is datgene wat aan die partij bevalt; en dat, wie daarover anders denkt, op zijn best behoeft te worden geduld. Te verwonderen is het dus niet, dat thans bij elke quaestie ook door anderen op dezelfde wijze geredeneerd wordt. Velen begrijpen niet meer, dat de volksvertegenwoordiging tot taak heeft de Regeering te dringen of te dwingen recht te doen; dat zij daarbij nooit eene partij of haar kiezers, maar steeds de geheele natie vertegenwoordigt; dat elke positieve regeling op een dieperen grondslag dan het algemeene nut, op de rechtvaardigheid moet steunen.

Nu de schoolquaestie is opgelost — en wel op antirevolutionaire wijze, n.l. door rekening te houden met *aller* belang en *aller* recht, en, tot ergernis zelfs van eenige partijdrijvers, de partijbelangen op den achtergrond te schuiven — nu hebben de sociale vragen zich naar voren gedrongen; vragen, waarbij groote volksklassen direct belang hebben. Welnu! zeggen deze: laat ook nu het kiezerscorps „uitspraak'' doen, maar neem vooraf ons in dat corps op. Van liberale zijde is o.i. daartegen niets te zeggen. Het stelsel der liberalen, de conservatieven incluis, loopt rechtstreeks uit op alge-

meen stemrecht, dat dan evenzeer toekomt aan de vrouwen.

De antirevolutionaire partij heeft steeds, de voosheid dier liberale theorieën inziende, op tweeërlei aangedrongen: op de zelfstandigheid van de Kroon, van de Regeering des lands; en op een rechtmatigen invloed van *geheel* het volk. Nimmer is het een van het ander te scheiden. De Koning staat niet buiten het volk, en behoort daarmee in voortdurende verbinding te staan. Maar hij staat, als handhaver van het recht, boven de partijen. Daar echter de Kroon zonder toestemming van het volk den rechtstoestand niet wijzigen kan, zoo behooren ook zij, die namens het volk die toestemming geven, zich op het oogenblik der beslissing te stellen boven de partijen, omdat ook tot hunne roeping de vaststelling van het recht behoort.

Daarom verlangen wij zelfstandigheid der Staten-Generaal, hetgeen echter volstrekt niet hetzelfde is als „zonder eenigen band met de kiezers'', of zonder „eenige verantwoordelijkheid aan het volk''. Immers de leden der Staten-Generaal, hoewel geen „opdracht'' ontvangende van het volk, moeten toonen op de hoogte te zijn van wat omgaat onder het volk, en steeds bereid en in staat zijn hun gevoelen ten aanhoore des volks te verdedigen.

Het schijnt ons intusschen niet twijfelachtig, dat een groot deel van ons volk, hoewel nog vasthoudende aan Gods Woord en aan de daarop gevestigde moraal, zich toch door het Sirenengezang der radicalen heeft laten verleiden en wandelt op paden, die tot dusver door de antirevolutionaire partij zijn gemeden.

Van zelfstandigheid der Staten-Generaal hooren wij nimmer iets. Er zijn zelfs christelijke journalisten, die dat denkbeeld aristocratisch noemen, en meenen, dat de *beslissing* over de quaesties eigenlijk bij het volk zelf berust. Het volk weet wel, zeggen ze, wat recht is; niet slechts in den meer algemeenen zin van rechtvaardig, maar ook in den zin van wettelijke regeling. De partijen, hoewel elke partij gewoonlijk alleen zichzelve hoort, hebben dat uit te maken; de vertegenwoordigers, afgevaardigd door de partij, hebben slechts in wettelijken vorm te gieten, wat de partij verlangt.

Onder het „volk'' verstaat men de kiezers. Een volk, dat niet kiest, is niet vertegenwoordigd. Toch wil men aan de verkiezingen slechts de mannen doen deelnemen. Ook in dat stelsel worden dus de vrouwen niet vertegenwoordigd; maar over dat bezwaar stapt men telkens stilzwijgend heen. Het oordeel over Kamerleden wordt vaak uitsluitend bepaald door de vraag, in wier belang die leden gestemd hebben; alsof dit den doorslag mocht geven. Hierdoor —

om dit terloops op te merken — verkrijgt meteen de politieke dagbladschrijver een gemakkelijk middel om den politieken tegenstander te verslaan. Want stemt b.v. een niet begeerd Kamerlid in het belang van den boerenstand, dan legt de journalist daarop den nadruk, opdat dat Kamerlid den steun van anderen, b.v. van den winkelstand, verlieze; stemt het lid een volgenden keer in het belang juist van den winkelstand, dan wordt het wegens zijn verwaarloozing van den boerenstand gehekeld. Ook in sommige christelijke, evenals in de radicale bladen wordt het als de natuurlijkste, volstrekt niet veroordeelenswaardige zaak voorgesteld, dat Kamerleden enkel hun partij- en klassebelang behartigen. Hiermee wordt niets beleedigends bedoeld. Integendeel; men neemt zich voor, zoodra men kan, op zijn beurt hetzelfde te doen. Zoolang heeft, zegt men, de eene klasse de andere mishandeld, dat het hoog tijd wordt, dat nu ook de laatste eens haar beurt krijgt.

Immers de Staten-Generaal zijn in de oogen der massa niet, met de Regeering, de handhavers van het recht, maar de bevorderaars van maatschappelijke belangen; en wat voor maatschappelijk belang is te houden, hangt natuurlijk van het oordeel der meerderheid der kiesgerechtigden af.

Het spreekt vanzelf, dat het volk, de massa, niet in staat is in alle quaesties „het voor en tegen'' te wegen. Het laat zich daarom zoo eenzijdig mogelijk voorlichten, evenals in hun besten tijd de liberalen deden. Van tegenspraak is het niet gediend. Maar het stelt zich gaarne onder leiders in wie het vertrouwt; en deze leiders, die natuurlijk „voeling'' moeten houden met het volk, leggen hunne inzichten op, niet aan het volk, maar aan de gekozenen, die hebben te gehoorzamen op straffe van hun zetel te verliezen. De leiders bewerken natuurlijk op hun beurt het volk, daarbij niet meer discussie toelatende dan hun passend voorkomt. Daartoe dient de „pers''. Deze is in den regel onafhankelijk van het volk, behalve in zóóver dat, wanneer zij het volk niet naar den mond spreekt, zij gevaar loopt door het volk niet te worden gelezen. Wel heeft men ook reeds gepoogd de pers zelve direct onder het volk te stellen; alleen daardoor, zei men, zou zij op den naam van „volkspers'' aanspraak mogen maken. Tot dusver evenwel heeft deze humbug nog niet veel bewonderaars verworven.

Het komt ons nog steeds voor, dat deze zoogenaamd democratische opvattingen met de gezonde antirevolutionaire beginselen in lijnrechten strijd zijn.

Zelfstandigheid van Kroon en van Staten-Generaal.

Toen in 1879 de antirevolutionairen zich, door zich aan te sluiten bij een gemeenschappelijk program, vormden tot eene georganiseerde partij, traden, behalve de schoolquaestie, twee punten, waaruit de scherpe tegenstelling tusschen revolutionair en antirevolutionair bleek, op den voorgrond.

Het *eerste* punt was de zelfstandigheid van de Staten-Generaal tegenover de kiezers.

Onmiddellijk bij de samenstelling der club werd, door *alle* toenmalige leden, uitdrukkelijk geconstateerd, dat men „volkomen vrij en zelfstandig wenschte te blijven en het Comité der kiesvereenigingen alleen te beschouwen als de stem der antirevolutionaire kiesvereenigingen, die men op hoogen prijs stelde te hooren, die men eerbied toedroeg, doch dat men zich niet verplichten mocht die te gehoorzamen''.

De club gevoelde het groote gevaar van de zoogenoemd democratische opvatting onzer beginselen. De antirevolutionair, gelijk recht voor allen zoekende, erkent de beteekenis van de stem des volks in al zijn rangen en standen, maar hij verzet zich tegen de leer, dat de stem des volks, al bestond het volk uit „heiligen'', is als de stem van God. Het volk moet invloed hebben, maar niet de beslissing. Anders komt het recht ónder, in plaats van boven de maatschappelijke belangen te staan. De wijze, waarop de antirevolutionaire club haar roeping in deze opvatte, is aan niemand onbekend geweest. Ook niet aan Dr. Kuyper. Van 1879 tot aan de „scheiding'' heeft deze zelfstandigheid steeds op den voorgrond gestaan, niettegenstaande voortdurend ook door de club beproefd werd voeling te houden met het kiezersvolk zelf. Prijsgeving van dit vaste standpunt zou in haar oog gelijk hebben gestaan met overloopen naar de radicale partij.

Het *tweede* punt, dat op den voorgrond trad, was de zelfstandigheid van de Kroon.

Voortdurend was ook door Mr. Groen van Prinsterer erop gewezen, dat de liberale partij die zelfstandigheid had vernietigd, en dat het afstemmen van begrootingen, om redenen daar buiten gelegen, het middel daartoe was geweest. Volgens hem was dit laatste de hoeksteen van het revolutionair gebouw, en, hoe groot bewonderaar ook van de Engelsche staatsinstellingen, keurde hij toch eene staatsregeling af, waarbij de Koning, tengevolge van de samenstelling van een verantwoordelijk ministerie, aan de meerderheid der Staten-

Generaal, in elken maatregel en tot in de keus zijner ministers, ondergeschikt wordt.

Het is dan ook kenmerkend voor de antirevolutionaire partij, dat zij reeds den 25en November 1879, dus terstond bij haar optreding als zoodanig, zoo kras mogelijk, bij monde van één harer leden, de gronden uiteenzette, waarop haar stelling berustte, dat de Staten-Generaal geen recht hebben den Koning de noodige gelden te weigeren, op grond dat de Regeering hun niet bevalt. Ook in de zelfstandigheid van de Kroon — wèl te onderscheiden van absolutisme — zoekt de antirevolutionair een waarborg tegen *partijovermacht*.

De partij heeft dus terstond positie genomen, en destijds betuigde geheel de partij, niet het minst Dr. Kuyper, daarmee haar instemming. Wel kwam ook het kiesrecht ter sprake. Zelfs is van harentwege voortdurend op uitbreiding van kiesrecht aangedrongen, vermits de uitslag van het Volkspetitionnement bewezen had, hoe groot de klove was tusschen de nationale overtuiging en het gevoelen van de meerderheid der toenmalige, ruim 100.000 kiezers. Maar reeds in dezelfde rede van 25 November werd aan dien wensch tot uitbreiding toegevoegd dat, „zoolang het niet vaststaat, dat men in deze Kamer wel dirigeeren en controleeren, maar niet gouverneeren mag'', „zoolang geheel het regeeringsgewicht niet bij het Kabinet, maar bij de Kamer berust'', „uitbreiding van kiesrecht zeer gevaarlijk zou kunnen zijn''.

Ook bij andere gelegenheden, b.v. toen van antirevolutionaire zijde een wetsontwerp tot uitbreiding van kiesrecht is voorgesteld, en later, toen bij de grondwetsherziening voor uitbreiding en vermeerdering van volksinvloed ook door middel van het kiesrecht gepleit is, werd er altijd op gewezen, dat die uitbreiding onder de bestaande staatsregeling niet veel meer dan verplaatsing van macht, geen waarborg voor recht kon teweegbrengen.

Dit was alweer geheel conform het program, dat de invoering van een *ander* kiesstelsel verlangt, en, ter voorbereiding daartoe, verlaging van den census. En eveneens conform de meening van den steller van ons program, die het gevaar wenschte te ontwijken, „dat de talrijkste klasse de meer ontwikkelde klasse der maatschappij zou overstemmen; een kwaad, dat ook door hem niet begeerd werd''.

Het is uiterst merkwaardig, dat thans voor het eerst door de *Standaard* (No. 7980) de versterking van de zelfstandigheid der Kroon (art. 10 van het program) van een *„beginsel''* tot een *„red-*

middel" verlaagd wordt; een redmiddel „in ons program nauwlijks genoemd". Eveneens, dat reeds sedert 1891 alle kracht gezocht wordt in eenvoudige uitbreiding van kiesrecht zonder verandering van stelsel; zonder eenigen waarborg tegen „het kwaad, dat ook door Dr. Kuyper niet begeerd werd".

Alzoo is wat vroeger op den achtergrond stond, ja zelfs in den tegenwoordigen vorm niet begeerd werd, op den voorgrond geraakt; en omgekeerd is, wat vroeger voor de antirevolutionaire partij hoofdzaak was, en als een beginsel in het program werd opgenomen, plotseling slechts een redmiddel geworden. Deze ommezwaai is te bedenkelijker, omdat in alle andere landen, Duitschland, Engeland, de Vereenigde Staten, Frankrijk zelfs, nog eenige, zelfs vrij krachtige waarborgen tegen de overheersching van de belangen der talrijkste klasse der maatschappij bestaan, terwijl ten onzent letterlijk elke waarborg gemist wordt, en ten hoogste de Eerste Kamer, door de langzame wijze waarop zij vernieuwd wordt, eenige schorsende kracht kan uitoefenen; een waarborg, dien vele onzer hedendaagsche antirevolutionairen zelfs overbodig achten!

In de Vereenigde Staten heeft de president, en in elken afzonderlijken staat de gouverneur, feitelijk een groote macht; terwijl de Senaat en de rechterlijke macht beide den wil der meerderheid aan zekere banden kunnen leggen; in Engeland heeft men het Hoogerhuis; in Duitschland den Bondsraad; in Frankrijk den Senaat met bevoegdheden, die onze Eerste Kamer mist. In ons land hebben wij niets. Wel zoekt nu de *Standaard* een tegenwicht in de gemeentelijke autonomie; maar het is duidelijk, dat deze, hoe wenschelijk ook op zich zelve, het gevaar, waarop wij wijzen, in geenen deele vermag af te weren. Zoolang de meerderheid der kiezers de wet kan inrichten overeenkomstig haar eigen belang, is ook de autonomie der gemeenten aan haar ondergeschikt. De autonomie — wij komen er later nog wel op terug — dient trouwens niet om den wetgever, maar om de macht der centrale Regeering te beteugelen, en om bij het volk politieke ontwikkeling aan te kweeken.

Wij mogen dus, zonder vrees voor gegronde tegenspraak, beweren, dat wij onzerzijds volkomen trouw gebleven zijn aan hetgeen de antirevolutionaire partij, sinds hare organisatie in 1879, in haar program en in haar publiek optreden op den voorgrond gesteld heeft. Datgene, waarvoor wij strijden, is precies hetzelfde als steeds door Groen van Prinsterer is gewild. Wat de *Standaard* daarvoor in de plaats schoof, is iets anders. Wij ontkennen niet, dat veel van

't geen vóór 1879 door Dr. Kuyper geschreven is, reeds den koers kon doen vermoeden, dien zijn blad thans schijnt uit te gaan; maar niet aan dat vroeger geschrevene, doch aan het compact van 1879 achten wij ons gebonden.

Geen independenten.

De staatsrechtelijke beginselen, door ons verdedigd, zijn dezelfde die ook steeds door Mr. Groen van Prinsterer zijn gehuldigd, en gaan dan ook, evenals in zijn tijd, in tegen de tegenwoordig vrij algemeen gangbare begrippen. Maar gaan ze niet in tegen de Calvinistische beginselen, wier strekking toch democratisch is?

Ook hier ga men niet af op klanken. Beweert men, dat onze burgervrijheid in de eerste plaats aan het Calvinisme te danken is, en dat het handhaven van die vrijheid het kenmerk is der democratische richting, dan zijn wij, hoe menigmaal zeiden wij het reeds, van harte èn Calvinistisch èn democratisch. Beweert men, dat het volk, in alle rangen en standen, in ons land recht heeft en behoort te hebben zich krachtig te doen gelden, en dat dit is de beteekenis van democratisch, ook dan gaan wij van harte mee.

Maar beweert men, dat een goed Calvinist ooit zou hebben geduld, dat het volk zelf door zijn afgevaardigden der Overheid van het land de wet stelde, gelijk ten onzent feitelijk het geval is, dan betwisten wij dit. Calvijn zelf althans heeft het in zijn stad niet toegelaten; zelfs in de kerkregeering, hoe democratisch ook, vergeleken bij elke andere van dien tijd, was de eigenlijke leiding niet aan de gemeenteleden zelf toevertrouwd. Zelfs een man als Cromwell was niet in dien zin democratisch. Hij wist, evenals elke regeeringsman, dat wie een volk regeeren wil zich de wet niet kàn laten stellen. En toch beamen wij de bewering van de *Standaard,* dat „kon men eens een uitgave bezorgen van alle geschriften over staatsrecht, die in de 16e en 17e eeuw van Calvinistische zijde het licht zagen, zij, die ons op dit punt wel eens verdachten, stellig schrikken zouden, en eigener beweging zouden bekennen: „Gij hebt het niet *te* kras, maar nog lang *niet beslist genoeg gezegd*''.

Juist omdat wij schrikken zouden van dat staatsrecht, dat door een deel van Calvijn's latere volgelingen is verdedigd, willen wij dat staatsrecht niet, en verzetten wij ons ertegen met alle macht, ons op dit punt liever houdende aan Calvijn zelf, aan de beginselen in de gereformeerde belijdenis neergelegd, en aan Mr. Groen van Prinsterer. Zeer veel Calvinisten toch zijn op een dwaalweg geraakt.

Van hen zeggen wij, wat Groen schreef in „Ongeloof en Revolutie": „Languet en zijne medestanders, geleerden en kinderen van hun tijd, hebben zich, evenmin als roomschgezinde publicisten, van de heerschende vooroordeelen gevrijwaard; doch niet de godsdienst was oorzaak eener dwaling, die zij met de felste vervolgers van hun geloof gemeen hadden. Dwaling; want ook wij mogen niet bij hen lofwaardig christelijk liberalisme noemen, wat bij anderen, ook naar ons inzien, jammerlijke verwarring van begrippen omtrent de historische betrekking van vorst en onderdaan geweest is".

Het is toch een bekend feit, dat in Engeland door de independenten en door de Levellers, zoowel op politiek als op sociaal gebied, steeds met beroep op Gods Woord de meest revolutionaire theorieën zijn verkondigd. Niet bij Rousseau, maar bij hen en bij de stichters van de republiek der Vereenigde Staten, moet men den oorsprong zoeken van het „contrat social" en van de leer der „volkssouvereiniteit". Het waren zuiver revolutionaire grondstellingen, die de partij der Independenten ertoe geleid hebben, het koningschap af te schaffen; den Koning te onthoofden; het Hoogerhuis op te doeken; het Parlement te dwingen zich te voegen naar den wil des volks, wel te verstaan den wil van het leger, of „the Saints"; voor te stellen de volksvertegenwoordiging nooit langer te doen bijeenblijven dan twee jaren, opdat het volk, waaraan alle staatsmachten haar oorsprong ontleenden, telkens gelegenheid had zijn wil te doen kennen.

Deze mannen verschillen van de Fransche revolutionairen alleen hierin — en dit verschil is belangrijk — dat zij meenden en beweerden zich te gronden op het Woord Gods, terwijl laatstgenoemden van God niet wilden weten. Maar hierin kwamen zij met die Fransche revolutionairen overeen, dat zij meenden, dat eene staatsregeling door menschen, zij het ook door de leden van de gemeente van Christus, naar eenig ideaal kan worden vervaardigd. Hun kerkrechtelijke begrippen, zeer verschillende van die der Gereformeerden, hebben de Independenten ook op den Engelschen staat toegepast.

Met welk gevolg? Dat, ondanks hun geloofsijver, ondanks hun voortreffelijke persoonlijke eigenschappen, ondanks hun grooten leider Cromwell, ondanks den nationalen tegenzin tegen het Huis der Stuarts, de natie haar redding heeft moeten zoeken in den terugkeer van dat gehate koningshuis. Cromwell zelf, de moedige verdediger van de rechten der Engelsche natie, zag geen middel

meer om zich staande te houden tegenover zijn eigen geloofsgenooten, dan het met voeten treden van alle rechten der natie.

Deze mannen hebben aldus gehandeld ter wille van de consciëntie-vrijheid, evenals onze vaderen gehandeld hebben, toen zij opstonden tegen hun door de roomsch-katholieke kerk beheerschten Souverein. Wij zullen dus de laatsten zijn om hen daarover hard te vallen. Integendeel hebben wij aan hen onze burgervrijheden te danken. Maar hunne staatsrechtelijke theorieën, die zij op hun eigen redeneeringen bouwden, al haalden zij er ook allerlei teksten uit Gods Woord bij aan, verwerpen wij.

In de Vereenigde Staten hebben die mannen meer succes gehad. In dat land is de volkssouvereiniteit onbewimpeld aanvaard, zij het ook onder erkenning van de souvereiniteit Gods. Maar in dat land waren de theorieën der Independenten ook niet met de historie, met de werkelijkheid, in openbaren strijd. Want hun leer was dat, evenals de kerkelijke gemeente, zoo ook de staat eene vrije vereeniging was van gelijkgerechtigde mannen, die naar welgevallen hun bestuur konden inrichten. Op het oogenblik, waarop zij hunne kolonies stichtten, was daar veel van aan, hoewel reeds toen daar ook veel tegen te zeggen zou zijn geweest. Die mannen hadden inderdaad geen hooger menschelijk gezag boven zich dan de door hen zelven gekozen regeering, plus den Engelschen Koning, die hen echter evenmin kon beschermen, als in vorige eeuwen de Duitsche Keizers onze Nederlandsche landschappen, en dus voor hen inderdaad slechts was een ornament, zij het ook een zeer kostbaar ornament. Ten tijde, dat die Koning werd afgezworen, stond de nieuwe Regeering reeds overeind. Deze had toen geen anderen grondslag meer dan den wil dier kolonisten. De „verklaringen van menschenrechten" destijds, dus vóór de Fransche revolutie, afgekondigd, hadden niet ten doel daarop te grondvesten het recht van de bestaande Regeering, doch integendeel de bevoegdheden van die regeering te beperken. De Amerikaansche volksvertegenwoordiging is dan ook niet almachtig; overschrijdt zij haar constitutioneele bevoegdheden, neergelegd in de „verklaring der rechten", dan worden haar wetten voor onverbindbaar verklaard.

Al geven wij dus volkomen toe, dat de geestelijke zonen van Calvijn tal van stellingen verkondigd hebben, die tot de onmiddellijke heerschappij *door het volk* zelf geleid hebben en moeten leiden, daaruit volgt geenszins dat Calvinisten, die tweehonderd jaren later leven, die stellingen zouden moeten overnemen, op straffe van

te breken met de schoonste traditiën *onzer* geschiedenis. Wij begeeren niet mee te werken tot ondermijning van het koninklijk gezag en tot de invoering eener republiek met eene regeering door het volk. Daarom verwerpen wij die stellingen, waarvan inderdaad ons volk, zoo het de Engelsche geschiedenis bestudeeren wil, „schrikken'' zou.

Christelijk-Historisch.

In ons land heeft de staatsleer, door de Engelsche en Amerikaansche Independenten verkondigd, weinig invloed gehad. Calvijn's leer en kerkinrichting, niet die der Independenten, heeft op onze historie het cachet gedrukt. Onze gereformeerde kerkinrichting was, vergeleken bij die der Independenten, stellig aristocratisch, inzoover zij de eigenlijke leiding der kerk aan de *directe* inmenging des volks onttrok. Zij was evenwel niet hiërarchisch, of monarchaal; doch eer republikeinsch.

Ook onze staatsinrichting was republikeinsch, doch aristocratisch. Het eigenlijke volk, in al zijn rangen en standen, nam aan de publieke zaak zoo goed als geen deel; althans niet meer, nadat de godsdienstvrijheid veroverd was. Daarentegen huldigden de regeerende klassen van ons land in den regel de *anti-monarchale* beginselen, welker toepassing aan de Stuarts de Kroon had gekost. Die beginselen maakten zij los van den dieperen grondslag waarop zij berusten, en onder de benaming van „het volk'', dat zelf naar eigen goedvinden zijn wil mocht bepalen zonder de souvereiniteit van een daarboven staand gezag te erkennen, verstonden zij zichzelven alleen. Maar op één punt waren zij homogeen met de Engelsche republikeinen: in de totale miskenning der landshistorie. Evenals in de 18e, hebben ook in de 16e eeuw de hervormers der maatschappij de historie des lands vaak naar hunne theorieën verdraaid.

Intusschen: aan de consequenties van eigen theorieën kan men op den duur niet ontkomen. De leer, door de regenten gepredikt, later ook door de liberalen gehuldigd, moet naar den eisch der radicalen worden toegepast. Zij leidt, evenzeer als de leer der Independenten der „gemeente der heiligen'', tot algemeen stemrecht en tot de republiek; zij het ook tot „une république déguisée''. Het monarchaal gezag heeft, in dat systeem, tegenover den volkswil geen eigen recht; geen bevoegdheid om, ter wille des rechts, tegen dien wil in te gaan.

Aan de oprechtheid van velen, die juist in deze dagen gaarne van

oranjegezindheid blijk geven, doen wij hiermee niets te kort. Onze gezindheid en onze leer gaan niet altijd saam; maar op den duur zegeviert niet de gezindheid, maar de leer.

Het is de groote verdienste van Mr. Groen van Prinsterer geweest, dat hij ons op historisch gebied teruggevoerd heeft. Voorzeker heeft ook hij in ruime mate hulde gebracht aan de diepere beweegredenen, die de Puriteinen in Engeland en Amerika in hun verzet tegen de Stuarts hebben geleid. Maar hij zag geenszins, gelijk wij vroeger reeds opmerkten, de groote fouten in de staatsrechtelijke theorieën dier mannen voorbij. Hij lette op hetgeen God spreekt, niet alleen in de Heilige Schrift, maar ook in de Historie. De machten, waaraan wij gehoorzaamheid verschuldigd zijn, zijn een product der historie; in ons land heeft nimmer eene republiek, zooals de Independenten en revolutionairen zich die droomen, bestaan, doch wel eene, zij 't ook in de uitoefening harer macht zeer getemperde monarchie; een beginsel, dat eene bijkans 200-jarige republikeinsche regeering niet heeft kunnen uitroeien. Ook op dit punt sloot Groen zich aan, niet bij de Independenten, maar bij Calvijn. Want op staatkundig gebied was Calvijn aristocratisch. Hij leefde in eene republiek; maar hij heeft, haar opheffende uit een staat van anarchie, zich zooveel mogelijk aangesloten bij het bestaande, en eer in aristocratische dan in democratische richting gestuurd.

Niet onaardig drukt een Zwitsersche historicus, warme aanhanger der democratie, het onderscheid der verschillende richtingen uit: „Presbyterianisme is Calvinisme, getemperd door de aristocratische neigingen van Calvijn. Independentisme, of zooals het eerst genoemd werd Congregationalisme, is Calvinisme zonder Calvijn".

Hoe conservatief zelfs van nature Calvijn op *staatkundig gebied* was, blijkt wel uit hetgeen hij kort voor zijn dood, in zijn afscheidsrede aan de geestelijkheid van Genève, deze toevoegde: „Ik bezweer u niets te veranderen en geen nieuwigheden in te voeren. Ik zeg dit niet uit eerzucht, opdat mijne instellingen blijven bestaan, en men die vasthield zonder iets beters te willen, maar omdat alle nieuwigheden gevaarlijk zijn en dikwijls zeer slecht uitvallen!" Zóó sprak de man, die op het gebied des geloofs, waar enkel Gods Woord heerscht, met alle historie durfde breken en alles nieuw durfde opbouwen.

Natuurlijk kon men wel beproeven staatsregelingen naar eigen model in te voeren, maar dit doende verstoort men slechts de natuurlijke, geleidelijke ontwikkeling, zonder te verkrijgen wat men beoogt.

De historie van Frankrijk leert het ons, zoowel als de geschiedenis van de kortstondige Engelsche Republiek onder Cromwell. En de Vereenigde Staten bewijzen niet het tegendeel, gelijk wij in ons vorig artikel reeds opmerkten.

Groen was met Calvijn en met de Independenten *antirevolutionair*, door, ook op het gebied van het staatsrecht, de souvereiniteit van God Almachtig, en de ondergeschiktheid van alle aardsche macht aan dien God, waarvan de Heilige Schrift ons de openbaring geeft, te erkennen. Maar Groen was met Calvijn, doch in strijd met de Independenten en Puriteinen, *Christelijk-Historisch*. Nimmer heeft hij, op grond van algemeene stellingen, aan het volk het recht toegekend den staat te regeeren. Ons volk is, historisch, niet eene republiek, maar eene monarchie. De monarchie is eene zelfstandige macht in den staat, en ook onder de republiek heeft zich steeds de zin van ons volk voor de monarchie krachtig geopenbaard. Maar de monarchie behoort getemperd te zijn in haar uitoefening door krachtigen invloed des volks; naar republikeinsche gezindheid; een gezindheid, die reeds vóór de afzwering van den laatsten onzer souvereine graven duidelijk en altijd aanwezig was. Daarom moet onze staatsinrichting zich in dien geest ontwikkelen, dat die volksinvloed zich kunne doen gelden en die republikeinsche geest worde ontzien. Daarvoor is noodig practische deelneming, in steeds ruimere mate, aan het bestuur der gemeente; voorts bevordering van vrij en eigen initiatief, opdat elk maatschappelijk belang naar eigen inzicht tot zijn recht kome; publiciteit van regeeringshandelingen; onbeschroomde en oprechte, mits ook eerlijke, kritiek; en al wat verder daarmee samenhangt. Hoe meer en in hoe breeder kringen het volk, onder leiding van de monarchie, tot politieke ontwikkeling komt, hoe geruster men ook den directen invloed des volks op den gang der zaken kan uitbreiden.

Maar men gaat den onhistorischen weg op, men komt op de lijn der revolutionaire predikers, wanneer men begint, waarmee men moest eindigen; wanneer men aan een volk, dat nimmer (zooals b.v. het Zwitsersche volk en de bevolking der Vereenigde Staten) practisch deelnam aan de behartiging van de publieke zaak, met behulp van algemeen stemrecht de leiding van 's lands zaken in handen speelt, en meewerkt tot de vernietiging van de zelfstandigheid zoowel van de Kroon als van de Staten-Generaal.

Te dikwijls is van antirevolutionaire zijde de spot gedreven met het stembiljet, dat men den burgers in handen stopt om hun in

schijn een macht te geven, die in werkelijkheid toch bij anderen blijft, dan dat wij ons met diergelijken bedriegelijken schijn zouden kunnen tevreden stellen. Wij wenschen handhaving onzer volksvrijheden; wij wenschen wezenlijk zelfbestuur; wij wenschen waarborgen, dat tegenover minderheden en tegenover meerderheid het recht gehandhaafd worde, ook bij het vaststellen der wet. Daarom zien wij in de aanbieding van het stembiljet geen heil.

Wij zijn antirevolutionair; doch in christelijk-historischen zin.

Alzoo blijven wij getrouw aan de *beide* polen van Ons Program: de zelfstandigheid der Kroon, zoowel als die der Staten-Generaal; de decentralisatie en uitbreiding van de deelneming des volks aan het zelfbestuur, en in verband daarmee een *ander* kiesstelsel.

10—23 April 1896.

II.

ROEPING EN DOEL DER VRIJ-ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ.

ZELFSTANDIG OPTREDEN.

Acht dagen geleden veroorloofden wij ons, geheel in overeenstemming met de Commissie van advies, op „saamwerking'' aan te dringen. De pogingen, door den voorzitter van het Centraal-Comité der antirevolutionaire kiesvereenigingen aangewend om die saamwerking te bevorderen, hadden onze sympathie, omdat ook wij gevoelen dat, waar zoovelen zich tegenover ons organiseeren, gemeenschappelijke actie noodig is. Wij durfden te meer op saamwerking aandringen, toen wij volkomen zekerheid hadden, dat bedoelde Voorzitter ook onder de hand krachtig voor die saamwerking opkwam en verscheidene van de leiders, die aan zijn zijde stonden, daartoe meewerkten. Het verblijdde ons vooral, dat nu de „georganiseerde partij'' het goed recht ook der *vrij-antirevolutionairen* wilde erkennen.

Het advies, door de Utrechtsche Commissie van advies gegeven, viel natuurlijk niet in den smaak van *alle* vrij-antirevolutionairen; nochtans hebben, voor zoover ons bekend, allen in dien geest gehandeld; alle candidaten, die tegenover de „georganiseerden'' waren gesteld, hebben geweigerd eene candidatuur aan te nemen, zoolang de antirevolutionairen in het district verdeeld optraden; en ook de kiescomité's, die hen steunden, hebben, in afwachting van wat komen zou, hunne bemoeiïngen gestaakt. De Commissie van advies zelve heeft — nu haar goed recht erkend scheen — zich in officieele aanraking gesteld met het Centraal-Comité. Waar, om tot eenheid te komen, verschikkingen in de districten noodig waren, scheen dit de aangewezen weg.

Intusschen bleken vele kiesvereenigingen der „georganiseerde partij'' er anders over te denken. Men vernam van tijd tot tijd, dat stappen gedaan werden, die met de pogingen, om saamwerking mo-

gelijk te maken, in lijnrechten strijd waren; het was duidelijk, dat op drie of vier districten na, men niet te doen wilde hebben met kiesvereenigingen, die niet „aangesloten'' waren. Op zijn best een beleefd antwoord; maar van overleg over candidaten geen sprake.

Te verwonderen is dit eigenlijk niet. Sinds de „organisatie'' de hoofdzaak geworden is, is in veler, gelukkig niet in aller oog, volledige onderwerping aan het partijverband, zoowel voor de candidaten als voor de kiesvereenigingen, onafwijsbare eisch. Beginselen — daaraan werd vroeger gehecht, toen men al heel blij was, als een geschikt candidaat gevonden werd, die het program beaamde. Maar die beginselen laten te veel vrijheid; er moeten programma's van actie komen. Edoch, gelijk wij voorspelden, zijn ook deze uitteraard vaag; te vaag om zeker te zijn, dat de Kamerleden zóó beslissen als de kiezers of hun leiders willen. Daarom ééne organisatie; ééne partij; ééne actie; geen verdeeldheid over eenig punt van gewicht; geen zelfstandigheid van Kamerleden, evenmin als van kiesvereenigingen. Dat alles breekt de kracht, en om kracht is het te doen.

Waartoe die verdeeldheid, gevolg immers van pure hoogmoed en betweterij! Slechts één heeft recht op zelfstandigheid: de kiesvereeniging zelve, bij het stellen van haren candidaat; daarbij stoort zij zich noch aan het advies van de partijleiders, noch zelfs aan de door haar zelve genomen besluiten! Maar voor niemand anders bestaat zulk eene vrijheid. De organisatie gaat boven alles; en men duldt niemand, die het waagt om, evenals in vroeger dagen, zelfstandig te zijn en te blijven.

Op dit punt gekomen, wordt het voor vele antirevolutionairen de vraag: zullen wij, om onze eensgezindheid omtrent de beginselen te toonen, onze zelfstandigheid prijsgeven? Zullen wij, om één te blijven tegenover den gemeenschappelijken tegenstander, eenvoudig ons neerleggen bij hetgeen de „aangesloten kiesvereeniging'' goedvindt over ons te beslissen? Zal geheel de actie, die wij sinds drie jaren in het leven riepen, moeten worden te niet gedaan? Gold het eigen gemak en voordeel, och! waarom niet? Broederstrijd is waarlijk zoo verkwikkelijk niet. Maar het gaat hier om een beginsel, dat verder reikt dan oogenblikkelijk genot en voordeel. Het geldt een beginsel, waaromtrent niet alleen de antirevolutionaire, maar ook alle andere partijen zich zullen hebben uit te spreken.

Gaat de organisatie, gaat het partijbesluit, ook daar waar het de behandeling geldt van 's lands zaken, boven al? Zal voortaan de allereerste eisch, zoowel voor den kiezer als voor het Kamerlid, zijn:

aansluiting aan het partijverband? Zullen al de kiezers, die zich in het dwangjuk der partij niet bewegen kunnen, voortaan geen politieken invloed meer kunnen uitoefenen, en zullen de bekwaamste mannen buitengesloten worden, alleen omdat zij weigeren zich vóóraf te verklaren over de te nemen bestuursmaatregelen of voor te dragen wetten, of omdat zij zich vermeten een oordeel te vellen, dat met de partijbesluiten niet in overeenstemming is? Zal de discussie in de Staten-Generaal zich voortaan bepalen tot een schijnvertoon, vermits reeds tevoren vaststaat, waartoe elke partij zich verbonden heeft, en vrijheid van beweging en overtuiging zooveel mogelijk wordt belemmerd?

Wie onzen strijd voor vrijheid van gedachte, van discussie en van beslissing gevolgd heeft, zal ons antwoord op al die vragen niet twijfelachtig vinden. Wij gaan — dit ontkennen wij niet — tegen den tijdgeest in. Op dit oogenblik droomen vele menschen van „organisatie'', van „partijmacht'', van „hervorming door middel van Staatsmacht''.

Maar nog meenen wij, dat de nationale geest anders is; dat partijverband nuttig is, maar niet allesoverheerschend behoort te zijn, en dat ook een groot deel der natie in zulk een partijoptreden geen heil ziet. Dat ook de Commissie van advies van die meening is, is niet twijfelachtig. Niet, dat zij de candidaten der „aangesloten kiesvereeniging'' op zichzelf als vijanden zou beschouwen; hoe zou zij dat kunnen, daar deze dezelfde beginselen belijden als zij zelve. Zij eerbiedigde tot dusver steeds het gevoelen van hen, die zulk een gareel noodig achten. Maar zij achtte het, blijkens haar optreden, daarom nog niet noodig ieder, die zich in het partijverband niet thuis voelt, en die op de zelfstandigheid en het eigen oordeel der leden der partij prijs stelt, uit te stooten, of van allen politieken invloed te berooven.

Wij zijn het daarin geheel met de Commissie van advies eens. Maar dan volgt daaruit ook, dat in die districten, waar men alle „niet-aangeslotenen'' voorbijgaat, en dit is op enkele na overal het geval, de vrij-antirevolutionairen eenvoudig een candidaat moeten stellen naar hun hart, onverschillig of deze der „aangesloten kiesvereeniging'' al of niet bevalt. Laten dan de kiezers beslissen. Misschien komen dientengevolge enkele onzer geestverwanten minder in de Kamer dan wij gehoopt hadden. Maar het is niet onverschillig, *hoe* men in de Kamer komt. Wij zien er liever weinigen, in wier eigen oordeel wij waarborg vinden voor de juistheid der genomen

beslissing, dan velen, wier oordeel gebonden is door een te nauw sluitend partijverband. Ook wenschen wij niet mede te werken den invloed van de kiezers, die onze beginselen zijn toegedaan, te verlammen, enkel omdat zij in de „aangesloten kiesvereeniging'' zich niet op hun plaats voelen.

Onze verwachting, dat overal slechts één antirevolutionair tegenover de verbonden tegenstanders in het krijt zou treden, wordt niet vervuld. Maar het is niet onze schuld. Wat in ons vermogen was, hebben wij gedaan.

24 Mei 1897.

GEEN DEMAGOGIE.

In den veldslag, die op 15 Juni geleverd wordt, staan in verscheidene districten de beide fracties der antirevolutionaire partij niet naast, maar tegenover elkander. Een bedroevend feit, dat wij niet hebben begeerd; dat de Commissie van advies beproefd heeft te voorkomen, maar dat onvermijdelijk is gebleken. Betrof het een personenstrijd, wij zouden ons over het feit, als Christenen, hebben te schamen. Maar het is, door den loop der omstandigheden zelve, allerduidelijkst geworden, dat aan dit feit een beginselvraag ten grondslag ligt; een vraag van het grootste gewicht; de vraag of voortaan de leiding van 's lands zaken al dan niet zal liggen bij de volksleiders en hunne kiesvereenigingen.

Wij hebben slechts de feiten na te gaan, om dit ook voor den eenvoudigste duidelijk te maken.

Vóór 1878 bestond, vooral in christelijke en conservatieve kringen, het denkbeeld, dat de kiezers geen onderzoek hebben te doen naar *de beginselen* van een candidaat; *alleen* op diens persoonlijke vertrouwbaarheid en geschiktheid kwam het aan. Ook de antirevolutionaire partij heeft, evenals de meeste andere partijen, met dat denkbeeld gebroken. Zij heeft het nut en de noodzakelijkheid van *partijen* erkend; de kiezers behooren te weten, uit welk standpunt de candidaat de groote vraagstukken, waarin het volk belang stelt en stellen moet, beoordeelt. Zij heeft alstoen het bekende program van beginselen vastgesteld; als gevolg daarvan ontstond eene *georganiseerde partij;* het vroegere hulpmiddel van het stellen van een *shibbôleth* werd daardoor overbodig.

Die georganiseerde partij bracht een zeker aantal leden in de

Kamer. Deze natuurlijke geestverwanten, al waren ze niet allen aangesloten bij eene kiesvereeniging, vormden al spoedig eene Kamerclub. Maar zij bedachten terecht, dat zij, hoewel gekozen door een partij, hun roeping ontleenen *aan de wet*, welke hun voorschrijft, naar eigen inzicht, zonder ruggespraak, te stemmen. Wetende, hoe licht het constitutioneel stelsel ontaardt in eene *democratie*, legden zij terstond unaniem de verklaring af, dat, hoewel vereenigd tot club, elk lid individueel volkomen vrij bleef. Die vergadering werd gepresideerd door Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude. Men kwam vooraf bijeen om elk vraagstuk aan de vaststaande beginselen te toetsen; moest eene vraag van tactiek worden beslist, dan vooral poogde men tot eenheid te geraken; men zou zich verzwakt hebben, als b.v. de eene groep bij het Kabinet had aangedrongen op invoering van den persoonlijken dienstplicht; de andere groep betwist had, dat de tijd daarvoor reeds gekomen was.

Maar, waar over eene wet of een maatregel moest worden gestemd, daar bleef ieder vrij. Niet, alsof ieder lid alleen op eigen onderzoek zijn oordeel vestigde; dat kan eenvoudig niet; men moet vaak afgaan op het gezag van anderen, want ieder kan niet alles doen. Maar men bleef vrij in het volgen, hetzij van eigen meening, hetzij van den persoon op wiens meerdere kennis men steunde. Men beroept zich thans gaarne, tegenover ons, op Keuchenius. Welnu, *niemand heeft, krachtiger dan hij, de zelfstandigheid van elk Kamerlid verdedigd.* Hij heeft meermalen alleen gestaan, niet slechts tegenover de Kamer, maar ook tegenover de club, ja tegenover *de gansche Deputatenvergadering*!

Het is niet te ontkennen, dat een groot deel des volks die zelfstandigheid der Kamerleden niet begrijpt. Gevoed door *politieke* bladen, weet het niet, dat juist in die zelfstandigheid, in de vrijheid van discussie, in de noodzakelijkheid om elkaar te overtuigen, de grootste waarborg ligt voor recht en gerechtigheid. Het laat zich diets maken, dat als in ééne partij de een vóór, de ander tegen stemt, die partij krachteloos is en dat de gekozenen wel thuis hadden kunnen blijven. Het schrijft lichtelijk het stemmen in dezen of genen zin toe aan redenen van eigen- of klassebelang. In alle partijen, vooral in de radicale en antirevolutionaire, heeft men deze verdachtmaking ingang doen vinden. Vandaar de begeerte van het volk om zijn eigen afgevaardigden te binden. De candidaten, zoo riep men eerst, moeten niet enkel vertrouwensmannen zijn; langzamerhand vertrouwt men hen in 't geheel niet meer, zoodra zij afwijken van wat men zelf voor waar houdt.

Ook in onze partij is dit gevoelen doorgedrongen. De programma's van actie waren het middel om de geesten, althans de leden, te binden. Maar ook programma's van actie laten veel ruimte. Te veel. Er moet éénheid zijn bij de stemming; dáárop komt het aan.

Alzoo wordt nu het „aangesloten zijn'' aan de organisatie de hoofdquaestie bij het stellen van candidaten. Men stemt met de partij. Wees zoo beginselvast als ge wilt; toon uw liefde voor het volk door uwe daden; wijd u met uw geheele persoon aan de publieke zaak; — dat alles beteekent niets, zoodra gij openlijk zegt: ik behoud mijne persoonlijke onafhankelijkheid; ik vraag niet, kiezers, wat *uw wil is,* maar wat *mij recht toeschijnt.*

Niet in de Staten-Generaal wordt, na het hoor en wederhoor der partijen, beslist, welken weg men op moet, maar in de kiesvergaderingen. De leden dier vereenigingen, eerst alleen geroepen om de beginselen der candidaten te onderzoeken, alvorens deze aan te bevelen aan het publiek, achten zich thans ook geroepen vast te stellen op welke wijze die beginselen dienen te worden toegepast, en onder welke voorwaarde zij hun steun aan hun candidaten zullen verleenen. Is het menu, de spijskaart, vastgesteld, dan worden de koks besteld, om, onder voortdurend toezicht der kiesvereenigingen, de spijze toe te bereiden. Of deze goed en gezond is, hebben de koks niet te beoordeelen. Ze hebben slechts eensgezind te zijn, d.w.z. zich te houden aan het voorgeschreven partijrecept. De waarde van den kok wordt afgemeten naar *die* eensgezindheid.

Het is dit nieuwe verschijnsel, dat zich zoowel onder de antirevolutionaire als onder de liberale partijen heeft geopenbaard. Het is dan ook volkomen consequent, dat de kiesvereenigingen, die in „aansluiting'' en in aansluiting alleen heil zien, iedereen uitsluiten die zich, met het oog zoowel op de Grondwet als op zijn eigen beginselen, zulken dwang niet laat opleggen. Wie niet behoort tot de weinige leiders zelven, kan op den duur zich slechts dàn dien dwang laten welgevallen, wanneer hij behoort tot die menigte lieden, die niet de moeite nemen zich een eigen grondige opinie te vormen, hetzij dan omdat ze het niet kunnen, of omdat zij er te gemakkelijk toe zijn. Zij studeeren niet; zij lezen de stukken niet; zij stemmen slechts; maar zij stemmen goed; immers naar den zin der kiesvereenigingen.

Het is dan ook van de andere zijde, die niet „aangesloten'' is, te verwachten, dat men bij voorkeur dien antirevolutionair kiest, die, getrouw aan de oud-antirevolutionaire beginselen, wèl voor zijn

beginselen uitkomt; wèl pogen wil in gemeenschappelijk overleg te handelen, inzonderheid waar het quaesties van tactiek betreft; maar tevens, ter wille van recht en gerechtigheid, in het belang dus des volks, de individueele zelfstandigheid der Kamerleden hoog houdt.

14 Juni 1897.

III.

ORGANISATIE
DER CHRISTELIJK-HISTORISCHE UNIE.

EENHEID

Het feit, dat de christelijk-historische of vrij-antirevolutionaire partij en de christelijk-historische Kiezersbond tot ééne partij zijn samengesmolten, verheugt ons zeer. Steeds is het ons streven geweest tegenover de Revolutie te verdedigen het Evangelie, en daarom ook tegenover de voorstanders der revolutie-beginselen te vereenigen *alle* Christenen, voor zoover deze zich, in meerdere of mindere mate, bewust zijn van den innigen samenhang van het christelijk geloof met de beginselen op staatkundig en sociaal gebied.

Met de Roomsch-Katholieken zich tot ééne politieke partij te verbinden is natuurlijk onmogelijk, zoolang Rome op staatkundig gebied nog altijd dezelfde beginselen belijdt, die tot de groote scheuring in de 16e eeuw hebben geleid. Met hen kan men nooit anders samenwerken dan federatief — dus met een bepaald en welomschreven doel. Over en weer staat dit vast. Maar alle Protestanten, voorzoover zij zich van evenbedoelden samenhang bewust zijn, behoorden ééne partij te vormen. Waar men staat tegenover een groote macht, die stelselmatig buiten het geloof in God en Zijn openbaring om, de maatschappelijke en politieke vraagstukken tot oplossing tracht te brengen, is eenheid ongetwijfeld noodig, en mag tot splitsing niet anders dan in uitersten nood worden overgegaan.

Het is dan ook in ons oog zeer betreurenswaardig, dat tusschen de antirevolutionairen van protestantschen huize eene scheuring ontstaan is. Aan wie die scheuring te wijten is, onderzoeken wij thans niet. De oorzaken zijn bekend; de geschiedenis zelve zal leeren, of zij, die met de organisatie, zooals zij zich na 1891 had ontwikkeld en nu nog werkt, niet wilden meegaan, uit christelijk oogpunt beschouwd, gelijk hebben gehad. Voorloopig is eene andere samenwerking, dan die telkens op overleg en afspraak gegrond wordt, onmogelijk. Voor de andere protestantsche Christenen bestond geen reden voor gedeeldheid meer, zoodra vaststond, dat men 't eens was over de

beginselen en de toepassing daarvan op staatkundig en maatschappelijk gebied en tevens inzag, dat in ons land de politiek nooit beheerscht moet worden door *kerkelijke* verschillen. Wil men tegenover de revolutionaire beginselen sterk staan, dan moet men den christelijken godsdienst en de geschiedenis, de christelijk-historische beginselen dus, hoog, maar — vooral, nu alle kerken gelijk recht hebben — de kerkelijke verdeeldheid op den achtergrond houden.

Reeds bij de herziening van haar oorspronkelijk program had de christelijk-historische Kiezersbond de noodzakelijkheid, om de kerkelijke quaesties meer op den achtergrond te schuiven, erkend. Zoolang evenwel Dr. Bronsveld en zijn vrienden in die partij hun invloed deden gelden, was samensmelting niet wenschelijk, omdat toch weer terstond botsingen zouden ontstaan zijn.

Waar geen wezenlijk verschil van inzicht of van beginsel bestaat, geeft scheiding niets dan moeite en verdriet. Vandaar het door velen verlangde tot stand komen van een gemeenschappelijk program. Wij stellen ons voor na de partij-vergadering op den 25en Mei nader op dit program terug te komen, maar meenen reeds nu te mogen verzekeren, dat het nieuwe program op geen enkel punt wezenlijk afwijkt van dat, waarvoor onzerzijds steeds is gestreden. Er was voor de samensmelting slechts ééne moeilijkheid te overwinnen. Niet de moeilijkheid betreffende de leiding, vermits beide groepen steeds tegen het volgen van een bepaalden leider als partijhoofd gekant waren. Eene politieke partij moet steunen op haar beginsel en op gemeenschappelijk overleg, maar niet op de meer of min dictatoriale macht van een leider. Het was dus gemakkelijk een vorm te vinden, waardoor alle schijn, alsof aan één of twee personen de opperste leiding ware opgedragen, vermeden werd. Men stelde zich daarom onder de politieke leiding van een uitgebreide Commissie van advies, en droeg de zorg voor den goeden gang van zaken op aan een comité van zes personen.

De eenige moeilijkheid was *de naam.*

Op zichzelf is een naam natuurlijk niets. [1]) Maar wel als hij een historische beteekenis heeft. Nu had de vrij-antirevolutionaire partij ook den naam van christelijk-historisch. Deze ging zelfs vóórop; in haar eigen program noemt zij zich de christelijk-historische of vrij-

[1]) „Het beslag nemen op fraaye benamingen (*evangelisch, medisch* enz.) is een ongeoorloofd middel van polemiek. Van de schadelijke spraakverwarring dientengevolge heb ik, eilacy! velerlei ervaring gehad". (Groen van Prinsterer. *Ned. Ged.* Dl. I, blz. 235.)

antirevolutionaire partij. Maar daar de christelijke partijen haar aanvang namen met Groen van Prinsterer, en deze, hoewel ook hij aan christelijk-historisch misschien de voorkeur gaf, gewoonlijk zich antirevolutionair noemde, zoo spreekt het vanzelf, dat men aan dien naam blijft hechten. Die gehechtheid is zóó sterk, dat het in de *Standaard* eenmaal geopperde denkbeeld, de partij, waarvan Dr. Kuyper het hoofd was, Calvinistisch te noemen, omdat „antirevolutionair'' geen wel omlijnde beteekenis had en ook de Bey van Tunis zich dien naam kon toekennen, niet den minsten weerklank vond. [1]) Het was vermoedelijk dáárdoor, dat ook de Christelijk-Historischen zich bij voorkeur vrij-antirevolutionairen bleven noemen, en dit te eer, toen de partij van Dr. Bronsveld, die te dikwijls uit anti-papisme den liberalen in de kaart speelde, den naam aannam van christelijk-historischen Kiezersbond.

Nu evenwel laatstgenoemde Bond met Dr. Bronsveld gebroken had, verviel het vooroordeel tegen den naam „christelijk-historisch'' grootendeels. Daarentegen was er bezwaar tegen het bezigen van „vrij-antirevolutionair'', dat niet duidelijk aangeeft, waarin het verschil met de „antirevolutionairen'' bestaat, en aan de meening voedsel verschaft, dat de „vrij-antirevolutionairen'' *tegen* organisatie zijn; eene meening, ijverig door haar naaste tegenstanders verbreid, maar met de waarheid en de feiten in strijd.

Ons, wij erkennen het gaarne, ware de naam van „christelijk-nationaal'' in zeker opzicht liever geweest, al waren aan de aanneming ook van dien naam bezwaren verbonden. Doch *wezenlijke* bedenking kan er niet bestaan tegen een benaming, waarvan Groen zelf het volgende schreef: „ „Antirevolutionair''; misschien liever „christelijk-historisch'', of christelijk-nationaal, of christelijk-protestantsch. Een ruime keuze. Vierderlei uitdrukking voor dezelfde zaak. Het kenmerk der *christelijk-historische richting* is, dat zij het beginsel *der Revolutie* bestrijdt. Wederkeerig ligt de kracht der *antirevolutionaire partij* in haar *christelijken* en *historischen* grondslag. Reeds in 1831 heb ik gezeild onder *Christelijk-historische* vlag''. (*Ned. Ged.* Dl. I blz. 12 en 370; Dl. V blz. 62) Laat ons, met den stichter onzer partij, die schoone vlag getrouw blijven! Niet op den naam komt het aan, maar op het beginsel.

25 Mei 1903.

---

[1]) Denk aan correspondentie Alb. Thijm en brief van Da Costa 1854.

FUSIE DER CHRISTELIJK-HISTORISCHEN.

Gelijk wij reeds meldden, is de fusie tusschen de Christelijk-Historischen en de Friesch Christelijk-Historischen den 9en Juli tot stand gekomen. Tot die totstandkoming is door beide partijen loyaal medegewerkt; de Friesch Christelijk-Historischen hebben ter wegneming van bezwaren niet minder ijver en bereidwilligheid betoond dan de Christelijk-Historischen en hunne leiders.

Wij verheugen ons over die samensmelting ten zeerste, omdat de samenwerking der Christelijke partijen in het algemeen daardoor zal worden bevorderd. Daar onze lezers belang zullen stellen in hetgeen bij die gelegenheid gesproken is, geven wij een ietwat uitvoerig overzicht van de beide redevoeringen, waarmede de eerste vergadering der Christelijk-Historische Unie geopend werd. De voorzitter sprak ongeveer dit:

Om de beteekenis eener staatkundige partij te begrijpen, moet men, meer dan haar programma's, de feiten raadplegen, die tot haar ontstaan aanleiding gaven. Daarom wenschen wij kortelijks de geschiedenis van onze partij na te gaan. Dit zal tevens de beteekenis van ons program in het licht stellen.

Groen van Prinsterer doorzag ten onzent het scherpst de grondfout der Revolutie, n.l. de leer van het atheïsme van den Staat; de losmaking van den band tusschen God en den Staat. Dit moet op den duur leiden tot ondergang van den Staat. Met hem waren niet alle Christenen; wel allen, die dit verband tusschen godsdienst en Staat erkenden en de noodzakelijkheid ervan inzagen.

De antirevolutionaire partij staat in zóóver, hoe gering ook in omvang, boven alle andere partijen; zij pretendeert, dat in een Christelijk land *allen* op dat standpunt moeten staan. Vergeleken met dit fundamenteele leerstuk, zijn alle andere verschilpunten ondergeschikt. De antirevolutionaire partij moet zeer ruim zijn, daar zij omvat personen, die op gewichtige punten (b.v. vrijhandel, belasting) van inzicht verschillen. Indien een groep in ons volk ons land aan een vreemdeling zou willen overleveren, zouden alle nationalisten zich daartegen vereenigen, totdat de groep verdwenen, althans machteloos geworden was. Zoo ook moet verdwijnen, althans machteloos worden gemaakt, elke partij, die het fundament onzer staatsinstellingen ondermijnt. Eerst nadat het fundament vaststaat, is uiteengaan in partijen geoorloofd.

Met Groen gingen dus allen mee, wien het om dit fundament te

doen was; ook de Roomsch-Katholieken, al zag Groen aanvankelijk hun verwantschap met hem op dit punt minder duidelijk in. Op practisch terrein stelde Groen telkens twee Shibbôleth's op den voorgrond: 1e. de Souvereiniteit Gods, dus recht boven macht; autoriteit boven majoriteit; 2e. het volksonderwijs op Christelijken grondslag. In alle dingen Gods Woord als *richtsnoer*.

Toen Mr. Groen oud werd, verscheen Dr. Kuyper, die de antirevolutionaire partij organiseerde. Die georganiseerde partij omvatte dezelfden, die ook Groen's program omvatte. Zijn program van beginselen verscheen, nadat het op sommige punten gewijzigd was, onderteekend door professor De Geer, professor Gratama en De Savornin Lohman, — later alle drie afgesneden.

In 1889/90 werd in beginsel de schoolstrijd, het hoofdshibbôleth van Groen, beslecht. Het 2e punt was te doctrinair om als program voor een partij te kunnen dienen. Ook voelde misschien Dr. Kuyper daar minder voor, daar hij aan *majoriteit* altijd groot gezag heeft toegekend, en steeds aandrong op directen invloed der kiezers op de leden der Staten-Generaal.

Kuyper ontwierp een *ruim* program. Door de doleantie verloor hij bij velen vertrouwen. Na het aftreden van het Kabinet-Mackay zocht hij meer nog dan vroeger steun bij „de kleine luyden" — een woord uiterst geschikt om zand in de oogen te strooien. Hij had behoefte aan *veel* kiezers en aan veel *beloften*. Dit was in zoover gevaarlijk, omdat die vele kiezers en hun leiders de vraagstukken van practische politiek nog weinig hadden doorgedacht; zij liepen gevaar in de armen te vallen van de Kerdijks c.s.

Op den voorgrond stelde Dr. Kuyper nu het Calvinisme, dat bij de massa hetzelfde beteekent als Gereformeerd; hij beweerde, dat daaruit de oplossing van alle vraagstukken kon worden afgeleid. De partijorganisatie werd geklonken aan een bindend program, waarvan hijzelf de ontwerper was; zijn *persoonlijk* blad gaf den pas aan. Ieder *moest* volgen zoodra, wat hij had aangegeven, in den vorm van een partijbesluit was gegoten. Nadat besloten was, dat ieder antirevolutionair de kieswet-Tak had aan te nemen, werd elke tegenstander geplaatst in den „conservatieven", d.w.z. verdachten hoek, en de band tusschen „het volk" en „de aristocraten" (mannen met twee namen) doorgesneden.

Zoo werd de scheuring door Dr. Kuyper zelf geprovoceerd en tot stand gebracht.

Wel erkende de leider later zijn fout, en wees hijzelf op het

gevaar der „democratische klippen''. Maar de leiding door één man, met *zijn* blad, bleef. Het vertrouwen keerde niet terug. Zelfs een ezel stoot zich niet tweemaal aan denzelfden steen!

Zóó namen velen, die het vlaggeschip verlieten, plaats in de „bootjes''.

Bij die gelegenheid werd spreker gevraagd terug te keeren tot de Hervormde Kerk; dan zou hij als leider worden erkend. Hij weigerde èn omdat hij voor zich de vrijheid wilde, die hij aan anderen gunde, èn omdat men dan in dezelfde fout zou zijn vervallen als Dr. Kuyper, die *feitelijk* van zijne partij een kerkelijke heeft gemaakt, door het op den voorgrond stellen van Gereformeerdheid en Calvinisme.

In een der bootjes zat ook Dr. Bronsveld; toen deze bleek ten slotte een liberaal te stellen boven een der rechtsche groepen, dus niet meer in te zien, dat het bij de partijen rechts gaat om het fundament zelf van onze instellingen, verliet hij ons met zijne volgelingen. Zoo kwam Dr. De Visser met zijn vrienden vanzelf bij ons.

In het derde bootje zaten de Friesch Christelijk-Historischen. Deze voelden misschien *dieper* dan de anderen het verkeerde, dat de rechtsche partijen de antithese, die er nu eenmaal is, tot duurzamen of normalen grondslag van partijen zouden maken. De antirevolutionairen aanvaardden de stelling: de Staat neutraal, maar dan ook: den Staat berooven van allen geestelijken invloed, en dien overbrengen op particuliere instellingen. Dan, vóór alles, trachten de meerderheid te verkrijgen, ten einde naar *haar* inzicht te besturen, gelijk de tegenpartij, had deze de meerderheid, het op haar beurt naar haar inzicht behoorde te doen.

Al wat niet meegaat met den leider en zijn partij is onvast, vaag, staat in beginsel aan de overzijde of helt daartoe over; al kan het soms ook tijdelijk dienst doen als hulptroep. Maar het land is verdeeld in twee tegenovergestelde kampen, en moet naar verschillende beginselen worden bestuurd, naar gelang de meerderheid is. Zoodoende verdwijnt het denkbeeld, dat — evenals b.v. in Engeland of in Duitschland — *elke* regeering, onverschillig wat men persoonlijk gelooft, in Christelijken geest moet besturen, omdat onze Staat een Christelijke is.

Dit nu wil ons program niet. Zie art. 8 van het program.

Er kan slechts éene basis zijn, en wel de Christelijke. Daar het in ons land nog altijd hierom gaat, behooren van nature alle Christenen saam, ook al bestaat tusschen hen verschil op practisch gebied. Dit

verschil lost zich tusschen hen, die op den Christelijken bodem staan, van lieverlede wel op. Maar niet door kunstmatige of geforceerde partijbesluiten. Wij moeten de vrijheid behouden van discussie, mits wij één blijven op de hoofdzaak: het fundament. Een actie als vroeger tegen spreker, en nu ook weer tegen Mr. Fabius, willen wij niet gedoogen. Het volk ziet dat niet zoo in. Het ziet enkel in eenheid van handelen kracht. Wij echter willen slechts door overtuiging komen tot eenheid. Daarom is bij ons niet de organisatie, maar het beginsel de hoofdzaak. Zie art. 7 van het program.

Alle Christelijke partijen behooren in dezen strijd bijeen te blijven. Ook de Roomsch-Katholieken. Maar velen vreezen voor hun invloed ook op politiek gebied. Daarom zegt art. 4 van ons program, dat Nederland bestuurd moet worden als een Christelijke Staat in Protestantschen zin.

Deze woorden zijn niet vijandig tegenover de Roomsch-Katholieken, maar teekenen onze politieke richting. Immers bestaat er een specifiek roomsch-katholiek staatsrecht. Op grond van de beginselen daarvan verbood in 1815 het Belgische en Nederlandsche Episcopaat de Grondwet goed te keuren, die n.l. allerlei rechten en vrijheden erkent, welke aan het Protestantisme zijn te danken (vrijheid van belijdenis, van vergaderen, van schrijven, enz.). Besturen in Protestantschen zin beteekent hetzelfde als besturen in grondwettelijken zin, gelijk ook door vele schrijvers, b.v. De Laveleye, erkend wordt. De Roomsch-Katholieken zeggen thans zich op dat standpunt te plaatsen. Des te beter. Dit is dan een sprekende illustratie van wat wij beoogen met het erkennen *door allen* van het fundament onzer staatsinstellingen, ook al stemt men misschien persoonlijk daarmee niet in. De bewuste woorden bedoelen een geruststelling voor die Protestanten, die uit vrees voor „Rome'' met de Roomsch-Katholieken niet willen samenwerken, waar het geldt de handhaving van het fundament onzer staatsinstellingen. Wij allen, ook de Roomsch-Katholieken, zijn aan de Grondwet gebonden.

Omdat sommigen meenen, dat dit art. 4 een afwijking is van het christelijk-historisch standpunt ten behoeve van de „fusie'' met de Friesch Christelijk-Historischen, herinnert spreker aan een artikel in de *Nederlander* (no. 3521), geschreven in 1905, toen de Christelijk-Historischen samenwerkten met Antirevolutionairen en Roomsch-Katholieken, en van de fusie nog geen sprake was. Verder wijst spreker op de *afglijding* der antirevolutionaire partij inzake de

Christelijke opvoeding der natie; hoe door haar het oude standpunt der partij tegenover de openbare school is verlaten. (Zie onze jongste artikelen over de openbare school; bepaaldelijk het laatste).

Onze tegenover de openbare school aan te nemen houding heeft niets uit te staan met de leuze „De vrije school voor heel de natie". Deze school is en blijft ons ideaal, omdat zij feitelijk de eenige is, die in een gemengd land als het onze de oplossing geeft voor de moeilijkheden, waarop men bij de opvoeding van de kinderen des volks stuit. Spreker zegt, dat hij bij elke gelegenheid bij de liberalen zelf erop aandringt vrije scholen te stichten. Maar dit mag ons niet ertoe brengen, het lezen van den Bijbel in de openbare school of het doen van een gebed aldaar te verbieden, wanneer dit door de ouders der schoolgaande kinderen wordt goedgevonden. Zoo iets zou strijden met onze eigen beginselen, en met onzen plicht als Christen.

Spreker zegt vervolgens, dat over het nieuwe program, waarin bovenstaande denkbeelden beter tot hun recht komen dan in dat der christelijk-historische partij, lang met de Friesch Christelijk-Historischen is gedebatteerd, niet omdat men het au fond niet eens was, maar om een juiste formuleering te vinden. Hij is zich niet bewust, dat thans in beginsel iets anders is opgenomen in het program dan vroeger door hem en zijne vrienden werd bedoeld. De overeenstemming was, voor zoover hij kan nagaan, geheel.

Onzin is het, aan de christelijk-historische partijen, die nu vereenigd zijn, conservatieve bedoelingen toe te schrijven. Er zijn onder hen conservatieven en vooruitstrevenden; maar die zijn er evenzeer onder de antirevolutionairen; ook onder de Roomsch-Katholieken. Gelijk reeds gezegd is, brengt het hoofddoel van ons streven mee het bijeenblijven van op practisch gebied nogal uiteenloopende personen. Maar hierin verschillen wij het meest van de antirevolutionairen, dat wij niet partijbesluiten volgen, genomen krachtens den wil van den leider; als de *Standaard* zegt: de kieswet-Tak is best, dan moeten alle antirevolutionairen, na genomen partijbesluit, zeggen: die wet is best. Zegt de *Standaard* eenige jaren later: daar moet men principieel tegen zijn, dan zeggen de antirevolutionairen, altijd na genomen partijbesluit: daar moeten wij principieel tegen zijn.

Wij moeten in onze tegenwoordige omstandigheden onze vrijheid behouden om te oordeelen, zonder het partijverband te verbreken. Geleidelijk komen onze denkbeelden tot ontwikkeling en rijpheid. Hoofdzaak is het in stand houden van het verband tusschen den christelijken godsdienst en onze staatsinstellingen. Daarom zullen,

hopen wij, eenmaal ook de antirevolutionairen weer bij ons komen. Spreker wijst op een artikel van de *Rotterdammer* (19 December 1907), met het opschrift „De dood der antirevolutionaire partij", waarin instemming betuigd wordt met deze woorden in *Ons Tijdschrift:* „als niet in de veelheid een eenheid gevonden wordt, een groot beginsel n.l., dat door afwijkende meeningen niet verscheurd wordt, dan is de toekomst der antirevolutionaire partij zeer donker". Wij moeten zorgen, dat de antirevolutionaire partij niet dood gaat.

Onze kracht zit niet in de eenstemmigheid, maar in eensgezindheid omtrent ons hoofdbeginsel.

Eenstemmigheid is alleen noodig en onmisbaar bij quaesties van tactiek; waar het geldt het aanwenden van een middel om het doel te bereiken, b.v. bij verkiezingen. Daarbij is eenheid van handelen, het volgen van een partijbesluit, allernoodigst; ja dwaasheid, die dàn op zijde te zetten. Ook op dit punt is door andere partijen steeds ons beginsel geheel onjuist voorgesteld. Nochtans laden wij soms den schijn op ons alsof organisatie ons onverschillig ware.

Er is te veel laksheid, te veel op zien komen spelen. Laat ons bedenken, dat, om iets te kunnen doen, b.v. het uitzenden van sprekers, er steeds moet zijn een gemeenschappelijke kas. Als ieder, *naar vermogen, geregeld* wat bijdraagt, dan kan men handelen. Voorts dient men een blad te steunen, dat de belangen der partij behartigt; niet enkel met een abonnement, maar ook intellectueele steun moet worden verleend; de groote quaesties moeten worden doorgedacht en bestudeerd. Laat ons niet vergeten de schoone spreuk onzer vaderen: vis unita fortior. Maar nog boven die spreuk staat: Tegen de Revolutie het Evangelie.

Na deze rede kreeg Dr. Schokking het woord. Spreker zeide een oogenblik te hebben geaarzeld of hij het woord zou vragen. Wat hij had ondersteld, is bevestigd geworden, n.l. dat er geen plaats is voor een tweede openingsrede. Was dat zóó, dan zou deze vergadering een vergissing zijn. De voorzitter heeft alles doen uitkomen, wat geleid heeft tot de vereeniging der Christelijk-Historischen en Friesch Christelijk-Historischen. Wel zou er onderscheid geweest zijn in de gekozen woorden, die alleen bij een veteraan als onzen voorzitter kunnen verwacht worden, en niet bij jongeren, zooals spreker, die de eer heeft een leerling van den voorzitter te zijn.

De christelijk-historische groep vertegenwoordigt nu een eigen beginsel, niet in alle onderdeelen, maar in de groote lijnen. Spreker

wil niet in historische herinneringen teruggaan. De voorzitter heeft het aangetoond in de voorstelling van de bootjes.

Dat de Friesch Christelijk-Historischen zóó genoemd werden, komt, doordat daar het eerste bestaan is geweest. In dat bootje gevoelden wij ons behagelijk, te meer, daar de invloed van die bootjes wel eens is gevoeld geworden op den grooten stoomer, al was 't ook, dat die de bootjes wilde negeeren. Het doel der Friesch Christelijk-Historischen is niet geweest om een politiek zaakje op te zetten en daarom is de vraag uit de bemanning van een grooter bootje, om met vereende krachten de belangen te behartigen, in overweging genomen.

Waar veel der hoofdpunten was te behandelen, was er veel over en weer te bespreken om tot een goed en eerlijk vergelijk te komen en door de vereeniging meerdere kracht uit te oefenen. Een der hoofdpunten van de Friesch Christelijk-Historischen was het gezag, dat ons vrijheid moest geven en dat was 't, dat ons samen bond, door welke overeenstemming de vereeniging niet moeilijk viel. Wij zijn gaan zeggen: laat alle ondergeschikte zaken door ons worden losgelaten, opdat de Christelijke beginselen van eenheid kunnen triumfeeren. Al hebben wij, gelijk in het huwelijksleven, eenige dingen, die ons in ons eigen huis lief waren, moeten laten varen, wij hebben door deze fusie veel goeds gevonden. Spreker eindigde met een bede voor het welzijn van Oranje en Nederland. *13 Juli 1908.*

EEN FUSIE-COMMENTAAR.

Het program der Christelijk-Historische Unie en een juist verslag van hetgeen bij de fusie der twee christelijk-historische partijen gesproken is, hebben wij in ons blad medegedeeld. Reeds nu is in de pers op verschillende wijze dat gesprokene beoordeeld. De „pers'' heeft haast; liever oordeelt zij terstond, al heeft zij geen kennis van de juiste toedracht der feiten, dan te wachten op vertrouwbare gegevens. Of het publiek daarmee in waarheid gediend is, is te betwijfelen.

Naar aanleiding van hetgeen bij de fusie werd gesproken, maken ook wij eenige kantteekeningen.

1°. De redenaar, die de vereenigde broeders leidde, had niet tot taak aan te geven, hoe men *in het vervolg* zou optreden, maar waarom beide partijen, zonder eigen beginsel prijs te geven, samenwerken konden. Een zeer beperkte taak dus. Staan de gronden van samenwerking vast, dan volgt de later te volgen gedragslijn vanzelf.

2°. De nadruk is gelegd op het eigenlijke doel der Christelijk-Historische Unie, nl. het doen ingang vinden van het antirevolutionair beginsel, dat de christelijke godsdienst de grondslag is en blijven moet van onze staatsinstellingen en onze politieke gedragingen. De *Nieuwe Courant* moge dat noemen „het theocratisch beginsel"; daartegen bestaat bij ons geen bezwaar, mits dan ook Engeland, ook Duitschland, om van andere landen niet te spreken, als theocratieën worden aangeduid, of het artikel van het Indisch Regeerings-Reglement, waarin den rechter gelast wordt de godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken der inlanders toe te passen, een theocratisch voorschrift genoemd worde.

3°. Daar de Staat slechts één fundament kan hebben, zoo ontstaat vanzelf de noodzakelijkheid om bovenbedoeld beginsel *door allen* te doen erkennen. Eerst als het fundament vaststaat, kan men bouwen, kan men ook in partijen uiteengaan. De meening, dat de spreker bedoeld kàn hebben, dat die eenheid door *andere* middelen dan door overreding bij wege van woord en geschrift moet bereikt worden, verdient alleen vermelding als curiositeit.

4°. In het program wordt blijkbaar steeds van Kerk in algemeenen zin, van Christelijke Kerk, niet van een bepaald kerkgenootschap gesproken. Ook de Overheid zal met de Kerk te rekenen hebben; natuurlijk, zoolang de Kerk verdeeld is, ook met hare gedeeldheid. Dat van die gedeeldheid moeilijkheden in de praktijk het gevolg zijn, is niet de schuld der Overheid; maar het is ook geen reden voor de Overheid, om de Kerk als *quantité négligeable* voorbij te gaan.

5°. Gaat het in de eerste plaats om het fundament onzer staatsinstellingen, dan volgt daaruit vanzelf de *saamhoorigheid* der rechtsche partijen, als allen medewerken tot hetzelfde doel. Voorts volgt daaruit, dat de natie niet gesplitst mag worden in geloovigen en ongeloovigen, in Christenen en paganisten, maar in hen, die wèl — en in hen, die niet den christelijken godsdienst als grondslag van onze staatsinstellingen willen behouden.

6°. Behooren alle partijen rechts, als samenwerkende tot hetzelfde doel, bijeen, dan behoort men voor samenwerking ook met Roomsch-Katholieken niet terug te deinzen. Het is waar, dat de Roomsch-Katholieken een van de Protestantsche beginselen sterk afwijkend staatsrecht verdedigen, en in andere landen soms toepassen, en dat dan ook indertijd het Belgische en Hollandsche Episcopaat verboden hebben den eed te doen tot handhaving eener Grond-

wet, die op verschillende punten met den geest en de grondregelen van den katholieken godsdienst strijdt. Maar het is even waar, dat bedoelde punten in onze Grondwet zijn vastgelegd en dat de Roomsch-Katholieken de eenmaal ingevoerde Grondwet even nauwgezet handhaven als de Protestanten. Dat de vrijheid van godsdienst en rechtsgelijkheid van alle Kerken uit de Protestantsche, de Evangelische, niet uit de rationalistische beginselen zijn voortgekomen, is door vele deskundigen als een historisch vaststaand feit erkend. Waarom een Protestant daarop niet zou mogen wijzen, is niet in te zien. Hebben de Protestanten er bezwaar tegen, als de Roomsch-Katholieken aantoonen, welke voorrechten zij bezitten of meenen te bezitten boven de Protestanten? Of moet een Protestant zich zijn naam schamen?

7°. Het niet samenverbonden zijn met de „antirevolutionaire partij'' vindt zijn oorzaak niet in verschil van beginsel, maar in de leiding der genoemde partij. Daar de christelijk-historische partijen zich aan die leiding hebben onttrokken, wordt het samenwerken met die partij *gemakkelijker,* mits dan ook de pretentie, alsof de leider dier partij tevens leider ware of behoorde te zijn van de rechterzijde, wordt prijsgegeven; zij is trouwens met de officiëele feiten in tegenspraak. Eigenlijk moest het overbodig zijn, dit te zeggen; zoolang echter het volk in den waan gebracht wordt, dat de christelijk-historische partijen afgeweken zijn van de anti-revolutionaire beginselen, moet onzerzijds handhaving van de waarheid daartegenover staan. Zij, die meenen, dat herinnering aan vroegere feiten lichtelijk tot oneenigheid aanleiding kan geven — noodzakelijk is dat niet — zouden wellicht goed doen zich tot diegenen te adresseeren, die voortdurend den valschen waan trachten in stand te houden. Om des lieven vredes wille mag de waarheid niet worden verdonkeremaand.

8°. Er is bij de fusie geen woord gesproken tegen het bekende woord „de vrije school voor heel de natie''. Wel het tegendeel is geschied. Maar tevens is uitgesproken, dat de Christelijk-Historische Unie niet wil medewerken om de openbare school te verlagen tot de school voor de ongeloovigen, waar Bijbel en gebed krachtens de wet worden buitengesloten.

Het wil ons voorkomen, dat deze „commentaar'' op de bekende fusie-rede juister is, dan de commentaren van sommige bladen, die trouwens blijkbaar een onvolledigen tekst voor zich hebben gehad.

15 Juli 1908.

IN PROTESTANTSCHEN ZIN.

Nog steeds heerscht in sommige kringen misverstand omtrent de beteekenis der woorden in art. 4 van het fusieprogram, dat Nederland bestuurd moet worden als een Christelijke Staat „in Protestantschen zin''. Men verstaat dit aldus, alsof dezerzijds op staatsrechtelijke achterstelling van een deel der bevolking werd aangedrongen. *Juist het omgekeerde is met de woorden bedoeld.* Wij wenschen staatsrechtelijke gelijkheid van alle deelen des volks; volkomen handhaving van de gewetensvrijheid en, onder meer, gelijke benoembaarheid tot alle, ook de hoogste, staatsambten.

De stellers van het program oordeelden dit een protestantsch beginsel, waarbij weliswaar ook de Roomsch-Katholieken zich na de totstandkoming van onze Grondwet volledig hebben neergelegd, maar dat desniettemin van oorsprong Protestantsch bleef. Zij beriepen zich daartoe o.a. op het schrijven van het Belgische Episcopaat in 1815, waarin verklaard werd, dat „niemand, tot onze kerspelen behoorende, de verschillende eeden, door de Constitutie voorgeschreven, waarbij men zich verbindt de nieuwe Grondwet te zullen handhaven, of mede te werken tot de handhaving en de onderhouding van gezegde wet, kan afleggen zonder de dierbaarste belangen van den godsdienst te verraden, zonder zich schuldig te maken aan eene groote misdaad.''

„Immers, door de bedoelde eeden maakt men het zich tot een plicht al de artikelen der nieuwe Constitutie te onderhouden en te handhaven, en bijgevolg, ook die, welke in strijd zijn met den geest en de grondregelen van den katholieken godsdienst, of klaarblijkelijk de strekking hebben de kerk van Jezus Christus te onderdrukken en in dienstbaarheid te brengen''.

„Zoodanig zijn de volgende artikelen: Art. 190: De vrijheid van godsdienstige meening wordt aan allen gewaarborgd. Art. 191: Gelijke bescherming wordt toegestaan aan alle godsdienstige vereenigingen, welke in het Rijk aanwezig zijn. Art. 192: Al de onderdanen van den Koning, zonder onderscheid van godsdienstig geloof, genieten dezelfde burgerlijke en staatkundige rechten, en zijn benoembaar tot alle waardigheden en ambten, welke ook''. Er volgen dan nog meer van soortgelijke artikelen, benevens een uitvoerige toelichting, waarom al deze artikelen niet mogen bezworen worden.

Door de stellers van het fusieprogram werd dankbaar erkend, dat de Roomsch-Katholieken zich thans, en *con amore,* bij de beginselen der Grondwet hebben neergelegd, dat zij m. a. w. in dien zin staats-

rechtelijk-Protestant geworden zijn, reden waarom dan ook trouwe samenwerking gaarne wordt aanvaard; maar zij meenden, dat men zich niet behoorde te schamen voor het woord, dat den oorsprong onzer grondwettelijke vrijheden uitdrukt.

Na het bovenstaande zal men begrijpen, dat de woorden „in Protestantschen zin'' tegenover niemand een uitdaging bevatten, maar slechts datgene bedoelen te belichamen, wat thans allen gelijkelijk wenschen. Tevens zal men na het bovenstaande begrijpen, hoe wonderlijk ons de critiek van sommige bladen getroffen heeft. De *Nieuwe Courant* b.v. stelde het voor, alsof „bestuurd worden als een Christelijke Staat'' al een heel theocratischen en exclusieven en onverdraagzamen tendenz had, en alsof „in Protestantschen zin'' dit exclusieve en onverdraagzame nu nog wat toespitste. Terwijl, *juist andersom,* de woorden „in Protestantschen zin'' ook den laatsten exclusieven schijn, dien de voorafgaande woorden voor den oningewijde nog zouden kunnen hebben, bedoelen weg te nemen.

Even zonderling als de critiek van de *Nieuwe Courant* is de uitlating van de (r.-k.) *Gelderlander,* waar deze schrijft: „Wij achten het een eerezaak voor onze partij zich niet neer te leggen bij den eisch: bestuur des lands in Protestantschen zin. Noch bij de daarvan gegeven „verklaring'', die ons, katholieken, als anticonstitutioneelen voorstelt''.

Uit het voorafgaande blijkt, dat de Roomsch-Katholieken zich reeds sedert lang bij den eisch: „bestuur des lands in Protestantschen zin'' (zooals die woorden in het program bedoeld zijn), hebben neergelegd. En tevens blijkt uit het voorafgaande, dat de „voorstelling'' der Roomsch-Katholieken als *(oorspronkelijk)* anticonstitutionalisten niet van het fusieprogram afkomstig is, maar o.a. van het roomsch-katholiek Episcopaat van 1815, waartegen het blad dus zijn klacht gelieve te richten.

25 Juli 1908.

BRONSVELD's KRONIEK.

Dr. Bronsveld heeft, dit was te verwachten, in zijn *Kroniek* een afkeurend oordeel uitgesproken over de totstandkoming der Christelijk-Historische Unie; ditmaal in een vorm, die tot kalme bespreking uitlokt. Laat ons zijn betoog, of liever zijn opmerkingen, op den voet volgen.

Hij herinnert aan de oprichting in 1888 van den nu verdwenen Bond van kiesvereenigingen op christelijk-historischen grondslag, die, blijkens art. 2 en 8 van zijn program, het *hervormd* karakter van onze natie op den voorgrond stelde, terwijl met „de Kerk'' slechts verstaan kon worden de Hervormde Kerk. Bedoeld art. 8 luidt:

„De Kerk worde door de Overheid erkend als eene goddelijke „instelling, die in haar ontstaan en bestaan onafhankelijk is van „den Staat.

„De Overheid behoort de Kerk in haar optreden overeen-„komstig de Heilige Schrift te beschermen, en bij het vervullen „van de haar in de Schrift aangewezen roeping te eerbiedigen.

„De Overheid heeft de waarheid, welke de Kerk belijdt op „haar eigen terrein, naar eigen oordeel toe te passen''.

Natuurlijk ontkennen wij niet, wat Dr. Bronsveld beweert; hij kan beter dan wij weten, wat met art. 8 bedoeld werd. Doch indien onder „hervormd'' en onder „de Kerk'' enkel verstaan mag worden de Nederlandsch Hervormde Kerk, moet dan Dr. Bronsveld thans niet zelf toegeven, dat dit artikel, gelijk hij zelf opmerkt, ontworpen onder den indruk van de gebeurtenissen in 1886 (de doleantie), *op den duur* onhoudbaar *moest* blijken? Dat in het gemelde jaar door „de Friezen'' (lees: vele Friezen) Roomschen en doleerenden, in één woord ieder, die geen „lid was der Nederlandsch Hervormde Kerk'', uit alle politieke lichamen geweerd werden, betwisten wij niet; maar kòn dat een gezonde politieke gedragslijn *blijven* heeten, toen al spoedig bleek, dat die „Hervormde Kerk'' van de *politiek* der rechterzijde, ook van die der Kuyperianen, niets te duchten had? En is het dan niet vanzelf sprekend, dat bij het optrekken der nevelen al spoedig de dwaling van 1888 *moest* worden ingezien?

De Kroniekschrijver teekent vervolgens met een enkel woord, niet onjuist, de houding, door den heer Lohman bij de herhaalde vereeniging van verschillende groepen uit de antirevolutionaire partij aangenomen. Wij veroorloven ons alleen de opmerking, dat van een „overgaan'' van den heer Lohman uit de eene faze in een *andere* faze van zijn openbaar leven, althans van zijn politiek leven, nooit is gebleken. Toen na 1875 de heer Lohman zijn steun aan Dr. Kuyper verleende, en deze door Dr. Kuyper dankbaar aanvaard werd, stonden aan zijne zijde juist dezelfde groepen, die ook thans weer tot de Christelijk-Historische Unie behooren; ook destijds was het zijn streven juist die elementen, die nog van verre bleven staan, te doen

samengaan met de groep, aan welker hoofd Dr. Kuyper stond. Dr. Bronsveld schreef evenals hij destijds in de *Standaard*. De onderteekening van het antirevolutionair program, behalve door Dr. Kuyper, door De Savornin Lohman, Lintelo de Geer en B. J. Gratama, is kenteekenend. Nadat de richting der door genoemde mede-onderteekenaren vertegenwoordigden in 1894 was afgesneden, althans in den hoek gedrongen, hebben de daartoe behoorende personen zich eerst wel tot afzonderlijke groepen gevormd, maar in beginsel behoorden zij reeds destijds bijeen, daar zij nog steeds op hetzelfde standpunt stonden als in 1878; alleen — nu gescheiden van Dr. Kuyper en zijne partij. Van eigenlijken overgang behoort eigenlijk geen sprake te zijn.

Dr. Bronsveld, art. 1 van het program besprekende, vraagt wat men toch onder „ordening Gods'' te verstaan heeft. Is de Heilige Schrift voor een monarchie of voor een republiek; voor een constitutie of voor autocratie; voor of tegen algemeen kiesrecht? [1])

Ons antwoord is niet nieuw, maar ook de vraag is niet nieuw. Het christelijk-historisch Unieprogram zegt niet, dat eenige staatsinstelling berust op uitspraken der Heilige Schrift, maar dat „de regel, waarnaar het gezag in den Staat wordt *uitgeoefend*, is de in de Heilige Schrift geopenbaarde ordening Gods''. Hij, die aan het hoofd staat — monarch of president of wie ook — heeft bij het uitoefenen van zijn gezag Gods ordening als richtsnoer te aanvaarden. Hetzelfde moet hij doen, die gehoorzaamt. Beiden zijn in de eerste plaats verantwoordelijk aan God en hebben te gehoorzamen aan Diens geboden. Daarom b.v. geen „vrij huwelijk'' als het *echte* huwelijk erkend; geen verbetering of opkweeking van „minderwaardigen'' inplaats van strafoplegging aan schuldigen; geen voornaamheid tegenover noch kleinachting van de minder ontwikkelde bevolking, vermits allen onze broeders zijn, en evenmin wegcijfering van de maatschappelijke verschillen, die blijkens de schepping door God zelf gewild zijn. „De slavernij'', zegt Dr. Bronsveld, „wordt in het Oude Testament geduld en geregeld; wij treffen dienaangaande zelfs „ordeningen Gods'' aan — en toch houden wij ons niet aan dit richtsnoer en dezen toetssteen''.

De „ordeningen'', waarop hij doelt, hebben betrekking op een instituut, dat hemelsbreed verschilt van het instituut der slavernij bij heidensche volken. In Israël waren de knechten en slaven niet zooals elders rechteloos; daardoor werd aan dit instituut het mensch-

---

[1]) Zie bl. 922 „Stemmen voor Waarheid en Vrede", Sept.-aflevering.

onteerende en onrechtvaardige ontnomen, dat het wezen der slavernij uitmaakt. Wel degelijk heeft dan ook de Christenheid, door de Heilige Schrift tot richtsnoer te aanvaarden, toestanden doen ontstaan, die op den duur de Romeinsche slavernij deden verdwijnen; ja, paste men de *beginselen* toe, die blijkbaar in de Heilige Schrift, zoowel in het Oude als in het Nieuwe Testament, ten grondslag liggen aan de behandeling der dienstbaren, dan zou ook nu nog menige misstand in onze tegenwoordige sociale verhoudingen worden opgeheven. Waar ons program van „het oordeel der Kerk'' gewaagt, vraagt Dr. Bronsveld: welke kerk bedoelt gij? Zij toch moet „mede beslissen welke de ordening Gods is op staatkundig gebied''.

Ons antwoord is eenvoudig. De Christelijk-Historische Unie zegt niet, dat de Kerk „beslissen'' moet; alleen, dat men „te letten heeft op het *oordeel* der *Kerk''*, dus op het gevoelen der Kerk en wel der Christelijke Kerk. Er zijn tal van zaken, waaromtrent „de Kerk'', onverschillig in welk kerkgenootschap die zich openbaart, een gemeenschappelijk oordeel of gevoelen heeft; o.a. betreffende den eerbied aan God verschuldigd, de zedelijkheid, het huwelijk, de verplichtingen der onderdanen, de onderlinge verhoudingen der menschen. Voortdurend valt ook op staatkundig gebied daarmee te rekenen. Is er verschil van gevoelen, zooals ten aanzien van het huwelijk, dan huldigt de Christelijk-Historische Unie de *Protestantsche* opvatting.

En eindelijk ons samengaan met Rome.

Hier vooral klinkt een ernstige toon ons tegemoet. En wij ontkennen allerminst, dat Rome in geestelijken zin onze „doodsvijand'' is. Rome kan en mag niet rusten, vóórdat het Protestantisme is overwonnen. Ook weten wij zeer goed, dat in roomsch-katholieke landen de ware godsdienst- en geloofsvrijheid niet bestaat. Maar welk gevaar schuilt voor ons in het samengaan bij de stembus, zoolang de Grondwet ons beschermt en de Roomsch-Katholieken er niet aan denken, ons die bescherming te ontrooven?

De Protestanten worden, zegt Dr. Bronsveld, in roomsch-katholieke streken „geboycot''. Voorzeker. Maar geschiedde dat niet eveneens vóórdat Antirevolutionairen en Roomsch-Katholieken samengingen, en zal dat ophouden, wanneer ze niet meer samengaan? Zij „jagen naar politieke macht. De onlangs benoemde voorzitter der Rekenkamer is roomsch, evenals het onlangs benoemde lid van den Raad van State en, voor het eerst, de nieuwbenoemde burgemeester van Kuilenburg''.

Gesteld, dat dit „jagen'' uit die benoemingen bleek — zoolang

niet vaststaat, dat anderen ter wille van den Roomsche *voorbijgegaan* zijn, blijkt het niet — mag dit dan een reden zijn om de Christelijk-Historische Unie te waarschuwen tegen het saamgaan met de Roomsch-Katholieken? Alle partijen schijnen de partijdigheid bij benoemingen goed te keuren; wij hebben tenminste in onzen strijd daartegen al zeer weinig instemming, van welke zijde ook, ondervonden! Ook rekenen alle partijen met de zoogenaamde „roomsche vacatures'', iets, dat wij steeds veroordeeld hebben, al behoort bij *sommige* betrekkingen rekening gehouden te worden met de omgeving, waarin de ambtenaar zijn ambt moet uitoefenen. Naar onze overtuiging behoorde naar ons Staatsrecht van „roomsche vacatures'' nooit sprake te zijn. Maar dan moet men ook het standpunt verlaten van Dr. Bronsveld, die blijkbaar iemand uit den Raad van State of van het presidentschap van de Rekenkamer wil weren, *omdat hij roomsch is.* Naar onze overtuiging niet „Christelijk in Protestantschen zin''.

Dat een pastoor tot zijne gemeenteleden zegt: „Vóór alle dingen, weest goed roomsch'', kan toch voor niemand een reden zijn, om diens hulp of medewerking te weigeren bij de stembus. Wij hebben er ook niets tegen, dat iemand zich aan den priester onderwerpt, indien men maar niemand daartoe direct of indirect dwingt. En er zijn, op politiek gebied, nòg gevaarlijker „machten'' dan priesters! Over den roomschen godsdienst hebben wij ons overigens hier niet uit te laten, en evenmin over de roomsche staatkunde *elders*.

Met Dr. Bronsveld gaan wij in één opzicht accoord: „Wij willen'', zegt hij, „ons vertrouwen schenken aan eerlijke en bekwame mannen, die *inderdaad* ons land willen geregeerd zien „in Protestantschen zin''; die waarlijk voor gewetensvrijheid en godsdienstvrijheid zijn, voor vrijheid van de gedachte, van het woord, van vereeniging; die de koloniën willen bestuurd zien, zooals ze thans bestuurd worden, en die het bijzonder onderwijs in staat willen stellen de vleugelen uit te slaan. Mannen begeeren wij, die in oprechtheid het huis van Oranje liefhebben, en pal willen staan tegen de uitspattingen van het socialisme''.

Ziedaar juist, wat ook wij begeeren. Laat daarom Dr. Bronsveld zich tijdens de verkiezingen voegen bij ons, bij de antirevolutionairen en bij de Roomsch-Katholieken en zich niet beangst maken voor die „mysterieuze ordening Gods'', want deze is dezelfde ordening, waaraan hij zijn gansche leven door zich onderworpen gevoeld heeft. Het gaat hem als „le bourgeois-gentilhomme'', die wilde leeren wat proza was, toen hij tot zijn verbazing vernam, dat hij zijn geheele leven

proza gesproken had. Nog altijd hopen wij, dat de „fusies" der Christelijke groepen dóór zullen gaan, totdat ook Dr. Bronsveld en zijne vrienden, ja eenmaal ook de antirevolutionairen, zich weer met ons hebben vereenigd. En dan ten slotte ieder, die met het beginsel der Fransche revolutie: God en Zijn gebod buiten de politiek, zal hebben gebroken.

Ten slotte nog twee opmerkingen van meer persoonlijken aard. Dr. Bronsveld beklaagt zich, dat de heer Lohman gezegd heeft: „In een der bootjes zat ook Dr. Bronsveld; maar deze bleek ten slotte een liberaal te stellen boven een der rechtsche groepen, dus niet meer in te zien, dat het bij de partijen rechts gaat om het fundament zelf van onze instellingen; daarom verliet hij ons met zijn volgelingen".

Daarover schrijft hij: „Ieder, die de „Stemmen" leest, weet, dat ik op *politiek* gebied sinds vele jaren samengaan mogelijk acht ook met hen, die op godsdienstig en kerkelijk terrein anders denken dan ik. Vele „liberalen" komen mij voor aanbevelenswaardig te wezen boven Roomschen en „Gereformeerden". In de praktijk gedragen zij zich naar „de Christelijke beginselen", en onder hen zijn er, die Christus belijden als hun Heiland".

Gaarne nemen wij deze woorden over. Maar wij zien niet, dat zij in strijd zijn met wat de heer Lohman sprak. Dr. Bronsveld vindt de zaak van het Protestantisme niet veilig in handen van menschen als Dr. De Visser, die door een roomsch muziekcorps schijnt afgehaald te zijn van het station, en insinueert, dat meer dan één der onderteekenaren van het program der Christelijk-Historische Unie de verkiezing van Juni 1909 voor oogen heeft en Kamerlid hoopt te blijven met behulp der Roomschen en ook der Antirevolutionairen. Natuurlijk kunnen wij dat evenmin tegenspreken als Dr. Bronsveld het bewijzen kan. Wij willen het evenwel gaarne aannemen. Waarom zou men niet mogen wenschen als Kamerlid te worden herkozen, indien men overtuigd is, dat de beginselen, die men verdedigt, ten goede komen aan ons land, allereerst aan ons Christelijk volk? Ieder, ook een predikant, moet God dienen op de plaats, waar hij geroepen wordt, en dat dan doen met alle kracht. Als hij maar niet, om dat doel te bereiken, eigen beginselen verzaakt. Want dan dient hij niet God, doch zichzelf.

Dat een der onderteekenaren van het program dit deed, bewijst Dr. Bronsveld niet en tracht hij zelfs niet te bewijzen. Wij kunnen dit punt dus laten rusten. *16 September 1908.*

DE SNEEKSCHE LEIDING.

Nu de drukte over de verkiezing van Dr. Kuyper voorbij is, komen wij nog even terug op de houding der Christelijk-Historische Unie te Sneek. Dat die houding, om het allerzachtste woord te bezigen, velen verwonderd heeft, ligt voor de hand. Had Sneek, d. w. z. hadden zij, die zich in dat district met de leiding van onze kiezers belasten, recht te doen zooals ze deden?

De eerste, de voornaamste plicht van alle kiesvereenigingen met hare besturen is, te komen tot eenheid. Zij drijven natuurlijk ook propaganda voor haar beginselen. Maar het eerste doel is te zorgen, dat de kiezers hun stemmen niet versnipperen. De Christelijk-Historische Unie laat in haar gelederen zeer groote vrijheid van beweging, van gevoelen, van discussie toe. Maar als het ten slotte aankomt op handelen bij de stembus, is éénheid van handelen eisch van het oogenblik.

Natuurlijk blijven de kiezers vrij. Zij behoeven zich niet te storen aan het advies der leiders, maar zij weten dan ook, dat zij dan handelen tegen hetgeen hun eigen gekozen leiders als eisch van het oogenblik, dus als 't meest in 't belang hunner partij, hebben vastgesteld.

De Friesch Christelijk-Historischen hebben zich met de overige Christelijk-Historischen vereenigd, daarmee uitsprekende, dat er een samenwerking moet zijn met *alle Christelijk-Historischen in het geheele land.* Niet dus enkel tusschen de districten in de provincie. Nu hebben de Sneeksche leiders de kiezers „vrijgelaten'' om te doen wat zij goedvonden. Dit beduidt, dat de uitslag der verkiezing hun *volkomen onverschillig was.* Of Dr. Kuyper gekozen werd, dan wel een liberaal, dat deed er in hun oogen niets toe. Want het stond hier niet tusschen twee mannen van rechts. Er was voor rechts slechts één candidaat. Indien Sneek ware overgegaan aan de liberalen, indien het Kabinet-Heemskerk daardoor ware verzwakt, dichter gebracht bij zijn val, het had den Sneekschen leiders koud gelaten. M.a.w.: Er bestaat geen samenwerking tusschen de christelijk-historische kiezers in het geheele land. Sneek ziet alleen op het gevoelen der Sneeksche kiezers, die, individueel genomen, allicht zich zouden hebben verkneukeld in de nederlaag van den door hen gehaten candidaat.

Maar wat beteekent dan de Christelijk-Historische Unie, die de Christelijk-Historischen van het geheele land omvat?

Men heeft allerlei bezwaren tegen den candidaat ingebracht: ook

afgekeurd, dat hij in twee districten gesteld werd. Bezwaren, die hun beteekenis hadden vóór de candidaatstelling. Het kan zeer goed zijn, dat ten slotte de kiezers zich door zulke bezwaren laten verlokken een verkiezing te doen mislukken, dus den raad der leiders niet te volgen. Maar gaan de leiders daarmee vrij uit? Moeten zij zich onthouden van het geven van goeden raad, ja een verkeerden raad geven, uit vrees dat men hen niet zal volgen? Men kan niet vergeten, wat de candidaat op kerkelijk gebied heeft uitgericht, zegt men. Aangenomen, dat Dr. Kuyper niets, hoegenaamd niets verricht heeft, dat ten slotte ook aan de Christelijke Kerk ten goede gekomen is — volgt daar dan uit, dat men evengoed een liberaal kan stemmen of steunen als een man als Dr. Kuyper? Hoe kan men dat verantwoorden, wanneer men bij voortduring predikt, dat men zich moet aangorden tegen een partij, die niet of niet genoegzaam rekent met den Christelijken grondslag onzer samenleving?

Men kan voor een candidaat weinig sympathie gevoelen, zelfs antipathie, maar moeten de leiders eener kiesvereeniging zich uitsluitend laten leiden door hun gevoel, en uit het oog verliezen, dat een verkiezing voor de Tweede Kamer niet strekt om personen te huldigen, maar om hooger beginselen te doen zegevieren? Zeker hadden de Antirevolutionairen verstandig gedaan niet noodeloos door deze candidatuur te prikkelen. Men wist, dat in Ommen de kansen goed stonden voor hun candidaat. Maar ten slotte was, naar constant gebruik, aan hen de keuze van den candidaat. De overigen konden en mochten in deze niet anders doen dan *volgen*. Evenals in christelijk-historische districten, de antirevolutionairen de keuze van de Christelijk-Historischen hebben *te volgen*. Het is een verkeerde opvatting van den vrijheidszin, altijd en bij elke gelegenheid eigen zin te volgen. Eigen zin behoort ondergeschikt te zijn aan het hoogere doel, dat men zelf zegt te willen bereiken. Hoe wij de zaak keeren of wenden, de houding der Sneeksche leiders kunnen wij onmogelijk verdedigen, laat staan goedkeuren.

19 October 1908.

HONESTY IS POLICY.

Gemeenlijk antwoorden wij weinig op hetgeen van liberale zijde tegen de Christelijk-Historische Unie wordt aangevoerd, vooral in dagen van verkiezingen. Het geeft toch niets en zij, die tot onze groep behooren, kunnen zelf oordeelen. Nu echter een staatsman als

de oud-minister Van Houten, dien ook wij om zijn beslistheid en oprechtheid waardeeren, al staan wij vierkant tegen hem over, in een door hem geteekenden Staatkundigen Brief (15 Mei) ons karakter aantast en ons zijn lezers voorstelt als „karakterlooze" lieden, die, om de hulp der bondgenooten bij de stembus te erlangen, „van beide wallen eten", „kool en geit sparen", een „onoprechte politieke gedragslijn volgen", alsof wij *niet* de aan het hoofd dezes geplaatste stelling beaamden, maar die integendeel vervingen door „onoprechtheid brengt het verst" — nu betaamt ons een woord van verweer, ten einde aan te toonen, dat onze partij een vaste gedragslijn en een *eerlijke* politiek *steeds* heeft gevolgd.

Mr. Van Houten meent, dat wij zelf niet weten, wat wij willen of uit berekening geen program van actie uitschrijven. Wij kunnen die dwaling niet beter weerleggen, dan door over elk der door hem aangegeven punten ons, trouwens onzen lezers zeer goed bekend, gevoelen uit te spreken.

Vooreerst staat vast, en is telkens openlijk herhaald, reeds sedert het aftreden van het Kabinet-Kuyper, dat wij geen „leider van rechts" erkennen; dat de rechtsche groepen wel wederkeerig elkander steunen bij de stembus, doch dat, evengoed als de antirevolutionaire en roomsch-katholieke partijen, ook de christelijk-historische *haar eigen* program heeft en *haar eigen* inzicht volgt; evenals zij dat tegenover het voorafgaande Kabinet herhaaldelijk gedaan heeft, o.a. bij gelegenheid van den val van minister Van Rappard en in „den nacht van Staal". Iets, dat het samenspreken tusschen de rechtsche groepen, om zoo mogelijk tot eenstemmigheid te komen, niet uitsluit; vooral niet, wanneer men staat tegenover een „bevriend Kabinet", met welks principes men instemt.

In de tweede plaats: Is men voornemens de dwangverzekering uit te breiden? Hierop is niet met ja of neen te antwoorden.

Gelijk men weet hebben de Christelijk-Historischen en zij alleen, zich aanvankelijk verklaard tegen het nu ingevoerde stelsel, krachtens hetwelk niet de patroons, maar de Staat zelf de arbeiders tegen ongevallen verzekert. Nu dat is ingevoerd, kan men daartegen niet reageeren. Gevolg daarvan is, dat, zoolang het mede door de liberalen van alle gading ingevoerde stelsel niet grondig gewijzigd wordt, dat stelsel zal moeten worden toegepast ten aanzien der ongevallen van landbouwers en visschers. Ziet echter minister Talma kans aan het, niet het minst door aandrang der Christelijk-Historischen, in de wet ingevoegde stelsel van risico-overdracht uitbreiding te geven,

dan zal hij daarbij stellig krachtigen steun ontmoeten aan de zijde der Christelijk-Historische Unie. Dat bij ongevallenverzekering dwang op den voorgrond moet staan, spreekt vanzelf. Die dwang is nu een rechts-eisch geworden.

Tegen ziekteverzekeringsdwang heeft tot dusver de Christelijk-Historische Unie zich vrij eenparig verzet. Nimmer is van die zijde instemming betuigd met de ontwerpen Kuyper-Veegens, en genoeg bekend is het, dat in de Tweede Kamer van links geen tegenstand geboden werd aan dien dwang, maar dat de Christelijk-Historischen, evenals ons blad, steeds gestuurd hebben in de richting van het in een regeeringsontwerp belichaamde Zwitsersche stelsel (Vrijheid, met krachtige en doelmatige steun van de Overheid). De argumentatie van de ontwerpen-Kuyper-Veegens is, hoofdzakelijk op de ook door professor Fabius aangevoerde gronden, in de Tweede Kamer steeds bestreden, en aangetoond is meer dan eens, dat „dwang'' zich wel rechtens verdedigen laat, maar dat die verdediging voert tot een geheel andere regeling dan de voorgestelde. Het eenzijdig bevoordeelen van ééne klasse der maatschappij, met uitsluiting van de arbeiders in lossen dienst en van een groot aantal even behoeftige menschen, is bij voortduring door de Christelijk-Historischen afgekeurd.

Over de ouderdoms- en invalidenverzekering heeft de Christelijk-Historische Unie zich nog weinig uitgesproken, omdat ook deze, naar haar oordeel, eerst aan de beurt kan komen, nadat men weet, welke weg met de ziekteverzekering ingeslagen wordt. Voor staatspensioneering — dit kan wel reeds nu als vaststaand worden beschouwd — zal wel geen medewerking van de zijde der Christelijk-Historische Unie gevonden worden. Wel is nu en dan de aandacht gevestigd op het zoogenaamde „Deensche stelsel''.

Mr. Van Houten zal wel opmerken, dat wij ook in deze ons met zekere voorzichtigheid uitlaten, 't geen koren op zijn molen is. Wáárom wij meenen dat te *moeten* doen, zullen wij hieronder mededeelen. Maar dit willen wij reeds nu opmerken: Waar een man als minister Talma, die reeds jaren lang zich met deze quaestie zeer ernstig heeft bezig gehouden en zich thans door een staf van ambtenaren kan laten voorlichten, nog steeds bezig is de zaak voor te bereiden; waar hij ook de werking van andere stelsels in het buitenland bestudeeren moet, en waar gebleken is, dat, als een regeering er zoo maar, zonder voldoende voorbereiding, op loshakt, een warwinkel ontstaat, waar bijna niet uit te komen is, terwijl dit alles den lande millioenen kost — is het daar een bewijs van onvastheid of

karakterloosheid, indien een kleine groep als de Christelijk-Historische Unie en een klein blad als het onze, wat minder beslisten en hoogen toon voeren dan zij, aan wie wij den tegenwoordigen, min wenschelijken toestand te danken hebben?

Zal men protectie invoeren of ons tegenwoordig handelsstelsel handhaven?

Hierop kunnen wij een zeer beslist antwoord geven, omdat wij hier staan tegenover voorstellen, die reeds door minister Harte zijn gedaan en die ook thans op voortreffelijke wijze door Jhr. Van Citters zijn verdedigd.

Uit die voorstellen blijkt, dat men geen protectie invoeren wil en ons tegenwoordig handelsstelsel wil handhaven; dat geen invoerrechten op granen en dergelijke worden beoogd; maar tevens, dat men het bestaande stelsel, hetwelk nog steeds het model is van een onoordeelkundige regeling, zóó wil wijzigen, dat èn de schatkist èn de nationale arbeid daarbij belangrijk zullen gebaat worden. Wij snakken naar het oogenblik, dat dit eens, ook in de Staten-Generaal, in het juiste licht zal worden gesteld. Het land zal dan zien, dat het liberalisme op dit punt zijn plicht heeft verwaarloosd. Wij hopen, dat op dit punt althans de heer Van Houten door ons antwoord tevreden zal zijn gesteld.

Zal men nog meer geld voor bijzondere scholen geven en de reeds blijkende misbruiken maar laten voortwoekeren?

Ook hierop is niet met ja of neen te antwoorden, gelijk ieder, die van nabij met deze zaken bekend is, kan begrijpen. Wie kàn reeds nu nagaan, welke ontwikkeling het schoolwezen ten onzent zal nemen, wanneer ook de liberalen zich losmaken zullen van de openbare school, om tot de vrije school over te gaan? Maar ook hier staat weer onze gedragslijn vast. Voor universitair hooger onderwijs mag de schatkist niet worden opengesteld. En het bijzonder onderwijs mag in zijn geheel genomen niet *meer* kosten dan het openbaar onderwijs zou hebben gekost. Met het Eerste Kamerlid professor Woltjer zijn ook wij van oordeel, dat die aanhoudende splitsing, welke tot duurte leidt, niet moet worden bevorderd, doch veeleer tegengewerkt.

En eindelijk, zal men het tegenwoordig kiezerslichaam onder het vaandel van huismanskiesrecht gaan versterken door noodlijdende huisvaders met hongerige gezinnen?

Hoe wij over dat „vaandel'' denken, is genoegzaam bekend. Het is echter niet om de vaandels te doen, die bij de stembus worden

gebezigd en later veilig kunnen worden opgeborgen, maar om de zaak, die de vaandeldragers tot stand willen brengen. Ook hierover dus een woord.

Welnu, ten dezen staat de Christelijk-Historische Unie nog op hetzelfde standpunt, waarop de bestrijders van de wet-Tak stonden. Zij hebben tegen een zeer uitgebreid, ja tegen een algemeen kiesrecht — waarvan „algemeen huismanskiesrecht" mèt de „gelijkgestelden", niet wezenlijk verschilt — geen *beginsel*-bezwaar; wel een grondwettelijk bezwaar. Voorts meenen zij, dat *elk* kiesrechtstelsel verband moet houden met — dus ook beoordeeld moet worden in verband met de geheele staatsinrichting van het land, waarvoor het geldt, en dat, wil men een algemeen kiesrechtstelsel invoeren, meer waarborgen noodig zijn voor een goed landsbestuur dan onze tegenwoordige Grondwet aanbiedt.

Voorts meent de Christelijk-Historische Unie, en meent ook ons blad, dat van de bestaande kieswetregeling een hoogst bedenkelijke toestand het gevolg is, n.l. de kiezersteelt, zoodat deze wet in elk geval op de helling zal moeten worden gebracht.

Als ons eigen gevoelen willen wij wel uitspreken, dat die vermeerdering met hongerige kiezers, waarvoor Mr. Van Houten zóó beducht is, dat zij hem alle gebreken van zijn wet doet over het hoofd zien, ons minder vrees aanjaagt dan hem. Die „hongerigen" zijn er al lang. En waarlijk niet alleen bij de onvermogenden!

Wij hebben in ons blad al deze verklaringen kunnen neerschrijven, zonder vooraf met „besturen" of met „politici" te raadplegen, omdat zoowel in ons blad als in de Tweede Kamer vaak genoeg in denzelfden geest gesproken is. Zij, die ons willen steunen, bij de stembus onder belofte van wederkeerige hulp, weten zeer goed wat zij aan ons hebben, kunnen het althans weten. Dat had Mr. Van Houten ook kunnen weten. Wil hij van ons geen notitie nemen en niet nagaan wat onzerzijds gedaan is en geschreven wordt, het staat hem vrij. Maar niet vrij staat het hem ons zonder eenigen grond voor „vleesch-noch-visch-menschen" te schelden.

Heeft de Christelijk-Historische Unie geen program van actie aanvaard uit onoprechtheid, zooals Mr. Van Houten stoutweg beweert?

Integendeel: juist uit oprechtheid!

Bekend is onze jarenlang gevoerde strijd tegen de zoogenaamde „programma's van actie". Behalve op enkele punten — en voor deze zijn de programma's van *beginselen* voldoende — gelijken zij alle op elkaar. Op de liberale programma's vindt men natuurlijk nimmer

eenig sympathiek woord voor de vrije of bijzondere school. Voorts wordt de vrijhandel verdedigd. Het tegendeel van dit laatste vindt men slechts op een enkel program van rechts, om de eenvoudige reden, dat ook rechts niet strijdt voor protectie, maar voor een tariefsherziening, waarbij allereerst de schatkist, doch tevens de nationale industrie wordt gebaat. Voor de rest weinig punten van verschil. Men stelt uitteraard liefst niet op den voorgrond wat onder geestverwanten aanleiding zou kunnen geven tot groot verschil van gevoelen. Maar wat er op blijft staan, is nog ruimschoots voldoende om te dienen als lokaas.

Nu is dit op zichzelf niets verkeerds. Waarom zou men zijn waar niet mogen aanprijzen? Maar een lokaas, zal het dienen, moet smakelijk, moet aantrekkelijk zijn. Nu is echter de taak van hen, die meewerken tot het staatsbestuur, niet, te verschaffen wat voor sommigen smakelijk, begeerlijk is, maar wat goed is voor allen, voor heel het volk.

Dat is nu een ver van gemakkelijk op te lossen vraagstuk.

Er is derhalve op zichzelf geen bezwaar tegen, den volke allerlei te beloven. Maar voordat iets als goed wordt aanvaard of aangeboden, dient het te worden onderzocht, dient vast te staan, dat het goed is. En om te beoordeelen of iets goed is, dient men na te gaan, hoe het past in het geheel; welke de gevolgen zijn zoowel voor de bestaande toestanden als voor de toekomst.

Neemt men deze dingen ernstig op, dan voelt men, dat elk vraagstuk ter oplossing inspannenden arbeid vereischt. In onze onvolmaakte wereld wemelt het van plannen tot hervorming. Ontelbaar zijn de groepen en groepjes, die meenen iets gevonden te hebben, dat verbetering kan brengen in den maatschappelijken toestand. Ieder acht zijn eigen denkbeeld het belangrijkst. Te verwonderen is het daarom niet, dat ieder, die op staatkundig gebied ook maar de geringste rol te vervullen heeft, onophoudelijk lastig gevallen wordt met de vraag, hoe hij over dit of over dat denkt. Gemakkelijk is het daarop zóó te antwoorden, dat de vrager tevreden is; gemakkelijk ook de schuld op anderen te werpen, indien de teleurgestelde vrager u later komt vragen, wat men voor hem of voor zijne zaak heeft gedaan.

Maar wat baat het nu, zijn oordeel uit te spreken over tal van quaesties, *die niet aan de orde zijn?*

Of een quaestie aan de orde komt, hangt niet af van de kiezers, ook niet van de Kamerleden, maar van de Regeering. Uit het einde-

looze aantal vraagstukken kiest zij die uit, welke haar voor dadelijke oplossing het vatbaarst en dringendst toeschijnen. Al de andere laat zij liggen en *moet* zij, wil zij geen tredmolen-arbeid verrichten, laten liggen. Er kan bij het doen dier keuze wel eenige drang op de Regeering worden uitgeoefend, en dit geschiedt dan ook; maar zelfs daarbij moet een goede Regeering haar vrijheid van handelen handhaven, omdat er tal van hoogst nuttige zaken zijn, die dringend op afdoening wachten, en toch bij het kortzichtig, vaak onoordeelkundig publiek, niet in tel zijn, al wordt daarop door hen, die van de volksgunst moeten leven, weinig of niet aangedrongen. Ieder deskundige weet, hoe de afdoening van een groot aantal hoogst belangrijke zaken lijdt onder den aandrang van hen, die, hun beloften aan de kiezers moetende inwisselen, op den voorrang van „hunne'' zaak aandringen.

Men is dus niet oneerlijk of onoprecht, wanneer men weigert mee te doen aan het pressen eener Regeering om datgene te verrichten, wat schittert in de oogen der menigte, wanneer men oordeelt dat allereerst de Regeering, met het oog op 's lands belang, vaststelt wat aan de orde moet komen.

Daar komt nog iets anders bij.

Wie iets goeds wil, moet het behoorlijk vóóraf onderzoeken. Wie zou b.v. eraan denken met de droogmaking der Zuiderzee aan te vangen, vóórdat èn de mogelijkheid èn de wenschelijkheid daarvan zooveel doenlijk is onderzocht? Zouden onze wakkere voorouders hun eigen geld en hun eigen arbeid ter verovering van den bodem op de zee hebben aangewend, alvorens nauwkeurig de kosten berekend, de gevolgen nagegaan te hebben?

Welnu! De vraagstukken, waarvoor wij thans staan, zijn veelal niet gemakkelijker op te lossen dan dat waarop wij zoo even doelden. Men mag dus verwachten, dat niemand voor een oplossing van het vraagstuk zal strijden, alvorens de bruikbaarheid daarvan behoorlijk vast staat. Maar anders oordeelen vaak zij, die met hun „programma's van actie'' schermen. De meesten hunner hebben nog niet eens zelf het vraagstuk, waarom het gaat, doorgedacht. Toch vragen zij een beslissing in een bepaalden zin, aan kiezers, die nog veel minder op de hoogte zijn van het vraagstuk dan zij zelf!

Naar onze meening — zij moge dan ouderwetsch zijn! — behoort men zijn gevoelen eerst vast te leggen na alzijdig onderzoek. Juist daarom strijden wij steeds voor de individueele vrijheid der Kamerleden. Wij verlangen, dat een Kamer over 's lands belang oordeelt

op dezelfde wijze, waarop ieder verstandig man zijn eigen zaken behartigt. Daarom willen wij ook bij de stembus zóó weinig mogelijk banden aanleggen.

Wanneer in quaesties van verzekering iemand als de Minister van Landbouw en Nijverheid nog voortdurend inlichtingen behoeft, iets waarmee dan toch 's lands belang gemoeid is, behooren ook zij, die over zijn voorstellen zullen hebben te oordeelen, zich niet te binden, voordat ook zijzelf gelegenheid hebben gehad voor voldoend onderzoek. Ziedaar de redenen, waarom wij huiverig zijn voor het vastleggen van ons gevoelen. Al moge daardoor soms wat lang worden gedraald, beter is het te wachten, dan onherstelbare schade aan te richten. En wij achten het eerlijker onzen kiezers niet telkens allerlei te beloven, voordat wij weten, dat het voor ons volk goed zal zijn.

Niet nu, met het oog op de coalitie-eischen, zooals minister Van Houten het voorstelt, maar telkens en telkens hebben wij dezelfde leer verkondigd, dat de Regeering te besturen, de Kamer slechts het bestuur te contrôleeren heeft, en dat daarom de onrijpe „uitspraken'' bij de stembus voor ons van minder beteekenis zijn. Niet de wil, het inzicht van onvoldoend ingelichte kiezers moet heerschen over een land, ook niet de wil of het inzicht van onvoldoend ingelichte Kamerleden, maar de wil en het inzicht eener Regeering, nadat deze de instemming en de medewerking van een behoorlijk ingelicht volk of ten minste van behoorlijk ingelichte Kamerleden verkregen heeft. Zoowel tegenover Kabinetten van links als van rechts nam de Christelijk-Historische Unie steeds ditzelfde standpunt in.

Eén van de uitvloeisels van die leer is, dat, wanneer Regeering en Staten-Generaal het niet eens zijn geworden, daarom nog niet dadelijk aftreding van het Kabinet noodzakelijk is. Zeer goed kan een Regeering bij niet-instemming met de Volksvertegenwoordiging een anderen weg inslaan, om daardoor te lang oponthoud te voorkomen. Om die reden oordeelden wij, dat, na verwerping van het eerste ontwerp-Ongevallenverzekering, de Regeering constitutioneel handelde, toen zij, in plaats van af te treden en zóó wellicht voor jaren den arbeid op te houden, onmiddellijk zelve overging tot de herziening van haren arbeid. En het nieuwe reglement van orde zal dit nog gemakkelijker maken, omdat dit het overleg tusschen Kamer en Regeering beter verzekert.

Dit alles moge nu in veler oogen allerafkeurenswaardig zijn, of, zooals de *Tijd* betoogt, „onaangenaam'' zijn, het zij zoo! Wij meenen nu eenmaal, dat een partij niet moet doen wat aan haar kiezers aan-

genaam, maar wat voor het land goed is, en dat de ondervinding telkens leert, dat eerst als men een wetsontwerp vóór zich heeft, men de waarde van hetgeen waarvoor de partijen zich warm hebben gemaakt, kan beoordeelen. Maar hoe dit zij, in geen geval passen op zoodanige gedragslijn de hatelijke qualificaties, die Mr. van Houten daarop heeft toegepast.

In zijn door ons besproken Staatkundigen Brief richt Mr. van Houten een aanval op den persoon van den heer De Savornin Lohman, wiens „tegen spreken en vóór stemmen spreekwoordelijk geworden is''. De laatste antecedenten der Christelijk-Historischen bestaan hoofdzakelijk „in het volgen van dien leider''. Alleen Mr. van Idsinga maakte een uitzondering.

Inderdaad hebben, naar aanleiding vooral van de stemming over de Hooger Onderwijswet van minister Kuyper en van het Arbeidscontract van minister Van Raalte, inzonderheid de aan de zijde van Mr. van Houten staande bladen de legende trachten te verbreiden, dat de Christelijk-Historischen, vooral de heer De Savornin Lohman, wel blaffen, maar niet bijten.

Het onredelijke van zoodanige bewering valt, als men niet bevooroordeeld is, reeds dadelijk in het oog. De heer Lohman en de meeste — niet alle — Christelijk-Historischen hebben gestemd vóór bedoeld Hooger Onderwijsontwerp, omdat zij, op de steeds door hen aangevoerde gronden van recht en billijkheid, de hoofdgedachte van het ontwerp goedkeurden, al waren zij geen voorstanders van de instelling ter wille waarvan het ontwerp blijkbaar was ingediend. Van het begin tot het einde der discussie is die stelling ingenomen en gehandhaafd. Welke inconsequentie ligt daarin? Hebben de liberalen, toen zij in 1853 op grond van de in 1848 grondwettelijk vastgestelde beginselen de Bisschoppelijke hiërarchie in ons land hielpen invoeren, ooit beweerd, nu ook voorstanders van die hiërarchie te zijn geworden, of heeft hun tegenzin tegen die hiërarchie hen belet den Roomsch-Katholieken de vrijheid te gunnen, die uit het grondwettelijk beginsel voortvloeide? — En wat is tot dusver gebleken van de verderfelijke gevolgen dier Hooger Onderwijswet, waarvoor de meeste Christelijk-Historischen hebben gestemd?

En wat de wet op het Arbeidscontract aangaat, herhaaldelijk, dit is zoo, hebben de heeren Lohman en zijne vrienden, meestal weinig door de liberalen gesteund, de artikelen van het ontwerp bestreden, maar dan ook *daartegen* gestemd! Toen echter het ontwerp in zijn geheel in stemming kwam en dus al het vóór en tegen gewogen moest

worden, werd namens hen verklaard, dat „meer dan aanvankelijk het geval was, het gelijk recht van beide partijen (patroon en werkman) verzekerd was of onbillijkheden afgesneden waren ", en dat „het scheppen van rechtsgelijkheid" blijkbaar „in den geest en de bedoeling lag van het wetsontwerp", weshalve over enkele, weliswaar groote bezwaren, door hen zou worden heengestapt. [1])

Was dat niet het standpunt, waarop ieder, die een samengesteld ontwerp te beoordeelen heeft, zich behoort te plaatsen? En is niet bij de invoering der wet gebleken, dat de wet geenszins zulke onbillijke gevolgen heeft, als de ook door Mr. Van Houten daartegen gevoerde oppositie zou doen vermoeden?

Men behoort niet, omdat men het beste niet verkrijgen kan, het goede te verwerpen, enkel om het genoegen te hebben door te gaan voor een onwankelbaar man. Of blijkt de wankelmoedigheid en onvastheid der Christelijk-Historische Unie misschien uit andere antecedenten?

Laat ons die nagaan.

Wij zouden de dagen in het geheugen kunnen terugroepen van het kieswet-ontwerp-Tak van Poortvliet, toen de groep, waaruit zich de tegenwoordige Christelijk-Historische Unie ontwikkeld heeft, zeker niet het minst heeft bijgedragen tot den val van dat thans door weinigen meer betreurd ontwerp. Toen althans wist die groep ook tegen den felsten aandrang pal te staan!

Den 19en Juni 1896 moest het kieswet-ontwerp Van Houten in stemming komen. Wederom liet diezelfde groep zich niet door de aanverwante groepen van antirevolutionairen meeslepen en stemde vóór. Ook toen dus wist zij haar standvastigheid te handhaven! Mr. Van Houten heeft dit — helaas! — vergeten.

Twee en een half jaar later, den 13en December 1899, stemde dezelfde groep unaniem tegen het ontwerp-Ongevallenwet, niettegenstaande niet slechts alle liberalen, maar ook het grootste deel der Roomsch-Katholieken en geheel de antirevolutionaire partij er vóór stemden. Dat die houding krachtig medegewerkt heeft tot verwerping van het voorstel door de Eerste Kamer, waardoor de daarna ingevoerde en meer en meer geprezen risico-overdracht mogelijk werd, zal wel niemand betwisten. Waren het „vleesch-noch-visch-mannen", die dit pleit hebben doen winnen?

Even pal stond die groep, toen kort daarop het liberale Kabinet

---

[1]) Handel. Tweede Kamer, 29 Juni 1906, blz. 2260.

een beter ontwerp indiende en deze houding van dat Kabinet, mede door een deel van rechts, werd gelaakt. Op 19 April 1901 waren het enkel de Christelijk-Historischen, die tegen de Woningwet stemden; onder hen bevond zich ook de heer De Savornin Lohman, die op principieele gronden het voorstel, vooral om het loslaten van onze gemeentelijke autonomie, scherp had bestreden. Noch toen, noch bij andere gelegenheden was de groep eenstemmig; een natuurlijk gevolg van het door haar steeds ingenomen standpunt. Maar de heer Lohman en die hem volgden, durfden toch alleen te staan tegenover de overgroote meerderheid.

Toen in 1899 de quaestie ter sprake kwam of de mogendheden, bepaaldelijk Nederland, geroepen waren ook den Paus ter Vredesconferentie uit te noodigen, waren de Christelijk-Historischen de eenigen, die open en ronduit het protestantsch standpunt tegenover het even rond en open door de Roomsch-Katholieken voorgestaan roomsch-katholiek stelsel hebben verdedigd, bij monde van de heeren De Visser en De Savornin Lohman. Geen politieke kansberekening heeft hen daarvan teruggehouden. Niet slechts de antirevolutionairen, maar evenzoo alle liberale groepen hielden zich stil! Het is voor het bestudeeren der verhoudingen op dit punt niet onleerzaam, de in December 1899 in de Tweede Kamer gehouden discussie over dat teere punt na te gaan! [1])

In 1898 werd door den liberalen minister Lely een wetsontwerp ingediend, waarbij voor fabrieken de elfurige werkdag werd voorgesteld. Ons blad (6 Maart 1899) verklaarde zich voor de bevoegdheid des wetgevers, om voor die werkplaatsen den arbeidsduur binnen zekere grenzen te beperken. Maar toen op 11 Maart van dit jaar een motie van Mr. Aalberse in stemming kwam, die diep ingreep, zelfs in de vrijheid van den particulier en van elken werkgever, stemde geheel de Christelijk-Historische Unie, in deze met een deel der antirevolutionairen eensgezind, daartegen, en toonde ook daardoor weer vast te staan tegenover stroomingen, die den arbeider allerlei voorspiegelen, dat, althans binnen afzienbaren tijd, nimmer in vervulling zal gaan.

Terloops herinneren wij nog aan de houding, door de Christelijk-Historischen aangenomen tegenover het wetsontwerp betreffende het onderzoek naar het vaderschap en dat betreffende de „Achterstands-ontwerpen", om te doen zien hoe volkomen onjuist de bewering is

[1]) Handel. Tweede Kamer 26 Sept. en 6 Dec. 1899.

van Mr. Van Houten, dat, hetzij de heer De Savornin Lohman persoonlijk, hetzij de christelijk-historische Kamergroep niet weet wat ze wil en wel „tegenspreekt'' maar „voorstemt''.

Doch meer dan genoeg reeds. Wij zijn niet gewoon onze partij aan anderen tot voorbeeld te stellen en treden daarom niet in debat over de vraag, of de weg, vooral tijdens de verkiezingen veelal door andere groepen ingeslagen, de betere is. Maar wij blijven staan op het standpunt, reeds in 1878 door het toen nog niet gescheiden deel der antirevolutionairen ingenomen, en dat wij nogmaals weer kort willen aanduiden.

De grond der vereeniging der drie rechtsche groepen ligt uitsluitend hierin, dat deze, in tegenstelling met andere politieke groepen, het nauwe verband tusschen ons christelijk geloof en onze staats- en maatschappelijke instellingen erkennen en wenschen te handhaven. Dat de linksche partijen daar niets van begrijpen, willen wij op haar verzekering wel aannemen. Maar zonderling is het toch, dat zij, die in hun vaandel verdraagzaamheid en gelijkheid van allen godsdienst hadden geschreven, meer dan een halve eeuw lang zoo zorgvuldig van het politieke erf hebben geweerd al wie de oude rechts- en levensbeschouwing was toegedaan, en tegen niets feller vijandschap aan den dag hebben gelegd dan tegen de scholen, die het verband van den christelijken godsdienst met de volksopvoeding wenschten te handhaven.

Het is van het hoogste belang, dat de rechtsche groepen haar gewicht in de politieke schaal *blijven* leggen; dáárom behooren zij elkander bij de stembus te steunen, en zich niet uit het veld te laten slaan door hen, die beurtelings de eene groep tegen de andere in het harnas pogen te jagen. Maar *steeds*, ook vóór de scheiding in 1894, is erkend, dat tal van ook zelfs zeer gewichtige vragen op staatkundig en maatschappelijk gebied niet of slechts in geringe mate met die diepere beginselen verband houden; en dat, mocht dat verband wèl bestaan, wellicht op een geheel andere oplossing zou moeten worden aangestuurd, dan velen van rechts thans voorstaan. Daarom moeten wij, zoowel in de pers als in de Kamer, onze individueele vrijheid handhaven. Goede argumenten, geen partijbesluiten moeten bij vragen, die de toekomst raken van ons geslacht, den doorslag geven.

Dit noopte ons, nu en dan ook tegen de *Standaard* in het krijt te treden, niet omdat discussie met dat blad ons zoo bijzonder aanlokte, maar omdat, waar men in sommige gewichtige punten

één is, en er van verschillende zijden een streven is om nu ook eensgezindheid op alle andere punten te onderstellen of op te dringen, wij meenden te moeten doen uitkomen op welke punten dit niet, niet geheel of nòg niet het geval is. [1]) Wij schroomden nimmer ons gevoelen uit te spreken, zelfs niet waar eigen geestverwanten dit minder voorzichtig achtten. Vandaar ook, dat wij somtijds, op enkele punten, meer instemmen met beschouwingen van links dan met die van rechts. Onze politieke houding tegenover eenig Kabinet evenwel wordt nimmer door ons oordeel over die punten beheerscht.

Hetzelfde geldt ten aanzien van ons oordeel over personen en regeeringsdaden. Wij vinden het niet goed steeds alles, wat door de tegenpartij geschiedt, in het slechtste daglicht te plaatsen, [2]) al pleiten wij ons niet vrij van de neiging om, wat onzerzijds geschiedt, te vergoelijken. Het partijwezen leidt lichtelijk tot onbillijke beoordeeling; men kan daartegen op zijn hoede zijn, doch niettemin de moeite, om een bevriend Kabinet af te breken, overlaten aan den politieken tegenstander.

Aangenaam voor ons zelf is deze houding niet. Men wordt, althans op politiek gebied, liefst door eigen vrienden geprezen, liever dan door tegenstanders, wier lof niet altoos belangeloos is, en die den geprezene bij eigen vrienden verdacht maakt. De groote massa mag wel een krasse beoordeeling van den tegenstander, al is zij een beetje onbillijk!

Wij begrijpen dan ook, dat de *Tijd* ons rangschikt onder de minder „aangename bondgenooten''. Om de curiositeit voegen wij erbij, dat zij onze — reeds van 1878 af steeds verdedigde — opvatting van onze politieke taak toeschrijft aan „zekere prikkelbaarheid en zekere neiging tot het aannemen van een eigen, van andere partijen der Rechterzijde afwijkende houding''. Wij laten haar in die meening.

Maar dat een man, die zichzelf steeds tot regel gesteld heeft *slechts* te buigen voor *beter inzicht*, en die, liever dan tegen zijn overtuiging in te handelen, zich door eigen geestverwanten heeft

[1]) Zoo ook schreef Groen van Prinsterer met het oog op de *Standaard:* „Zelfstandig zijn we, maar homogeen... Zoo het noodig is weerspraak, maar, in den regel, eenheid van rigting en doel". *(Ned. Ged.* Dl. V. blz. 248).

[2]) „Ook in de tegenpartij is het goede prijselijk niet slechts, maar navolgenswaard". *(Ned. Ged.* Dl. 1 blz. 40)

laten uitwerpen, een groep, die hetzelfde bedoelt en in practijk brengt, zulke verwijten naar het hoofd slingert als in den bewusten brief is geschied, bewijst opnieuw hoe het anticlericalisme het oog, ook van den schranderste, kan benevelen.

Honesty is policy, eerlijkheid is echte staatsmanswijsheid, een stelregel, dien wij volgens Mr. Van Houten te grabbel zouden hebben gegooid, is en zal, hopen wij, blijven de leiddraad voor geheel onze politieke gedragslijn.

22—25 Mei. 1909.

DE KLAROEN.

I.

Al heeft Dr. De Visser reeds in ons blad een woord gericht tot Mr. Van de Laar, naar aanleiding van diens laatste nummer van zijn tijdschrift, wij achten ons toch verplicht niet terug te houden, wat wij zelf naar aanleiding daarvan in het midden hebben te brengen, omdat wij in de verschijning van het genoemde tijdschrift eene voortdurende miskenning zien van de partij, die jaren lang aan rechtsche zijde tegenover de *Standaard* en haren redacteur heeft gestaan. Datgene wat de *Klaroen* beoogt, terugkeer naar Groen, is juist het doel van de Christelijk-Historische Unie, hetgeen echter, zooals Mr. Van de Laar terecht schrijft, niet beduidt terugkeer „naar al Groen's politieke denkbeelden; de toestanden zijn veranderd en ook Groen was niet onfeilbaar. Maar wel terug naar die diep-ethische, innig-vrome persoonlijkheid van Groen. Zoo het moet, ook naar Groen's isolement''. Een vluchtige terugblik op de historie der antirevolutionaire partij zal onze bedoeling, zoo noodig, verduidelijken.

In Groen's tijd zagen de antirevolutionairen in den lande zich voor de schoolquaestie geplaatst. Tweeërlei weg kon ingeslagen worden tot rechtsverkrijging. Men kon òf zoolang strijden, totdat ook de liberalen *overtuigd* waren van ons goed recht; òf trachten door de *meerderheid* der geestverwanten de liberalen te verslaan. Dr. Kuyper had goed berekend, dat, al scheen het destijds juist omgekeerd, de „meerderheid'' vóór de Christelijke school was. Reeds van den aanvang af werd dit in de *Standaard* met cijfers bewezen. En bij uitbreiding van kiesrecht zou het nog veel sterker blijken.

Van den aanvang af is hij daarom opgetreden als partijvormer; het kwam bij hem allereerst aan op het vereenigen van gelijkge-

zinden; op organiseeren; op verbinding met anderen, die gelijk belang hadden. Daarom stond hij eerst tegenover de Roomsch-Katholieken, totdat hij dezen bijkans gedwongen had tot partijformatie. En dat is nog „de kracht'' der antirevolutionaire partij.

Op zichzelf was daartegen niets te zeggen. Bij de stembus beslist de meerderheid. Maar door zóózeer op partijvorming allen nadruk te leggen, ontstond velerlei euvel, althans velerlei gevaar. Vooreerst werd ook onder de antirevolutionairen de meening gepopulariseerd dat, wat recht is, afhangt van den wil der meerderheid en dat het bestaande onrecht was, omdat het met den wil der ware meerderheid niet overeenstemde. Voorts moest het volk zich bewust worden van de kracht van het stelsel, en dat is slechts mogelijk, indien het spoedig vruchten ziet. Dáárom steeds meer aandrang tot éénheid, éénheid in de pers; éénheid in de Kamerclub; éénheid tusschen Kamerclub en Centraal-Comité, Deputatenvergadering en, last not least, de *Standaard*. Zooveel mogelijk verzwegen, al wat aan de vertrouwbaarheid van het hoofd afbreuk kon doen.

Onnoodig hierop verder in te gaan. De *Klaroen* zelve deed het in duidelijke bewoordingen. Het kón niet anders of de leider van zulk eene partij is, vóór alles, partijhoofd; hij voelt zich als zoodanig, waar of in welke qualiteit hij optreedt. In zijn oog bestaat het volk uit twee deelen: vóór of tegen de partij. En als op dit oogenblik van links zulk een geweldig kabaal gemaakt wordt over de lintjes-historie, dan laat ons dit koud, omdat, voorzoover de feiten bekend zijn, wij daarin niets anders kunnen zien dan het bij Dr. Kuyper zeer gewone verschijnsel, n.l. dat hij, terwille van de partij, die hij èn met zichzelf èn met 's lands belang identificeert, vaak niet genoegzaam voelt wat mag of wat betamelijk is. Iets, dat wij wel van ons standpunt zeer beslist afkeuren, maar dat bij grooter staatslieden dan hij wordt aangetroffen, zonder dat men daarom meent hun vaderlandsliefde of de eerlijkheid van hun *bedoeling* in twijfel te mogen trekken. Terecht is dan ook reeds opgemerkt, dat ook vele liberale partijleiders op hetzelfde standpunt stonden, al handelden zij gewoonlijk met meer voorzichtigheid of staatsmanskunst.

In de antirevolutionaire groep is steeds een strooming geweest, die, al ijverde zij even krachtig als de anderen voor de handhaving der Christelijke beginselen op staatkundig gebied, tegen dat op den voorgrond stellen van partij-overmacht en partij-tactiek bezwaar had. Zij zocht meer hare kracht in overreding, in het doen erkennen

van de juistheid en rechtmatigheid van haar beginsel door geheel het land; ook dus door de liberalen.

Reeds van 1879—1889 lag die groep steeds overhoop met Dr. Kuyper, wegens hare weigering om in de Tweede Kamer als partij hare stem uit te brengen. Zij handhaafde de volkomen vrijheid der individueele Kamerleden. Om stemmenmeerderheid en organisatie bekommerde zij zich minder, meenende, dat het noodig noch wenschelijk is, iedereen in te deelen bij een partij, en dat in ons land vele staatsburgers vrij willen blijven, om zich te voegen bij hen, in wie zij op een gegeven oogenblik het meeste vertrouwen stellen. Naar portefeuilles haakte zij niet, zij verlangde veeleer, dat de liberale partij zelve haar gedragslijn wijzigde.

Eveneens handhaafde zij de vrijheid en zelfstandigheid der antirevolutionaire pers en wilde van een aan den hoofdleider gebonden partijpers niet weten, te minder nadat de *Standaard,* uitsluitend in handen van den leider, uitdrukkelijk verklaard had zichzelve vrij te achten tegenover partijbesluiten. Wij herinneren aan de *Protestantsche Noordbrabander,* en de wording van ons blad zelf, die niet in verband staat, gelijk velen meenen, met het optreden van den heer Lohman tegen Dr. Kuyper, maar met zekere ongepaste inmenging uit Amsterdam in ons blad, op een tijdstip, toen de heer Lohman daaraan nog niet eens verbonden was, en toen men ook ons blad poogde te muilbanden, gelijk nu de *Rotterdammer* gemuilband is.

Het Kabinet-Mackay, waarin bedoelde strooming de overhand had en als „Kabinet van het Christelijk bewustzijn'' bespot werd, viel weinig in den smaak dergenen, die de tactiek volgden van Dr. Kuyper, maar werd na zijn aftreden door ieder erkend als te hebben gestreefd naar onpartijdigheid.

Na dat aftreden zijn twee rechtsche vlugschriften verschenen, die duidelijk het gevaar aantoonden der door Dr. Kuyper gevolgde gedragslijn. [1]) Hoewel toen nog geen openlijke scheuring bestond, werden de puntjes daarin duidelijk genoeg op de i's gezet! Wij kunnen dus daarnaar verwijzen.

Toen door den partijleider, aan de hand van Tak, uitkomst in kiesrecht-uitbreiding gezocht werd, en dit door velen in strijd met Grondwet en goede beginselen geacht werd, heeft de oppositie tegen de leiding van Dr. Kuyper niet geschroomd zich los te maken van

---

[1]) De Savornin Lohman: „Partij of beginsel" en „Een Rechtsche leuze".

het partijverband. Wel is toen van de andere zijde steeds beproefd die scheuring toe te schrijven aan allerlei persoonlijke ambities, maar het tegendeel is later wel gebleken, want niet slechts heeft de hoofdleider dier oppositie, liever dan toe te geven, zich de ontzetting uit zijn professoraat bij de Vrije Universiteit laten welgevallen, maar ook hebben de leden dier oppositie herhaaldelijk hooge, hun aangeboden staatsbetrekkingen van de hand gewezen. Ook het voorgeven, dat het hem zat in „de twee namen en de titels'', is onjuist gebleken, daar bij de Christelijk-Historischen zeker evenveel „kleine luyden'' schuilen als bij de partij van den leider der antirevolutionairen en deze laatste partij tegenwoordig krioelt van tweenamigen en van baronnen en graven.

In zijn inzicht in de grondgedachte der liberalen heeft Dr. Kuyper ontegenzeggelijk gelijk gehad. Van toegeven aan ons goed recht was eerst sprake, nadat de numerieke meerderheid was gebleken. Voor haar moest men wel buigen, niet voor het recht. In zóóver is de overwinning, door rechts behaald, slechts het bewijs, dat de meerderheid de Christelijke beginselen wil; niet eene erkenning van die beginselen zelve. Nog steeds moeten wij dus propaganda maken voor die beginselen, totdat deze buiten tegenspraak zijn. Maar daartoe is iets anders noodig dan partijversterking. Ongetwijfeld heeft de machtige partijorganisatie van Dr. Kuyper tot snelle overwinning geleid. Maar zou die zijn achterwege gebleven, indien minder bedenkelijke middelen waren gebezigd en heeft juist het zelfstandig optreden der Christelijk-Historischen niet verhinderd, dat velen zich afwendden van de rechtsche groepen? Heeft niet juist dat zelfstandig optreden ten slotte de samenwerking van allen mogelijk gemaakt?

De Christelijk-Historischen hebben, toen in 1901 de meerderheid rechts stond, zich aan het Kabinet-Kuyper aangesloten, doch ook toen nimmer hun zelfstandigheid prijsgegeven, zooals een nauwkeurige bestudeering der Handelingen zou kunnen aantoonen. Ook hebben zij destijds openlijk afgekeurd, dat bij benoemingen de gewone partijtactiek werd gevolgd. Na de aftreding van bedoeld Kabinet hebben de Christelijk-Historischen, heeft ook ons blad niet geaarzeld, telkens en telkens te herhalen, dat wij de waarheid en betamelijkheid niet aan partij-doeleinden ondergeschikt wenschten te maken. En toen, na de jongste Kabinetscrisis, naar ons inzien met goede antirevolutionaire beginselen gesold werd, en er gevaar ontstond, dat bij het bestier van 's lands zaken partijoverwegingen

den doorslag zouden geven, heeft ons blad geen onzeker geluid gegeven, niettegenstaande van verschillende, ons welgezinde zijden, gevraagd werd, of dat, met het oog op de komende verkiezingen, wel raadzaam ware.

De Christelijk-Historische Unie heeft ook thans geen eereplaats voor zich opgeëischt in het Kabinet, doch blijft strijden voor het beginsel, dat eenmaal weer door *alle* partijen zal moeten worden erkend en in 1789 te kwader ure verlaten is, n.l. dat ten onzent de christelijke godsdienst is en behoort te blijven de grondslag van zedelijkheid, van recht, van wetgeving, van landsbestuur. In geheel dezen strijd, die niets persoonlijks had, al raakte hij steeds ook den persoon van Dr. Kuyper, doordat deze nu eenmaal zich met zijn partij heeft vereenzelvigd, hebben wij, hoeveel ongemak en verdriet sommigen daarvan gehad hebben, ons laten leiden door Groen's woord: „Een staatsman niet, een evangeliebelijder''.

Steeds hebben wij gemeend, dat de antirevolutionaire partij principieel van alle andere moest verschillen, en daarom dan ook hartgrondig alles, wat op „trucs'' geleek, verfoeid.

Natuurlijk kunnen wij in veel zijn tekort gekomen, maar nimmer uit partij-berekening of om partijsucces. De *Klaroen* legt ons dat ten laste, omdat wij niet meedoen met het felle geschreeuw over de lintjes-historie. Zeker, *indien* bij Dr. Kuyper de gedachtengang zóó is geweest als de *Klaroen* zich dien denkt, dan ware stilzwijgen onzerzijds niet te verdedigen. Maar wil de redacteur Groen's gedachten verwezenlijken, dan vrage hij zich af, of hij bij zijne uiteenzetting der feiten wel gedachtig geweest is aan I Corinthen XIII. En wat de bekende woorden van professor Visscher, in den bidstond uitgesproken, betreft, ons was van zeer betrouwbare zijde meegedeeld, dat Dr. Visscher zelf verklaard had, „een ander'', ons ook meegedeeld, „geval'' op het oog te hebben gehad. Bij twijfel over de feiten zwegen wij liefst. Ook voor die gedragslijn zijn „ethische'' gronden aan te voeren, die wij, geen catechiseermeester zijnde, hier niet verder zullen uiteenzetten.

Wij hebben in het voorgaande aangetoond, dat juist ten aanzien van het beginsel, dat de *Klaroen* weer in eere wil brengen, de christelijk-historische groepen van huis uit hetzelfde hebben voorgestaan. En in *Ons Tijdschrift* wordt precies dezelfde gedragslijn gevolgd.

Hiermee willen wij echter volstrekt niet beweren, dat de aan-

hangers van Dr. Kuyper, over het algemeen genomen, een ander beginsel belijden. Onze oppositie ging steeds meer tegen de leiding zelve, daar de leider zeer goed weet, waarin het verschil ligt tusschen hem en ons. Vele zijner volgers echter zijn zich daar niet van bewust. Eenzijdig ingelicht, kunnen zij dat niet weten. Vertrouwende op den leider, waarmee zij, op *godsdienstig* gebied, zich geheel eensgezind voelen, meenen zij, dat het vanzelfsprekend is, dat de Christenen hem ook op ander gebied volgen, omdat zij de moeilijkheid van de gewone maatschappelijke vraagstukken niet genoegzaam beseffen. Daarom vinden zij het uiterst natuurlijk, dat Dr. Kuyper volgzaamheid en gehoorzaamheid van zijn volgelingen vordert. Dit is *hun* niet euvel te duiden.

En als zij nu eindelijk iets vernemen, dat het karakter van hun leider schijnt aan te randen, dat althans in dien zin wordt uitgelegd, dan is het toch zeer begrijpelijk, dat zij, die in hun leider den man zien, die de heilige zaak, waarvoor zij strijden, op den voorgrond heeft weten te brengen, en dien zij dientengevolge eeren en liefhebben, de handelingen van dien leider zooveel mogelijk met den mantel der liefde trachten te bedekken. Behoeft men hen daarom te verdenken van „om het succes'' goed te keuren, wat tegen hun consciëntie strijdt of zou moeten strijden? Zou Dr. Van de Laar niet eveneens verschoonend optreden b.v. tegenover een aangevallen hoogleeraar, dien hij als dankbaar discipel zijn leven lang had gehuldigd en vertrouwd?

Het wil ons daarom voorkomen, dat de uitval van de *Klaroen* tegen de Christelijke partijen onbillijk is, en dat, indien hij meent, dat men terug moet gaan „naar Groen'', de gelegenheid daartoe zoowel in dagblad als in tijdschrift reeds sinds lang openstaat. Is hij met zijn tijdschrift opgetreden om dat doel te bereiken, dan schijnt het ons vrijwel overbodig toe.

II.

De *Klaroen* ergert zich over onze houding, tegenover haar aangenomen. Onzerzijds kunnen wij slechts zeggen, dat nimmer bij ons eenige vijandige bedoeling tegenover haar bestaan heeft. Er is echter zooveel te schrijven en te doen, dat wij niet aan alles, ook niet aan al het belangrijke, onze aandacht kunnen wijden. Nu evenwel in dat tijdschrift over dat punt gesproken wordt, zullen wij openhartig meedeelen, dat, en waarom, dit optreden van de *Klaroen* ons heeft

teleurgesteld. Wij moeten ons hierbij eenige uitvoerigheid veroorloven.

Het is onze innige overtuiging, dat meer dan ooit alle Christenen zich moeten vereenigen om zich te verweren tegen den aanval, sinds anderhalve eeuw, door bijkans geheel de intellectueele wereld ondernomen tegen de grondslagen van onze Christelijke maatschappij en ons Christelijk staatswezen. Daarom waren wij — met „wij" hebben wij meer speciaal ook den hoofdredacteur van ons blad op 't oog — steeds van meening, dat hier te lande de protestantsche Christenen, voor zoover zij zich van die stelselmatige bestrijding bewust zijn, zich als één man hebben te scharen onder de vaan van hem, die het eerst ter bestrijding van dien aanval op politiek terrein optrad, n.l. Groen van Prinsterer. Die bestrijders zijn onder de intellectueel ontwikkelden zeer gering in aantal. Aller samenwerking is broodnoodig.

Daarom hebben wij steeds gepoogd al die groepen zooveel mogelijk bijeen te brengen, niet door *alle* kunstmatig te plaatsen onder één hoofd, maar door integendeel de partijgrenzen zóó uit te breiden, dat er plaats bleef voor verschil van inzicht omtrent alle punten, die niet direct het hoofdbeginsel raakten. En dat hoofdbeginsel zelf formuleerden wij zóó, dat er in onze groepen plaats was, niet enkel voor persoonlijk-geloovigen, maar voor *allen,* die „erkennen, dat ook op staatkundig gebied de *Christelijke* godsdienst, in den ruimsten zin genomen, is en moet blijven de grondslag van zedelijkheid en recht, van maatschappij en staat".

Mocht iemand ons tegenwerpen, dat de Christelijk-Historischen die eenheid begeerende, zich dan hadden behooren aan te sluiten aan de groep, die de leiding van Dr. Kuyper heeft aanvaard, dan antwoorden wij, dat dit ook aanvankelijk is geschied. Toen Dr. Kuyper optrad als leider, waren zeer velen, die onder Groen's leiding hadden gestreden, tegen dien nieuwen leider gekant en ook Groen zelf was niet geheel gerust. Doch juist het optreden van de heeren Lintelo de Geer, Gratama en De Savornin Lohman (ook Dr. Bronsveld sloot zich daarbij aan) heeft destijds de eenheid der partij bevorderd. Eenheid, ondanks groot verschil van inzicht op verschillende gewichtige punten van staatsbeleid. Eerst toen de *partij-organisatie* niet meer enkel het uitoefenen van invloed bij de stembus bedoelde, maar blijkbaar op kunstmatige, dus uitteraard onware eenheid begon aan te sturen, heeft de groep, die zich vroeger bij Dr. Kuyper had aangesloten, zich daarvan weer moeten losmaken. Wel heeft deze groep ook toen nog gepoogd met hem en zijne volge-

lingen samen te werken, waar haar dit zonder verkrachting van eigen beginsel mogelijk scheen, maar van den anderen kant heeft zij krachtig in de partij de individueele vrijheid van gevoelen en inzicht gehandhaafd. Zoolang het hoofdbeginsel, waarvoor zij strijdt, niet door alle partijen als vanzelfsprekend erkend is, moet de strijd dáárover hoofdzaak blijven, maar is het dan ook onmogelijk, een politieke verdeeling op grond van meer ondergeschikte punten tot stand te brengen. Op dit standpunt plaatste zich ook dit blad. Vandaar dat, gelijk de *Klaroen* terecht opmerkt, zelfs tusschen schrijvers in ons blad weleens verschil van inzicht te bespeuren valt.

Wat aan de Christelijk-Historische Unie ontbreekt, is voldoende intellectueele kracht. Ware de Vrije Universiteit zelve niet aan partijdoeleinden ondergeschikt gemaakt, dan zou dáár de plaats geweest zijn voor voorbereidenden vrijen geestelijken arbeid. Nu is dit vervallen. En nu ons een eigen universiteit ontbreekt en tot dusverre niemand in staat of willens schijnt te zijn *vrije* leerstoelen aan eene openbare universiteit in het leven te roepen, teneinde de jongelingschap voor te bereiden voor en te oefenen in den strijd; nu men alleen aan de antirevolutionairen en aan de Roomsch-Katholieken overlaat te zorgen, dat de studeerende jongelingschap de groote vraagstukken in verband met de Christelijke beginselen onderzoekt — nu hadden wij gehoopt, dat de jeugdiger krachten — en daaronder rekenden wij ook Mr. Van de Laar en zijn medewerkers — voor zoover zij zich niet aan de Vrije Universiteit hebben verbonden, ons in den strijd zouden hebben bijgestaan. Gelukkig geschiedt dit ook wel, doch in zeer onvoldoende mate.

Doch nu verschijnt plotseling weer een geheel op zichzelf staand tijdschrift, waarvan de bedoeling, blijkens de eerste nummers, eene *politieke* scheen te zijn. Wij snakten naar een tijdschrift, waarin de sociale vraagstukken eens objectief, doch van Protestantsch antirevolutionair standpunt, zouden kunnen worden onderzocht. Een politiek blad als het onze, met zeer kleinen staf, kàn onmogelijk elk vraagstuk grondig onderzoeken, allerminst wanneer de redacteuren meerendeels met anderen arbeid overladen zijn. Wat wij noodig hebben en tevens verkrijgbaar scheen, is een wetenschappelijk tijdschrift, geheel los van alle politiek.

En nu komt de *Klaroen*. Geen antirevolutionair, geen christelijk-historisch, geen Bronsveldiaansch tijdschrift, maar een eigen *politiek* doel najagende; in verzet komende tegen de coalitie, welke alleen het mogelijk gemaakt heeft, dat ook de protestantsche

Christenen — de Roomsch-Katholieken zijn altijd in tel geweest — invloed hebben kunnen uitoefenen op de ontwikkeling van het staatswezen in Christelijken geest.

Dat tijdschrift wil ons terugbrengen tot de wijze van strijdvoeren van Groen, maar ziet voorbij, dat dit proces reeds lang begonnen is. Hebben wij niet krachtig genoeg gestreden tegen succes-politiek — wat verhinderde de oprichters van de *Klaroen* zelfs in ons blad daarop nog nader aan te dringen? Wij zouden hun meeningen gaarne opgenomen hebben, al zouden wij het er niet altijd mee eens geweest zijn. Zóó b.v. maakt de *Klaroen* ons er een verwijt van, dat wij bij de stembus „broederlijk samenwerken'' met hen, wier „partijformatie'' wij veroordeelen, om aldus van hen, op wie wij „smalen'', te „profiteeren''. Natuurlijk is dit geheel onjuist. Wij hebben nimmer op de „partijformatie'' der antirevolutionairen gesmaald; integendeel, die geprezen en ons die wel niet tot preciese navolging, maar toch tot voorbeeld gesteld. Wij hebben van het „partijinstrument'' gebruik gemaakt, evengoed als de antirevolutionairen van het onze; en hadden wij dat over en weer niet gedaan, dan zouden beide groepen, maar zeer zeker de antirevolutionairen het meest, schade hebben geleden. Tegelijkertijd evenwel hebben wij, wederkeerig, precies gezegd wat wij aan elkaar hadden en *hoever de samenwerking* ging. Wij hebben geenszins gebruik gemaakt van de „leuzen'' en van de „,programma's'', waarmee andere groepen gemeend hebben de kiezers te moeten aansporen tot uitoefening van hun kiesplicht.

Zeer zeker is er iets, dat in ons oog de *drie* partijen innig verbindt, n.l. het besef dat de Christelijke godsdienst is en moet blijven de grondslag van staat en maatschappij, van zedelijkheid en recht. Deze — en alleen deze antithese stellen wij op politiek gebied, al erkennen wij natuurlijk, dat de antithese, vóór of tegen den Christus, veel dieper ingrijpt. Stelden wij die zóó, dan zouden er van de Christelijke partijen al heel weinigen overblijven, want neemt men het *ernstig* met *die* antithese, dan moet men zich telkens afvragen òf er wel Christenen zijn, òf men althans zelf zich dien naam mag toeëigenen. Wij stellen de antithese zóó ruim, juist omdat op politiek gebied scherpere tegenstelling onnoodig is en tot onwaarheid leidt. Maar zie, nu verklaart de *Klaroen* zich juist meer aangetrokken te gevoelen door de „antithese-opvatting van Dr. Kuyper en de zijnen, al aanvaardt zij geenszins al de zoogenaamde consequenties hieruit voor de practijk''. Ons is die houding onver-

klaarbaar. Wij voor ons aanvaarden een antithese-opvatting, waaromtrent de drie partijen het *in werkelijkheid* eens zijn, maar, ons voorbehoudende onze eigen opvatting te hebben omtrent de vraag, *hoe* de politieke vraagstukken met den Christelijken godsdienst in verband moeten worden gebracht, doen wij het niet voorkomen, alsof tusschen de drie groepen een diepere eenheid bestaat. En het komt ons voor, dat dit moest liggen in de lijn van de *Klaroen*. Overigens verzekeren wij onzen steun aan de andere groepen, om dezelfde reden waarom zij het ons doen, n.l. teneinde de gelegenheid te hebben in de Staten-Generaal ook onze eigen meeningen te kunnen verdedigen. Wat voor ongeoorloofds er in die tactiek zit, vermogen wij niet in te zien.

Langs dezen weg toch bereiken wij ongeveer hetzelfde wat met een evenredig kiesrecht beoogd wordt. De *Klaroen* denkt daarover gansch anders, en ook onder de Christelijk-Historischen zijn er, die het daarin met ons niet eens zijn, o.a. de heer Van Koetsveld, die herhaaldelijk in ons blad voor de Evenredige Vertegenwoordiging opkwam. Wel een bewijs, dat wij veel ruimte laten voor verschil van inzicht! Waarom, nog steeds, althans vooralsnog, het tegenwoordig stelsel van saamwerking ons beter dunkt dan het splitsingsstelsel, door de *Klaroen* verdedigd, willen wij nu niet uiteenzetten. Maar de Evenredige Vertegenwoordiging is er in elk geval nog lang niet. Is het dan bewijs van politiek beleid „de Coalitie'', die dan toch aan drie politieke groepen zekeren invloed verzekert, af te breken, met het gevolg dat, gelukte die toeleg, alleen de liberale groepen zeggingsmacht verkrijgen, en nog wel zonder eenige zekerheid, dat daarna de Evenredige Vertegenwoordiging zal worden ingevoerd? Wij zullen dan vrij zijn van de coalitie; d.w.z. wij zullen dan de sociale vraagstukken rustig mogen overdenken, maar er zal niemand onzer in de Kamer zijn om die overdenkingen ingang te doen vinden. Alleen... de roomsch-katholieke fractie, voor welker invloed men zoo bang is, zal blijven!

Er zijn nog andere redenen, waarom de *Klaroen* niet christelijk-historisch kan zijn. Er moet, schrijft zij, aan de sociale kwestie meer aandacht worden geschonken dan door de Christelijk-Historische Unie èn in haar program èn in de praktijk geschiedt. Meer afkeuring over „sociale zonden'' moet aan den dag worden gelegd, en art. 22 van haar program staat in den weg aan het streven naar meer economische gelijkheid, zooals de *Klaroen* die begeert. Ook staat zij tegenover hetgeen die partij verlangt omtrent tariefsherziening.

Over al deze dingen zou veel kunnen worden gezegd. Gevraagd zou kunnen worden, of niet de *Nederlander* herhaaldelijk over sociale vraagstukken een duidelijk omschreven gevoelen heeft uitgesproken; of van een klein blad als het onze te vorderen is, dat het zich uitspreekt over nog andere vraagstukken dan die, welke in de Staten-Generaal aan de orde en waarlijk reeds talrijk genoeg zijn; of het klagen over „sociale zonden'' en „volksnooden'', zoolang men geen middel heeft om erin te voorzien, niet volksverslappend en volksontzenuwend werkt, en daarom liever achterwege moet blijven, tenzij men meent, dat uit de algemeene beroering vanzelf wel iets goeds te voorschijn zal komen; of de *Klaroen* zelve wel reeds genoeg doorgedacht heeft wat eene *door overheidsmacht* ingevoerde economische peraequatie eigenlijk beduidt, en eindelijk of het, zooals in no. 6 van de *Klaroen* geschiedt, billijk is alleen tegen de gevoelens van de *Standaard* betreffende protectie te polemiseeren, met voorbijgaan van al wat de *Nederlander* schreef, en dan te verklaren te staan tegenover wat, „naar het schijnt'', ook de Christelijk-Historische Unie dienaangaande wenscht.

Maar wij vragen niets van dat alles.

Wij vragen alleen, of het niet veel doelmatiger zou zijn geweest, en wellicht nog is, dat de *Klaroen*, zonder zich in de eigenlijke politieke actie te mengen, optrad als sociaal tijdschrift, waarin de verschillende sociale vraagstukken, *geheel vrij van eenig partijinzicht of partijprogram*, van Christelijk standpunt worden behandeld. Een tijdschrift, dat noch christelijk-historisch, noch antirevolutionair, noch christelijk-sociaal, maar eenvoudig christelijk is, waarin studies worden opgenomen, zonder eenige politieke strekking. Aan de behandeling van eenig sociaal vraagstuk in een *politiek blad* is altijd een eigenaardige moeilijkheid verbonden; voor den inhoud wordt de partij aansprakelijk gesteld. Een politiek blad kan niet heden zóó, morgen anders adviseeren. Het wordt diensvolgens gedwongen zich in de ruimte te houden of, heeft het zich eenmaal uitgesproken, zijn gevoelen *door dik en dun* te verdedigen. En zulks, vóórdat nog een omvattende studie vooraf is gegaan. In hun goeden tijd deden de liberalen anders. Zij richtten tijdschriften op, wier degelijkheid voor dien tijd viel te roemen, zonder dat zij stilzwijgend aan een of andere politieke groep waren gebonden.

Waarom zou de *Klaroen* niet hier den stoot geven, en, liever dan weer een partijtje onder de reeds zoo kleine partijen te vormen, de politieke leiders in hun reeds zoo moeitevollen arbeid kunnen steu-

nen? Wij zouden daarvan kunnen profiteeren, zonder dat wij tot polemiseeren met haar werden gedwongen. Zou dat voor de vorming van een Christelijke maatschappij en een Christelijk staatswezen niet bevorderlijk zijn?

III.

„De Klaroen" christelijk-sociaal.

Nog geen partijen genoeg! De *Klaroen* dient zich thans aan als de wegbereidster voor de christelijk-sociale partij. Van onze verdediging tegen haar aanvallen neemt zij geen verdere notitie, en op ons denkbeeld, om de *Klaroen* te bezigen als een tijdschrift, waarin van Christelijk standpunt de sociale vraagstukken *vrijelijk* kunnen worden bestudeerd, gaat zij niet in. Die studie is wel noodig, maar er is geen tijd meer voor! „De tijd der sociale woorden is voorbij, ook is het nu niet in de eerste plaats de tijd van stil wetenschappelijk sociaal onderzoek, hoe noodig ook; men eischt sociale daden en men heeft er recht op". Zoo weinig voelt zij voor vrije, van alle partijbedoelen losgemaakte studie, dat zij „de Vrije Universiteit, dank zij den Kuyper-Fabius-strijd, voorloopig sociaal-wetenschappelijk failliet" acht. Geen wetenschap dus, naar het schijnt, indien men het over uitgangspunt of wettigheid eener gevolgtrekking niet eens is!

Nu, de *Klaroen* moet het zelve weten. Wij zullen haar evenmin „uitlachen" als „maatschappelijk onmogelijk vinden", maar wel zullen wij betreuren, dat, naar onze meening tenminste, dit blad met zijn redacteur ons niet vooruit — waarschijnlijk wel achteruit brengen zal op de lijn van ware hervorming.

Natuurlijk bedoelt zij het tegendeel, en zij bezigt veel klinkende woorden om haar gevoelen aannemelijk te maken. Laat ons die dus wat van naderbij beluisteren, om te zien wat zij beduiden. Want wel is het ons reeds duidelijk, dat de redacteur zich in zijn gedachtengang, hoewel niet in zijn woordenkeus, aansluit aan de zoogenaamde christelijk-democraten, maar daarmee is nog niets gezegd omtrent de deugdelijkheid van zijn standpunt.

In ons persoverzicht van 14 September kon men o.a. lezen, dat er verschrikkelijk veel „sociaal onrecht" is, dat men dit vooral aan het volk en de arbeiders vertellen moet, en dat de „heerschende klasse" van „geen recht weten wil" en wil „blijven heerschen". Volgens den schrijver is het de taak der Kerk, de arbeiders van dat alles wel bewust te maken, enz. Dit alles zou misschien indruk op ons maken,

indien wij eerst eens vernamen, wat met dat „sociaal onrecht" bedoeld wordt; voorts waaruit blijkt, dat de „heerschende klasse" van geen recht weten wil; eindelijk, welk nut het heeft den arbeider „bewust te maken", wanneer die arbeider reeds op allerlei wijze bewust wordt gemaakt, ook buiten de Kerk om, en waartoe dat dient, zoolang men geen middelen aanwijst om het bedoelde „onrecht" te doen ophouden.

En ook als dàt zal zijn aangewezen, dan zouden wij vragen: Gij wilt, door prediking, hen, die *nu* „in groote vriendelijkheid ter wille van het goede voorbeeld voor het domme volk de kerk bezoeken, door de dingen bij hun naam te noemen, uit de kerk geeselen"? Eilieve, is dat ten onzent wel noodig? Gij bedoelt toch zeker die rijkaards, die niets ontziende ondernemers, heerschers, die van recht niet willen weten? Maar waar zitten die tegenwoordig in de kerk? Zou uitgeeseling van die lieden niet, ten onzent althans, een donquixoterie zijn? Er komen nog wel eenigen uit de „heerschende klasse" in de kerken. Daaronder zeker ook wel, die weinig voelen voor de „nooden van het volk". Maar hoe weet de schrijver, dat zij enkel ter kerke komen „om het goede voorbeeld"? En weet de schrijver niet, dat er vele goede kerkelijke en niet-kerkelijke werkgevers zijn, die door hun arbeiders letterlijk worden mishandeld? Moeten dan die arbeiders ook niet uit de kerk gegeeseld worden? Maar daarover zwijgt hij.

Die „heerschende klasse" wil van geen recht weten, verklaart de *Klaroen*. Bedoeld wordt natuurlijk recht in meer algemeenen zin; want dat het stellige, het bij de wet vastgestelde, recht niet zou worden gehandhaafd, dat zal de schrijver zoo min bedoelen, als kunnen bewijzen. Doch dan vragen wij: is er niets gedaan, op sociaal gebied, om aan vele slechte toestanden een einde te maken? Deed de Overheid, die het toch „van de heerschende klasse" hebben moet, niets voor de volksopvoeding; niets voor de verbetering van woningen; niets voor verpleging van arme krankzinnigen; niets voor behoeftigen en armen; niets voor de volksgezondheid, voor de sanatoria en hospitalen; niets voor de verwaarloosde jeugd; niets voor „de rechten" der arbeiders; niets voor hun veiligheid; voor hun verzorging bij ongelukken? Zijn al die „heerschers", hoofden van groote ondernemingen, ongevoelig voor hun arbeiders en hebben niet velen vrijwillig prachtige zaken tot stand gebracht, om te voorzien niet enkel in „de nooden", maar ook in de aangenaamheden des levens voor hunne arbeiders? Is „de heerschende klasse" onverschil-

lig gebleven voor de ellende van den alcohol, of heeft zij, trots de materieele belangen van machtige bezitters, krachtig gepoogd die ellende te beteugelen? En zou de schrijver niet meenen, dat, indien de „verdrukten'' eens zelf nòg krachtiger dan thans den drankduivel bestreden, vooral door *de drinkgewoonten* af te schaffen, die sociale toestanden, die hij „onrecht'' noemt, zienderwijze konden verbeteren, ook zonder eenige wettelijke tusschenkomst?

Alvorens de „verdrukten'' en „armen'' tegenover de „heerschende klasse'', die „niets wil'', in het geweer te roepen, zou het o.i. billijker zijn eerst eens na te gaan, of wij, onze toestanden vergelijkend met die van 30 à 50 jaren geleden, *al dan niet vooruitgaan.* Ook lijkt het ons christelijker, niet de „verdrukten'' op te roepen tegen hunne „onderdrukkers'', maar beiden, onderdrukten en onderdrukkers, op te roepen ter verantwoording aan God, die Heer is van allen. De apostel Paulus gaf daarvan het voorbeeld, en in den Bijbel treft men geen ander standpunt aan. Het komt ons juister en meer vruchtdragend voor dan dat der revolutionairen, die meenen het volk tot rechters over hun medemenschen te moeten roepen.

Intusschen bezit de geachte redactie te veel gezond verstand om niet in te zien, dat de „economische ongelijkheid'' uit de werkelijke ongelijkheid des menschen ontstaat; dat wij die hebben te aanvaarden, en dat wij niet verantwoordelijk zijn „voor het kapitalistisch stelsel'', terwijl zij de algeheele socialisatie der productiemiddelen als een utopie beschouwt; zij ontkent zelfs, dat de maatschappelijke groei als vanzelf in de lijn van „algeheele socialisatie'' gaat. Dus geen socialist.

Maar wel wil zij „diep ingrijpende, ver-reikende sociale hervormingen'', blijkbaar om te komen tot meerdere sociale gelijkheid, allereerst ten opzichte van het bezit van macht. De ondernemers zijn volgens haar te prat op hun macht. De absolute monarchie van den fabrikant moet plaats maken voor een constitutioneel bewind in de fabriek. Aangestuurd moet worden op de „zuiver democratische fabriek, de productieve coöperatie''. En alle bedrijven, die „rijp zijn voor socialisatie door de geheele gemeenschap'', moeten worden overgenomen door den Staat.

Wat beteekent dit alles? Reeds nu wordt, vooral in ons land, veel meer dan b.v. in Engeland en in Noord-Amerika door den staat of door de gemeente verricht, wat elders door particulieren verricht wordt. En zeer terecht, indien men te doen heeft met bedrijven, die feitelijk monopolies zijn. Wij denken b.v. aan verlichting, havens, enz.

Maar wij zien niet in, dat de beambten in zulke „gesocialiseerde bedrijven'' meerdere vrijheid hebben of meerderen invloed op het bedrijf, dan de arbeiders in het vrije bedrijf. Voorts vragen wij, of de ondernemer, die immers alleen de verantwoordelijkheid draagt voor het voortbestaan zijner onderneming, niet volkomen gerechtigd is zelf te beoordeelen, welken invloed hij aan zijn arbeiders kan toekennen. Indien de arbeiders meenen, dat het met „zuiver democratische fabrieken'' even goed gaat, welnu, wat belet hun die op te richten? De „heerschende klasse'', die „van geen recht wil weten'', heeft toch de wetgeving zoodanig gewijzigd, dat hun dit mogelijk en gemakkelijk wordt gemaakt. De menschen zijn dus volkomen vrij, of wil de schrijver hen bij het oprichten van „productieve coöperatie-fabrieken'' van staatswege doen bijstaan?

Doch de „verdrukten'' hebben niet alleen meer „macht'' noodig, maar ook meer geld. Er moet meerdere „peraequatie'' van het vermogen komen. Inderdaad, dat is bij velen de geheime gedachte. Al wat geschiedt in het belang van den arbeider, voor zijn veiligheid, zijn gezondheid, zijn rechten, is voortreffelijk. Maar het brengt geen geld aan, en dat is de hoofdzaak. Wel zijn over het algemeen de loonen enorm verhoogd; maar dit helpt alleen den arbeider, die werk kan bekomen; het brengt velen, die een hoog loon niet waard zijn, tot grooter armoede dan voorheen. Zoo *blijft* de economische ongelijkheid. En daarom moeten er uitkeeringen geschieden bij „ouden dag, bij invaliditeit, aan weduwen en weezen, *en dat alles zooveel mogelijk op staatskosten''*.

Ziedaar, „de sociale rechtvaardigheid'', uit Christelijk beginsel voortvloeiende.

Maar ook hier wandelen wij in raadselen. Wij kunnen erin komen, dat ruimer dan tot dusver de publieke kas hulp verleent aan particuliere behoeftigen. Een handwerksman heeft dit vóór boven den ondernemer, dat zijn arbeid altijd betaald wordt, terwijl de ondernemer en zij, die hem financieel steunen, jarenlange zwaren arbeid en belangrijke kapitalen zien te gronde gaan, zonder daarvoor iets in de plaats te ontvangen dan misschien den spot of de kleinachting hunner medemenschen, die gelukkiger waren dan zij. Maar de arbeider heeft dit groote nadeel, dat hij veel meer kansen loopt van plotseling werkeloos te worden. Er *is* niet altijd voor iederen werkman werk verkrijgbaar. Waar nu, tengevolge van het „kapitalistisch stelsel'', niet door ons ingevoerd of uitgedacht, de algemeene welvaart, bij andere toestanden vergeleken,

kolossaal toeneemt, maar waar heden in vele gevallen tal van individuen daarvan het slachtoffer worden, daar is het zeer wel verdedigbaar, dat deze laatsten krachtig worden bijgestaan, allereerst uit bijdragen van hen, die feitelijk het meest van het „kapitalistisch'' stelsel voordeel hebben getrokken. Maar die bijstand bepale zich dan ook tot voorziening in nood.

Geheel anders is het, wanneer men streeft naar „economische peraequatie'', en dus, zij het ook met zekere gematigdheid, in verzet komt tegen de economische ongelijkheid, tegen het verschil in vermogen. Hiermee gaat men in tegen de natuur der dingen, dus tegen hetgeen de Schepper zelf in den mensch gelegd heeft. Ook stelt men het menschelijk geluk in iets geheel anders dan waarin het behoort te worden gesteld. Men stelt zich niet de vraag hoe sommiger nooden moeten worden gelenigd, maar hoe het maatschappelijk kapitaal het gemakkelijkst over allen gelijkelijk kan worden verdeeld. Zoolang dit niet is geschied, spreekt men van „sociale misstanden''. En dan ontziet men zich niet, onrechtvaardig te worden. De man, die zijn gansche leven gearbeid en weinig van de aardsche goederen genoten heeft, teneinde aan vrouw en kinderen een goed bestaan te verzekeren of zijn kroost in staat te stellen naar hoogere goederen te streven, dan alleen naar wat noodig is voor levensonderhoud, wordt voor zijn toewijding beloond, door hem te doen bijdragen in de kosten van behoeften van anderen, die al wat zij verdienden hebben verteerd, soms op onzedelijke wijze doorgebracht, zonder te zorgen voor de toekomst of voor hun gezin. De belasting, waaruit de „Staatskosten'' gevonden moeten worden, drukken noodzakelijk steeds het meest, niet op de mingegoeden, ook niet op de allerrijksten, maar op de middenklasse. *Met welk recht* deze nijvere, vaak onder zeer veel zorgen gebukt gaande, klasse voorzien moet in behoeften, waarin tegenwoordig tal van arbeidersgezinnen, *indien zij willen,* zeer goed zelf kunnen voorzien, wordt ons niet aangetoond. Men spreekt luid over „verdrukten'' en „volk'' en „arbeiders'', en dat klinkt ook wel mooi, maar men vraagt zich niet af, te wier laste allereerst die beoogde „sociale hervormingen'' zullen komen. En dáárop komt het allereerst aan, als men spreekt over en dweept met sociale *rechtvaardigheid.*

De redactie van de *Klaroen* beoogt ook een hervorming der Christelijke gemeente, en bevat dan een uiterst scherpe kritiek over het onderscheid der rangen en standen in de kerk. „Zoo heeft de maatschappij de kerk vermeesterd'', schrijft zij.

Ook hier trof ons weer de eenzijdigheid der voorstelling. Het is zeer wel mogelijk, dat in sommige plaatsen en in sommige christelijke kerken zoo droevige of betreurenswaardige toestanden bestaan als in de *Klaroen* worden beschreven, toestanden evenwel die historisch verklaarbaar, en in kerken, die steeds financieel gesteund hebben op staatsinkomsten en plaatsverhuring, niet zoo gemakkelijk te veranderen zijn. Maar kras is het, van „de kerk'' te spreken, waar het toch vaststaat, dat het in een zeer groot aantal protestantsche, van staatswege niet onderhouden kerken, en naar wij meenen, ook in de roomsch-katholieke kerken, geheel anders is. Kras is het ook, dat de schrijver geheel over het hoofd ziet, dat die rang- en standsverschillen geheel verdwijnen, waar de geloovigen buiten het kerkgebouw vergaderen, en dat het derhalve tegenover verreweg de meeste hedendaagsche kerkbezoekers groot onrecht is hen van misplaatste voornaamheid en hoogmoed te betichten. Waar Mr. Van de Laar kerkt, is ons onbekend. Maar dat onze hedendaagsche kerken, waar zoo weinig „edelen'' en „rijken'' worden aangetroffen, in 't algemeen „salonfähig'' zijn geworden, betwijfelen wij. Intusschen valt dit ook geheel buiten de politiek, en wij kunnen dit dus laten rusten.

Wij herhalen, dat het ons leed doet, dat de *Klaroen*, in plaats van een terrein aan te bieden, waarop rustig en kalm de aan de orde zijnde sociale vraagstukken kunnen worden onderzocht, zich heeft geschaard aan de zijde van de trommelaars, die wel veel leven maken, maar tot de overwinning weinig bijdragen. Maar wij eerbiedigen natuurlijk haar besluit.

Juli-September 1909.

BEGINSELLOOS?

De *Standaard* beweert, dat de Christelijk-Historische Unie een amalgama is van allerlei groepen, met een verwaterd program, welks opstellers eigenlijk zelf niet goed wisten wat ze wilden. Het is interessant na te gaan, hoe het blad dit alles bewijst.

Men zou verwachten, dat het zich in de eerste plaats beriep op de verklaringen der partij zelve. Maar niets daarvan. In de eerste plaats moet dienst doen een citaat uit de voorrede van een wetenschappelijk werk van den heer Lohman, *Onze Constitutie*. Wat heeft dit met een partijprogram te maken? vraagt de lezer zich af. Wel, de heer Lohman heeft immers mee die programma's gesteld, en nu blijkt deze op den verkeerden weg te zijn geraakt. Ziehier wat hij,

volgens de *Standaard,* heeft geschreven: „Onmiddellijk uit de Schrift staatkundige beginselen af te leiden, is mij nooit mogen gelukken, en ik twijfel of de Schrift ons daarvoor gegeven is; maar zijn de uitkomsten mijner overdenkingen in overeenstemming met de diepe, in de Schrift verscholen wijsheid, dan ben ik verzekerd op den goeden weg te zijn". „Daarom heb ik mij dan ook ter staving van mijn gevoelen nooit direct op een bijzondere openbaring beroepen, wel op feiten, ontleend aan de natuur van den mensch".

Ongelukkig is dit citaat, door het weglaten van eenige zinsneden, geheel van zin veranderd. De heer Lohman had n.l. geschreven, op blz. XIV van zijn werk, 2e editie:

„Met den hoogleeraar Krabbe stem ik geheel in dat, *tegenover wie niet gelooft,* een beroep op eigen geloof niet toelaatbaar is". Dáárop volgen dan de door de *Standaard* aangehaalde woorden: *„juist daarom* heb ik mij dan ook ter staving van mijn gevoelen nooit direct op een bijzondere openbaring beroepen, wel op feiten, ontleend aan de natuur van den mensch". „Noodzakelijkerwijs", zoo gaat de heer Lohman voort, „moest ik *in dien gedachtengang"* (dus als schrijver van een ook voor niet- of andersgeloovigen bestemd werk) „mij *bepalen* tot aanwijzing der overeenkomst van de verkregen resultaten met hetgeen de bijzondere openbaring ons leert. Gedachtig aan de zinspreuk der Groninger Universiteit, waar ik mijn eerste wetenschappelijke opleiding genoot en thans Dr. Krabbe doceert: *Verbum Dei lucerna pedibus nostris,* ben ik steeds gewoon geweest het Woord Gods te bezigen als toetssteen, en met die Lamp de uitkomsten mijner bespiegelingen bij te lichten".

En eerst dan volgt de laatste zinsnede, door de *Standaard* overgenomen:

„Onmiddellijk uit de Schrift staatkundige beginselen af te leiden is mij nooit mogen gelukken, en ik twijfel of de Schrift ons daarvoor gegeven is, maar zijn de uitkomsten mijner overdenkingen in overeenstemming met de diepe, in de Schrift verscholen wijsheid, dan ben ik verzekerd op den goeden weg te zijn".

Zoowel de eerste als de tweede door de *Standaard* aangehaalde zinsnede verkrijgt, als men ze in het verband leest, waarin zij voorkomen, eene geheel andere beteekenis dan de *Standaard* doet voorkomen. Dat de schrijver van *Onze Constitutie* ook maar eenigszins de groote beteekenis der Heilige Schrift op wetenschappelijk gebied in 't algemeen en op dat van het staatsrecht in het bijzonder zou ontkennen, wordt, door wat verder geschreven staat, ten duidelijkste weerlegd:

„Wetenschappelijke menschen hebben, zegt men, die „bijlichting" niet van noode. Het zij zoo! Maar hoevele wetenschappelijke menschen zijn er; menschen, die zich niet bepalen tot nazeggen van wat anderen voor hen hebben gedacht, maar alles zelfstandig onderzoeken? Verreweg de meesten zouden dat niet kunnen doen. Dezulken hebben leiding van noode, willen zij niet vervallen tot de grootste en zonderlingste afdwalingen des geestes. Is het op wetenschappelijk gebied wel geoorloofd, zich in tallooze gevallen te beroepen op menschelijke autoriteit, zelfs daarbij te zweren, doch niet geoorloofd zich te beroepen op de Schrift, die wel, evenals eene kerkelijke overheid, een macht is, doch een macht van zuiver geestelijken aard; die enkel spreekt tot de consciëntie; die aan de menschelijke rede een zeer groote speelruimte laat; die zich niet met behulp van onzuivere middelen aan iemand opdringt en wier hooge wijsheid door mannen meerder dan ik, meerder ook wellicht dan de tegenstanders, die ik hier bestrijd, is erkend"?

„Mij nu is het een niet overbodige geruststelling, wanneer ik weet, dat een „rechtsidee", door een „er staat geschreven" wordt gerugsteund; dat zij in overeenstemming is met de Hoogste Wet, die alles beheerscht of beheerschen moet. Op het „Credo" van den idealist ga ik niet af, indien ik het niet toetsen mag aan het licht, dat mij, bijziend mensch, toestraalt uit de bijzondere openbaring Gods, al blijft dit misschien waardeloos verborgen voor den verlichten „idealist". En werpt men tegen, dat toch, blijkens de historie, die goddelijke openbaring zeer verschillende uitlegging toelaat, zoodat ten slotte toch weer de onvoldoend toegelichte menschelijke rede beslissen moet, dan antwoord ik: ongetwijfeld; evenwel, „zekere vrijheid van beweging heeft ook het schip, dat voor anker ligt, maar geheel afdrijven kan het nimmer". Wat beteekent echter de vrijheid van beweging, die ook de Schrift vergunt, vergeleken bij de geweldige slingeringen van den menschelijken geest, losgemaakt van alle hooger gezag! En waarom een volk bloot te stellen aan de ontzettende rampen, die het gevolg plegen te zijn van die slingeringen eener ontketende rede, wanneer men overtuigd is, dat ons van Hooger Hand een anker geschonken is"?

„Ook voor die zwakhoofdigen, die nu eenmaal overtuigd zijn, dat wetenschap in overeenstemming moet zijn met de bijzondere openbaring Gods, is dit boek geschreven. Dezen toch hebben niet enkel, uit voorzichtigheid, behoefte aan zekeren toetssteen, doch verlangen ook, waar zij voor hun innerlijk leven den wil Gods als

grondslag en einddoel van hun handelingen wenschen te erkennen, na te gaan en in het licht te stellen, welke de gevolgen van dit beginsel zijn op het gebied van het staatsleven".

„Een kerkbeschouwing kan alleen wortelen in de Schrift, hoewel zij niettemin ook met de historie in verband dient te worden gebracht. Doch ook met andere leerstukken is dit het geval en ik poogde meermalen dit aan te toonen. Ik wijs in de eerste plaats op de groote vraag, die het heele staatsrecht, theoretisch en praktisch, beheerscht: het verband tusschen de macht der overheid en het recht. Dat verband kan m.i. alleen gevonden worden, door beide te beschouwen als een scheppingsdaad Gods: door, gelijk professor Van der Vlugt het uitdrukt: „de overheid-machthebster en de overheid-rechtverzorgster tezamen te herleiden tot den wil des Eénen", „den God der Christenen, de Almachtige en Heilige tevens" (blz. 879). Kortheidshalve verwijs ik verder naar de bladzijden 25, 53/6, 118, 130, 132, 158, 290, 301, 307, 341, 347, 463, waar telkens de rechtsbeginselen getoetst worden aan de Schrift. Die beginselen rechtstreeks op de Schrift te doen steunen, is onnoodig en zou ook geen zin hebben in een boek, dat niet uitsluitend voor hen geschreven is, die gelooven in eene bijzondere goddelijke openbaring".

Wij zullen het bij deze citaten laten. Dat in een voor geloovigen en ongeloovigen bestemd werk geen Schriftuurlijke verklaringen dienst kunnen doen als argumenten, spreekt vanzelf. Welk natuurkundige b.v. zou in een wetenschappelijk werk de uitkomsten van zijn onderzoek kunnen gronden b.v. op het bijbelsch scheppingsverhaal? Geen verstandig mensch kan dat beweren. Maar hoe komt dan de *Standaard* bij zoo'n kolossale misduiding van hetgeen de heer Lohman in *Onze Constitutie* schreef?

Het blad heeft echter nog meer bewijzen van de verwatering der christelijk-historische beginselen. Na er aan herinnerd te hebben, dat de vrij-antirevolutionairen, een smaldeel van de in 1879 gevormde antirevolutionaire partij, reeds bij hun eerste optreden met het program van beginselen der antirevolutionaire partij zelve hun volkomen instemming hadden betuigd, en dat zij nog in 1898 een zeer beslist program hadden, waarmee blijkbaar de *Standaard* ten volle instemt — vermeldt zij, dat de christelijk-historische *Kiezersbond* een zeer onbeduidend, niets zeggend artikel aan het hoofd van zijn program had geplaatst. Nu zijn wel leden van dien Bond voor een deel overgegaan tot de christelijk-

historische partij, [1]) *maar dat artikel van hun program is niet overgenomen.* Niet aangetoond wordt, dat het program der christelijk-historische partij tengevolge van de toetreding van de Kiezersbonders is gewijzigd. Maar wat ter wereld bewijst dan dat *niet overgenomen* artikel van den christelijk-historischen Kiezersbond ten opzichte van het huidige program der Christelijk-Historische Unie?

Is dan misschien dat program verwaterd door de toetreding van de Friesch Christelijk-Historischen? Ook dat wordt niet aangetoond, zelfs niet beweerd. Integendeel schijnt het art. 3 van het toenmalige program van die groep ten volle de goedkeuring van de *Standaard* zelve weg te dragen.

Maar misschien zal het blad nu de artikelen van het program der Christelijk-Historische Unie, zooals die *thans* luiden, b.v. de artt. 1, 3, 4, 18 onder handen nemen, ten betooge, dat die partij afwijkt van haar primitieve gedragslijn, en niet goed weet wat ze wil. Ook dat niet. *De Standaard vergeet zelfs eenig artikel van dat program te noemen.* Het wil ons voorkomen, hoewel we ons kunnen vergissen, dat de redactie het program der Christelijk-Historische Unie niet eens „bij de hand" had, toen zij haar artikel schreef.

Het is inderdaad een curiosum! De Christelijk-Historische Unie, zegt de *Standaard,* weet niet goed wat ze wil, weet niet van welke beginselen ze uitgaat. Maar — uit de aangevoerde citaten zelve blijkt, dat die beginselen volkomen overeenstemmen met wat de *Standaard* zelve belijdt! En leest men haar artikel ten einde, dan ontdekt men tevens, dat het blad, ten opzichte van de quaestie „of staatkundige beginselen *onmiddellijk* uit de Schrift kunnen worden afgeleid", evenzoo denkt als de heer Lohman, wiens woorden het begonnen was te critiseeren.

Wel zegt het blad ook, dat de Christelijk-Historische Unie innerlijke eenheid mist, en dat men naar „eene formule heeft moeten zoeken, die het tegenstrijdige dekte door de algemeenheid der phrase", maar zoolang zij totaal in gebreke blijft dit aan te toonen, plaatsen wij ook deze uitspraak bij de vroegere, door de *Standaard* uitgevonden woordjes, zooals „de diepere klove", „de conservatieve hoek" en al zulke kunsttermen, waarmee zij indertijd trachtte de antirevolutionairen van ons afkeerig te maken. Wij hadden gehoopt,

---

[1]) Een deel bleek Bronsveldiaansch-liberaal te zijn.

dat de redacteur van de *Standaard* nu eindelijk deze wijze van strijdvoeren zou hebben laten varen, daar die slechts kan leiden tot velerlei misverstand.

En hiermede meenen wij de philippica van de *Standaard* tegen de Christelijk-Historischen voldoende te hebben weerlegd.

11 October 1911.

IV.

GESCHIEDENIS VÓÓR EN NA DE FUSIE.

HET BONDGENOOTSCHAP.

Nog steeds schijnen sommigen zich geene voorstelling te kunnen maken van het standpunt, door de vrij-antirevolutionairen ingenomen. Opmerkelijk althans is het, dat dit standpunt van twee juist tegenover elkaar staande groepen geheel verschillend wordt aangeduid. Van roomsch-katholieke zijde wordt het voorgesteld, als zouden de vrij-antirevolutionairen zich tot den christelijk-historischen Bond hebben bekeerd, om met dezen een da capo van 1853 in het leven te roepen; terwijl van de zijde van dien Bond zelven steeds de heer Lohman, als verdachte, tusschen Dr. Kuyper en Dr. Schaepman geplaatst wordt. Vooral van roomsch-katholieke zijde worden heftige verwijten tot ons gericht. Al weten wij nu ook bij ervaring, hoe moeilijk het is partij-vooroordeelen te bekampen, toch zullen wij, vooral met het oog op de „bondgenooten'' (Dr. Kuyper en Dr. Schaepman met hunne wederzijdsche volgelingen), kortelijks de sinds 1891 door ons gevolgde gedragslijn aanduiden.

Onze meening is, dat de, in getalsterkte zoo onbeduidende antirevolutionaire partij in prediking harer beginselen, niet in verovering van gezag haar kracht moet zoeken. Daar die beginselen gegrond zijn op Gods onfeilbaar Woord, beschouwen wij alleen wie Gods Woord, als eenig gezag op geestelijk gebied, zoowel voor hun publiek als privaat leven hebben aanvaard, als geestverwanten, maar willen dan ook hieronder allen verstaan, *die dat Woord hebben aanvaard, onverschillig van welke theologische stelsels zij mogen uitgaan.* Daartegenover staat Dr. Kuyper met zijne vrienden, die tot „het Calvinisme'', niet eenvoudig tot de Heilige Schrift terug willen; die wel verklaren, dat zij juist daardoor op een zeer ruim standpunt staan, maar die intusschen onverbiddelijk uitwerpen allen, die

niet geheel met de leiders, of wel met de vooroordeelen van de Calvinisten meegaan; zoodat ten slotte eene kleine, maar besliste en wel georganiseerde bende overblijft, die zich zelve als Gods volk beschouwende, zich geroepen acht voor alle Christenen den toon aan te geven.

Dr. Kuyper en zijne omgeving hebben mannen van allerlei gading, van allerlei rang en stand, van allerlei kerk van zich afgestooten, hoewel onder dezen vele besliste Christenen zijn. In getalsterkte is daarom die „Gideonsbende'', zooals zij meent te zijn, gering; maar wat aan getalsterkte ontbreekt, wordt teruggevonden in eene bijkans militaire partijorganisatie, en in bondgenootschappen met hen, die veel verder van haar afstaan dan de uitgestootenen. Vandaar dat die Gideonsbende, hoe kras zij soms afstoot, toch soms zeer gezocht is door haar natuurlijke vijanden.

Wij nu staan op *het standpunt der antirevolutionairen*. Wij gelooven in Gods onfeilbaar Woord; maar niet in eene onfeilbare gemeente of kerk. Wij gelooven niet in menschelijke stelsels, hoe voortreffelijk ook; noch in partijorganisatie, al heeft ook deze haar nut; maar wel in de langzame en gestadige doorwerking van het Evangelie in alle rangen en standen. *Er moet in onze christelijke partijen wel eenheid zijn in de hoofdzaak; maar dit sluit groot verschil van inzicht op gewichtige punten niet uit. Het is ons minder om een wel omlijnd systeem, dan om christelijk-gezinde menschen te doen.*

Die doorwerking van het Evangelie in de harten der menschen duurt lang, zeer lang. Op politiek gebied nu heeft men weinig geduld; men wil spoedig vruchten zien, anders loopen de kiezers weg en blijft slechts over, wie liever met een „boekje in een hoekje'' zit. Daarom strijden velen liever om het „gezag''; om de „oppermacht'', teneinde, zoo meenen zij, juist dan God het heerlijkst te kunnen dienen.

Wij kennen natuurlijk al deze schoonschijnende redeneeringen; nochtans deelen wij er niet in. Laat de strijd lang duren; laat, indien het Gode behaagt, de laatste antirevolutionair uit de Staten-Generaal verdwijnen; toch haken wij niet, ook niet ter eere Gods, naar macht; overtuigd, dat die ons wel geschonken zal worden, indien God zelf, niet indien wij zulks noodig achten. Waarop deze onze overtuiging gegrond is, hebben wij thans niet aan te duiden.

Op dit standpunt staande, wilden de vrij-antirevolutionairen geen broederstrijd; hadden zij ook geen behoefte aan organisatie;

was samenwerking met de Kuyperiaansche groep hun niet onaangenaam; maar gaven zij hun zelfstandigheid niet prijs door zich te laten inlijven bij eene *partijorganisatie,* die alle individueele vrijheid van beweging en het volgen van eigen inzicht uitsluit. Ook waren zij niet gesteld op *bondgenootschappen,* allerminst zoolang niet vaststond onder welk beding die werden aangegaan.

In 1891 was het bondgenootschap met de radicalen gezocht; met dit gevolg, dat de antirevolutionaire partij zoowel binnen als buiten de Kamer in tweeën gedeeld werd; dat de radicale partij in de Kamer steeds den steun der Kuyperiaansche fractie heeft genoten, doch, gelijk Dr. Kuyper nu uitdrukkelijk erkent, zelve telkens die fractie in den steek liet. Ook thans werd het bondgenootschap met eene andere partij, zoo niet gezocht, althans aanvaard. Het ging, zeide men, om een „Christelijk Kabinet''. Maar op den voorgrond werd geschoven het protectionisme en de graanrechten; dingen, die met het Christendom al heel weinig te maken hebben; de landsverdediging daarentegen met den persoonlijken dienstplicht, die er wèl iets mee te maken heeft, geraakte op den achtergrond.

De sociale quaesties, levensverzekering, arbeidscontract enz. brachten de gemoederen in beweging; maar men bleef in gebreke aan te toonen, dat die quaesties nu juist door de verbonden partijen, speciaal door de Brabantsche en Limburgsche afgevaardigden, het best konden worden opgelost. Want wel bevat de bekende pauselijke Encycliek veel belangrijks; maar toch weinig, dat niet ook door tal van niet-Christenen reeds lang wordt beaamd; men behoeft toch waarlijk niet, althans niet in ons land, de Roomsch-Katholieken in den arm te nemen, om den arbeiders die sociale hervormingen te verzekeren, waarop zij aanspraak hebben, en waarop in die Encycliek wordt gedoeld.

Op onderwijsgebied is meer dan één hervorming noodig; maar juist van die hervormingen is weinig sprake geweest bij het drijven en strijden bij de stembus, en door de ongelukkige wijze, waarop het bekende Unierapport is bestreden, is eene doortastende hervorming op het gebied van het lager onderwijs vooreerst onmogelijk geworden. Het bondgenootschap beoogde dan ook niet de een of andere speciale hervorming, maar „het optreden als regeeringspartij''. Wettigde nu dit doel het bondgenootschap?

Het optreden der rechterzijde, „als regeeringspartij'', ter vorming dus van een „Christelijk Kabinet'', ziedaar een heel mooi

woord. Maar zal dit optreden waarlijk ten bate komen van ons christelijk geloof?

De Roomsch-Katholieken zouden er zeer zeker baat bij gevonden hebben; in het bezit van b.v. een viertal portefeuilles zouden zij ruimschoots gelegenheid hebben gehad hun geloofsgenooten in allerlei betrekkingen te plaatsen; vooral wanneer zij, hetzij op het Plein, hetzij te Buitenzorg, directen invloed op onzen Oost hadden kunnen uitoefenen. Zelfs een zeer kortstondig bestuur zou hun voordeelig geweest zijn. Maar hoeveel antirevolutionairen of gereformeerden zouden in dien regeeringsinvloed gedeeld hebben? Wij toonden reeds meermalen met cijfers aan, hoe betrekkelijk gering in aantal wij zijn. Onder deze weinigen, hoevelen zijn er, die voor eenig publiek ambt zijn opgeleid? En onder hen, die in aanmerking zouden komen, hoevelen die op de plaats, waar zij thans zijn, noode kunnen worden gemist?

Voor hen, die in versterking van het roomsche element alleen versterking zien van het Christendom, is dit alles geen bezwaar. Maar is het ook geen bezwaar in de oogen van de geloovige Protestanten?

Het samengaan met roomsch-katholieken moge zeer schoon klinken; maar is het wijs, de fabel van den ijzeren en den aarden pot te vergeten? Te vergeten, dat, toen in 1890 een der verbonden partijen, *naar goede afspraak,* deed wat haar plicht was, de andere, zonder vorm van proces, eenvoudig de brui gaf aan het bondgenootschap, en dus toonde, welke wezenlijke waarde zijzelve hechtte aan dat „Christelijk Kabinet"? Te vergeten, hoe uitdrukkelijk verkondigd is, dat de geloovige Protestanten in der Roomsch-Katholieken oog toch eigenlijk met alle andere Protestanten op éene lijn staan?

Thans zou dat samengaan — het wordt nu openlijk erkend — op geen enkele afspraak hebben berust. Dat wil zeggen, dat wij aan het goedvinden van den bondgenoot zouden zijn overgeleverd. Want de Roomsch-Katholieken hadden, door terstond op onze mannen te stemmen, aan *hunne* verplichting voldaan. Zij hadden openlijk verklaard dit te doen, onder voorwaarde, dat men gezamenlijk als regeeringspartij zou optreden. Na de verkiezingen zou de wissel natuurlijk worden gepresenteerd, en als geweigerd ware het door den anderen bondgenoot ingevuld bedrag te voldoen, zouden de onzen den schijn op zich geladen hebben van valsch spel te hebben gespeeld, en zou de liberale partij, door het quasi-bondgenootschap

in de minderheid gebracht, het recht hebben gehad, alvorens zelve de portefeuilles te aanvaarden, een Kamerontbinding uit te lokken. In Duitschland, waar eene sterke centrale macht zich tegenover eene machtige volksvertegenwoordiging kan handhaven, moge een bondgenootschap met Katholieken voor de Protestanten weinig gevaar opleveren; *geldt dat ook voor een land als het onze,* waar de Staten-Generaal zulk een overwegenden invloed uitoefenen zonder eenig wezenlijk tegenwicht? En is, in landen, waar de roomsch-katholieke bevolking de meerderheid heeft, van hare sympathie voor de geloovige Protestanten ooit veel gebleken? Wij meenden, dat juist de behandeling van dien kant ondervonden, vele geloovige Protestanten, zoowel in Frankrijk als in België in de armen van de anticlericale partijen gevoerd heeft. Is het dan raadzaam zich op politiek gebied bij een zoo machtigen bondgenoot aan te sluiten, zonder eenigen waarborg tegen misbruik van overmacht?

Zoowel de Commissie van advies als ons blad hield het oog op de bedenkelijke zijde van het bondgenootschap gevestigd. Zeer goed wist men, dat dit bondgenootschap — anders dan in 1888, toen de bondgenooten een gemeenschappelijk onrecht op te ruimen hadden — de onrust van een groot deel der natie zou opwekken, en men vond geen voldoende argumenten ter bestrijding van die onrust. Niet betooverd door de voorspiegeling van macht, zou de Commissie van advies zekerlijk wel, met ons, begeerd hebben, dat de antirevolutionaire en de roomsch-katholieke partij tezamen de meerderheid hadden verkregen, teneinde sterk genoeg te zijn om de liberale partijen zoo noodig de handen te binden, maar zag zij vooralsnog de noodzakelijkheid zoomin als het nut van een gezamenlijk optreden als regeeringspartij in.

Wat heeft nu die Commissie, wat heeft ons blad anders gedaan dan dit eenvoudig en openhartig uit te spreken? De natie is niet door haar of door ons opgeruid tegen de Roomsch-Katholieken. Zelfs is onzerzijds niet gedreigd met bestrijding, wanneer een „gemengd'' Kabinet mocht optreden. Al de candidaten, die aan onze zijde staan en door de katholieken gesteund werden, hebben dit, maar ook alleen dit, uitdrukkelijk verklaard. Nu het *Nederlandsch Dagblad* en anderen het voorstellen, alsof op dit punt geen eenstemmigheid bestond tusschen bedoelde candidaten, dringen wij er nog meer op aan, dat de gevoerde correspondenties alle worden gepubliceerd.

Wij hebben er ons toe bepaald, met een beroep op de *Standaard*

zelve aan te toonen, dat vroeger dit blad evenzoo dacht als wij. De juistheid van ons beroep op dat blad is niet betwist. Voorts herinnerden wij eraan, hoe de *Tijd,* een gematigd en bezadigd blad, nog niet lang geleden over haar „christelijke'' bondgenoote dacht.

Had nu de *Standaard* of de roomsch-katholieke partij zelve ons, of althans de Commissie van advies, nader willen inlichten omtrent de noodzakelijkheid of wenschelijkheid van het „bondgenootschap'', zekerlijk zouden die inlichtingen met belangstelling zijn ontvangen. Maar dit geschiedde niet, en een deel der pers ging zelfs zoover van het ons kwalijk te duiden, dat wij niet zóó maar op den voorslag van de Roomsch-Katholieken ingingen. Alsof wij, enkel door eene eenzijdige aanbieding van roomsch-katholieke zijde, het recht, om een eigen gevoelen uit te spreken, reeds hadden verloren. Wij zijn intusschen rustig onzen eigen gang gegaan. Met den christelijk-historischen Kiezersbond, die slechts in anti-roomsch en anti-Kuyper zijn kracht zoekt, gingen wij niet mee. Evenmin met de *Standaard* of de georganiseerde partij, die wel aan al wat oud-liberaal is den dood zweert, doch o.i. op zeer onvoorzichtige wijze arm in arm gaat met partijen, van wie wij, Christenen, nog wel eens veel meer leed konden ondervinden dan van de oud-liberale; die in elk geval geen enkelen waarborg aanbiedt, dat de zwakkere niet door den sterkeren bondgenoot gansch wordt overvleugeld.

Het liefst hadden wij gezien, dat men onze *eigen* beginselen voorop gezet, onze eigen vlag hoog gehouden had; en dat dan, strijdende onder die vlag, onze eigen partij zóó goed vertegenwoordigd ware geworden, dat ze met behulp der vijf en twintig katholieken de liberale partijen in bedwang had kunnen houden. Maar nu de leiders der „georganiseerde partij'' een anderen weg gingen, bleef ons niets anders over, dan bij de herstemming niet in elk geval, dus ook tegenover radicalen staande, den liberaal te bestrijden, en evenmin aan eene *combinatie,* die ons met bezorgdheid vervulde, het evenwicht te helpen bezorgen. Toch bestreden wij nergens, zooals de christelijk-historische Bond gedaan heeft, de Kuyperianen, en bevalen dezen veeleer uitdrukkelijk aan, al is dit advies — niet door *onze* schuld — op meer dan ééne plaats niet gevolgd. Het exclusivisme der „aangesloten kiesvereenigingen'' heeft zichzelf gestraft.

Van een *da capo* van 1853 te spreken, verraadt gebrek aan historiekennis. Vrees voor samengaan met de Roomsch-Katholieken als regeeringspartij in onze tegenwoordige toestanden is iets geheel

anders, dan den Roomsch-Katholieken niet te gunnen, wat hun zoowel als ons zelven naar de Grondwet toekomt. Het volk, ook een groot deel van het antirevolutionaire volk, zag het profijt van het optreden der „bondgenooten'' als regeeringspartij niet in. Het gevoelde niet, dat het hier in waarheid een christelijk belang gold. Vooral in streken, waar het met de Roomsch-Katholieken in dagelijksche aanraking komt, schijnt het op roomsch-katholieken regeeringsinvloed niet bijzonder gesteld. Dr. Kuyper heeft het volk, behalve voorzoover het onder hem „georganiseerd'' is, niet meegekregen.

De *Nederlander,* wij erkennen het nederig, heeft weinig tot dien uitslag bijgedragen. Zij heeft gewaarschuwd en gezwegen, en laat de glorie, meegewerkt te hebben tot de nederlaag van geestverwanten, gaarne aan anderen over. Er zijn dingen, die ons volk voelt en doet, ook al wordt het niet door bladen of bonden geleid. Onze eenige fout is, dat wij ook ditmaal beter dan de leiders der georganiseerde partij hebben ingezien, wat onder het volk, in al zijn geledingen, dus ook buiten den „georganiseerden kring'', omgaat, en dat wij dit vóóraf hebben gezegd. Maar het zijn zulke fouten, die vaak het meest euvel geduid en het minst gaarne vergeven worden. *8—12 Juli 1897.*

ONZE HOUDING.

In eenige, als altijd, fraai gestyleerde artikelen heeft Dr. Schaepman een nalezing gehouden over de verkiezingen. Wij zouden ons, om onze lezers te sparen — want de materie is uitgeput — van nadere bespreking daarvan onthouden, had niet de geëerde schrijver, zeer tot ons leedwezen, zich tot tolk gemaakt van hen, die gepoogd hebben de vrij-antirevolutionairen zijdelings te beschuldigen van onoprechtheid. Dit is te onbillijker, omdat men eer grond zou hebben hun te groote openhartigheid en oprechtheid te verwijten. Een enkele opmerking zij ons daarom geoorloofd.

Dr. Schaepman, niet bijzonder welwillend jegens ons gestemd, poogt onze bewering, dat wij onze beginselen moeten verbreiden, liever dan reeds nu te trachten naar machtsuitoefening, eenigermate belachelijk te maken. Hij ziet hierin eene „te bovenmenschelijke heiligheid''. Maar onze bewering heeft met „heiligheid'' niets te maken. Wij behooren niet tot hen, die het regeeren iets onheiligs achten, waarnaar de vrome niet streven mag. Niets ware ons liever, dan dat een regeering optrad, van onze beginselen bezield, en wij

meenen, dat in zulk een regeering ook geloovige roomsch-katholieken op hun plaats zouden kunnen zijn.

Maar wij meenen, dat slechts dan zulk een regeering kracht kan uitoefenen, wanneer zij waarlijk de natie achter zich heeft. Dat zou ze thans nog niet hebben. Wel zou een roomsch-katholieke regeering een groot deel der katholieke bevolking achter zich hebben; dit zou echter voor ons, protestantsche antirevolutionairen, geen reden voor geruststelling zijn, omdat zulk een regeering uit haren aard den invloed en de kracht van de roomsch-katholieke kerk op den voorgrond zou moeten stellen. Niet, alsof wij vreesden, dat zulk een regeering thans geloofsvervolging enz., enz. zou uitlokken of bevorderen; dergelijke dwaasheden zijn nimmer door ons verkondigd. Wij weten zeer goed, dat thans ook een roomsch-katholieke regeering zoo iets noch zou willen noch zou kunnen. Maar Dr. Schaepman zal wel niet betwisten, dat men ook nog op andere wijze de belangen der roomsch-katholieke kerk kan bevorderen, en dat de middelen om, ook met indirecte regeeringshulp, den Protestanten het leven in roomsch-katholieke omgeving te bemoeilijken, niet ver te zoeken zijn.

Men beoogde dan ook niet een roomsch-katholieke, maar een christelijke regeering, wordt gezegd. Het zij zoo; maar nu beweren wij, en dit is toch zeker geen aanmatiging of overschatting, dat de protestantsche antirevolutionairen het protestantsche deel der natie nog niet achter zich hebben. Zij zijn nog te zwak; hun aantal is te gering; hun kringen bezitten nog te weinig elementen, geschikt om op staatkundig gebied kracht uit te oefenen. Wij doen niet mee met hen, die voortdurend ons volk voorspiegelen, dat het beter is of hooger staat dan in werkelijkheid het geval is. Naar onze innige overtuiging worden de antirevolutionaire beginselen nog niet algemeen begrepen, en gaan ook de Roomsch-Katholieken zelven veel meer dan zij weten of erkennen willen, met de beginselen der Fransche revolutie mee, al staan zij ook, in den diepsten grond, op een ander fundament.

In de beide vorige eeuwen zijn zoowel de Roomsch-Katholieken als de Menisten of Doopsgezinden op politiek gebied onderdrukt. Zij hebben al dien tijd niets gedaan om in ons land de regeermacht in handen te krijgen. Heeft die voorzichtigheid, die stille volharding hen geschaad, en zijn het niet juist de Roomsch-Katholieken en Menisten, die thans in ons land ook in regeeringskringen zeer grooten invloed uitoefenen? Welnu: wij geloovige protestantsche

Christenen moeten ook leeren geduld te hebben; zoowel op kerkelijk als op politiek gebied. Ons doel moet niet zijn gezagsuitoefening; als die noodig is, komt ze wel van zelve. Kunstmiddelen zijn onnoodig! „Als onze beginselen ingang hebben gevonden, dan moeten zij heerschen'', zegt Dr. Schaepman. Zeer juist. Zij, de beginselen, moeten heerschen. En als *zij* heerschen, dan komen hun belijders ook vanzelf wel in het bestuur.

Er steekt in dit alles niets bijzonder heiligs; er steekt slechts gezond verstand in. Wij waren dan ook niet met ons zelven in strijd, toen wij wenschten (niet: erop „rekenden'') dat onze partij zoo goed ware vertegenwoordigd geworden, dat zij, met die der Roomsch-Katholieken, sterk genoeg geweest ware om de liberalen in bedwang te houden. Tegen samengaan met de Roomsch-Katholieken op bepaalde punten hebben wij nimmer bezwaar gehad; juist het tegendeel is het geval. Ja, als de Roomsch-Katholieken hier zóó onrechtvaardig behandeld werden als in het roomsch-katholieke, maar democratische en revolutionair gezinde Frankrijk, zouden wij er onze eer in stellen voor hunne rechten en vrijheden als voor onze eigene op te komen.

Doch de Roomsch-Katholieken beoogen te veel, dat voor ons protestanten verwerpelijk is, dan dat wij een fusie tusschen hen en ons kunnen aanvaarden. Men is in gebreke gebleven ons aan te toonen, welke speciale belangen op dit oogenblik tot gezamenlijk optreden zouden moeten leiden, en toen wij aangetoond hebben, dat de programma's veel te vaag zijn om als accoord voor samenwerking te kunnen dienen, is men ons het antwoord schuldig gebleven.

Het is, dunkt ons, eene politieke fout geweest, van dat gezamenlijk optreden als regeeringspartij tijdens de verkiezingen te gewagen. Vooreerst, omdat iedereen, behalve de Roomsch-Katholieken zelven en, naar het schijnt, vele Kuyperianen, gevoelde, dat juist die aankondiging ten bate moest komen van het liberalisme. Ten andere, omdat men eene quaestie voor de kiezers wierp, die bij hen niet thuis hoort. Men heeft weer een stap gedaan in revolutionaire richting, door de kiezers op te roepen over het regeeringsbeleid te beslissen, en dit heeft, als naar gewoonte, verwarring gesticht.

Nu nog een woord over de insinuatie, alsof onze houding niet fair, niet correct, niet oprecht zou zijn geweest. Laat ook ons de feiten eenvoudig nagaan.

Dr. Schaepman heeft de bekende Utrechtsche resoluties verde-

digd. Deze bevatten wel degelijk twee voorwaarden, n.l. het optreden der antiliberalen als regeeringspartij; het laten rusten van de afschaffing der plaatsvervanging. Juist voor de groep der vrij-antirevolutionairen waren deze voorwaarden van het uiterste belang. Alleen in hun groep bevonden zich oud-ministers. Men kon hen voorbijgaan; maar als men hen eens niet voorbijging — en dit was toch mogelijk — dan zouden dezen òf hebben moeten optreden met verloochening van hunne antecedenten, òf, door achteraf te weigeren, den schijn op zich hebben moeten laden van valsch spel te hebben gespeeld. Daarbij kwam nog de quaestie van graanrechten en protectie.

Dr. Schaepman heeft dan ook te Leeuwarden uitdrukkelijk gezegd dat, zoo de antirevolutionairen niet als regeeringspartij wilden optreden, zij dit openlijk behoorden te zeggen. De heer Lohman heeft te Zevenhuizen zijn persoonlijk gevoelen zoo beslist en open mogelijk uitgesproken. Iets „raadselachtigs" zat daar niet in. Wel hebben vele bladen daarover beschouwingen gehouden, maar als men van een Kamerlid of een partijleider inlichtingen verlangt, dan moet men zich tot zoo iemand persoonlijk wenden. Ons blad, het is reeds zoo vaak gezegd, is niet een orgaan van genoemd Kamerlid persoonlijk. Maar bovendien, de heer Lohman heeft niets anders gezegd, dan wat iedereen verstaan kon; zijne rede kwam hierop neer: er is voor de antirevolutionairen reden te over om tegen de liberalen op te treden; ook hebben zij met de Roomsch-Katholieken vele belangen gemeen; het is dus wenschelijk, dat zij, bij elkaar genomen, in de nieuwe Kamer eene meerderheid vormen, d. w. z. dat de liberalen met familie beneden de helft blijven; daaruit volgt echter niet, dat zij zich noodzakelijk als regeeringspartij moeten aaneensluiten. Dit zal geheel afhangen van de omstandigheden, evenals in elk parlement, waarin alleen minderheden zijn.

Welke nadere toelichting is nu daarvan noodig?

Er is even weinig raadselachtigs in het schrijven der Commissie van advies. Uit eene samenspreking op 10 Mei met Dr. Schaepman zelven was den heer Lohman gebleken, dat voor het optreden van de antirevolutionairen als regeeringspartij ook op de medewerking der vrij-antirevolutionairen gerekend werd. *Binnen twee dagen* is toen de Commissie van advies tezamen gekomen. *Binnen twee dagen daarna* was Dr. Kuyper in het bezit van een officieel schrijven dier Commissie; nog spoediger ging niet, omdat het stellen, het

teekenen en het verzenden van den brief niet uitging van één persoon. Eerst *acht dagen* daarna, Vrijdag, ontving de Commissie van advies het antwoord van het Centraal-Comité. Tot zoolang moest men wel onzerzijds zwijgen.

Die Commissie kon eerst in het begin der daaropvolgende week bijeenkomen en heeft toen onmiddellijk haar advies gepubliceerd. Er is bij dat alles geen dag verloren gegaan. Men kon niet spoediger handelen, en het verwijt van Dr. Schaepman op dit punt mist dus allen grond. In het schrijven aan het Centraal-Comité door de Commissie van advies stak niets bijzonders; niets „raadselachtigs''. Wel heeft Dr. Kuyper goedgevonden, er, als van iets heel mysterieus, melding van te maken, en heeft de Commissie van advies geweigerd zich op zulk een manier de wet te laten stellen door het Centraal-Comité, dat in strijd handelde met alle vormen en met de goede trouw; maar ten slotte heeft het publiek slechts na te gaan, wat *geschied is,* om tevens te weten wat in dien „geheimzinnigen'' brief staat.

Het is heel opmerkelijk, dat Dr. Schaepman de „antwoorden der candidaten'' over het vormen eener christelijke regeeringspartij bevredigend noemt. Laten die antwoorden worden gepubliceerd, dan zal blijken, dat ze geheel in overeenstemming zijn juist met het zoo aangevallen advies van de Commissie van advies. Geen verbintenis om mee te werken tot het optreden als regeeringspartij; maar bereidverklaring tot samenwerking, *als* de rechterzijde als zoodanig mocht optreden. Ook na de stemming van 15 Juni handelde men onzerzijds correct. Zoolang het *optreden als regeeringspartij* het *doel* was van de samenwerking, kon onzerzijds niet reikhalzend naar een antiliberale meerderheid worden uitgezien. Maar oppositie quand-même wenschen wij evenmin te maken. Wij gaven geen locale adviezen, behalve waar het onze beginselen gold. Vandaar, dat wij overal zwegen, behalve in Zwolle, Amersfoort, 's-Gravenhage III.

Natuurlijk kon ons blad niet zwijgen, waar het eene Rotterdamsche verkiezing betrof. Daarover zegt het steeds zijn oordeel. Buiten Rotterdam beval het „mannen van talent'' aan; n.l. Gleichman en Pierson. Maar *tegenover wie?* Dr. Schaepman vergeet dit erbij te voegen. Wij zijn niet van oordeel, dat een radicaal of halve of heele socialist altijd nog beter is dan een liberaal. Zijn wij daarom te berispen, en is dit unfair? En behoeven wij ons te schamen, als wij deswegens door de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* of andere

liberalen werden geprezen? Inderdaad, als in ons vrije land het geoorloofd is zijn gevoelen te zeggen, ook tegenover geestverwanten, en ook tegenover roomsch-katholieken, dan heeft men ons niets te verwijten; want wij hebben alles, wat ons op het hart lag, openhartig gezegd. Maar als afwijking van het gevoelen van vrienden en van geestverwanten verraad en geknoei is, dan moeten wij bekennen ons aan deze euveldaden te hebben schuldig gemaakt.

Nog één woord ten slotte.

Dr. Schaepman verwijt ons, dat wij worden bezield door *rancune*. „De vrij-antirevolutionaire partij vergeeft aan de katholieken 1891 niet; vergeeft nimmer aan de antirevolutionairen het spel van 1894. Daar ligt het geheim. *1891 tegen de Roomschen; 1894 tegen Kuyper*".

Vergeven is niet het juiste woord. Wij erkennen ten volle het recht der Roomsch-Katholieken om zich te verzetten tegen het Kabinet-Mackay, gelijk wij ten volle het recht erkennen van Dr. Kuyper, om zich en zijne vrienden los te maken van hen, met wie hij, in 1878, een bondgenootschap had aangegaan. Als de Roomsch-Katholieken en als Dr. Kuyper het zonder ons kunnen doen, dan hebben zij volkomen gelijk, als zij ons voorbijgaan. Wij zullen ons ons isolement getroosten. Van vergeven kan dus geen sprake zijn. Er is niets te vergeven. *Maar vergeten doen wij 1891 zoo min als 1894.* Dit ware al te naïef.

Wie met een ander een bondgenootschap aangaat, staat steeds aan het gevaar bloot van op een gegeven oogenblik overboord te worden geworpen. Dit moet hij zich getroosten. Maar wie kan hem euvel duiden, dat hij, na de opgedane ervaring, eenige voorzorgen tegen herhaling van het ongeval neemt, en zonder de noodige waarborgen zich er niet ten tweeden male aan waagt?

20—23 Augustus 1897.

SAMENWERKING.

Is samenwerking der vrij-antirevolutionairen met andere partijen mogelijk? Bijkans aarzelen wij die vraag te beantwoorden. Eenigen tijd geleden heeft onze hoofdredacteur te Overschie, op verzoek eener aldaar bestaande kiesvereeniging, eene voor ieder toegankelijke politieke rede gehouden. Daarin toonde hij aan wat, naar zijne meening,

ten aanzien van samenwerking met andere partijen eisch zou zijn der antirevolutionaire beginselen. Daarop schrijft de *Standaard:*

„Ons werd keer op keer verweten, dat wij in naam der anti-„revolutionaire partij spraken, of ook, dat Dr. Kuyper bij ons „de wijs inzette, en dat de anderen slechts mee hadden te zingen. „En zie, nu doet de heer De Savornin Lohman bij het vrij-anti-„revolutionaire koor precies ditzelfde; ja, hij gaat nog verder. „Gaf toch ons blad bij een naderende verkiezing soms den toon „aan voor de bedingen, bij samenwerking te stellen, dan lag „er bij ons steeds de wetenschap achter van de richting, waarin „het Centraal-Comité achtte, dat gestuurd moest worden. En „dit nu *kan* hier niet het geval zijn, want het stelsel voor de „vrij-antirevolutionaire partij is juist, dat elk district zijn eigen „gang gaat...

„Natuurlijk, als men den heer De Savornin Lohman bij zijn „woord hield, zou zijn speech te Overschie niets ter wereld uit-„drukken dan *zijn persoonlijke opinie*, zonder dat er eenige „waarschijnlijkheid hoegenaamd uit volgde, dat de vrij-anti-„revolutionairen *als partij* evenzoo dachten. En nu spreekt „het toch wel vanzelf, dat men bij de stembus niets zou hebben „aan ééne stem van den heer De Savornin Lohman, maar dat „het bij de stembus juist zou aankomen *op de stemmen van zijn „partij*. Hij kon dus als redelijk denker te Overschie niet gespro-„ken hebben zooals hij sprak, tenzij hij voor zichzelf genoegzame „zekerheid bezat, dat zijn partij ten deze zijn advies zou volgen. „Immers een partij-*referendum* had hij niet gehouden".

Het wordt nu voor ons moeilijk, onzerzijds eenig gevoelen over samenwerking aan het gezond oordeel onzer lezers te onderwerpen. Want nauwelijks zullen wij hebben gesproken, of de *Standaard* zal ons toevoegen: Zie nu eens die *Nederlander*! Onophoudelijk heeft zij betoogd, dat, tengevolge van haar organisatie, de „antirevolutionaire partij" niets anders is en niets anders kan zijn dan de partij van één man, die door zijn eigen blad de partij-opinie en de partijbeweging beheerscht, en nu leidt zij haar partij in precies dezelfde richting. Ja, zij gaat nog verder. Want de hoofdredacteur van de *Standaard* roept althans van tijd tot tijd nog eens het Centraal-Comité bijeen, maar de hoofdredacteur van de *Nederlander* staat geheel op zichzelf.

Toch zullen wij ons maar veroorloven ons gevoelen vrijelijk uit te spreken, omdat onze lezers wel weten, dat ons blad enkel *advies* geeft, en zich geenerlei suprematie over andere bladen toekent, terwijl zij geen enkel kunstmiddel bezit om aan haar advies de overwinning te verzekeren. Ons blad toch is niet het eigendom of het orgaan van één persoon, maar van eene op duidelijk omschreven grondslag staande vereeniging. Het is niet afhankelijk van eenige partij, en acht zich niet gebonden aan „partijbesluiten", al of niet genomen onder leiding van een partijleider. Het is simpel antirevolutionair, 't geen zeggen wil, dat het zijne beginselen belijdt, en daaruit naar zijn beste weten voor de praktijk datgene afleidt, wat erin ligt, zonder aan eenig geestverwant de bevoegdheid te betwisten een andere meening te verdedigen of dien deswegens te bemoeilijken.

Moet op een gegeven oogenblik *gehandeld* worden, zooals b.v. bij verkiezingen, dan stelt het zijn ruimte gaarne beschikbaar voor de adviezen, die door de Commissie van advies mochten worden gegeven. Ziedaar alles. Mocht dit nu hetzelfde zijn als wat de „antirevolutionaire partij" doet, dan zouden wij ons daarover verheugen. Want dan zou de reden der bestaande scheiding grootendeels vervallen zijn.

Wat nu die samenwerking betreft, sta op den voorgrond, dat o.i. de vrij-antirevolutionaire partij zoo mogelijk moet uitkomen met een eigen candidaat. Waar dit om de een of andere reden niet raadzaam schijnt, ligt het voor de hand, dat zij zich het allereerst tracht te verstaan met de „antirevolutionaire partij", wier grondslag niet van den onzen verschilt. Zeer zeker is er ten aanzien van de inzichten en bedoelingen van beide fracties der antirevolutionaire richting menig verschil, maar op de hoofdpunten, inzonderheid waar die het christelijk leven raken, is er toch te groote instemming, dan dat het steeds weigeren te stemmen „op een Kuyperiaan" niet roekeloos zou moeten worden geacht. Wilde dus de „antirevolutionaire partij" samenwerking met de onze „bij manier van ruil", dan zouden wij dit gaarne ondersteunen. Maar wil zij dat niet, wil zij, gelijk tot dusver maar al te vaak geschiedt, onze partij eenvoudig voorbijgaan, dan zouden wij zelfs bij herstemming beslist ontraden den „antirevolutionair" te stemmen, want steunt men dien in dat geval wel, dan staat dit *feitelijk* met zelfwegcijfering gelijk. Veel liever propaganda gemaakt voor onze beginselen, en bij de verkiezingen ons tot protest-candidaten bepaald, dan de leiding der antirevolutionairen geheel in handen te spelen van enkele personen, die

ons, misschien huns ondanks, daarheen zullen leiden, waar de meesten onzer niet verlangen aan te landen.

Nu heeft wel de *Standaard* op vernuftige wijze gepoogd aan te toonen, dat zulk een samenwerking „bij manier van ruil", niet kan, omdat het *systeem* der vrij-antirevolutionairen is, dat een iegelijk absoluut vrij moet zijn; maar geheel dat betoog berust op een *feitelijke* dwaling, gelijk wij reeds vroeger hebben aangetoond; een dwaling, waarvoor de *Standaard* zich door eenvoudige inzage van de statuten onzer partij had kunnen hoeden.

Doch hoe staan wij ten aanzien van de „programma's van actie"; programma's, die niet enkel een of ander brandend vraagstuk behelzen, ten opzichte waarvan de kiezers gaarne het gevoelen der candidaten vernemen, maar die op min of meer bepaalde wijze de uitspraken der kiezers over de *toepassing* der algemeene beginselen inhouden en zelfs dienen moeten ter bepaling „van rang- en tijdorde der op den voorgrond te schuiven vraagstukken".

Als het „ruilingsstelsel" wordt toegepast, bestaat er bij ons tegen het kiezen van zulk een aan een „program van actie" gebonden „antirevolutionair" geen bezwaar, mits men omgekeerd dan ook een vrij-antirevolutionair vrijlaat zich niet aan zulk een program te binden. Eischte men dat, dan zou samenwerking o.i. onmogelijk worden. Dit laatste ware te betreuren, vooral als men nagaat, hoe weinig die programma's van actie hebben meegewerkt tot bevordering van onze *eigen* beginselen en van de kracht onzer partij. Die programma's waren tot dusver niet veel meer dan zandstrooiers. Toch zijn ze verre van onverschillig, want ze moeten dienen als voertuig om allengskens de leiding der publieke zaak te verplaatsen van de bij de wet aangewezen organen (Regeering, Staten-Generaal) naar het kiezersvolk; m. a. w. om — via pers en kiescolleges — de leiding van 's lands zaken te brengen in de macht der partijleiders; iets dat op den duur leidt tot den chaos, waarvoor steeds door Mr. Groen van Prinsterer is gewaarschuwd.

Meent de *Standaard* of hare partij, dat de programma's der antirevolutionaire beginselen te vaag, niet scherp genoeg belijnd zijn, niets verhindert de gewenschte verscherping der lijnen aan te brengen. Instemming met beginselen kan van den candidaat worden gevraagd. Maar verder te gaan is, blijkens de ondervinding in de laatste jaren opgedaan, uitermate bedenkelijk, en o.i. mogen de vrij-antirevolutionairen niet meewerken om de antirevolutionairen in die richting te drijven.

In geen land is de verhouding van Protestanten tot Roomsch-Katholieken op politiek gebied zoo moeilijk te regelen, als in ons land. Wel heeft men overal dezelfde verschilpunten; maar hier, meer dan elders, heeft de Kerk de richting der politiek bepaald. Het liberalisme is in zijn wezen ten onzent even kerkelijk, als het Roomsch-Katholicisme en de antirevolutionaire richting. De plaats, die iemand in of buiten eene kerk, inneemt, bepaalt gemeenlijk ook de plaats, die men hem aanwijst op politiek gebied. Nu brengen de getalsverhoudingen mee, dat geen enkele der drie kerkelijke richtingen de meerderheid aan hare zijde heeft, terwijl de combinatie van twee numeriek altijd sterker is dan de overblijvende.

Een partij derhalve, die in beginsel of uit beginsel verklaart: nooit en in geen geval werk ik op politiek gebied samen met mannen uit een andere partij, ziet af van de kans om ooit zelve directen invloed te verkrijgen op 's lands bestuur, voordat zij zelve de meerderheid heeft verkregen.

Dat van de drie partijen de liberale de sterkste is, valt niet te betwijfelen. Zij heeft door eeuwenlange overheersching zich in het bezit weten te stellen van al datgene, wat voor de ontwikkeling harer staatkundige macht noodig is; allereerst door geheel het onderwijs, inzonderheid het hooger onderwijs, te fatsoeneeren naar haar inzichten. Daardoor is er voor de andere partijen vooralsnog zoo goed als geen kans ooit eenigen directen invloed uit te oefenen op 's lands bestuur, tenzij ze zich onderling verbinden. Wij zeggen „directen invloed"; middellijken invloed kan ook een minderheid uitoefenen en het is voor ons nog de vraag of eene kleine zelfstandige partij, *mits ze niet hunkert naar staatsmacht,* niet meer invloed uitoefent, dan wanneer ze zich met een andere verbindt. Het „in isolement ligt *onze* kracht" bevat een diepe waarheid.

Voor de antirevolutionairen kan er van samenwerking met een der beide andere genoemde partijen op dit oogenblik alleen sprake zijn ten aanzien van de Roomsch-Katholieken. Daarover hebben wij reeds meer dan eens ons gevoelen uitgesproken. Nu evenwel van de zijde der „antirevolutionaire partij" het telkens wordt voorgesteld, alsof samenwerking met de Roomsch-Katholieken eisch is van christenplicht, en alleen belachelijke bekrompenheid en vooroordeel een antirevolutionair daarvan kunnen terughouden; nu zelfs de *Standaard* (zie no. 8340) schrijft: „de *Roomsche Staatspartij is ons, zij het ook op andere wijze, en meer principieel, politiek verwant"* dan de vrij-antirevolutionaire; nu de „antirevolutionairen"

zoowel bij de stembus als bij de stemmingen over personen in de Kamer openlijk en beslist de vrij-antirevolutionairen negeeren en de Roomsch-Katholieken als natuurlijke bondgenooten beschouwen en desniettemin wanen in het voetspoor te treden van Mr. Groen van Prinsterer — moeten wij nog eens wijzen op wat die staatsman over het verbond tusschen antirevolutionairen en roomsch-katholieken dacht.

Daar men voorgeeft, dat Groen zich eerst van lieverlede ontwikkeld heeft, terwijl tevens is beweerd, dat hij op zijn sterfbed en in den avond zijns levens niet meer zoo helder was als vroeger, ontleenen wij onze citaten aan een in 1860, dus in zijn besten tijd, uitgegeven geschrift waarin hij in het Fransch, dus als het ware ten aanhoore der wereld, en ter inlichting vooral van buitenstaanders, zijn antirevolutionair standpunt ontwikkelt.

„...Maar Rome ontaard, Rome in zijn verzet tegen elk evangelisch réveil, Rome bij- en ongeloovig, Rome zich een goddelijk gezag over heel de wereld aanmatigend, en de wereldlijke machten ondergeschikt achtend aan den wil van een beweerden stedehouder Christi; Rome, dan eens den volken den opstand predikende, dan weer met het despotisme tredende in een verbond, waarbij het belang heeft; Rome, vijand van de vrijheid, van de verdraagzaamheid, van de verlichting; Rome, wel verre van in staat te zijn Europa voor de Revolutie te vrijwaren of het ervan te genezen, heeft reeds twee malen het terrein voor de Revolutie toebereid en de wegen erheen gebaand...

„Vergeten wij niet, dat haar beweerde onfeilbaarheid de Roomsche kerk voor verbetering onvatbaar maakt; door zich te wijzigen, veroordeelt zij zich... Altijd dezelfde anti-evangelische leeringen; dezelfde minachting van een zaligheid om niet; dezelfde Mariadienst, maar met een toeneming van afgodische overdrijving. Altijd, in zijn wezen, hetzelfde systeem van algemeene suprematie over volken en Koningen! Altijd hetzelfde misbruik van het voorschrift: „dwing ze om in te gaan'', uitgelegd in den zin van den St. Bartholomeusnacht en de herroeping van het Edict van Nantes... altijd dezelfde tegenstand tegen de burgerlijke en politieke vrijheden. Men herinnert zich de Encycliek van 1832, die... het anathema uitspreekt over de waanzinnige stelling, dat men aan ieder de gewetensvrijheid moet verzekeren en waarborgen...

[1]) „Le parti antirévolutionnaire et confessionnel", blz. 61 en vlgg.

„Wij zien, het is zoo, Katholieken, die, schoon oprecht aan hun kerk gehecht, vrijzinnige denkbeelden koesteren... maar niet beginselen der vrijheid. En let wel, dat zij dit niet doen om de Revolutie te bestrijden, maar om er zich ten bate van de ultramontaansche partij meester van te maken''.

Na deze beweringen nader toegelicht, en vermeld te hebben, wat Rome zou behooren te doen (doch wat het tot dusver niet gedaan heeft), alvorens hij geneigd zou zijn te erkennen, dat het herboren Katholicisme in staat is zich met ons te verbinden, om met goed gevolg en ten bate van de christelijke beschaving de dwalingen der Revolutie te bestrijden, schrijft Groen:

„Maar laten wij, zoolang Rome niet aldus zijn eigen veroordeeling heeft uitgesproken, ons niet vleien met een ijdele hoop. Als het onze hulp noodig heeft, zal het ons de hand kunnen toesteken, maar, zoodra de gelegenheid gunstig wordt, is het zijn plicht ons uit te roeien... Uit de noodzakelijkheid van een gemeenschappelijk verzet tegen de revolutie kan een soort voorbijgaande verbinding voortspruiten. Maar... in de natuur zelve van het Katholicisme liggen onoverkomelijke hinderpalen tegen eene wezenlijke en blijvende alliantie... Het is op de menschelijke Souvereiniteit, hooghartig verkondigd of kunstig verbloemd, dat, in het wezen der zaak en langs zeer verschillende wegen, Rome en de Revolutie uitkomen''.

Wij moeten, wegens plaatsgebrek, ons tot dit uittreksel uit Groen's geschriften bepalen. Hoe Mr. Keuchenius over samengaan met roomsch-katholieken dacht, hoe hij in particuliere correspondentie geklaagd heeft over de suprematie van Dr. Schaepman, dien hij den leider der antirevolutionaire partij in de Kamer noemde, en zelfs het optreden „van een antirevolutionair-roomsch-katholiek Kabinet, gelijkstaande met een conservatief of gematigd liberaal Kabinet'', hoogelijk afkeurde (hoewel hij later van zulk een Kabinet zelf deel heeft uitgemaakt) — dit alles heeft Dr. Kuyper vermeld in zijn geschrift over dien staatsman.

Alvorens aan deze „herinneringen'' enkele beschouwingen vast te knoopen, willen wij ook nog het volgend citaat uit de *Standaard* in het geheugen roepen, dat overgedrukt is in de *Nederlandsche Gedachten* V blz. 264: „Ook waar men *elken roof* afkeurt, ligt *in isolement onze kracht*. De feil schuilt hierin, dat men ons een bondgenootschap voorslaat, waarbij: 1e. de wêerkeerigheid ontbreekt; 2e. de te verbinden krachten niet op voet van gelijkheid staan; 3e. de termen, sinds dit denkbeeld bij onze staatslieden post vatte, geheel van natuur

veranderd zijn. Er is geen *wêerkeerigheid*. De Roomsche Kerk verklaart *niet* dat ze, met terzijzetting van onderling verschil, ons steunen wil. *De krachten staan niet op voet van gelijkheid.* Als reus en dwerg saâm strijden, is er op *deeling* van het resultaat, na behaalde zegepraal, geen uitzicht. *De toestand is veranderd,* sinds Burke deze gedragslijn voorschreef. *Toen* was het Ultramontanisme in de Roomsche Kerk zwak, het geloovig element in de instituten der Protestantsche Kerken nog heerschend. *Thans* zijn beide gegevens omgekeerd''.

Wie aandachtig de boven aangehaalde citaten gelezen heeft, vraagt zich af, of, waar zùlke mannen zóó gesproken hebben, het toch niet ietwat belachelijk is, dat tegenwoordig allerlei kleine-pers-luyden den draak durven steken met al wie waarschuwt voor een „bondgenootschap met Rome'', en schamper vragen of men dan nog heden ten dage voor brandstapel en inquisitie beducht hoeft te zijn? Meer nog: hij vraagt hoe het mogelijk is, dat dezelfde *Standaard,* die vijf en twintig jaar geleden op de toenemende kracht van het ultramontanisme tegenover de verzwakking van het geloovig element in de instituten der protestantsche kerken wees, om daarmee het kracht zoeken in isolement te verdedigen, *nu* kan schrijven, dat de roomsche staatspartij haar meer principieel politiek verwant is, dan de vrij-antirevolutionaire?

Wij hebben de treffendste voorbeelden gezien van de wijze, waarop Dr. Kuyper dezelfde personen beurtelings in de lucht steekt of afbreekt, naarmate hem dit in zijn politiek te pas komt. Maar is de roomsch-katholieke kerk zelve nu ook zulk een persoon, van wien men, naar het pas geeft, dan eens dit dan weer precies het tegenovergestelde kan maken? Naar ons voorkomt, moet de veranderde zienswijze van den leider der „antirevolutionaire partij'', door het volgende worden verklaard. Zoolang de roomsch-katholieken *als zoodanig* zich deden gelden, beschouwde hij ze als gevaarlijke bondgenooten. Maar zoodra de roomsch-katholieken een *politiek program* in het licht gaven, en dit, eenigermate op de wijze der antirevolutionairen, *door de kiezers* deden vaststellen, beschouwde hij ze als een politieke staatspartij, waarmee, evenals met andere partijen, te onderhandelen viel, zonder dat men zich om hun kerkelijk standpunt had te bekommeren. Wij lezen dan ook nu en dan in de bladen van die richting, dat de roomsch-katholieke partij *niet* is eene clericale partij.

Van gemeld oogenblik af heeft Dr. Kuyper de roomsch-katholieke staatspartij beschouwd als een krachtigen steun voor zijne eigen partij. Zij toch is een uitstekende stemmenleverancier. Haar organisatie is zóó krachtig, dat bijna geen partij zoo zeker is van haar kiezers. Met behulp van wat handige taktiek kan dus de „antirevolutionaire partij" duchtig worden versterkt, zelfs — zooals bij de laatste verkiezingen gebleken is — ten koste van de roomsch-katholieke staatspartij zelve. De „dwerg", waarvan de *Standaard* vroeger sprak, heeft kans gezien zich ten koste van den „reus" te voeden.

Wij begrijpen deze frontverandering, maar wij hechten aan die nieuwe „partijvorming" van de Roomsch-Katholieken minder waarde dan de leider der „antirevolutionaire partij" schijnt te doen. De vorm, waarin de partij optreedt, moge een andere zijn dan vroeger, in het wezen der zaak is geene wijziging gebracht. En dit kan ook niet.

Zeker, voor invoering van brandstapels en inquisitie zijn wij niet beducht, evenmin als Groen dat geweest zal zijn. Maar roomsch-katholieken zijn niet leden van een *Nederlandsch* kerkgenootschap, doch van een wereldkerk. De roomsch-katholieke kerk staat niet naast de andere kerken, maar zij *is* eene wereldmacht; zij pretendeert de wereld te moeten beheerschen. Wie b.v. eens wil nagaan hoe krachtig die kerk, bepaaldelijk haar geestelijkheid, thans het Fransche volk beheerscht, niettegenstaande Frankrijk's Regeering officieel met het Christendom heeft gebroken, zal wel tot het besef komen, dat de quaestie niet loopt over brandstapels, maar over een wereldbeheerschend beginsel. Hij zal ook wel inzien dat, indien dat beginsel zegeviert, alle protestantsche kerken zonder onderscheid in de verdrukking moeten komen. Op dit punt heeft de roomsch-katholieke kerk nimmer iets toegegeven en kàn zij dat ook niet doen. Ons dunkt, dat geen roomsch-katholiek, die eerlijk spreken wil, dit zal kunnen ontkennen, en niet zal toegeven dat, bij het samengaan met Rome, het grootste gevaar is *aan de zijde van het Protestantisme.*

Rome *moet* heerschen; dat is voor den roomsch-katholiek een geloofsquaestie. Wij zeggen dit niet uit hatelijkheid. Veeleer zijn wij van meening, dat eigenlijk *elke* kerk meer of min bewust wereldheerschappij nastreeft. Zelfs al kleedt ze zich in een dienaarspak. Maar de protestantsche kerken, voor zoover ze niet tot staatskerken verlaagd zijn, kunnen nooit — de roomsch-katholieke kerk daaren-

tegen kan zeer wel heerschappij uitoefenen over hen, die niet tot hun kerk behooren.

De roomsch-katholieke kerk heeft haar éénheid in een hoofd; de protestantsche kerken zoeken haar eenheid in een belijdenis. Nu is een hoofd — met al wat daaraan ondergeschikt is — een bindende macht; maar een belijdenis eene ontbinding bevorderende kracht. De historie der kerken, de hedendaagsche niet het minst, levert daarvan de doorslaandste bewijzen. Daarom behoeft men voor protestantsch clericalisme veel minder beducht te zijn dan voor roomsch clericalisme.

Rome *moet* heerschen krachtens zijn beginsel. Maar is er reden om te vreezen, dat het ook heerschen wil in ons land? Heeft niet bij de laatste algemeene verkiezing de roomsch-katholieke *staatspartij*, ter vermijding van herstemming, goedgevonden bij eerste stemming den antirevolutionair te kiezen, wijl bij herstemming op den steun der antirevolutionairen zoo weinig staat viel te maken? Komt dus niet het samenwerken der Roomsch-Katholieken met de antirevolutionairen juist het meest aan laatstgenoemden ten goede? Voorzeker, wanneer men niet wist, dat een Kamerlid vaak beheerscht wordt door zijn kiezers, en dat dit op de geheele partij terugwerkt, zoodra deze weet, dat, bij het terugtrekken van dien steun, zij in de minderheid komt.

Wij herinneren ons, hoe eenmaal wijlen de bekende abt Brouwers tegenover een minister betoogde, dat in eene plaats met gemengde bevolking een protestantsch burgemeester voor de Roomsch-Katholieken het wenschelijkst was, aangezien deze, uit vrees voor verwijt van partijdigheid, de Roomsch-Katholieken veel meer naar de oogen zag dan een eigen geloofsgenoot. De opmerking getuigde ongetwijfeld van menschenkennis.

Wij hebben gemeend het bovenstaande nogmaals openhartig te moeten uiteenzetten, zonder ons door het geschreeuw, dat van zekere zijde daardoor wordt opgewekt, van de wijs te laten brengen. Het gevaar van samengaan met Rome mag geenszins licht worden geteld, en met het strooien van zand in de oogen der gemeente doen wij niet mee. Wij staan, ook op politiek gebied, te ver af van de *beginselen* der roomsch-katholieke kerk, en dus ook van de roomsch-katholieke partij, dan dat wij voor een *zoo innig* bondgenootschap, als thans tusschen haar en de „antirevolutionaire partij'' schijnt te bestaan, niet zouden bevreesd zijn. Zulk een verbond strijdt met het

instinct onzer natie. Het strijdt o. i. ook met hetgeen vroeger door de antirevolutionairen zelven is geleerd en gedaan.

Maar anderzijds gaan wij niet zoover, dat wij het stemmen op roomsch-katholieken, op zichzelf reeds als een steunen der *roomsch-katholieke partij* zouden beschouwen. Integendeel; wij kennen vele roomsch-katholieken, die bij menigen strijd de goede zaak steunen op de wijze als ook ons de beste toeschijnt. Evenals vroeger, toen de schoolstrijd stond te worden beslecht, zouden wij ook thans weer het kiezen van een roomsch-katholiek, mits hij ook persoonlijk als een billijk en onpartijdig man bekend sta, durven aanbevelen bij herstemming. Vooral, wanneer een vraagstuk zich op den voorgrond dringt, tot welks goede oplossing de liberalen weigeren mee te werken. Ook Groen heeft, naar ons voorkomt, in later tijd minder scherp de Roomsch-Katholieken veroordeeld dan vroeger. Althans wie de jongste uitgave van „Ongeloof en Revolutie'' met de eerste vergelijkt, vindt in de noten menige opmerking, die ons doet zien, dat ook hij het samengaan met roomsch-katholieken niet onvoorwaardelijk afkeurt. (Zie inzonderheid die op blz. 415 en 417).

Zelfstandig en naast elkaar strijdende, kunnen antirevolutionairen en roomsch-katholieken grooten, soms doorslaanden invloed uitoefenen. Men behoeft niet uit vrees voor Rome het heft uitsluitend aan der liberalen handen toe te vertrouwen. Het uitoefenen van dien invloed kan soms zelfs het optreden van beide partijen in één en hetzelfde Kabinet noodzakelijk maken, zooals in 1888 is geschied, toen de antirevolutionairen tegenover de Roomsch-Katholieken hun volkomen vrijheid en zelfstandigheid hebben behouden en tevens iets goeds tot stand hebben gebracht. Dit is echter iets geheel anders dan een fusie bij de stembus, met het uitgesproken doel om als een verbonden partij het regeeringskasteel te gaan veroveren. In een verbond met de roomsch-katholieke partij is de antirevolutionaire èn numeriek èn om haar organisatie verreweg de zwakste, en wij gelooven niet dat eene partij als het Duitsche Centrum, ook voor de Protestanten, onverschillig van welke richting, gewenschte vruchten draagt.

Al achten wij dus de tegenwoordige verbroedering der „antirevolutionaire'' met de roomsch-katholieke partij, waardoor b.v. aan de Roomsch-Katholieken de voorkeur boven de vrij-antirevolutionairen verzekerd wordt, zeer bedenkelijk — toch zouden wij in vele gevallen aan menig district den raad durven geven om, bij herstemming, den roomsch-katholiek *krachtig* te steunen.

Kan samenwerking met liberalen ooit te pas komen? Natuurlijk niet, zal men zeggen. Immers, het is juist ter bestrijding van hunne beginselen, dat de antirevolutionaire partij zich heeft aangegord. Evenwel, wanneer men zich voorstelde, dat niet de liberale, maar de ultramontaansche partij ten onzent het heft in handen had, zou ieder inzien, dat ook tegenover laatstgenoemde partij de antirevolutionaire principieel gekant is. Toch is, gelijk wij aantoonden, in de gegeven omstandigheden, samenwerking met roomsch-katholieken, al zijn deze ultramontaansch in beginsel, niet altijd te veroordeelen. Ditzelfde kan, dunkt ons, ook ten aanzien, niet van de liberale partij, maar van sommige liberale candidaten het geval zijn. Natuurlijk is het steeds wenschelijk, een man van eigen richting te kiezen. Maar waar dit niet mogelijk is, is het de vraag wie ons het meest in 't gevlei komt.

Nu kan niemand ontkennen, dat, op praktisch gebied, menige liberaal thans betere inzichten heeft dan vroeger. Principieel behoort het liberalisme steeds te worden bestreden. Door niets kan dat op meer afdoende wijze geschieden dan door het hooger onderwijs weer in verband te brengen met de goddelijke openbaring, al zal dit op andere en betere wijze moeten geschieden dan in 1880 is beproefd. Maar in de praktische politiek treden de principieele vragen niet altijd op den voorgrond. Mogelijk is het, dat ook een principieele tegenstander, zij het enkel om redenen van praktische politiek, het streven der antirevolutionairen steunt. Van het individualisme, dat zoolang de liberalen beheerscht heeft, beginnen velen het verkeerde in te zien, en tengevolge daarvan ook de onhoudbaarheid van het thans geldende kiesstelsel.

Vooral op schoolgebied begint eene kentering te komen. Niet alleen willen velen oprechtelijk meewerken tot het wegnemen van grieven, maar ook ziet meer dan één de verderfelijke gevolgen in van het tot dusver gehuldigde systeem: openbaar onderwijs regel, bizonder onderwijs uitzondering. Men begint meer te erkennen, dat de volksopvoeding van het volk zelf moet uitgaan, en dat niet alles van bovenaf kan of behoort te worden geregeld. Vandaar dat ook in de Staten-Generaal veel meer dan vroeger samenwerking tusschen de leden der verschillende partijgroepen gevonden wordt.

Voor het heil des volks achten wij dit geen gering voordeel; het schijnt ons noodig, niet altijd uitsluitend de verschilpunten op te zoeken, en meer te letten op datgene wat door gezamenlijken arbeid en gemeen overleg tot stand kan worden gebracht. Het is in eene

constitutioneele monarchie, waar de partijen een zoo alles beheerschenden invloed hebben als ten onzent, een groot gevaar, dat de behartiging van 's lands zaken opgeofferd wordt aan den strijd tusschen de partijen over de oppermacht. Het gevolg daarvan toch is, dat niet veel anders bereikt wordt dan een *perpetuum mobile* van Kabinetten. Daartegen moet, door wie het wèl meent met land en volk, worden gewaakt. Politiek is een groot ding, maar politiek is niet alles.

Voor hem, die deze dingen toestemt, is het duidelijk, dat bij de stemming in eenig district ook voor de antirevolutionairen de vraag zich soms kan voordoen, of het niet wenschelijk is den liberalen candidaat te steunen; vooral indien daardoor een liberaal, die nog verder van ons afstaat, kan worden geweerd. Dat hier met groot beleid moet worden gehandeld, en veel afhangt van de vraagstukken, die het allereerst aan de orde komen, spreekt vanzelf. Maar voor een antirevolutionair is het o.i. even onverstandig te zeggen: *nooit* een liberaal, als, *nooit* een roomsch-katholiek.

Laat ons nu nog resumeeren, wat naar onze meening de beginselen der antirevolutionairen meebrengen ten aanzien van de, onder de tegenwoordige omstandigheden, in ons land, te volgen gedragslijn bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer.

Bij *eerste stemming* liefst[1] een vrij-antirevolutionair, of, waar samenwerking noodig is, hetzij een door „de antirevolutionaire partij'' begeerde candidaat, mits die partij op hare beurt ook vrij-antirevolutionairen overneemt, hetzij een candidaat door den christelijk-historischen Kiezersbond gesteld, mits van dezen bekend zij, dat hij de antirevolutionaire beginselen is toegedaan.

Bij *herstemming* een roomsch-katholiek, of ook een liberaal, indien van dezen, ten aanzien van de quaesties, waarin vooral de antirevolutionairen belang stellen, eenige medewerking in den geest van laatstgenoemden is te wachten. Doch niet een candidaat van de „antirevolutionaire partij'', wanneer deze stelselmatig aan de Roomsch-Katholieken of radicalen boven de vrij-antirevolutionairen de voorkeur geeft en dientengevolge laatstgenoemden voorbijgaat.

26 Juni—10 Juli 1899.

CHRISTELIJK-HISTORISCH STANDPUNT.

Nederland verkeert in gevaar. In gevaar van te verstijven. Alle mannen van den vooruitgang hadden verwacht, dat het tegenwoordig Kabinet, onder leiding van den democratischen Premier, wonderen verrichten, heel Nederland omzetten zou. Maar ach! welk een teleurstelling! De Premier kan niets meer; is niets; verricht zelfs zijns ondanks, wat hij eigenlijk afkeurt. Immers wordt dat manneke in de Kamer in bedwang gehouden door een kolos — wij behoeven zijn naam niet te noemen — een „harteloozen aartsconservatief", wiens ontzettende invloed van dag tot dag toeneemt, waarvoor geheel de rechterzijde — op enkele, trouw gebleven uitzonderingen na — buigt, en waartegen zelfs de vroeger zoo onbuigzame liberaal niet bestand blijkt.

Maar gelukkig. Er is hoop op uitkomst. Eenige kloeke mannen, o.m. Mr. Tymen de Vries en Staalman, zullen de getrouwen onder hun banier vereenigen, om den gevangen Premier uit zijn boeien te verlossen en hem te hergeven aan „zijn volk". Zij zullen optrekken van de ééne zijde; van de andere Mr. Troelstra. Natuurlijk niet vereenigd, maar met het oog op dit ééne doel „federatief verbonden".

Bijna hebben wij met den armen Premier medelijden. Maar nu wij, zoo goed als hijzelf, weten, dat al die beweging enkel op fantasie berust, kunnen wij onze kalmte bewaren. Het verschijnsel, dat wij waarnemen, n.l. het roeren van de staart eener partij, is zeer gewoon; het vertoont zich overal en altijd. Hoe „democratischer" (in den hedendaagschen zin) wij worden, m. a. w. hoe meer wij het volk stembiljetten te verteren geven, hoe krachtiger het verschijnsel zich herhalen zal. Immers moet de leider, om kiezers te vangen, beloften doen bij menigte. Zijn „program van actie" besnoeien kan hij niet, wil hij zich niet laten overtroeven door zijn mededinger. Om van zijn goeden wil blijk te geven, moeten er steeds meer „punten" op het program. Patrimonium alleen heeft er reeds vier en twintig, en daaronder meerdere, die tot oplossing een omslachtige wetgeving eischen!

Natuurlijk weet ieder wel, dat niet dadelijk *alles* kan. Maar als van die vele tientallen wenschen er niet meer dan twee of drie aan de orde komen, dan schijnt dat toch wel wat heel weinig.

Zoo denkt de menigte, en juist daarom hebben wij, steeds verlangende naar „waarheid in staatsbeleid", reeds lang tegen dat scher-

men met „programma's van actie" ons verklaard. Want de meeste menschen beseffen niet, dat, zoodra het op verwezenlijking der schoone plannen aankomt, ook de krachtigste man minder gebonden is aan allen- of allesbeheerschende Kamerleden, dan wel aan factoren, die eenvoudig niet ter zijde zijn te stellen: aan eigen werkkracht; aan de werkkracht van tal van anderen; aan den tijd, noodig voor onderzoek; aan de eischen der schatkist. Ook schijnen zij niet te weten, dat eene regeering zich veel meer moet laten leiden door de onmiddellijke eischen van den staatsdienst, dan door de wenschen der kiezers, en dus genoodzaakt wordt zich met tal van zaken bezig te houden, waarin de kiezers gemeenlijk geen of een zeer matig belang stellen.

Ook de Premier zal nu niet slechts met zijn wenschen, doch allereerst met „het kunnen" en met de eischen van den dienst gaan rekenen; het gaat hem als de luchtreiziger, die wel een tijdlang heerlijk zweeft door lucht en wolken, maar, zoodra hij zijn voet weer op de aarde zet, bemerkt, dat hij toch altijd nog maar stapvoets wandelen kan.

Elke zonde brengt haar eigen straf. Zoo is het dan ook natuurlijk, dat de regeeringspartij de gevolgen draagt van vroegere onbillijke beweringen, toen zij bijkans ieder, die het waagde van haar te verschillen, voor conservatief versleet. Nu wordt zij — goed voorbeeld doet goed volgen — door eigen geestverwanten op haar beurt als conservatief gebrandmerkt.

Wij voor ons schamen ons dien naam niet, als men daaronder verstaat het eerbiedigen van de grondslagen van het bestaande; van het gezag; van de in de natuur des menschen, dus op Gods wil, gegronde sociale ongelijkheid. Wij willen niet, dat men op politiek gebied uit het oog verliest, dat ons volk is een christelijk volk; dat onze zedelijkheidsbegrippen ten nauwste samenhangen met den christelijken godsdienst; dat onze instellingen nog steeds met den christelijken zin te rekenen hebben, al verlangen wij, ter wille juist van den waren godsdienst, dat niemand ook maar op eenigerlei wijze om zijn godsdienstige of ongodsdienstige overtuigingen achteruit wordt gezet. Maar wij komen er dan ook tegen op, dat, gelijk op het gebied van staat en van wetenschap maar al te lang is geschied, iemand geweerd wordt, omdat hij, zooals het euphemistisch luidt, „de oude levensbeschouwing is toegedaan", of, om een meer ongegeneerden term te bezigen, „tot de fijnen behoort". Voorts

weigeren wij mee te werken tot kiesrechtuitbreiding, zoolang die op geen andere en betere gronden verdedigd wordt dan hierop, dat, altijd en overal, elken burger, elken „huisman of daarmee gelijk gestelde" (feitelijk dus bijkans iedereen) het recht toekomt een volksvertegenwoordiging samen te stellen, wanneer deze feitelijk de eenige, althans de minst weerstaanbare macht in den staat is.

Wil men ons *deswegens* clericaal of conservatief of hoe ook schelden — wij zullen over dien naam niet strijden. Maar in anderen zin ons conservatief te heeten kunnen wij ons niet laten aanleunen. Professor Oppenheim heeft eenmaal *het liberale beginsel* aldus beschreven:

„Het *liberaal beginsel.* In welke maatregelen van wetgeving en bestuur het zich openbaart, hangt, naar Thorbecke's treffend juiste uitspraak, op elk tijdstip van velerlei omstandigheden af. Een zelfde maatregel kan in den eenen toestand liberaal, in den anderen doodend zijn voor de vrijheid. Maar het liberaal *principe* is hetzelfde onder alle omstandigheden; altijd en in elke phase van den ontwikkelingsgang gericht op gestadige vervanging en vervorming; op onbekrompen opvatting van wet en reglement; op eerbied voor de teekenen des tijds en geloof in nieuwe begrippen; op terzijdestelling van alle vrees voor nog niet beproefde, maar theoretisch sterke beginselen, regels en instellingen; op afkeer van voornaamheid en standsverschil; bovenal op vertrouwen, niet in sommige uitverkoren deelen van de natie, maar in het volk als geheel, waaruit de ontstaansgrond ontspringt van den plicht, het volk als geheel in den ruimsten omvang te doen deelnemen aan het staatsbestel; het de middelen te verschaffen, die het opbeuren en vooruit doen gaan, geestelijk: door onder alle lagen dier bevolking met ruime hand beschaving en onderwijs te verspreiden, stoffelijk: door opruiming van versperringen en leening van den almachtigen arm van den staat tot wegruiming van die misstanden in de maatschappelijke verhoudingen, met name in de contractueele betrekkingen tusschen werkgevers en werknemers, welke bij de niet weg te cijferen ongelijkheid der partijen, en onder de werking van het niet door eigen inzicht en gemeenschapsgevoel beteugeld eigenbelang, stellig blijken alléén te kunnen worden uitgewischt door staatshulp".

Het *Volk* vond dit zoo mooi, dat het, op grond van dát program, toch altijd den „vrijzinnige" boven den clericaal verkiest. Welnu! vragen wij. Wat is er in dat program, dat wij niet zouden kunnen onderschrijven?

Indien de liberaal, door bovenstaande woorden, zijn beginsel *geheel* omschreven had, zou er voor het ontstaan eener antirevolutionaire partij geen grond hebben bestaan. En indien thans de liberale partij niets anders verkondigde en beleed, dan professor Oppenheim in bovenstaande woorden schreef, dan zien wij niet in, waarom wij principieel tegenover haar zouden hebben te staan. Het is mogelijk, dat onder de liberalen velen van de vroegere dwalingen huns weegs zijn teruggekeerd of zullen terugkeeren. Wij hopen onze oogen open te houden, om niet, enkel om des naams wille en uit ouden sleur, af te stooten wie *niet tegenover* ons staat. De tijd zal leeren, hoe de verhoudingen tusschen de partijen zich allengs wijzigen.

Vast blijft in elk geval, dat wij vierkant staan tegenover hen, die geen hooger recht erkennen, dan *den wil* der meerderheid der ingezetenen; die een sociale en politieke wetgeving willen grondvesten op eenige, in hun oog onfeilbare, leerstukken; die geen rekening houden met den zondigen aard en den ongelijken aanleg der menschen; die, in plaats van in den *belangenstrijd* op onpartijdige wijze te zoeken naar regels, die de onderwerping van den een aan den ander beletten, ons willen diets maken, dat er een *klassenstrijd* bestaat, die slechts beëindigd kan worden door allen te maken tot ééne klasse, de arbeidersklasse, onderworpen aan den wil der meerderheid. Wij staan tegenover hen, niet omdat wij dat „ideaal" vreezen — de bereiking ervan is onmogelijk — maar omdat wij niet willen meedoen met hen, die, inplaats van individueele vrede en maatschappelijken welstand te bevorderen, integendeel individueele ellende en maatschappelijken achteruitgang in de hand werken.

13 October 1902.

PARTIJBESLUITEN.

Onlangs [1]) toonden wij aan, hoe onnatuurlijk het is een groep gelijkgezinden te willen onderwerpen aan de besluiten van een partijbestuur. Het is, schreven wij, niet alleen bij de sociaal-democratische partij, dat zich dat op den voorgrond stellen van de partijorganisatie en den daaraan gepaard gaanden partijdwang vertoont. De *Standaard* begreep, terecht, dat wij daarbij ook de antirevolutionaire partij op het oog hadden, en verdedigde nader het door ons veroordeelde stelsel, o.a. aanvoerende, dat de christelijk-

[1]) „Eenheid en Vrijheid".

historische partij thans nog sterker band aan hare leden aanlegt dan de antirevolutionaire.

Aanvankelijk meenden wij hierop te kunnen zwijgen, daar het punt meermalen in ons blad is behandeld. Nu echter eenige antirevolutionaire persorganen het stukje van de *Standaard* blijkbaar met instemming, althans zonder eenige critiek overnamen, wenschen wij nog een paar woorden in het midden te brengen.

De *Standaard* schreef: „Het verschijnsel, waarop gedoeld werd, is van geheel *algemeenen* aard, en doet zich op den duur bij *elke* partij voor. En dit kan niet anders. Wie *elken* band voor ondeugdelijk verklaart, moet geen partijformatie zoeken. Daarop werd dan ook nà 1894 door de zich toen noemende vrij-antirevolutionairen aangestuurd. Wij heetten toen de *„georganiseerde"* antirevolutionairen; zij de *„vrijen"*, d.w.z. van elken organiseerenden band ontslagen. Als proefneming kostelijk. Toch bleek al spoedig, dat dit *niet* ging. Het *vrije* standpunt werd verlaten, en men ging zich evengoed *organiseeren*. De partijformatie herleefde, en legde zich zelfs in toenemende mate, iets wat hoognoodig was, op uitbreiding der organisatie toe.

„Vergelijkt men nu beide organisaties, dan is 't moeilijk voor tegenspraak vatbaar, dat de laatst opgekomene gebondener karakter vertoont dan de onze, zoodat de mogelijkheid gegeven is, dat een conflict, als waarop gedoeld wordt, ook in deze nieuwe organisatie ontstaat. Voorgoed af te wenden is dat gevaar nooit. Het bedreigt elke partij, elke vereeniging, elke saamwerking. Het schuilt in de niet te ontwijken tegenstelling tusschen het *geheel* en zijn *deelen*. En verweer tegen dit gevaar wordt nog 't best gezocht in 't aankweeken van eerbied voor elke zelfstandige overtuiging, gepaard met den oprechten wensch om voor het behoud van het geheel individueele offers te brengen".

Wat de *Standaard* in den aanvang zegt, is feitelijk geheel onjuist, al komt het overeen met wat zij tijdens „de scheiding" aan haar lezers heeft verteld. Nimmer, ook niet één oogenblik, is de vrij-antirevolutionaire partij tegen het leggen van *elken* band gekant geweest, en evenmin heeft „vrij-antirevolutionair" ooit beteekend ontslagen van *elken* organiseerenden band. Ook betwisten wij, dat de organisatie der christelijk-historischen „gebondener karakter" vertoont dan die der antirevolutionairen. Indien men slechts behoorlijk wil onderscheiden, is op dit punt misverstand niet wel mogelijk. De christelijk-historische partij wil, en wilde steeds een band: n.l.

dáár, waar eenheid van handelen noodig is om het doel te bereiken.

Vermits het doel van een partij, die zekere beginselen belijdt, is, om de belijders van die beginselen gekozen te krijgen, moet er bij het stellen van candidaten, bij het uitbrengen van stemmen, bij alles wat tactiek betreft, eenheid van handelen zijn. De statuten der christelijk-historische partij geven aan de leden der partij den grootst mogelijken invloed bij het vaststellen van de gedragslijn, maar is die eenmaal vastgesteld, dan behoort ieder zich daarnaar te gedragen.

Wij erkennen, dat, op dit punt, de statuten der christelijk-historische partij duidelijker en scherper zijn dan die der antirevolutionairen; wij zouden wenschen, dat alle partijen inzagen hoe noodig en wenschelijk het is, dat de lokale kiesvereenigingen bij het stellen der candidaten rekenden met de inzichten van hen, die het best het geheel kunnen overzien, en, ter verkrijging van goede en geschikte Kamerleden, niet uitsluitend afgingen op eigen inzicht en oordeel. Vermoedelijk zullen ook de antirevolutionaire leiders, al moeten ook zij vaak met den „esprit de clocher'' rekenen, dit onderschrijven. In elk geval bestaat hier geen *principieel verschil*. Tegen partijorganisatie en eenheid van tactiek *bij de verkiezingen* kwam, voor zoover wij weten, geen christelijk-historische in verzet.

Maar geheel iets anders zijn de partijbesluiten, rakende den politieken gang der zaken. Het waren die besluiten, waarop ons vroeger schrijven betrekking had. De christelijk-historische partij eischt van haar leden geenerlei onderwerping aan zulke besluiten. Zij laat de Kamerleden volkomen vrij. Terecht oordeelt zij, dat een ernstig besluit eerst genomen behoort te worden, nadat het „hoor en wederhoor'' in de ruimste mate is toegepast, dus nadat de tegenstanders en vooral nadat de Regeering zelve aan het woord is geweest. Besluiten door een eenzijdig voorgelichte, veelal bevooroordeelde vergadering hebben slechts de waarde van verlangens, van wenschen. Zoodra men daaraan meerdere waarde toekent, brengt men de leiding der zaken in handen niet van het volk, maar van volksgroepen, met het gevolg dat niet het recht, maar de in aantal sterkste groep, de meerderheid dus, den doorslag geeft. M. a. w. men beweegt zich dan op de lijn der revolutie, die geen hooger recht kent dan *den wil* der meerderheid.

De *Standaard* meent, dat verweer tegen gevaar voor partijdwang 't best gezocht wordt in 't aankweeken van eerbied voor elke zelfstandige overtuiging, gepaard met den oprechten wensch om voor

het behoud van het geheel individueele offers te brengen. Zeer zeker, in ondergeschikte zaken kan een eerlijk man om politieke redenen terwille „van het *geheel*" zijn individueele meening prijs geven. Maar dat kan hij niet, waar hij bij het beoordeelen van wetten verplicht is vrijelijk, en naar eigen overtuiging te stemmen. Karakterloos is het dan te zeggen: ik denk zóó, maar mijne partij denkt anders, dus denk ik ook anders; of wel — denk ik niet, maar stem alleen.

De jongste geschiedenis van ons staatsleven heeft dan ook wel bewezen, dat, ook zonder voorafgaande partijbesluiten, de christelijk-historische partij kan samenwerken ter bereiking van één doel, en niettemin haar leden vrijlaat te spreken, te schrijven en te stemmen naar individueele overtuiging. Zij heeft tevens geleerd, dat zij, die op die eenzijdige partijbesluiten doordraafden, wel verre van de eenheid en het gemeenschappelijk belang te bevorderen, ten slotte als dwarsdrijvers en onnutte dienstknechten ter deure moesten worden uitgezet. Niet door partijbesluiten, maar door eerlijk en veelzijdig overleg en het wegen der inzichten wordt 's lands belang het best bevorderd.

6 October 1906.

EEN OORLOGSVERKLARING.

I.

De *Standaard* heeft het noodig geacht de christelijk-historische groep scherp aan te vallen, zoowel om haar wangedrag in de Kamer als om haar weigering blindelings mee te gaan met alles wat haar door het Kabinet wordt voorgesteld. Daar die artikelen in Juli (15, 20, 22 en 27) verschenen, en dus lichtelijk aan de aandacht van onze lezers ontsnapt zijn, drukken wij die van 20 en 22 Juli eerst over. Het eerste hebben wij reeds besproken. [1]) Wij zijn, zoodoende, zeker dat wij aan de *Standaard* volle recht laten wedervaren. Of die artikelen bedoelen een oorlogsverklaring aan de Christelijk-Historischen te zijn, weten wij niet; er loopt, zooals het spreekwoord luidt, geen woord Fransch onder, en dit vergemakkelijkt zonder twijfel de discussie. Wij hopen even vrijmoedig te antwoorden. Voor het gemak onzer lezers hebben wij aan de beide artikelen van de *Standaard,* die nu volgen, enkele cijfers toegevoegd, waarnaar bij de discussie telkens wordt verwezen. Het derde artikel deelen wij later mede.

---

[1]) Zie „T ij d v e r m o r s e n".

„Partijvorming heeft haar schaduwzijde, maar ze is noodzakelijk. „Doet ge er niet aan, dan doet een ander het toch, en staat gij, als „geïsoleerde groep, tegen de verbonden phalanx machteloos over. „Eendracht maakt macht, en hoe hoog in den loop der eeuwen de „macht der ideeën en de macht van de persoonlijkheid ook zij aan „te slaan, met het oog op de dagelijks zich voordoende behoeften in „het staatkundig leven kunt ge zonder aaneensluiting noch een positie „veroveren noch standhouden. Uit de idee komt de organisatie, maar „ook de organisatie is voor de idee het voertuig.

(1) „In alle tijden, in alle landen, is er dan ook zoo en niet anders „over gedacht, en wel hebben de vrij-antirevolutionairen enkele „jaren ingang pogen te geven aan de stelling, dat in onze organisatie „onze fout lag, maar ten slotte zijn ze toch zelve weer tot het in „het leven roepen van een organisatie overgegaan.

„Intusschen is met deze algemeene stelling de zaak zelve wel in „haar hoofdtrek, maar nog allerminst in hare uitwerking beslist. „Hier rijzen veeleer gewichtige verschillen. Nog minder sterk, zoolang „het aantal kiezers uiterst beperkt is en bij de stembus alleen aan „de meer gegoede klassen toegang is verleend, (2) maar op zeer „voelbare wijze, zoodra het kiezerscorps zich uitzet, en de feitelijke „beslissing over 's lands toestand komt te rusten in de handen van „honderdduizenden. Persoonlijke invloed kan zich zoo sterk ontwik„kelen, dat ze een vrij breeden kring bezielt, maar zoodra de groote „menigte in het spel komt, is organisatie onmisbaar.

„In hoofdzaak komt 't voor de organisatie dan neer op de ver„houding, die men stelt tusschen de kiezers en de leden der Staten„Generaal. Die verhouding kunnen niet enkele los en op zichzelf „staande personen regelen. Om tot een regeling van die verhouding „te geraken, is het noodig, dat de groep, die aan haar denkbeelden „ingang poogt te verschaffen, eerst zichzelve rekenschap tracht te „geven van de denkbeelden, die ze voorstaat, en van wat ze in „'s lands belang acht te moeten bevorderen of tegenstaan. Is men „het hierover eens geworden, dan komt 't erop aan mannen te vinden, „die bereid zijn deze denkbeelden te bepleiten. En gelukt het aan „zulk een groep, alleen of door anderer medewerking, zulke haar „sympathieke mannen in de Staten-Generaal te brengen, dan moet „ze in deze mannen vertrouwen kunnen stellen en staat het aan deze „mannen, in de Kamer te toonen, dat ze niet alleen met de groep „homogeen in overtuiging zijn, maar zich ook inspannen, om die „gemeenschappelijke overtuiging om te zetten in wettelijken vorm.

„Tot zoover gaan alle partijen dan ook accoord. Dat er een band „moet zijn tusschen kiezers en gekozenen, staat overal vast. Dat die „band geen band van afhankelijkheid, maar van eensgezindheid en „vrije aanhankelijkheid moet wezen, werd ook door ons steeds „beaamd. Een mandat impératif, gelijk oudtijds hier te lande in de „dagen van het Gemeenebest bestond, begeeren ook wij niet terug. „Alleen maar, hiermee is men er nog niet. Tweeërlei opinie toch „bleek hier bij de uitwerking van deze gedachte mogelijk. Eenerzijds „stond men de meening voor, dat de kiezers den candidaat niet, „anderzijds dat men hem wel mocht ondervragen, niet om hem een „belofte af te persen, maar wel om te weten hoe hij over de zaken „van Staat dacht. Maar ook bij hen, die dit laatste voorstonden, „dook al spoedig toch weer een tweede verschil van gevoelen op, „al naar gelang men iemand alleen op het stuk van algemeene „beginselen wenschte te ondervragen, oftewel ook zijn denkbeelden „wenschte te kennen omtrent bepaalde punten van politieken aard, „die welhaast in de Staten-Generaal tot beslissing moesten komen.

(3) „Onze vroegere oud-conservatieven waren vóór de Vertrauens-„männer, d. w. z. zij wilden, dat de kiezers zoo goed als uitsluitend „een in hun omgeving algemeen bekend man zouden kiezen, dien ze „als solied persoon kenden, voor wiens doen en laten ze genoegzaam „sympathie gevoelden, wiens milddadigheid hen won, en aan wien „ze nu, zonder eenig nader onderzoek, hun politiek belang in handen „gaven. Met deze oud-conservatieven is dit onhoudbare stelsel ten „grave gedaald, en men doet aan de vroegere vrij-antirevolutionairen „onrecht, indien men hun de bedoeling toedicht om dit geoordeelde „stelsel weer te doen opleven. Wel gaf art. 6 van hun program voet „aan het vermoeden, dat zij den band tusschen kiezers en gekozenen „eerst bij aftreding wilden doen werken. Sterk toch werd er in art. 6 „de nadruk op gelegd, dat de leden der Staten-Generaal nooit bij „de beoordeeling van de te nemen maatregelen hun zelfstandigheid „mogen prijsgeven; en wel volgde daarop, dat „zij zedelijk verplicht „zijn, hun kiezers in te lichten over hun handelingen en „beginselen", „maar juist die uitdrukking „handelingen" scheen erop te duiden, „alsof eerst na afloop van het mandaat de band begon te werken. „Uit de bijvoeging: „de beginselen" bleek intusschen het tegendeel. „Beginselen heeft men als men candidaat wordt, en zoo werd dan „ook nog onlangs in de *Nederlander* erkend, dat de candidaat het „program van beginselen der partij moest zijn toegedaan. Veel was „dit zeer zeker niet. Wie het beginsel-program nalas, bevond toch

„al spoedig, dat dit in zoo algemeene termen was vervat, dat allerlei „geesten er zich in vinden konden, en ook vernam men nimmer van „een gestelden candidaat, dat hij, eer hij gesteld werd, metterdaad „dit program onderteekend had. Het schijnt dus meest gebleven te „zijn bij de algemeene vraag: of hij met het program meeging. En „dan is de gewone gang van zaken, dat men op het oogenblik, dat „zulk een vraag voorgelegd wordt, het program niet bij de hand „heeft, puur op de herinnering van een vluchtig lezen afgaat, en „dan ja zegt, zonder zich ook maar eenigszins op ernstige wijze reken- „schap te geven van wat dit program in zijn onderscheidene artikelen „inhoudt. We zeggen dit niet alleen van de vrij-antirevolutionaire, „nu christelijk-historische, partij; het gaat bij andere partijen niet „anders, en het aan den tand voelen van de candidaten bij andere „partijen heeft dan ook veeleer plaats bij de bespreking van het „program van actie". (4) „Daarop komen zakelijke, concrete punten „voor, die op het oogenblik van de stembus ieder voor den geest „staan. Daarover hebben zich de candidaten een opinie gevormd. En „door hun antwoord op de vragen daarover weet men aanstonds, „wat men aan zijn mannen heeft.

„Maar juist van zulk een program van actie is men onder de „Christelijk-Historischen niet gediend. Men stelt het niet alleen niet, „maar men bestrijdt het. En nog onlangs wees de *Nederlander* erop, „hoe, wat de punten van actueel staatsbeleid betrof, men vertrouwen „moest stellen in zijn candidaat, zonder naar zijn gevoelen op dit „punt een onderzoek in te stellen.

„Hierin nu staan de Christelijk-Historischen ten onzent, zoover „ons bekend is, moederziel alleen. Ons althans is niet éēne staatkun- „dige partij, in welk land ook, bekend, die op zoo lossen voet candi- „deert. De een examineert haar candidaat scherper, de ander losser, „maar ons is niet één partij bekend, die haar candidaten stelt zonder „onderzocht te hebben, of zij in de actueele punten van staatsbeleid „met haar accoord gaan. We spreken van geen beloften, we spreken „van geen afzonderlijke declaratie in het publiek. Het is zeer wel „mogelijk, dat de candidaat, dien men op het oog heeft, zich in „geschriften reeds heeft uitgesproken, zoodat geen nader onderzoek „noodig is. Maar, de wijze van onderzoek nu geheel daargelaten, „beveelt geen partij, in welk land ook, bij de stembus candidaten „aan, of ze moet zich, op wat wijs ook, vooraf verzekerd hebben, „dat de candidaten in de punten van actueel staatsbeleid met haar „homogeen denken.

(5) „Dit nu heeft Groen van Prinsterer ook ons geleerd. Openlijk „toch protesteerde hij niet alleen tegen de Vertrauensmänner, maar „formuleerde zelfs vragen, die antwoord eischten, en hij kwam zelfs ‚reeds in 1869 met een gedetailleerd program inzake de schoolwet „voor den dag, dat tot zelfs de artikelen aanwees, die wijziging be„hoefden, en aangaf wat hetgeen er nu stond, moest vervangen.

„Het mag daarom onze aandacht niet ontgaan, dat de fractie van „den heer De Savornin Lohman, waarmee we in de Kamer in coalitie „staan, zich hier met beslistheid tegen keert. Iets wat te meer de aan„dacht verdient, daar ons program van beginselen in art. 8 zeer „bepaaldelijk van een zedelijken band tusschen kiezers en gekozenen „spreekt, en de vrij-antirevolutionaire partij in de verklaring van „haar Commissie van advies d.d. November 1896 uitdrukkelijk beleed, „dat men instemde met het program der antirevolutionaire partij. „Wat nu „zedelijke band" in ons antirevolutionair program betee„kende, was niet twijfelachtig. Van 1878—1896 had zich dienaan„gaande een practijk gevormd, die geen zweem van onzekerheid „overliet.

„Is alzoo het uitsluitend afgaan op een beginsel-program, om „voorts te drijven op het vertrouwen, dat men in den persoon van „den candidaat stelt, in Groen van Prinsterer's lijn afgewezen en in „strijd met onze practijk van 1872 af — ook op zichzelf komt zulk „een tactiek ons op politiek terrein, althans in de tegenwoordige „constellatie van het partijleven, onhoudbaar voor.

„Die constellatie teekent zich aldus af, dat de vroegere regel, „waarnaar slechts twee partijen in het Parlement elkaar de macht „betwistten, geheel wegviel, en dat het optreden van zes en meer „partijen schier in elk Parlement vaste zede is geworden. Deze wij„ziging in den toestand bracht teweeg, dat verwante partijen in het „Parlement zich coaliseeren moeten en juist dit bondgenootschap„pelijk samengaan van onderscheidene partijen wordt ten ernstigste „bedreigd, zoo men niet over en weder van elkander weet, met welk „program men inzake het actueele Staatsbeleid optreedt". (6) „Om „slechts een drietal voorbeelden te noemen, is het niet wel denkbaar, „dat in het Parlement zich coaliseeren partijen, die voor vrij onder„wijs als regel, voor verwerend tarief en voor verplichte verzekering „zijn met andere partijen, die ijveren voor het openbaar onderwijs „als regel, dwepen met den vrijhandel, en wat men noemt ver„zekeringsdwang uitsluiten. Maar is tusschen partijen met zoo lijn„recht tegenover elkander staand program saamwerking uitgesloten,

„dan volgt hieruit, dat saamwerking eveneens zoo goed als onmoge-„lijk wordt met partijen, in wier eigen boezem zeer uiteenloopende „meeningen in zake het actueel Staatsbeleid worden voorgestaan.

„Grif geven we toe, dat er in niet één enkele partij volkomen „homogeneïteit van meening op elk punt bestaat. Dit moge denkbaar „zijn bij het optreden van een nieuwe partij, die voor het eerst op een „bepaald program van beginselen en van actie haar geestverwanten „in organisatie bracht, maar duurzaam kan zulk een verhouding „niet zijn. De ervaring leert veeleer, dat er al spoedig en in elke „partij de gewone schakeering opkomt van een meer behoudziek en „een meer vooruitstrevend element. Of men dit laatste noemt een „meer *democratisch* element doet niets ter zake, de schakeering vindt „altoos haar oorzaak in onze menschelijke natuur, die in onze jeugd „een drift laat werken om ons snel vooruit te bewegen, en daaren-„tegen op meer gevorderden leeftijd meer bezonnenheid aan het „woord laat komen en meer op behoud van wat men won, bedacht is. „Slaat de drift der jeugd in wilde jacht over, dan weekt ten slotte „een te ver vooruit geschoven smaldeel van de hoofdgroep los; en „slaat de behoudzucht in starre beweginglooheid over, dan isoleert „zich van de hoofdgroep een conservatieve achterhoede. Maar ook „al gaat men zoover niet, te keeren is het niet, dat in den boezem „van alle partijen zich tweeërlei richting aandient, aangeduid door „twee pijlen, waarvan de ééne vooruit en de andere achteruit wijst. „Zoo is het in 't buitenland, zoo is het ten onzent. Men ziet het bij „de roomsche Staatspartij, men ziet het bij de liberalen, men ziet „het bij de antirevolutionairen, en er ligt alzoo niets vreemds in, „dat ditzelfde verschijnsel zich ook bij de christelijk-historische „partij voordoet. Juist dit doet dan de noodzakelijkheid geboren „worden, dat beide schakeeringen zich met elkander verstaan; dat „men met het oog op de actueele politiek een compromis sluit; en „dat men door dit compromis uitbreiding geeft aan zijn program „van actie. Blijkt dan, dat op den duur de verschillen te groot „worden, dan mislukt ten slotte de poging om in zulk een compromis „zich te vinden. Doch dan is het ook *finis Poloniae.* Dan breekt de „partij op, zooals het in de liberale partij is gegaan, toen de vrij-„zinnig-democraten op zichzelf gingen staan; zooals het in onzen „kring in 1894 toeging, en zooals het onlangs zelfs bij de sociaal-„democraten is beleefd. We pleiten dan ook in het minst niet voor „een gedwongen eenheid, zoo de eenheid van overtuiging te loor ging. „Wat we alleen beweren, is, dat men, zoolang men saam één partij

„zal vormen, vóór de stembus zich met elkander behoort te verstaan „over de leuze of over het program, waarmee men ten faveure van „zijn candidaten bij de stembus op zal treden.

„Immers, doel van de actie aan de stembus is, samen zulk een „meerderheid in de Kamer te brengen, die 's lands belang in „overeenstemming met onze overtuiging behartigen zal. Slagen „we erin om die meerderheid te winnen, dan moet er een Kabinet „optreden, dat wel zijn eigen program stelt, maar om 't te kunnen „stellen, rekening moet houden met het compromis in elke partij „en met het compromis der partijen onderling. Zulk een Kabinet moet „weten, waarop het rekenen kan, en het moet zich niet kunnen voor- „doen, dat, zoo het Kabinet komt met een voorstel tot verplichte „verzekering, een deel van de leden der partijen, die het Kabinet „steunen, vlak tegenover de Regeering gaat staan, en met de opposi- „tie haar in de minderheid brengt.

(7) „Op zulk een voet ware noch Kabinetsformatie, noch Bewind- „voering mogelijk. Geen staatsman van beteekenis zou zich laten „vinden om de formatie van zulk een Kabinet op zich te nemen. En „was er al een onbezonnen politicus, die het erop waagde, dan zou „ook hier gebeuren, wat zoo telkens in Frankrijk aan een Kabinet „overkomt, t. w. dat het slechts komt om te gaan en slechts optreedt „om weer te verdwijnen; gelijk nu onlangs weer het Kabinet-Monis. „Men mag van een Kabinet, welks optreden men zelf niet toejuicht, „niet vergen, dat het zich hieraan blootstelt. Het volgen van zulk „een gedragslijn ontneemt alle rust aan de wederzijdsche verhoudin- „gen, houdt de ministers en de Kamerleden voortdurend in zeer „bedenkelijke spanning, en biedt aan de tegenpartij alle kans en „gelegenheid, om gedurig, als het Kabinet af zal rijden, een spaak „in het wiel te steken.

„Toen in Maart 1908 het tegenwoordig Kabinet optrad, wist ieder „dat minister Talma voor verplichte verzekering was, en dat alzoo „het Kabinet, door hem de portefeuille van Landbouw, Handel en „Nijverheid toe te vertrouwen, met hem voor dit beginsel gekozen „had. Wie het daarmee nu niet eens was, zóó oneens, dat hij 't zijn „plicht achtte zich hiertegen te moeten verzetten, had bij de stembus „van 1909 moeten spreken. Innerlijke contradictie daarentegen schuilt „erin, om, gelijk nu geschied is, bij de stembus zulk een Kabinet te „steunen, en dan toch, als het aan de sociale wetten toekomt, te „zeggen: ik stem tegen. Dat kan en mag op een ondergeschikt punt, „maar het kan niet en het mag niet op wat hoofdpunt van het

„optreden van het Kabinet was, en als zijn *to be or not to be* door „vriend en vijand wordt geëerbiedigd.

(8) „Er is geen quaestie van of een ieder voelt: Verwierp de „Kamer het beginsel van verplichte verzekering, dan zou de minister, „die dat beginsel voorstond, niet kunnen aanblijven. Ja, zoozeer zou „door zulk een votum van de Kamer geheel de politieke positie op „losse schroeven worden gezet, dat heel het Kabinet zijn ambtgenoot in „het heengaan had te begeleiden. Er is in de politiek allerlei, waar-„over men verschillen kan, maar hierover niet. En daarom houden „we vol, dat, waar het vraagstukken van actueele politiek betreft, „elke partij vooraf behoort te weten, of ze de voorgestelde oplos-„sing steunt of tegenstaat. Vol, dat zoo de partij zegt: „We steunen „het denkbeeld'', ze dan niet als candidaat mag nemen iemand, die „er tegen staat. En vol evenzoo, dat het opgetreden Kabinet het „onbetwistbaar recht heeft om van de partijen, wier steun tot op-„treden bewoog, het zenden naar de Kamer te vragen van zulke „mannen, die op zulke hoofdpunten van Staatsbeleid met de „Regeering meegaan.

„In geen ander land zou er ook maar de minste noodzaak bestaan, „op deze waarheid nogmaals aan te dringen. Er is geen land ter „wereld, en er is geen partij, waar ook, die er anders over denkt. „Men moge er niet steeds in slagen, om zoo goed aaneengesloten op „te treden, en vandaar kan het voorkomen, en komt het voor, dat „zich moeilijkheden voordoen. Maar in beginsel aarzelt geen enkele „partij, in welk land ook, toe te stemmen, dat zoo en niet anders de „politieke regel is, dien men heeft te volgen. In ons land daaren-„tegen is het opkomen voor dezen regel noodzakelijk, en zal dit nood-„zakelijk blijven, zoolang de christelijk-historische partij niet alleen „feitelijk tegen dezen regel zondigt, maar zelfs principieel een stand-„punt poogt te verdedigen, dat haar tot verwerping van dezen regel „recht zou geven''. *28—29 September 1911.*

II.

Wij gaan thans over tot beantwoording van de tegen ons ingebrachte bezwaren, telkens verwijzend naar de cijfers, aan de artikelen van de *Standaard* toegevoegd.

Ad 1um. Opnieuw doet de *Standaard* het voorkomen, alsof, althans aanvankelijk, de Christelijk-Historischen (vroeger de vrij-antirevolutionairen) bezwaar hadden tegen „organisatie''. Van het begin der scheiding af is die reden zoo onomwonden mogelijk van christelijk-historische zijde aangegeven; zij lag uitsluitend in het

autocratisch optreden van Dr. Kuyper, buiten het partijverband om, en zoo, dat tegenspraak feitelijk onmogelijk werd gemaakt. Men kan dit nog uitvoerig lezen in de artikelen van ons blad van Mei 1895. [1])

Natuurlijk staat het aan de *Standaard* vrij, dat motief der scheiding als onjuist te bestrijden, maar niet, telkens ons een ander — en nog wel het vrij onnoozel — motief, alsof wij gekant waren tegen partijorganisatie, in de schoenen te schuiven. Wel erkennen wij, dat onzerzijds minder gewicht gehecht is aan de organisatie dan aan de beginselen; wij hebben steeds getracht het beginsel zóó op den voorgrond te stellen, dat onze politieke geloofsgenooten moesten gevoelen, dat het beginsel ons meer waard was dan de door goede organisatie te veroveren tijdelijke macht. Waar onder de onzen over eenig punt van staatsbeleid nog geen vaststaand algemeen gevoelen leefde, meenden wij niet, ter bespoediging van machtsverkrijging, de gezonde, natuurlijke ontwikkeling van dat gevoelen te moeten aan banden leggen, door elkander op zulk een punt eene opinie op te dringen. Eerst bestudeering van de quaestie, dan eenheid, niet omgekeerd. Liever rangschikten wij daarom zulke quaesties, hoe gewichtig ook op zichzelve, onder die, waaromtrent onder ons verschil van gevoelen geoorloofd is.

Ook geven wij toe, dat onze partijformatie eerst langzamerhand vastere vormen heeft aangenomen. Dit was een gevolg van de omstandigheden. Toen ongeveer in 1878 de heer Lohman zich aansloot bij Dr. Kuyper, hebben zekere groepen onder onze landgenooten, die tot dien tijd van verre bleven staan, zich eveneens aangesloten, vertrouwende, dat hij zich niet door Dr. Kuyper zou laten leiden op een weg, dien zij verkeerd achtten. Later heeft, juist omdat vrije, alzijdige discussie, ook tegenover Dr. Kuyper zelven, niet meer mogelijk was, de heer Lohman met eenige anderen, waaronder professor Lintelo de Geer, een beproefd antirevolutionair en vriend

[1]) Deze artikelen zijn afzonderlijk uitgegeven onder den titel „Scheiding". Wie vreezen mocht daarin eene partijdige voorstelling der feiten te vinden, verwijzen wij naar het dertien jaren later uitgegeven, goed gedocumenteerde geschrift van professor D. P. D. Fabius „Staatkundige gedachten". Twee brieven van Dr. Kuyper besproken, 1908, blz. 60 en vlgg. De schrijver eindigt met te zeggen: „Natuurlijk heb ik om die gebeurtenissen de antirevolutionaire partij niet verlaten". Hij zal de bejegening, die hem, bij zijn rechtmatig en principieel verzet tegen dwangverzekering wedervoer en wedervaart, dus ook volkomen „natuurlijk" moeten vinden; passende in de politieke omgeving en politieke organisatie, waarvan hij deel uitmaakt.

van Groen van Prinsterer, zich losgemaakt, niet van de beginselen der antirevolutionaire partij, maar van eene organisatie, zooals door Dr. Kuyper in praktijk gebracht werd. Het duurde natuurlijk eenigen tijd, alvorens ook de anderen, die in 1878 waren toegetreden, zich uit dat verband losmaakten. Vandaar, dat er met de nieuwe organisatie aanvankelijk vrijwat gesukkeld is.

Maar geen oogenblik was men onzerzijds zoo onnoozel om te meenen, dat eene politieke partij zonder organisatie bestaanbaar is! Voor de jongeren onder ons is voortdurende herinnering aan deze feiten onmisbaar.

Ad 2um. De *Standaard* meent, dat organisatie vooral noodig is, wanneer „de feitelijke beslissing over 's lands toestand komt te rusten in de handen van honderdduizenden''. Het komt er dan op aan voor hen, die, na eerst behoorlijk onderzocht te zijn, als hunne vertegenwoordigers optreden, de gemeenschappelijke overtuiging om te zetten in wettelijken vorm.

Op dit punt gaan wij niet met haar accoord. In algemeenen zin kan men wel met de Engelsche staatslieden spreken van den wil des lands; mits men op den voorgrond stelt, dat „de beslissing'' niet genomen wordt door de kiezers, maar door de wettelijke vertegenwoordiging, die, *na alle partijen en alle argumenten gehoord te hebben,* volkomen zelfstandig eene beslissing heeft te nemen. Misschien bedoelt de *Standaard* hetzelfde, want ook zij verwerpt het *mandat impératif.* Maar dan schijnt ons toch de uitdrukking onjuist, dat de honderdduizenden „beslissen'', en dat de gekozenen, al blijven zij formeel vrij, eigenlijk toch geroepen zijn die overtuiging der menigte „om te zetten in wettelijken vorm''. O.i. zijn de gekozenen, gedachtig aan de weinige vertrouwbaarheid van uitspraken der gemeenlijk eenzijdig ingelichte menigte, *allereerst* verplicht, die gemeenschappelijke overtuiging *zelfstandig te toetsen aan de beginselen van recht en gerechtigheid.* Eerst als zij, na alles overwogen te hebben, meenen, dat hunne constituenten gelijk hebben, treedt de functie om „de overtuiging om te zetten in wettelijken vorm'', op den voorgrond.

Deze opmerking moge wat schoolsch schijnen — uit het vervolg zal blijken, dat juist hier ook op praktisch gebied een gewichtig verschil bestaat tusschen de *Standaard* en ons.

Ad 3um. De *Standaard* geeft in deze artikelen uitdrukkelijk datgene toe, wat zij vroeger menigmaal maar niet scheen in te zien, n.l. dat de Christelijk-Historischen geenszins beweren, dat de

kiezers uitsluitend een in hun omgeving algemeen bekend, solied persoon hebben te verkiezen, voor wien ze sympathie gevoelen en wiens weldadigheid hen won. Dat de oud-conservatieven ooit zoo'n zonderlinge opvatting van kiesrecht en kiesplicht hebben gehad, was ons onbekend. In elk geval gaan nu op dit punt in de oogen ook van de *Standaard* de Christelijk-Historischen vrij uit, al tracht het blad hierop nog wat te beknibbelen. Ook kan de *Standaard* niet ontkennen, dat de Christelijk-Historische Unie een program van beginselen heeft. „Zelfs werd" — dit schijnt de *Standaard* bijzonder te hebben getroffen — „nog onlangs in de *Nederlander* erkend, dat de candidaat het program van beginselen der partij moest zijn toegedaan". Wel, wel!

Maar... dit beteekent toch eigenlijk niet veel, meent de *Standaard.* Vooreerst niet, omdat het program in zoo algemeene termen vervat was, dat allerlei geesten er zich in vinden konden". Wij komen later op het program nog terug en volstaan dus hier met eene verwijzing naar de verschillende programma's, laatstelijk naar dat van 1904, dat voor een ieder bij den secretaris der Unie, Mr. Verkouteren, verkrijgbaar is, zoodat de juistheid van de bewering van het blad door ieder, die wil, gemakkelijk kan worden nagegaan.

En in de tweede plaats beteekent zoo'n program van beginselen niet veel, omdat geen „onderteekening" gevraagd wordt aan den candidaat. Zoo'n candidaat — let wel, iemand die voor de Tweede Kamer zich beschikbaar stelt — praat er maar wat op los. „De gewone gang van zaken is, dat men op het oogenblik, dat zulk een vraag voorgelegd wordt, het program niet bij de hand heeft, puur op de herinnering van een vluchtig lezen afgaat, en dan *ja* zegt, zonder zich ook maar eenigszins op ernstige wijze rekenschap te geven van wat dit program in zijn onderscheidene artikelen inhoudt". Wij mogen niet onderstellen, dat wat het blad hier schrijft, teekent, wat in zijn kringen geschiedt; wij voor ons kunnen in elk geval vaststellen, 1°. dat aanvankelijk, n.l. in 1897, de Christelijk-Historischen, officieel, het program der antirevolutionairen hebben aanvaard en dit zelfs, in dat jaar, met eene korte toelichting hebben uitgegeven; dat zij echter, omdat dit program hun te algemeen, vaak te weinig zeggend toescheen, herhaalde malen, na zeer langdurige besprekingen met de beste mannen van hun groep, uit alle streken van het land bijeengekomen, die beginselen nader hebben geformuleerd, zoodat het tegenwoordige program geheel uit hun eigen boezem

voortgekomen is, en veel minder van boven af is opgelegd dan in 1878 het oorspronkelijke program der antirevolutionaire partij. 2°. Dat candidaten voor de Tweede Kamer, die op zoo'n lichtvaardige wijze met hun „ja" omspringen, reeds daarom alleen zouden worden afgewezen, omdat ook de „onderteekening" van zulke lieden in de oogen der Christelijk-Historischen volstrekt waardeloos wordt geacht.

Ad 4 en 5. De *Standaard* intusschen meent, dat de kiezers, om hun candidaten vaster aan het snoer te houden, een program van actie behoeven, waardoor men precies kan nagaan of de candidaat in de actueele punten van staatsbeleid wel met de partij accoord gaat.

Hier nu raken wij de kern der zaak. En om nu duidelijk te maken, waarom het gaat, beroepen wij ons op Groen van Prinsterer, dien de *Standaard* tegen ons in het veld voert, en wel op dezelfde feiten als waarop dat blad doelt. De *Standaard* — en ook wij dus — beroepen ons op de gedragslijn van Mr. Groen van Prinsterer in 1864. Ter herinnering lasschen wij datgene, wat toen geschied is, in. In zijn blaadjes „Aan de Kiezers" staat o.a. dit:

„Die wenken veroorloof ik mij aan uw vaderlandlievend oordeel „te onderwerpen. Vooreerst stel ik het *onderwijs* op den voorgrond. „Ten andere, laat aldus blijken, dat gij *eensgezind* zijt met de „zeer weinigen, die in de volksvertegenwoordiging de Christelijke „volksbelangen voorstaan. Ten derde, geef aan niemand uw stem, „van wien ge niet op goede gronden verzekerd zijt, dat hij althans „het *voorstel van wetsherziening* ter eerlijke naleving van de wet, „tot dusver door de Kamer, met stilzwijgen en weerzin ontvangen, „beaamt".

En verder:

„Gij moet zekerheid hebben, dat minstens het voorstel van wets- „herziening (in art. 23, 24 en 33) *door dengene, wien ge uw stem „geeft, wordt beaamd".*

En eindelijk:

„De Grondwet verbiedt ruggespraak met de kiezers: — „Ja, „maar desniettemin is het alleszins geoorloofd, bij de stembus te „vragen een rondborstige verklaring van beginselen, in verband met „vraagstukken, die aan de orde van den dag zijn. De volkomen „vrijheid van den volksvertegenwoordiger tot wijziging zijner be- „ginsels (eene vrijheid, noodzakelijk al wordt er schromelijk mis- „bruik van gemaakt) mag niet worden ingeroepen ter wegcijfering,

„bij de verkiezingen, van een voorafgaand overleg, dat zich hier „te lande doorgaans tot eenige algemeene en dubbelzinnige *phrasen* „beperkt, en evenwel in zijn bedriegelijken schijn, de ziel van het „Constitutioneel Gouvernement is". (*Aan de Kiezers* II pag. 9).

Ook naar *onze* meening was dit èn uit theoretisch, èn uit practisch oogpunt beschouwd, correct. Groen stond midden in den schoolstrijd; hij werd ook door conservatieven gesteund bij de stembus of liever: — bij de stembus zochten de conservatieven ook zijn steun. Maar als het er in de Kamer op aan kwam, werden Groen c.s. juist op het punt, waarover de actueele strijd liep, met een kluitje in het riet gestuurd. Wat Groen derhalve noodig had, was een ondubbelzinnige verklaring op het eigenlijke punt, waarom het tusschen antirevolutionairen en liberalen ging. Vandaar preciseerde hij de quaestie zóó, dat slechts een beslist medestander met die punten kon meegaan.

Groen noemde dat dan ook niet een program van actie, maar een shibbôleth; een toetssteen; een herkenningsteeken. Er is natuurlijk nooit sprake van geweest, juist deze bepalingen in de schoolwet te brengen. Zij staan er zelfs nu nog niet in. Wie kon destijds aan zoo iets denken! Eene schoolwetwijziging, die zich tot die minimumeischen had bepaald, zou al van heel luttel waarde geweest zijn. Wel verre van een program van actie voorop te stellen, gaf juist Groen nooit aan, *hoe* de schoolquaestie moest worden opgelost; dat achtte hij zelfs gevaarlijk, omdat de tegenstander telkens het onpractische van elke oplossing poogde aan te toonen, wat met een weinig onwil niet heel moeilijk valt. Het ging dan ook bij het stellen dier punten niet om een practische oplossing der quaestie, maar om eerlijkheid en gerechtigheid in de politiek.

Welnu, indien bij een of ander erkend antirevolutionair beginsel de *Standaard* zoo'n shibbôleth stelt, dan zullen wij gaarne ons daarbij voegen. Het moet dan zijn een leuze ter onderkenning van vriend en vijand. Maar, zal het blad beweren, dat dwangverzekering een shibbôleth is, voor de antirevolutionairen een woord ter onderscheiding tusschen dezen en de andere partijen? Dit ware toch al te mal. Wat zal professor Fabius daarvan zeggen! En wat zullen die antirevolutionairen ervan zeggen, voor wie nog niet zoo heel lang geleden elke verzekering uit den booze was, en voor wie dus de verplichting tot verzekering — laat staan de dwangverzekering — niet eens bestond!

Wat met „programma's van actie" bedoeld wordt, is iets geheel

anders, dan wat Groen beoogde met zijn shibbôleths. Zeker, daarop *kunnen* ook punten voorkomen, die partijkenmerkend zijn; punten, die duidelijk de consequenties aangeven van een erkend beginsel. *Maar daarop komen ook vele andere punten voor.*

Toen de eerste editie van *Ons Program* verscheen, werd daarin nog niet van programma's van actie gewaagd. Het eerste zoodanig program verscheen in 1888. De beteekenis daarvan werd aldus toegelicht:

„Het (program van actie) wordt noodzakelijk, zoodra eene staat- „kundige partij den electoralen veldslag tegemoet gaat met de „mogelijkheid in het verschiet, dat de door haar gekozen geest- „verwanten, of bij de stembus gesteunde bondgenooten, in de „Tweede Kamer tot de meerderheid zullen behooren, en derhalve „enkele staatslieden van haar eigen richting kunnen geroepen „worden, om een deel der verantwoordelijkheid te dragen voor het „Regeeringsbeleid.

„In zulk een geval toch is er nog geen Regeerings-program, dat, „uitgaande van de eigen beginselen der partij, de gezindheid der „kiezers bepalen kon; en toch is het eisch van zulk een toestand, „dat de mannen, die naar het Parlement gaan, ook over de vragen „van practisch Staatsbeleid, die aan de orde staan te komen, een „eensgezinde overtuiging bezitten, en dat zij, die in den Raad der „Kroon worden geroepen, vooraf weten, voor welke maatregelen „ze op den steun van zulk een partij in het Parlement kunnen „rekenen".

Aan zulke programma's kon in Groen's tijd niet worden gedacht. Dit is op zichzelf geen reden om ze niet in te voeren. Maar wat is nu onzerzijds het bezwaar tegen zulke programma's?

Wij zullen tot voorbeeld nemen dat van 1897, omdat dit program met zorg is voorbereid, althans met veel meer zorg dan de vroegere „resoluties van 1894", die de oorzaak der „scheiding" geweest zijn, en waarover gestemd is, voordat de vergadering de gelegenheid gehad had ze te lezen! Dat program van actie toch werd aan de besturen der kiesvereenigingen toegezonden op 20 Maart, met verzoek dat in de kiesvereeniging aan de orde te stellen, en de opmerkingen vóór den 15en April te willen inzenden. Men had dus ruim drie weken tijd, waarvan echter afgaat de tijd, die verloopen moest, vóórdat de kiesvereeniging bijeen kon komen. Het ontwerp was zelfs van een toelichting voorzien van dertig bladzijden.

Dat program nu omvat negen en twintig artikelen. Of er één staats-

man kan gevonden worden, in staat om al die quaesties behoorlijk te beoordeelen, is twijfelachtig; zij hadden betrekking op de sociale quaestie — den arbeid — den landbouw; het onderwijs in al zijn vertakkingen; justitie; koloniën; defensie. De daarbij aangeduide vraagstukken raken meestal de lastigste problemen van staatsbeleid. Wij willen op een paar punten de aandacht vestigen, en wel op die, welke tegenwoordig van 't meeste belang zijn.

Voor wat den arbeid aangaat:

1. Verplichte pensioenregeling voor loontrekkende personen met aanvankelijke ondersteuning uit 's Rijks Schatkist. Hoe wordt nu dit gewichtige vraagstuk toegelicht?

„§ 4. *Pensioenregeling.* Onzerzijds kan men niet medegaan met „hen, die het *Pauperisme* stuiten willen door van Overheidswege het „noodige levensonderhoud te verstrekken aan een ieder, die blijkt dit „niet te bezitten. In beginsel leidt dit tot het stelsel van goederen„gemeenschap, en verwart Staat en Maatschappij. Tijdelijk, en in „gevallen van roependen nood, moge de Overheid zich niet kunnen „onttrekken aan het redden van het leven, waar het leven bedreigd „wordt, maar in beginsel moet eenerzijds de oorzaak worden wegge„nomen, waaruit zulk een sociale misstand ontstaat, en anderzijds „moet de zenuw der kerkelijke en particuliere weldadigheid niet „worden verlamd, maar geprikkeld. Meer dan elders heeft het Cal„vinisme, juist hier te lande, den diaconalen Dienst der Barmhartig„heid ontwikkeld en de antirevolutionaire partij mag noch kan de „hoofdgedachte, die hieraan ten grondslag ligt, prijsgeven. Nochtans „dient erkend te worden, dat noch kerkelijke, noch particuliere wel„dadigheid bij machte is op den duur een kwaad te keeren, dat op „geheel onevenredige wijze voortspruit uit de huidige arbeidsver„houdingen. Daarom nu moet er ten ernstigste op aangedrongen, „om de macht van het Pauperisme te breken door den kring der „hulpbehoevenden te beperken tot de misdeelden, die niet werken „*konden,* en tot de schuldigen, die zelve hun weg verdierven. Maar „onttrokken moet aan het Pauperisme geheel de breede kring van „hen, die in de dagen hunner kracht gewerkt en in eigen onderhoud „voorzien hebben, zoo voor zich als voor hun gezin. En dit doel nu „is alleen te bereiken, zoo de wet waakt, dat voor den versleten, den „werkloozen, en den tijdelijk invaliden arbeider, en evenzoo voor „zijn weduwen en weezen, door een deugdelijk verzekeringsstelsel, het „noodige tot levensonderhoud steeds aanwezig zij. Voorshands zal „men zich tot de Pensioenregeling als zoodanig hebben te bepalen,

„overmits niet alles op eens tot stand kan komen. Te wachten echter, „tot zulk een Pensioenregeling door de arbeiders zelven wordt onder- „nomen, gaat niet aan. De drieërlei omstandigheid, dat alleen de „beste arbeiders hiervoor drang gevoelen, en de meer luchthartigen „er niet aan denken; dat de drang ertoe gemeenlijk *niet* gevoeld „wordt in de jonge jaren, als de bijdragen voor verzekering juist „het kleinst zouden uitvallen en het gemakkelijkst zouden te dragen „zijn; en dat eerst *algemeenheid* de te dragen lasten metterdaad „dragelijk maakt, leidt tot den eisch, dat de verzekering *verplicht* „worde gesteld. En naardien elke invoering van zulk een verplichte „verzekering de Overheid voor een niet zoo korten overgangstoestand „plaatst, die hulpe van buiten eischt, moet de noodzakelijkheid „erkend, dat de Overheid althans in dien overgangstoestand gel- „delijk te hulp kome. Steeds behoort daarbij echter het streven gericht „te zijn op de verwezenlijking van den meer gewenschten toestand, „waarin geheel deze zaak aan den arbeid zelf kan worden overge- „laten''.

Ziedaar alles over dat zoo gewichtige vraagstuk!

Nog merkwaardiger evenwel is § 5, behandelende de „regeling van het arbeidscontract''. Na een halve bladzijde beschouwingen over ons Wetboek van Koophandel, waarbij men zich afvraagt, hoe ook rechtsgeleerden hun naam aan die toelichting hebben kunnen verbinden — misschien hebben zij ze niet gelezen, de toelichting is althans niet door hen geteekend — treffen wij daarin o.a. aan:

„Geheel afgescheiden is hiervan natuurlijk de vraag, of een desbe- „treffende wet ook bepalingen zou kunnen bevatten over den duur „van den arbeid op elken dag en het voor dien arbeid te verstrekken „loon. Er zijn er, die meenen, dat de Overheid ten dezen beter doet „met zich van alle regeling te onthouden, en genoeg doet zoo zij, „zelve als werkgeefster optredende, een deugdelijk voorbeeld geeft. „Al is nu zeker het laatste, mits binnen zekere perken, eisch van „goede bestuursregeling, toch kan moeilijk toegegeven worden, dat „zij op den duur hiermede zou kunnen volstaan. Want wel zal het „nimmer aangaan voor heel het land, ten opzichte van alle bedrijven, „een vast maximum van arbeidsuren, en daarmee vast correspon- „deerend loon per uur vast te stellen. Dit kan niet, omdat de aard „der bedrijven hiervoor te ongelijk is, de gesteldheid der bedrijven „in de verschillende deelen des lands te zeer uiteenloopt, en de „eischen van het bedrijf niet alleen het éene jaar te veel van het „andere, maar zelfs het éene vierendeeljaars te veel van het volgende

„verschillen; terwijl bovendien een dwingen van de loonprijzen bij „de vervaardiging van artikelen, die ook van elders zijn in te voe- „ren, stilstand in zaken en daarmee werkloosheid teweeg zou bren- „gen. Maar dit neemt niet weg, dat er niettemin bij elk bedrijf, in „elke streek, en in elk tijdsverloop door goede patroons zekere billijke „conditiën van arbeidsduur en loonprijs worden gesteld, die daaren- „tegen door inhalige en onverstandige patroons tot schade van den „arbeid en van den arbeider niet worden gegund. Daarom valt niet „in te zien, waarom niet voor elk bedrijf, in elke streek, naar der „tijden loop, desnoods voor elke maand, ware aan te wijzen, wat de „billijke arbeidsduur en de billijke loonprijs ware te achten, en „waarom niet te bepalen zou zijn, dat geen contract rechtsgeldig zou „zijn, dat deze minimale conditiën onderkroop. De dwingende kracht „hiertoe zou natuurlijk alleen van een Rijkswet kunnen uitgaan, en „voorts zou de fixeering voor elk bedrijf, in elke streek, en voor een „bepaald tijdperk aan een rechtsgeldige beslissing van belanghebben- „den zijn over te laten; iets, waarvoor misschien de Kamers van „Arbeid, indien ze meer algemeen waren opgericht, dienst konden „doen''.

Hier wordt dus, als program van actie nog wel, een program dus om desnoods zoo maar dadelijk mee in zee te steken, een stelsel uiteengezet, dat noodzakelijk een totale omkeering van geheel onzen economischen en socialen toestand ten gevolge moet hebben. Het loon — betaling voor door een particulier genoten *dienst* — vast te stellen van Overheidswege, locaal en maandelijks; evenzeer den arbeidsduur; een en ander op straffe van nietigheid der overeenkomst. De vaststelling daarvan zou dan geschieden door tusschenkomst van op te richten Kamers van Arbeid.

Over deze vraagstukjes nu zullen de kiesvereenigingen binnen drie weken hun gevoelen moeten uitspreken; ook de candidaten zullen dat moeten doen; hebben zij echter eenig bezwaar, dan kunnen zij dat schriftelijk meedeelen. Bedoeling is, „een eenparig optreden der gekozenen in de Kamer mogelijk te maken''. En zulke vraagstukjes zijn nog maar een klein deel van het geheel, waarover de kiesvereenigingen zich zullen hebben uit te spreken.

Wat moet hiervan nu terechtkomen?

Misschien zegt men, nu ja, maar iedere kiesvereeniging en iedere candidaat weet toch zeer goed, dat van dit alles vooralsnog zoo goed als niets terecht komt, en dat men dus gerust op alles ja en amen zeggen kan. Later kan alles nader worden uitgewerkt en doorgedacht.

Is daarmee de zaak gered? Wordt door zoo'n redeneering zulk een program een dood-onschuldig ding?

Laat ons eens nagaan, hoe het gegaan is met „verplichte verzekering", als „punt op 't program".

't Spreekt vanzelf dat, als in zoo'n program iets staat van pensioneering der ouden van dagen, van vaststelling van arbeidsduur en arbeidsloon van Overheidswege, duizenden arbeiders beginnen te watertanden. De „mannen van Patrimonium", die natuurlijk slechts een zeer gering gedeelte van alle belanghebbenden uitmaken, gaan gaarne met zoo'n program accoord. Hun wenschen mogen zij immers gerust uitspreken. Of die wenschen ook redelijk, ook rechtvaardig zijn — dàt wordt niet onderzocht, althans niet dan hoogst oppervlakkig. 't Komt er nu nog maar op aan om, zooals de *Standaard* schrijft, menschen te vinden, „om die denkbeelden te bepleiten". Welken waarborg heeft men, dat in 1897 de rechtvaardigheid van die menschen behoorlijk onderzocht is? Onderzocht ook, welke de gevolgen zijn van zulk eene sociale omkeering?

Geen enkel stuk, voor zoover ons bekend althans, bestaat er, waaruit van ernstig en omvattend onderzoek blijkt, ten betooge dat dwangverzekering in overeenstemming is met de steeds door de antirevolutionairen beleden beginselen; en dat dus onjuist is Dr. Kuyper's uitspraak, dat zoodanige verzekering „geheel tegen ons antirevolutionair program" ingaat, en als Bismarckiaansch stelsel gekomen is uit den conservatieven hoek. Al wat deze volksleider van 1874 af tot nog in 1890 schreef en sprak omtrent staatssocialisme, is nimmer herroepen; hoe met de toen verdedigde beginselen dwangverzekering bestaanbaar is — die vraag werd ook na 1897 niet beantwoord.

Intusschen trad in 1901 het Kabinet-Kuyper op. Dat verplichte verzekering niet uit het regeeringsprogram blijven kon, nu het in 1897 op het „program van actie" gestaan had, spreekt vanzelf. Men kon verwachten, dat het wetsontwerp zelf thans de verklaring geven zou, hoe het staatssocialistisch beginsel nu van antirevolutionaire zijde verdedigbaar was. In November 1904 kwam het ontwerp. Maar — van eene op antirevolutionaire of christelijke grondslagen berustende verdediging vindt men daarin geen woord. Nadat eerst betoogd is, dat elke arbeider zich tegen invaliditeit en ouderdom behoort te verzekeren — een *zeer* betwistbare stelling — lezen wij in de Memorie van Toelichting, dat het geboden schijnt de zedelijke verplichting, waar dienstovereenkomst bestaat, tot een wettelijke te

maken. Hieruit volgt dus, dat de arbeider de premie betalen moet; dit, zegt de Memorie, is „in beginsel ongetwijfeld zoo". Maar die premiebetaling gaat de krachten der meeste werklieden te boven. *Daarom* moet de werkgever de helft betalen! En waarom? Omdat de arbeider dan beter bij hem werken zal, en omdat hij ontlast wordt van de moreele verplichting voor den in zijn dienst oud of invalide geworden arbeider te zorgen!

Het is waarlijk niet te verwonderen, dat professor Fabius, een beproefd antirevolutionair, alweer het volkomen vooze van deze argumenten in het licht stelt en rekenschap vraagt van de frontverwisseling.

Zal nu dan eindelijk het gevraagde betoog komen? Geenszins. De zaak behoeft immers geen betoog meer; zij staat op het program van actie. Ergo — de zaak is beklonken. Professor Fabius is een lastig mensch, en wordt nu — *mirabile dictu* — in den conservatieven hoek geplaatst, waaruit juist, volgens Dr. Kuyper, het ontwerp, door hem zoo fel bestreden, voortgekomen was. Intusschen maakte professor Fabius door zijn artikelen in de *Rotterdammer* het den leider wat lastig; hoe de redactie gedwongen werd zijn artikelen niet meer toe te laten, is bekend genoeg. [1])

Na het Kabinet-Kuyper treedt het Kabinet-De Meester op. Minister Veegens, vrijzinnig-democraat, neemt de Memorie van Toelichting van minister Kuyper voor een groot deel letterlijk over, hetgeen de meening, dat het ontwerp-Kuyper op staatssocialistischen grondslag berust, niet weinig bevestigt.

Eindelijk komt minister Talma. Geeft hij een anderen grondslag aan? Men mocht het verwachten, nu jarenlang niet slechts van christelijk-historische zijde, maar ook door den hoogleeraar Fabius felle oppositie tegen het stelsel gevoerd was. Toch ontvangen wij niets anders dan eene verwijzing naar de toelichting van 's ministers Ziekteverzekeringsontwerp; de zwakte van de bewijsvoering is ook door vele voorstanders van het ontwerp erkend, al heeft men zeer handig de openlijke bespreking daarvan in de Kamer voorshands belet.

---

[1]) Dr. Kuyper heeft wel beweerd, dat hij steeds het stelsel voorgestaan heeft, thans als antirevolutionair ons opgedrongen; maar in het reeds door ons genoemde geschrift, blz. 13 en volgg. heeft professor Fabius, naar ons voorkomt, met beroep op de feiten, aangetoond, dat dit een vergissing is. Vergissen wij ons niet, dan is de weerlegging van dit geschrift tot dusver uitgebleven.

Zoo worden wij, ondanks onszelven, tot voorstanders gemaakt van datgene, wat wij vroeger in strijd achtten met onze beginselen. Eerst komt, zonder grondig onderzoek, het vraagstuk op het „program van actie''. Vervolgens, omdat het nu eenmaal op dat program staat, op het program van eene partijregeering; en eindelijk moet het worden aangenomen, omdat dit eisch van partijorganisatie is. Of het al dan niet met onze beginselen strijdt, dat hebben wij *nu* niet meer te onderzoeken. De partijorganisatie en het partijbelang gaan vóór alles.

Opmerkelijk is, wat de voorzitter van Patrimonium, de heer Talma, eenmaal den heer Fabius antwoordde. Professor Fabius had zich gegriefd gevoeld, doordat de voorzitter van Patrimonium verklaard had, dat men, indien men met de verplichte ouderdomsverzekering meeging, kon rekenen „op den dank van alle weldenkenden''. Vroeger, zoo schreef hij, werden allen, die met de vrijzinnige beginselen niet instemden, buiten het *denkend* deel der natie geplaatst. Thans schijnt er eenige neiging te wezen om hen, die niet met de sociale politiek der geavanceerd-vrijzinnigen instemmen, buiten den kring der *wel-denkenden* te stellen.

Wat antwoordde de redacteur van *Patrimonium*?

„Het was toch niet zoo vreemd, wanneer onze voorzitter, toen „hij het veld overzag, niet gelet heeft op de kleine groep, die zich „principieel tegen verzekering verzet. De vraag of deze ver- „zekering nu tot stand komt, is niet eene vraag van academische, „maar van practische politiek, en op dat terrein heeft de beweging „voor de verzekering, gedragen als ze is door de steeds sterker „wordende sympathie voor het lot onzer oude en invalide arbeiders, „eigenlijk niet te worstelen dan met de traagheid, voortkomende uit „de financieele bezwaren, die te zwaarder wegen, naarmate het „medegevoelen zwakker is.

„Op een meeting, die ten doel had op de openbare meening te „werken, kwam de op zichzelf hoogst gewichtige bestrijding van den „rechtsgrond door eenige wetenschappelijke mannen niet in het „gezichtsveld, omdat dit het strijdperk der practische politiek was.''

Wij hebben zoo lang bij dit ééne punt stilgestaan, omdat daaruit zoo duidelijk het verkeerde van die programma's van actie blijkt, waartegen wij trouwens, zij het ook op zeer gematigde wijze, reeds jaren lang gewaarschuwd hebben. [1]) Men plaatst op die programma's allerlei „wenschen'', waarmee men licht de hoofden op hol

[1]) Zie de *Nederlander* van 1 Maart; 1, 3, 14 en 15 April 1897.

brengt, *zonder dat men zeker is, dat de vervulling dier wenschen met recht en rede bestaanbaar is.* De gewone kiezer kàn dat niet zoo gemakkelijk beoordeelen, al maakt men hem soms het tegendeel diets, en gaat af op zijn leiders, die geacht mogen worden dit punt goed te hebben overwogen. Is eenmaal de zaak op het program, dan baten alle redeneeringen en tellen alle bezwaren niet meer. Al zijn sedert 1897 nog zoovele nieuwe feiten aan het licht gekomen, dat moge van belang zijn voor de studeerkamer, zooals de heer Talma zou zeggen, maar het beduidt voor de practische politiek niets. Immers daar geldt het program, de organisatie, de stem. De rest is bijzaak.

Reeds in 1894, dus nog vóór de „scheiding", wees de heer Lohman op het verkeerde van deze handelwijze. En ook de Christelijk-Historischen — voorheen vrij-antirevolutionairen genaamd — hebben zich steeds tegen dat lichtvaardig formuleeren van wenschen, en het plaatsen van die wenschen op stembusprogramma's verzet. Het kwam niet in hun hoofd op, den kiezers het recht te betwisten, de candidaten voor politieke vergaderingen aan den tand te voelen of hun te vragen, hoe zij over vragen van actueel belang dachten. Dat wij daarvan niets zouden willen weten, is eene uitvinding van de *Standaard.* Maar als deze candidaten konden aantoonen, dat het onvoorzichtig was, reeds nu eene bepaalde opinie te verkondigen als vaste leiddraad bij toekomstige politieke handelingen, dan namen de christelijk-historische kiezers daarmee genoegen; zij vonden dat verstandig. En zij zijn het dan ook niet, die zich over hunne afgevaardigden beklagen. Zij willen noch zichzelven, noch hunne candidaten vastleggen aan een stelsel, dat hunzelven toescheen, nog niet voldoende te zijn doorgedacht, en zij stelden genoeg vertrouwen in hunne candidaten, om aan dezen de verdere bestudeering der zaak over te laten.

Ziedaar de reden, waarom de Christelijk-Historischen van geen programma's van actie willen weten, in den zin als door de antirevolutionairen bedoeld wordt. Is eenig beginsel, rakende de actueele politiek, zoo in hen doorgedrongen, dat men kan spreken van een *communis opinio,* welnu, dan leggen zij dat neer in hun *program van beginselen,* 't welk zij, gelijk herhaaldelijk gebleken is, gemakkelijker kunnen aanvullen, dan de antirevolutionairen hùn program. Zij meenen derhalve niet als idioten te behoeven te worden tentoongesteld, enkel omdat zij op dit punt de praktijk der antirevolutionairen uit principieel en practisch oogpunt veroordeelen.

De opmerking van de *Standaard,* dat de Christelijk-Historischen in dezen moederziel alleen staan, is juist. Tweeërlei argument zij daartegenover veroorloofd.

Het eerste is, dat, wil men een partij tot *snelle* ontwikkeling brengen, de door Dr. Kuyper gevolgde gedragslijn inderdaad de eenig mogelijke is. De groote massa krijgt men slechts in beweging door haar tastbare voordeelen voor oogen te houden, en dan op de meest besliste wijze door te tasten. Was men van meening, dat het vóór alles noodig was, aan „rechts'' de politieke macht in handen te spelen, dan kan de leiding van Dr. Kuyper niet anders dan geniaal genoemd worden. Maar juist omdat de Christelijk-Historischen door ondervinding reeds spoedig gewaar werden, hoe gevaarlijk dat op den vóórgrond stellen van machtsverovering worden kan voor de gezonde ontwikkeling der antirevolutionaire beginselen, hebben zij zich reeds in 1895 aan die leiding onttrokken, daardoor te kennen gevende, dat die gezonde ontwikkeling hun *meer* waard was dan de spoedige verovering van politieke macht. Desondanks heeft Dr. Kuyper, met behulp van de Roomsch-Katholieken en ook met behulp van de Christelijk-Historischen, zijn doel bereikt. Hem kunnen wij daarvoor danken; maar dit behoeft noch mag ons ertoe leiden, ons eigen standpunt te verlaten. Is het gevolg van die vasthoudendheid, dat die macht weer verplaatst wordt, 't geen wij natuurlijk niet wenschen, welnu, dan moeten wij ons dat getroosten. Onze hulp is gevraagd, èn verleend, onder voorbehoud van onze volkomen zelfstandigheid bij het beoordeelen der vragen van den dag en het toetsen van de oplossing daarvan aan de antirevolutionaire of christelijk-historische beginselen.

Onze tweede opmerking is, dat ons betrekkelijk geïsoleerd standpunt in overeenstemming is met de ook in vroegere dagen door de antirevolutionairen gevolgde gedragslijn. De liberale partijen hier en elders bezigen eveneens die programma's van actie als middelen om de kiezers te trekken. Sommige van die groepen evenwel hebben, naar ons toeschijnt, betere gelegenheid gehad om hare programma's goed door te denken, en behoefden daardoor niet zoo dikwijls van standpunt te veranderen. Doch, hoe dit zijn moge, de antirevolutionairen, die principieel staan tegenover de partijen, welke uit de bekende revolutionaire beginselen haar gedragslijn afleiden, mogen zich die andere groepen niet tot voorbeeld stellen, maar hebben tegenover haar een eigen standpunt in te nemen, en als de kiezers dan ten slotte niet mee willen gaan, welnu, dan behooren zij niet

tot hen. Niet wat de wenschen, de begeerten der talrijksten zijn, maar wat het recht, het gelijk recht voor allen vordert, dat dient richtsnoer en shibbôleth te blijven. Ook hierover zou de *Standaard* 't een en ander in het door haar zoo geminachte program der Christelijk-Historische Unie kunnen vinden.

Ten 6de. Samenwerking met de Christelijk-Historischen, zoo betoogt de *Standaard,* is op het door hen ingenomen standpunt onmogelijk.

In alle partijen, zegt zij, is steeds een meer „behoudziek" en een „meer vooruitstrevend element", welke elementen dan echter, willen zij samenwerken, een *compromis* moeten sluiten. Waarom het eene element behoud*ziek,* het andere niet vooruitstrevend*ziek* wordt genoemd, is ons niet duidelijk. Of is „behouden" altijd een bewijs van ziekte? Dan lijden daaraan vele antirevolutionairen.

Doch dit daargelaten — het gaat hier niet tusschen al- of niet-behoud. De Christelijk-Historische Unie, die in den regel veel minder bevreesd is voor vooruitgang en ontwikkeling dan de antirevolutionairen, heeft niet het allerminste bezwaar om te rekenen met nieuwe toestanden; ook zij erkent, dat ingrijpen der Overheid op doortastender wijze dan voorheen noodzakelijk is; zij heeft steeds een open oog voor de actualiteit, maar zij betwijfelt of de onder-curateele-stelling van het opkomend arbeidersgeslacht en de bevoorrechting van de oudere arbeiders boven alle andere medeburgers, met *haar beginselen* overeen te brengen is, en die beginselen — al is dit in de oogen van de *Standaard* eene ziekte — wenscht zij te behouden.

Maar, zegt zij, dan had men bij de stembus moeten spreken. 't Was immers te doen om de optreding van een Kabinet, en dit moet weten, waarop het steunen moet of kan.

In de eerste plaats antwoorden wij hierop, dat de *Standaard* de exceptioneele positie te vergeten schijnt, waarin ten onzent *alle* partijen staan. Wat in den regel zou moeten geschieden, kan nu niet, zoolang de linksche partijen ten onzent volhouden, dat de bewering, dat ons land naar de beginselen van den christelijken godsdienst moet worden bestuurd, en dat eene christelijke volksopvoeding levensvoorwaarde is voor staat en volk, als clericalisme moet worden bestreden, en dat daarom samengaan met hen, die dit begeeren, uitgesloten is. Die splitsing van ons volk in twee deelen, door ons begeerd noch goedgekeurd (zie art. 8 van ons program) belet het samengaan van groepen, die zonder deze splitsing bij elkaar zouden behooren. Deze toestand is ten onzent zoo gegroeid, en daaraan is

voorloopig niets te veranderen. Daarvan is elk Nederlandsch Kabinet zich bewust.

Maar ook bij de stembus is voortdurend daarop gewezen. Zoo heeft o.a. de heer Lohman, in zijne rede te Ommen van 14 October 1908, ter bevordering van de candidatuur-Kuyper, gezegd en in het breede toegelicht: wat is nu onze positie? Dezelfde als tegenover het Kabinet-Kuyper. *„Wij behouden onze zelfstandigheid,* maar nemen tegenover het Kabinet eene vriendschappelijke houding aan, en wij steunen het Kabinet, van 't welk wij weten, dat het ons *in zijn diepere grondslagen* zeer na staat".

„Ook onder het Kabinet-Kuyper zijn ontwerpen van wet ingediend, die niet de diepere beginselen raken, b.v. de drankwet, de (let wel) verzekeringswetten, waarbij samenwerking van alle partijen mogelijk is. Alleen tegenover de sociaal-democraten staan wij bij sociale vraagstukken principieel. In 't algemeen kan men niet zeggen, dat de liberalen op hetzelfde standpunt der sociaal-democraten staan". „Spreker wees vervolgens op de belangrijke quaesties als vrijhandel, kustverdediging, de rechtsprocedure, octrooien en verzekeringswetten, administratieve rechtspraak, droogmaking der Zuiderzee, enz. dat zijn alle (verzekeringswetten dus ook) zaken, die met christelijk of onchristelijk niets te maken hebben".

Indien dus in 1908 ieder wist, dat minister Talma voor dwangverzekering was, ieder wist ook of kon, indien hij b.v. de *Nederlander* las, weten, dat steeds tegen dwangverzekering, zoowel bij ziekte als bij ouderdom, aan onze zijde veel bezwaren gemaakt zijn, al hebben ook wij soms beproefd er, zooals men zegt, „een mouw aan te passen". En toen in 1901 het Kabinet-Kuyper optrad, en verplichte pensioenverzekering op zijn program plaatste, heeft wel de christelijk-historische partij geen bezwaar gemaakt tegen het aan de orde stellen, ook van dat onderwerp, maar onder uitdrukkelijke mededeeling, dat zij zoowel voor de partij als voor de individueele leden der partij, zich haar vrijheid voorbehield; immers stond destijds haar gevoelen allerminst vast.

In 1909 hadden de jongste algemeene verkiezingen plaats. Gedurende de voorbereiding daarvan vroeg de *Tijd,* hoe de Christelijk-Historische Unie over de *verplichte* verzekering dacht. De Unie „sprak er zich niet over uit, maar uit de *Nederlander* blijkt duidelijk genoeg, dat men zich omtrent laatstgenoemde sociale hervorming nog een beslissend oordeel voorbehoudt". De *Tijd,* na nog melding gemaakt te hebben van onze polemiek over dat punt met de

Standaard zelve, vraagt ons „op welke wijze de Christelijk-Historischen van hun beweerde *volkomen vrijheid,* om een eigen standpunt te kiezen, eventueel gebruik zullen maken". In ons blad van 14 Mei verwezen wij naar wat o.a. voorkomt in dat van 11 Mei: „Dit betoog ging dus volstrekt niet in tegen een volte-face van den leider van de antirevolutionaire partij, maar diende *alleen* om ons eigen standpunt in het licht te stellen, n.l. dat de *wijze,* waarop in de sociale nooden moet worden voorzien, niet is een geschilpunt, waarbij onze christelijke of antirevolutionaire beginselen als zoodanig zijn betrokken; dat men bij het zoeken naar de beste middelen *volkomen vrij* moet blijven, en dat wij het derhalve afkeuren, dat men, telkens als men eenig middel aanbeveelt, ook al is het eene vlak omgekeerd aan het andere, allerlei ons heilige beginselen erbij haalt. Wij meenden, dat dit juist vóór de stembus duidelijk moest uitkomen, omdat wij een overwinning, die op misverstand berust, niet begeeren".

Wel heeft, ondanks dit alles, de *Standaard* gepoogd tegen alle evidentie in, de Christelijk-Historischen te „annexeeren" aan het dwangverzekeringsstelsel, maar reeds professor Fabius maakte op de onjuistheid daarvan opmerkzaam, toen hij, in *Studiën en Schetsen* van 1 Juni 1909 schreef:

„De *Standaard* van 11 Mei heeft wel getracht de verklaring, dat „de Christelijk-Historischen het Ministerie-Heemskerk wenschen te „steunen, dus uit te leggen, dat zij zich daarmee tot zekere hoogte „voor verzekeringsdwang uitgesproken hadden, wijl immers het „Ministerie in dien koers zeilt, maar dit gaat niet op.

„Omdat men gaarne het Kabinet overeind wil houden, bindt men „zich niet aan al wat het onderneemt, zelfs niet aan elk voorstel, „waarmee het leven van het Ministerie gemoeid is. Bovendien heeft „de *Nederlander* van 14 Mei l.l. nog duidelijk te kennen gegeven, „dat de Christelijk-Historischen geenszins eenig oordeel over ver„zekeringsdwang hebben willen vellen. Vermoedelijk zullen de anti„revolutionairen desniettemin bereid zijn met warmte voor Christe„lijk-Historischen te strijden, en zal men van hoogerhand niet wagen „op eenige nadere verklaring als voorwaarde voor steun aan te „dringen".

Dit laatste is dan ook niet geschied.

Uit dit alles blijkt zonneklaar, dat vóór de verkiezingen in 1909 de houding der Christelijk-Historischen voor alle partijen duidelijk was; dat zij zelfs een punt van discussie tusschen de rechtsche groepen heeft uitgemaakt, en dat ten slotte èn Roomsch-Katholieken èn

antirevolutionairen zich daarbij hebben neergelegd. De bewering van de *Standaard,* dat onzerzijds steeds gezwegen is en wij nu plotseling met bezwaren voor den dag komen, is evenzeer in strijd met de feiten, als soortgelijke bewering van Dr. Kuyper tegenover Mr. Fabius, door dezen op zoo afdoende wijze weerlegd in zijn door ons reeds geciteerd geschrift „Staatkundige Gedachten''. Hare voorstelling dus alsof wij niet enkel idioten, maar ook spelbrekers zijn, behoeven wij ons in het geheel niet aan te trekken.

Maar, roept de *Standaard* uit (ten 7de), zóó is geen regeeren mogelijk. Dan kan het Kabinet geen staat maken op eene meerderheid, en kan het elk oogenblik omvallen.

Dit is zoo..., indien het waar is wat de *Standaard* als vanzelfsprekend vaststelt, n.l. dat, indien minister Talma den steun van *een deel der rechterzijde* verliest, hij moet aftreden, en dat hij daarbij het geheele Kabinet meesleept. Wij meenen echter, dat, evenmin als Dr. Kuyper en zijn vrienden achteruit traden, toen de vorige minister van Oorlog met heengaan dreigde, de christelijk-historische Kamerleden zich daardoor vervaard zullen laten maken. Wij geven bovendien geenszins toe, dat, indien niet de geheele rechterzijde minister Talma steunt, maar de zege behaald moet worden met behulp van een deel der linkerzijde, van een ministerieele crisis sprake zijn kan.

In den politieken strijd staat, ten onzent, op één punt de rechterzijde vierkant tegenover de linkerzijde, maar op vele andere punten niet. Wij herinneren aan de leeszaalquaestie. De onderlinge verdeeldheid van rechts op dit punt belette de aanneming van 's ministers voorstel niet. En had de minister van Justitie de wijze van taktiek van zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken gevolgd, dan ware ook nu de eeds-quaestie tot aller bevrediging beëindigd. De weerzin, om met een deel van links den tegenstand van een deel van rechts te neutraliseeren, dreef dien bewindsman ertoe datgene los te laten, wat hijzelf in 's lands belang voorgesteld had.

Wij achten dit niet correct; een Kabinet is niet een mandataris van partijen, doch brengt datgene tot stand, wat het zelf in 's lands belang acht. Minister Talma kan rekenen op de medewerking van een goed deel der linkerzijde. Dit moge hem niet aangenaam zijn, maar hij is immers „een praktisch man'', en zal zich daarvan dan ook wel weinig aantrekken. In zijne oogen zal de christelijk-historische groep, evenals indertijd de theoretische hoogleeraar Fabius, *une quantité négligeable* zijn.

Ten bewijze, dat de door ons verdedigde houding der Christelijk-Historischen ook door de andere partijen van rechts als correct erkend wordt, zoodra dit maar in haar kraam te pas komt, herinneren wij aan de houding der Roomsch-Katholieken tegenover het Kabinet-Mackay. Het ging toen om den persoonlijken dienstplicht. Dit was een voornaam punt op het regeeringsprogram, en van 't begin af plaatste het Kabinet het op den voorgrond. Het schijnt, dat aanvankelijk de Roomsch-Katholieken dit niet *au sérieux* genomen hebben. Hoe dit zij, er stak ten slotte een felle storm op en de kiesvereenigingen in Noord-Brabant namen zelfs eene motie aan, die ten doel had de roomsch-katholieke leden en alle leden, die den steun der Roomsch-Katholieken noodig hadden, te doen stemmen tegen het wetsontwerp. De Roomsch-Katholieken noemden dat destijds „de politiek van de vrije hand".

Heeft destijds iemand het recht der Roomsch-Katholieken, om alzoo te handelen, betwist? Wij herinneren het ons niet.

Ziehier hoe de heer Lohman, die onder de slachtoffers dier politiek behoorde, en zich dus allicht daarover zou hebben beklaagd, over die wijze van doen oordeelde, in zijn in 1892, dus kort na den val van het Kabinet-Mackay, verschenen brochure „Partij of Beginsel" (bl. 6 en vlg.). Schrijvende over de „legerquaestie", vraagt hij:

„Of moet gelijk ook beweerd is, aan „onvoldoende afspraak" „worden gedacht? Maar die afspraak, waaraan trouwens eene „Regeering zich niet behoefde of kon binden, was zoo dui- „delijk mogelijk. Beide partijen hadden hare wenschen vóór „de verkiezingen geformuleerd; wat de antirevolutionairen „ten aanzien der plaatsvervanging wilden, wisten de Roomsch- „Katholieken; dat deze daarover in 1888 nog onderling ver- „deeld waren, was den antirevolutionairen bekend; daaruit „volgde, dat de Regeering stellig niet op den steun van alle „Roomsch-Katholieken, ten hoogste op dien van enkele hunner, mocht „rekenen. De Regeering heeft dan ook nimmer hun steun ingeroepen; „nimmer is aan een enkel roomsch-katholiek verweten, dat hij, zij „'t ook in afwijking van vroeger geuit gevoelen, ten slotte zich „aan de zijde van het behoud der „zielverkooperij" schaarde. Maar „wat de Regeering niet wist en niet kon weten, was, dat van de „verdediging van eene wet, waarvan de indiening niet mocht wor- „den uitgesteld; van een legerorganisatie, ten behoeve waarvan „mede de Grondwetsherziening had plaats gehad; van een beginsel,

„dat door de antirevolutionairen tijdens de verkiezingen openlijk en „warm verdedigd was, — eene reden tot oppositie zou worden ge- „maakt, niet tegen die wet, die organisatie, dat beginsel; *maar tegen „het Kabinet zelf!* De Regeering kòn dat niet weten, omdat *dit in „afwijking van elke afspraak* geschied is. Herhaaldelijk — ik ver- „wijs o.a. naar een hoofdartikel van de *Standaard,* tijdens de ver- „kiezingen geschreven — was uitdrukkelijk verklaard, dat men ten „aanzien van de punten, waarover geen eenstemmigheid bestond, *„over en weer vrij bleef;* d.w.z. vrij bleef, *om den maatregel,* waar- „over geschil bestond, te bestrijden of voor te stellen. Hoe zou het „ook anders kunnen? Geene Regeering toch kan — of liever *mag,* „want dat zij het kan, blijkt thans — 's lands belang achterstellen „bij het belang der partij. De Regeering moest, waar 's lands vei- „ligheid of eenig ander hoofdbelang het eischt, doen, wat noodig „was; zij mocht — dit was de eigenaardige taak van het vorig „Kabinet — daarbij bijzonder rekening houden met de belangen en „kerkelijke behoeften der geloovige Christenen, dus ook met die der „roomsch-katholieke ingezetenen, en dàt heeft zij gedaan, ook door „in het Kabinet een roomsch-katholiek minister van Oorlog op te „nemen van het gehalte van den heer Bergansius. Wel was ook „deze, evenals, voorheen tenminste, vele Roomsch-Katholieken, vóór „de afschaffing der plaatsvervanging, maar dat die afschaffing de „belangen en behoeften der Roomsch-Katholieken *als zoodanig* „kwetste, is eene stelling, die men in de Kamer, waar tegenspraak „mogelijk was, niet heeft durven uitspreken. Een der voornaamste „van de roomsch-katholieke „dissidenten" heeft mij dan ook rond- „uit verklaard, dat op het stuk der legerorganisatie *„de antirevo- „lutionairen"* volkomen correct gehandeld hadden. Indien eene Re- „geering alleen datgene wilde voorstellen, waaromtrent twee par- „tijen het vooraf *geheel* eens zijn, of zelfs waarover bij een en de- „zelfde partij geene verdeeldheid bestaat, dan zou regeeren al „spoedig in conserveeren ontaarden."

Uit dit wat lange citaat blijkt, dat, ook vóór de scheiding, de quaestie van samenwerking met gecoaliseerde groepen door alle partijen volmaakt in denzelfden geest behandeld werd als thans door de Christelijk-Historische Unie gedaan wordt.

Wij moesten in onze beantwoording van beide artikelen van de *Standaard* uitvoerig zijn. Van weerszijden worden wij, om onze houding, lastig gevallen. Van liberale zijde, of liever van de zijde

van allen, die tegen „de coalitie'' gekant zijn, wordt ons voortdurend toegezongen, dat wij òf met de beide andere rechtsche groepen moeten meegaan, òf ons moeten aansluiten bij de partijen van links.

De *Standaard* daarentegen wil ons dwingen, ons met handen en voeten aan het Kabinet over te geven.

Wij doen noch het een, noch het ander. Trouw en eerlijk hebben wij het Kabinet gesteund als christelijk Kabinet, en er zijn momenten geweest, waarin het Kabinet meer genoegen beleefd heeft van de Christelijk-Historischen, dan wel van de antirevolutionairen.

En ook nu nog hopen wij in dien weg te kunnen doorgaan. Wij kiezen niet, gelijk de Roomsch-Katholieken in 1891, tegen het Kabinet partij, omdat het eene zaak wil invoeren, waartegen wij bezwaar hebben. Maar men vergete niet, dat wij ter wille van het Kabinet ook datgene goedkeuren, wat ons voor het land schadelijk toeschijnt.

Het geldt bij den verzekeringsdwang beginselen van groot belang. De vraag is b.v. of wij niet op den weg van het staatssocialisme geraken; of op den duur wet en Overheid het loon zullen hebben vast te stellen ook van hen, die arbeiden in particulieren dienst; of het rechtvaardig is een deel der maatschappij geldelijk te bevoordeelen boven een ander deel; of het geraden is, het volk te dwingen zich te verzekeren, in plaats van het daartoe slechts aan te moedigen; of het aangaat den arbeiders spaardwang op te leggen, ten einde den Staat te ontheffen van den last, dien oude en invaliede arbeiders hem veroorzaken; of het raadzaam is regelingen in te voeren, die noodeloos zeer zware kosten veroorzaken; of niet het leunen op de schatkist tot nog meer zorgeloosheid dan thans, en tot ongeoorloofd rentebejag leiden zal. Over al die, en soortgelijke vragen kan verschillend gedacht worden. Maar welk antwoord een ieder op die vragen geven moge, nimmer luide het: Wij moeten het Kabinet steunen, en dus...!

De *Standaard* moge ons deswege scherp veroordeelen, wij hopen, dat de christelijk-historische Kamerleden gedachtig zullen zijn aan de spreuk van Groen: Onze kracht ligt in ons isolement.

30 September—11 October 1911.

SUBJECTIEF EN OBJECTIEF.

Onze lezers zullen ongetwijfeld kennis genomen hebben van het in ons No. van 17 Juli overgenomen betoog van de *Rotterdammer*, rakende het verschil tusschen de Christelijk-Historischen en de anti-

revolutionaïren, zoodat wij uitgaan van de onderstelling, dat hun dit betoog bekend is. Laat ons dit nu nader bezien.

Men kan zich schikken naar de bestaande opvattingen en dan, door zich persoonlijk als een Christen te gedragen, pogen te verbeteren (C. H.), òf men kan op grond van het Christendom een eigen opvatting tegenover de heerschende stellen (A. R.). Aldus de *Rotterdammer*.

Het treft ons al dadelijk, dat volgens de *Rotterdammer* „de Schrift zelve voor beide standpunten aanknoopingspunten geeft'', wat dan met voorbeelden aangetoond wordt. Is dat zoo, met welk recht kan dan de antirevolutionaire partij de christelijk-historische als minderwaardig, als minder vast, als half enz., bestrijden? De *Rotterdammer* moge dat zelve niet gedaan hebben, zij weet toch zeer goed dat èn de leider der antirevolutionaire partij, in het blad van Dr. Kuyper en ook deze persoonlijk, in niet-openbaar geschrift, die voorstelling ingang tracht te verschaffen, en dat eenige antirevolutionaire propagandisten zich geheel in diezelfde richting bewogen hebben. Berusten beide methoden, de subjectieve en de objectieve, op de Schrift en op de praktijk van het Christelijk leven, hoe kan dan aan één dier richtingen de voorrang worden toegekend?

Nu erkent de *Rotterdammer* dan ook dat dit niet kan, daar zij aan het slot van haar beschouwing zegt, dat er in het wezen der zaak geen verschil is tusschen den christelijk-historische en den antirevolutionair, althans niet van zoodanigen aard dat zij niet samen konden gaan; maar zij betwijfelt toch weer of het wenschelijk is, dat men spoedig tot vereeniging komt; er is tusschen christelijk-historischen en antirevolutionairen „typeerend verschil'' zegt zij, „maar geen verschil, dat rechtsgrond geeft om tegenover de benauwende macht van het ongeloof de eigen macht moedwillig één dag langer door scheiding te verbrokkelen dan onafwijsbaar is''.

De geachte redactie zal ons toegeven, dat dit standpunt niet heel duidelijk is. Zij wil aantoonen dat er verschil is, maar eindigt met te verklaren, dat dit niet steekhoudend is.

Misschien zal zij zeggen: de menschen zijn wel vaker uiteengegaan om een verschil, dat niet *wezenlijk* was, hebben zelfs elkaar ten heftigste bestreden, terwijl tenslotte bleek dat de eenheid toch wel aanwezig was.

Maar dan moeten wij haar toch vragen, of er ook maar één feit aan te wijzen is, waaruit, *tijdens de scheiding,* dàt verschil gebleken is. De man, die aan de scheiding den stoot gegeven heeft, stond,

blijkens zijn toenmalig optreden op kerkelijk en politiek terrein, eer op het objectieve dan op het subjectieve standpunt; en de redenen, die opgegeven werden ter verklaring van het verlaten van het Admiraalsschip, hadden met de Heilige Schrift zoo min iets te maken als met het Christendom, in welken zin dan ook opgevat. Men heeft zich van geen van beide zijden daarop beroepen. Zelfs herinnert de *Rotterdammer* er aan, dat in de antirevolutionaire partij, zelfs onder haar beste voormannen, ook „subjectieve Christenen'' zijn, en zij zal wel niet ontkennen, dat er onder de Christelijk-Historischen van meer „objectieve'' opvatting zijn.

Vindt het blad nu wel, dat het er in geslaagd is, „het verschil'' aan te wijzen, waar het zelf inziet dat beide richtingen — aangenomen dat haar voorstelling juist is — zich op de Heilige Schrift en de practijk der Christelijke Kerk kunnen beroepen; dat zij hoogstens eene *nuance* zijn, en dat er geen rechtsgrond is ter rechtvaardiging van dit verschil?

Maar wij gaan verder. Indien werkelijk het verschil zoodanig is als de *Rotterdammer* beweert, dan meenen wij te kunnen aantoonen, dat de richting der Christelijk-Historischen meer dan die der antirevolutionairen aan Schrift en Historie beantwoordt. Wij wijzen, om ons te houden binnen de grenzen van het debat, op de door de *Rotterdammer* zelve aangevoerde feiten: de echtscheiding en de slavernij.

Bij de bestrijding van de echtscheiding volgen, zegt de *Rotterdammer,* Jezus en de Apostel Paulus den objectieven weg. De Apostel zet met kracht dóór de heilige opvatting van het huwelijk, door Jezus verkondigd. Aangenomen dat dit zoo is, dan volgen de antirevolutionairen evenmin als de Christelijk-Historischen den objectieven weg, en moeten zij komen tot de onontbindbaarheid van het huwelijk, behalve in de door Jezus zelven gestelde gevallen. De roomsch-katholieke kerk doet dat. De *geloovige* Protestant doet dat ook. Maar in de *burgerlijke* wetgeving, die ook voor de ongeloovigen geldt, „schikt zij zich naar de bestaande opvattingen'', van oordeel zijnde, dat Overheidsdwang niet het goede middel is, om de „hooge en heilige opvatting van het huwelijk te handhaven''. Jezus noch zijne Apostelen hebben het tegendeel beweerd. Eerst nadat het Christendom staatsgodsdienst geworden is, is het hooge beginsel in de wetgeving overgebracht, maar deze ging destijds dan ook uit van de Kerk. In de Kerk kan

men — en behoort men dat ook te doen — die hooge opvatting handhaven; in de burgerlijke wetgeving in alle, calvinistische en niet-calvinistische, doch protestantsche landen, wijzigt men het beginsel in zijne toepassing.

De slavernij, eene maatschappelijke, door geheel de toenmalige rechtsorde gesteunde instelling, wordt, zegt de *Rotterdammer,* door den Apostel Paulus en de Kerkvaders en de Kerk langs subjectieven weg bestreden. Volkomen juist. De Christelijk-Historischen stellen zich op hetzelfde standpunt. Zij erkennen de principieele gelijkheid van alle menschen als schepselen Gods, zondaren voor Hem, geroepen om elkaar te steunen, niet om elkaar te beheerschen, al erkennen zij een boven de menschen van Godswege gesteld gezag, welk gezag echter niet bedoelt overheersching, maar integendeel bescherming en rechtshandhaving. Dit beginsel werkt door, en verbrijzelt op den duur *alle onrechtvaardige overheersching,* in staat, in maatschappij, in fabriek en bedrijf enz. Dit teekent volkomen het standpunt van de richting, die zich èn christelijk èn historisch noemt; die dus niet vraagt naar de uitwendige ordening in vroegere dagen of in andere landen, maar alleen naar *het beginsel,* neergelegd in de Schrift, en die dit telkens en telkens in toepassing brengt bij de (historische) ontwikkeling der menschelijke toestanden.

Ook de antirevolutionairen doen dat.

Maar de Christenen hebben niet altijd op dit punt den zoogenaamden subjectieven weg gevolgd. Langen tijd hebben de Christenen de slavernij verdedigd, omdat deze ook in de Heilige Schrift als gewettigd en gerechtigd voorkomt. Hun gemis aan *historischen* zin, in een tijd, toen de protestantsche kerken versteend waren, deed hen voorbijzien, vooreerst dat de slavernij in Israël geenszins, zooals elders, een ontkenning van alle menschenrecht was; anderzijds, dat de slavernij in Israël een historisch verschijnsel was, 't welk met de ontwikkeling der wereldsche toestanden mocht en moest verdwijnen. Die zoogenaamd objectieve Christenen zagen, evenals de Farizeeën, te veel naar het uiterlijke, niet naar het innerlijke; zij meenden dus het uitwendige, ook als het vergaan was of zijn beteekenis verloren had, te moeten handhaven, en, hoewel te goeder trouw dwalende, hebben zij, zoo doende, het Christendom zelf geschaad; gelijk de Farizeeën, de „preciesen'' uit dien tijd, door „vast te houden aan het uiterlijke gebod'' zonder de inwendige beteekenis daarvan te verstaan, Jezus, die hun deze beteekenis aan het verstand wilde brengen, gekruisigd hebben.

Wij zijn dan ook zoo vrij te betwisten, dat de echte calvinisten dien „objectieven'' weg betreden hebben. Ongetwijfeld heeft de groote Hervormer ook „door zich in zulke wereldsche verhoudingen persoonlijk als een Christen te gedragen'' (subjectief) gepoogd te verbeteren. Hij heeft wel degelijk ook met de historische en zich ontwikkelende toestanden gerekend, en meer op de innerlijke beteekenis dan op het uitwendige gelet. Men kent zijn houding tegenover het „woekerverbod''. Afgaande op de letter der Schrift en op de christelijke traditie, had Calvijn de uitspraken der Heilige Schrift tegen zich; maar hij doorzag de diepere beteekenis van het woekerverbod, en begreep, dat het leenen tegen rente niet is een ongeoorloofde afpersing, maar het verrichten in het maatschappelijke verkeer van een goeden dienst, waar een tegenpraestatie tegenover mag staan.

De *Rotterdammer* geeft ook nog eenige andere *feiten* aan, waaruit „het subjectief element'' in de christelijk-historische *politiek* zich openbaart: Dr. De Visser en Dr. Schokking vinden beiden in haar midden een plaats; zou het antirevolutionaire program van beginselen een van beiden uitsluiten? Verder: losheid van den band der leden onderling; is die niet precies dezelfde als die tusschen de antirevolutionairen? Immers houdt ook de christelijk-historische club zich aan wat de partij als zoodanig besluit, behoudens — hierin verschilt zij wellicht van de antirevolutionaire — dat zij boven partijbesluit haar *wettelijke* verpliching stelt, persoonlijke verantwoordelijkheid derhalve. In haar tegenzin tegen de programma's van actie openbaart zich haar eerbied voor de gestelde machten, die haar verbiedt de Kamerclubs te brengen op de plaats van 's Rijks regeering. En voor het vrije onderwijs, — maar dan het woord „vrij'' ook genomen in den meest absoluten zin, zoodat de ouders, *waar het geldt de richting, waarin hun kinderen behooren te worden „opgevoed'', zoo min van een hun opgedrongen omgeving als van de Overheid afhankelijk zijn,* — hebben de Christelijk-Historische Unie en de mannen, die thans haar leiden, zeker niet minder, misschien meer gedaan dan de antirevolutionaire partij, zoodat het zoeken van een verschil op dit punt in ons oog volkomen onbegrijpelijk is. Het verschil bestaat eigenlijk alleen hierin, dat de Christelijk-Historische Unie vecht voor de zaak der vrije school en voor een rechtsbepaling, welke haar vrijheid waarborgt, maar onverschillig is voor het opnemen van zekere woorden in de wet, die meer aan de menschelijke ijdelheid ten goede komen dan aan de zaak zelve.

Hoe dankbaar wij de *Rotterdammer* ook zijn voor haar poging om het „verschil'' op te lossen met voorbijgaan van wat wij zelf nu een kwart-eeuw lang, met het oog op de feiten, uiteengezet hebben, — wij achten niet, dat zij in haar poging geslaagd is, wij meenen veeleer dat de houding, die ook thans weer de *Standaard* bij de Kabinetsformatie aanneemt, van eene opvatting van onze staatsinstellingen getuigt, die wij van het standpunt der Grondwet en van dat 't welk vroeger de antirevolutionairen ingenomen hebben, kwalijk kunnen verdedigen. Is het niet eenvoudiger en beter deze en soortgelijke beweringen te bestrijden, dan naar zekere verschillen te zoeken, die er niet zijn?

25 Juli 1918.

JAN PLAZIER ALS ECHT-ANTIREVOLUTIONAIR.

Het past niet, bij eene geopende of nauwelijks gesloten groeve, eene discussie te voeren over de daarbij uitgesproken beoordeelingen van den overledene. Toch behoeft niet alles wat daarbij gezegd of geschreven is voorgoed stilzwijgend te worden voorbijgegaan, vooral niet indien dit het politieke terrein raakt. Het is daarom, dat wij ook nu nog ons eene opmerking moeten veroorloven naar aanleiding van wat de *Zeeuw*, in een overigens zeer waardeerende beoordeeling, bij gelegenheid van het verscheiden van den heer Jan Plazier, over diens politiek gedrag meedeelde.

Na medegedeeld te hebben, dat Plazier behoorde tot die leden der Hervormde Kerk, die als „confessioneel man'' tegenover iedere „afwijking'' de eigen eens gevestigde overtuiging handhaafde, (korter, in de geijkte termen uitgedrukt, goed gereformeerd was), schrijft het blad:

> Organiseerend talent heeft Plazier niet gehad; dit heeft zijn kortstondig leiderschap van 't Goessche Patrimonium, later van den Christelijk Nationalen Werkmansbond, zijn actie van 1894 op politiek gebied, die later in haar tegendeel omsloeg, duidelijk geleerd. Doch in den kleinen christelijk-historischen kring, door hem in 1896 gesticht, en steeds door hem geleid, genoot hij veler vertrouwen. En in de dagen der coalitie heeft hij door zijn sympathieken steun de harten van menigeen uit den door hem verlaten antirevolutionairen kring verkwikt.

Men krijgt, dit lezende, den indruk, dat die goede Christen op

politiek gebied onvast stond, en alleen door zijn welwillendheid „de harten van menigeen'' gewonnen heeft.

Het is voor de historie der antirevolutionaire partij niet zonder belang Plazier's houding ten tijde der „Scheiding'' en daarna in het licht te stellen.

Toen in 1895 de heer Lohman weigerde Dr. Kuyper verder te volgen, indien deze voortging op te treden als dictator, en al wie openlijk hem durfde te weerstaan, af te weren door hem te betitelen met verdachte benamingen, zooals conservatief, aristocraat enz., stond men in het district Goes verlegen. De Goezenaars, zeer gevoelvolle menschen, hechten zeer veel aan den persoon, beschouwen hun politieke leiders als vrienden, en kwamen nu te staan tusschen twee mannen, die zij beiden hoogachtten, terwijl zij het principieel verschil, dat deze gescheiden hield, evenmin als vele anderen doorzagen. Deze mannen wilden geen scheiding.

Dr. Kuyper zelf zag dat verschil zeer wel in en, doortastend als hij was en niemand, die hem in den weg stond, ontziende (een eigenschap van een goed aangelegd politicus), beproefde hij bij de eerstvolgende verkiezing na 1895 den man, dien hij zoo vaak „onzen Lohman'' genoemd had, als Kamerlid te doen vallen. De door eene kiesvereeniging gestelde candidaat, een predikant, die in openbare vergadering met den heer Lohman in debat trad, verkreeg een geheel onbeduidend aantal stemmen. Het district koos voor den man dien zij, als opvolger van Mr. Saaymans Vader, in 1878 gekozen had. Het was niet tegen Dr. Kuyper, maar in elk geval vóór Lohman. Vergissen wij ons niet, dan voegde destijds de heer Plazier zich bij de weinige voorstemmers van den Kuyperiaanschen candidaat.

Maar wat geschiedde? Na Mr. Tak van Poortvliet trad Mr. Van Houten op, die een zeer groote uitbreiding van kiesrecht voorstelde. Om de nogal eens varieerende „antirevolutionaire beginsels'' stemde de antirevolutionaire partij daartegen, maar de vrij-antirevolutionaire partij, (d. w. z. de antirevolutionaire partij, losgemaakt van allen Kuyperdwang) vóór.

Toen trad de heer Plazier, die in gezonden christelijken zin zeer „democratisch'' voelde, op. Hij liet zich niet verschalken, maar, zonder zich vooraf òf met den heer Lohman òf met eenigen anderen leider in contact te hebben gesteld, zeide hij tot zijne naaste vrienden: laat ons een eigen kiescollege oprichten, dat flinkweg en rondweg vóór Lohman partij kiest.

Zoo handelt een man van stavast, van karakter. Organiseerend talent had hij niet. Dit is zoo. Hij wist te goed, dat in de Nederlandsche Hervormde Kerk te weinig politiek aangelegde, met politieke vraagstukken zich bezig houdende mannen waren, in staat om een afdoende eigen organisatie in het leven te roepen. Maar hij wist ook, dat de bestaande organisatie, al durfde zij Dr. Kuyper om diens kerkelijk standpunt niet openlijk loslaten, toch mans genoeg was om in te zien, dat bij den leider der vrij-antirevolutionaire partij de beginselen van de partij, waarvan Groen van Prinsterer de stichter geweest is, in minstens even veilige handen waren, als bij Dr. Kuyper zelven. De antirevolutionaire partij moge overal verkondigen, dat eigenlijk bij haar beginselvastheid zit, de zeer scherp ziende Plazier dacht er het zijne van. En de antirevolutionaire kiesvereenigingen in Goes zijn, geheel spontaan en ongevraagd en zonder eenig beding of voorbehoud, den candidaat blijven steunen, aan wien *alle* antirevolutionairen van 1878 af tot 1895 toe als een der hunnen hun *vertrouwen* geschonken hadden. En dat is zoo gebleven, totdat het stelsel der Evenredige Vertegenwoordiging het den antirevolutionairen gemakkelijker maakte zich te splitsen. En Plazier heeft zijne partij dus niet verlaten, maar is aan de beginselen, door Groen en ook door Lohman beleden, getrouw gebleven. Voor hem waren de beginselen meer waard dan het partijverband. Hierin verschilde hij alleen van de leiders der antirevolutionaire kiesvereenigingen, dat hij dit openlijk — ook tegenover een man als Dr. Kuyper en diens *machtigen* aanhang — onbewimpeld heeft durven uitspreken.

Het was dan ook vanzelfsprekend, dat deze man, die nimmer eenig aanzien of eenig voordeel gezocht heeft, door den „afgevaardigde van Goes'' steeds in Goes als leider van zijn groep openlijk erkend is.

Wij meenden aan de nagedachtenis van Jan Plazier verschuldigd te zijn dit punt in het juiste licht te stellen.

3 September 1921.

V.

CLERICALISME EN KERKELIJKE POLITIEK.

LOSLATING VAN ARTIKEL 20 VAN ONS PROGRAM.

Het Noorden dringt er, naar aanleiding van ons artikel *Verwarring* (9 Mei), op aan, om artikel 20 van ons Program, dat handelt over artikel 168 der Grondwet, toch niet *facultatief* te stellen.

Deze waarschuwing slaan wij niet in den wind. Wij beginnen daarom *het Noorden* zelf er aan te houden. Het citeert de woorden van artikel 20: „dat, ter bevordering van een meer dan dusgenaamde scheiding tusschen Staat en Kerk, de verplichting, uit artikel 168 der Grondwet voor de Overheid voortvloeiende, dient te worden opgeheven"; maar het laat een zeer belangrijken tusschenzin weg, n.l.: *„na uitbetaling aan de rechthebbenden van het rechtens verschuldigde"*. Juist wegens die zinsnede kunnen met artikel 20 van het program ook velen zich vereenigen, die het niet eens zijn b.v. met het *Noorden,* of met de *Protestantsche Noordbrabanter,* betreffende de verhouding van Kerk en Staat. Want, zeggen zij, de Staatstractementen zijn geen Staatssubsidies, *maar zijn juist datgene, wat der Kerk of den gemeenten rechtens verschuldigd is.*

Ons program behoeft nog volstrekt geen wassen neus te zijn, alleen omdat op één gewichtig punt mannen, die tegenover elkaar staan, zich toch met zijn bewoordingen vereenigen kunnen.

Dit moet te minder bevreemden, omdat, als men bedaard en kalm beschouwen wil, men erkennen zal, dat de vraag of men vóór of tegen Staatssubsidie aan de Kerken is, *volstrekt niet altijd* samenhangt met een beginsel. Ook de meest besliste tegenstander van Staatssubsidie aan de Kerk *kan* van oordeel zijn, dat de Kerk evenzoo *recht* heeft op die *uitkeering,* als elk schuldeischer *recht* heeft tegen zijn schuldenaar. Die antirevolutionairen, die inderdaad zich voorstellen, dat de Kerk ook thans slechts geniet, wat haar *toebehoort, mogen* de tractementen niet loslaten; in hun oog zou dat gelijk staan met goedkeuring van roof.

Nu kunnen wij in den politieken strijd zeer wel optrekken met hen die, mits zij met ons hetzelfde beginsel belijden, omtrent eene opvatting van feiten anders denken dan wij. Wij kunnen dat te geruster doen, wanneer wij weten, dat onder hen, die onze beginselen verwerpen, er velen zijn, die nu juist omtrent dat éene punt hetzelfde willen als wij.

Daarom zeggen wij eenvoudig: laat ons in geen geval zóó handelen, dat wij noch op het eene, noch op het andere punt ons inzicht doen zegevieren; laat ons liever op één punt samenwerken, verzekerd als wij zijn, dat wij op het andere punt versterking bij onze tegenstanders vinden. Juist door zóó te handelen, kunnen *wij des te vrijmoediger en te krachtiger* voor ons eigen beginsel opkomen.

Nu willen wij onzen raad noch opdringen, noch als onfeilbaar voorstellen; veeleer toegeven, dat hij in de praktijk wellicht minder uitvoerbaar zal blijken te zijn, dan wij ons voorstellen. Maar wij wijzen er dan ook ten slotte nog op, *naar aanleiding van welke omstandigheid* wij dit punt bespraken. Wij kwamen, en komen nog op tegen dat dreigen van sommigen, om bij elk verschil van inzicht uit elkaar te gaan, vóór zich verzekerd te hebben, dat werkelijk tegenstrijdige beginselen aan dat verschil ten grondslag liggen. Nimmer vreesden wij den strijd of de consequentie onzer beginselen, maar dit belet ons niet te beproeven bijeen te houden wat ons toeschijnt bijeen te behooren. En nu, waarschuwende voor noodelooze scheuring, zeiden wij: dan liever nog den weg op, dien wij aanraadden; in geen geval den vijand gesteund!

Doch waartoe dit geschrijf? Veel beter, dan thans onzen tijd te verliezen met de vraag, wie al of niet tot ons behooren, zouden wij doen, door eerst eens behoorlijk al de vragen, die met artikel 168 in verband staan, *te bestudeeren!* 't Beteekent niets, te zeggen: artikel 168 moet er uit, als men buiten staat is hem, die beweert, dat de Kerk *recht* heeft op Staatstractementen, aan te toonen, dat hij ongelijk heeft. Dat is nog volstrekt zoo gemakkelijk niet. Maar evenmin is het gemakkelijk, het recht van de Kerk op die tractementen aan te toonen. Ons dunkt dat, zoo onze christelijke bladen en tijdschriften zich eens wilden toeleggen op de uiteenzetting *der feiten,* waarop artikel 168 berust, zij een voortreffelijk werk verrichten zouden, beter dan dat, 't welk sommigen nu doen. Zou b.v. Dr. Bronsveld, in plaats van zich bezig te houden met het ijdele pogen om Dr. Kuyper af te maken, ons misschien niet eens kunnen

bewijzen, dat de Kerk recht heeft op de tractementen? Hij behoeft dan meteen geen nieuwe partij te vormen, want wij zullen, in geval hij het bewijs levert, zeker vanzelf tot hem overkomen! Waarom beproeft die geleerde dat niet?

23 Mei 1885.

MIJN VERHOUDING TEGENOVER DE KERK.

Naar aanleiding van het bericht, dat ook ik „gecommitteerd ben, om kerken in den lande, *die tengevolge van het afzetten van predikanten* geldelijke schade mochten lijden, bij te springen", (*Standaard* 4217), is mij herhaaldelijk, ook van zeer bevriende zijde, den raad gegeven om ter wille van het vertrouwen, dat mij op politiek gebied door velen geschonken wordt, mij liever aan die commissie te onttrekken, en mij in kerkelijke zaken vooral niet op den voorgrond te stellen.

Overtuigd als ik ben, dat zulk een raad alleen gegeven kan worden door hem, die òf van de zaak, welke het geldt, zich een onjuist denkbeeld vormt, òf de strekking van zijn advies niet genoegzaam doordacht heeft, veroorloof ik mij twee opmerkingen te maken, éene van algemeenen, en éene van meer bijzonderen aard.

Mijne opmerking van algemeenen aard is deze. De kerkelijke quaestie, de vraag of men de Nederlandsche Hervormde Kerk behouden moet door de belijdenis ter zijde te stellen ter wille van den reglementairen band, dan wel, omgekeerd, door boven den uitwendigen, synodalen band den inwendigen, of belijdenisband te verkiezen, — die quaestie, reeds meer dan een halve eeuw oud, staat *geheel buiten de politiek.* Hare oplossing hangt in geenen deele af van de richting, die aan het bewind is, doch moet enkel gevonden worden door de kerk zelve, misschien door den rechter, welke beide buiten de politieke beweging staan. Aan de ongelukkige vermenging van kerkelijke en politieke quaesties, waaraan wij zooveel ellende te wijten hebben, en die helaas nog in het verborgen — ditmaal buiten de schuld der kerk — in de schoolquaestie voortleeft, doe ik op geenerlei wijze mee. Willen mijne politieke vrienden, of sommigen hunner, zich door kerkelijke inzichten laten beheerschen, dat is hunne zaak. Ik kan noch wil zulks doen.

Mijne tweede opmerking betreft meer in het bijzonder het geval,

naar aanleiding waarvan ik gewaarschuwd werd: mijn lidmaatschap van eene commissie, die zich ten doel stelt om kerken te hulp te komen, die door afzetting van predikanten financiëel benadeeld mochten worden.

Ten hoogste stel ik èn het in mij gesteld vertrouwen èn de vriendelijke waarschuwingen op prijs. Luisteren evenwel naar die waarschuwingen mag ik niet. Hoe zou ik dat kunnen?

Sinds vele jaren is door tal van orthodoxe predikanten — ik herinner, om niets anders te noemen, aan het *Wageningsch Weekblad* en aan het stuk van professor J. J. van Toorenenbergen en Dr. A. W. Bronsveld, opgenomen in de *Standaard* No. 4220, — met vurige woorden verklaard, dat zij, waar men hen dwingen wilde om zoogenoemd moderne aannemelingen in de kerk toe te laten, zouden moeten weigeren, gebonden als hun geweten was aan Gods Woord; dat zij zouden weigeren, al kwamen zij met de reglementen in strijd. En nog onlangs is door bijkans den *geheelen* Amsterdamschen kerkeraad plechtig verklaard, dat het afgeven der gevraagde attestatiën in strijd zou zijn met de aan Gods Woord gebonden consciëntie der kerkeraadsleden.

Maar nu de Synode volhoudt, nu verandert die consciëntie!

Ik zal niemand oordeelen. Ik zal niet onderzoeken, welken indruk zulk een beroep op de aan Gods Woord gebonden consciëntie, gevolgd door zulk eene verandering van houding, op den ongeloovige moet maken.

Ik zal niet vragen, of daardoor de kerke Gods opgebouwd dan wel afgebroken wordt.

Maar wanneer straks eenige kerken, of eenige predikanten, tengevolge van *hun* gehoorzaamheid aan Gods Woord, in allerlei ongelegenheden geraken, dan zal ik voor die mannen, hoe weinigen dan ook wellicht in aantal, eerbied hebben. Dan zal ik niet pogen om hen, door hen in hun beurs te straffen, te verleiden om tegen hunne consciëntie te handelen. Dan zal het mij eene eer zijn hunne belangen te mogen aanbevelen aan allen, voor wie een beroep op de aan Gods Woord gebonden consciëntie meer is dan eene ijdele klank.

Ik heb niet jaren lang voor de rechten des gewetens en voor het gelijk recht van allen gestreden, om, ter wille van politieke consideratiën, van onderdrukte onderdrukker te worden. Indien een Synode, die uit beginsel elken Christus-loochenaar toelaat in de kerk, een Christus-belijder er uit zet, enkel omdat deze zijn

aan Gods Woord gebonden geweten en zijne aan de gemeente, voor Gods aangezicht, afgelegde belofte heiliger acht dan een menschelijk gebod, — dan wordt het meer dan tijd, ik zeg niet voor elken gereformeerde, maar voor elken protestant, ten stelligste en openlijk protest aan te teekenen, er kome van wat wil. En indien er onder de antirevolutionairen mannen zijn, die, omdat ik mede protesteer, mij hun vertrouwen ontzeggen, dan wil ik gaarne mijnerzijds verklaren, het vertrouwen van dezulken nimmer te hebben begeerd.

Gaarne wil ik, zoo anderen dat nuttig oordeelen, op staatkundig gebied naar de mate mijner krachten recht en rechtvaardigheid helpen verdedigen. Maar indien dit niet kan zonder verloochening of terzijdestelling van het protestantsch beginsel, indien ik, ter wille van de politiek, zou moeten zwijgen van wat ik in de kerk voor waar en rechtvaardig houd, dan zeg ik, — zonder overigens mij ook maar in het minst met den man, die ze als levensdevies koos, te vergelijken, — de woorden van Mr. Groen van Prinsterer na: *een staatsman niet — een evangeliebelijder.*

A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

December 1885.

KERK EN POLITIEK.

„Alleen op kerkelijk gebied kan uitgemaakt worden, wat waar is; op politiek gebied heeft men de vaststelling der hoofdbeginselen reeds achter den rug; dáár gaat het vooral om de gedragslijn en mitsdien om het *leaderschap.*" Deze bewering ontmoetten wij onlangs in een kerkelijk, een — wij voegen het er ter voorkoming van misverstand bij — sympathiek blad. Zij is ongetwijfeld de meening van tal van godgeleerden, vooral van protestantsche godgeleerden, evenals van tal van gemeenteleden. Gods Woord, zoo oordeelen dezen, ligt ten grondslag aan al ons denken, aan geheel ons bestaan. Dat Woord in te denken, het te ontvouwen en te ontwikkelen is de taak der kerk, bij de vervulling waarvan aan de godgeleerden natuurlijk een eerste plaats toekomt. De kerk komt met *elk*, ook met elk maatschappelijk en staatkundig vraagstuk, mits diep doorgedacht, in aanraking; staan kerkelijk de beginselen vast, dan is de rest niet veel meer dan ontwikkeling, détailwerk, praktijk; een arbeid, die aan het vaststellen der hoofdbeginselen *ondergeschikt* is.

Deze opvatting verklaart wellicht het feit, dat, vooral onder

geloovige, kerkelijk-gezinde Christenen, de meening vrij algemeen is, dat een politiek man, *als hij maar wil* en niet hoogmoedig of halsstarrig is, het gevoelen van kerkelijke leiders eenvoudig volgen kan.

Zoolang men op het gebied der kerk verkeert, acht elkeen, allereerst een gereformeerde, het uitspreken, het krachtig en openlijk verdedigen van eigen Schriftopvatting geoorloofd. Dáár geldt het een *heilige* zaak, de zaak der waarheid. Maar op politiek gebied geldt het, zegt men, niet de waarheid, doch organisatie en leiderschap. Dáár moet slechts ten uitvoer worden gebracht wat met het gevoelen der kerkelijke leiders overeenstemt. Is er verschil van gevoelen, dan moet men zich maar eerst wat dieper in de quaestie indenken, om te kunnen nagaan, waarin de fout schuilt; wáár het verschil aanvangt. Den kerkelijken leider volge men, totdat de oorzaak van het geschil gevonden is.

Het politiek terrein is, zoo denkt men dan, minder heilig dan het kerkelijke; daar wordt maar gestreden over de macht; daar gaat het vooral om het succes, zij het ook met het goede doel om, wat kerkelijk vaststaat, uit te werken. Hoewel ook dáár onwaarheid, valschheid, misleiding geenszins geoorloofd zijn, kan het daar toch wat ruwer toegaan; men kan niet altijd al te kieskeurig zijn.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat er ernstige Christenen, laat ons liever zeggen, ernstige mannen zijn, die „de politiek" verfoeien. Het is, zeggen zij, alles maar partijbelang. Wat van eigen partij komt, wordt, zoolang althans die partij zich weet staande te houden, goedgepraat; wat van de andere zijde komt, onbarmhartig gehekeld, omdat het *allereerst* op vernietiging van de kracht *dier partij* aankomt. In den regel weet men reeds, zonder het in te zien, wat een blad over zekere regeeringshandeling te zeggen heeft. Alles, wat in de wereld niet naar onzen zin gaat, is te wijten aan de machthebbenden, die men bestrijdt; behoort men echter zelf tot de machthebbenden, dan is het „de aard der zaak" of anders de ongelukkige *nawerking* van de verkeerde beginselen der tegenpartij, die het hem doet.

Naar onze meening maken zij, die in die richting denken, zich een geheel onjuist denkbeeld omtrent de politiek. Op maatschappelijk en staatkundig gebied komt — dit spreekt voor ons van zelf — het eerste en laatste woord toe aan God zelven. Doch het is een gansch verkeerde meening, dat God in Zijn Woord alleen ons de solutie geeft voor alle mogelijke problemen.

Naast de Schriftuur staat de *natuur;* staat de *historie;* staan de ordeningen Gods in deze wereld. En nu is het eene speciale taak de *wetten* op te sporen, die op dat gebied gelden. *Die* wetten vinden wij echter niet in de Schriftuur. Geen landbouwer of schipper zal er ooit aan denken de wetten, die den door hem te verrichten materiëelen arbeid beheerschen, te zoeken in de Schrift. Wat hij noodig heeft, zoekt hij in de nauwkeurige waarneming der natuurverschijnselen, het oordeelkundig ordenen van zijne waarnemingen, om dan daaruit te besluiten tot zekere wet of regel. Onzinnig, om geen harder woord te bezigen, zou hij achten, wie hem zou willen wijs maken, dat hij zich op dit gebied te houden heeft aan het oordeel der kerk, of van godgeleerden en predikanten, tevens dilettant-landbouwers, en als men, ter wille van eene kerkelijke opvatting, poogde de feiten te verzwijgen, waarop zijn oordeel zich grondt, zou hij vragen of dat dan iets helpt; de natuur gaat immers toch haar gang, en, zou hij zeggen, wilt ge met haar wetten geen rekening houden, dan gaat eenvoudig uw gansche bedrijf te gronde.

Dat zulk een landbouwer niettemin zich zelven kan en moet laten beheerschen door Gods Woord, is daarmee natuurlijk niet in strijd. Wij zagen er onlangs nog een treffend voorbeeld van in de *Heraut,* waarin een bekwaam landbouwer, juist op grond zijner ervaring, aantoonde hoe de werking van de natuurwetten op het gebied der zuivelbereiding met de wet omtrent Sabbathsrust in verband te brengen is.

Waarom oordeelt men anders op *politiek* gebied? Waarom maakt men iemand verdacht, omdat hij b.v. van oordeel is, dat de wet „van vraag en aanbod'' eene bestaande wet is, die door niemand ter zijde kan worden gesteld, of wel dat de behoeften van den arbeider nimmer de maatstaf van het loon kunnen zijn? Waarom meent men dat in deze quaesties niet, evenzeer als op het gebied der kerk, slechts geldt hetgeen waar is, en dat het altijd en overal ongeraden is iets te zeggen, wat met de waarheid in strijd is? Is dit niet, omdat velen in de meening verkeeren, dat staat en maatschappij, althans hun ordening en inrichting, grootendeels eene menschelijke schepping zijn? Men ziet een wetgever; een overheid; tal van ambtenaren met wel omschreven bevoegdheden, en meent dat deze nu alles kunnen inrichten naar goedvinden, als ze maar willen. Naar hun meening is de menschelijke miserie — grootendeels ten minste — een gevolg, niet zoozeer van ons aller indivi-

dueele zonde, als van de slechte eigenschappen der regeeringen.

Een goed systeem *uit te denken* en dan in toepassing te brengen of — door anderen in toepassing te doen brengen, is, meenen zij, de taak van den hervormer. Het zijn geenszins allen mannen als Rousseau, het zijn ook innig geloovige Christenen, die te goeder trouw gemeend hebben, dat de wereld naar hun systemen kan worden ingericht. Ware op politiek gebied niet anders te doen dan zich te organiseeren en te vechten om het leiderschap, dan zal menig ernstig Christen weinig lust gevoelen zich daaraan te wijden.

Maar als staat en maatschappij inderdaad, naar door God vastgestelde wetten, zich ontwikkelen, dan is het de taak van een waarheidlievend man die wetten op te sporen; dàt echter is geenszins de taak der kerk. Die studie is moeilijk, omdat de waarnemer, meer nog dan op het terrein der natuurkunde, zoo bevooroordeeld is; daarom is dan ook onophoudelijke contrôle noodig. Maar iemand, naar gelang van de *uitkomsten* van zijn onderzoek der feiten, in te deelen bij deze of gene richting op kerkelijk of godsdienstig gebied, is in den grond der zaak even belachelijk als om te zeggen: die landbouwer verwerpt op grond van ervaring b.v. het systeem Bertels betreffende heide-ontginning, en is dus op politiek gebied een Conservatief!

Toch gebeurt dit maar al te zeer. In plaats van, bij verschil van inzicht, de feiten nader te onderzoeken, betwijfelt men of gij „kerkelijk'' wel goed staat; of legt u, ter wille van eenheid en partijbelang, het zwijgen op. Maar wat helpt dat alles, als de door God zelven ons gestelde wetten toch haar gang gaan?

Naar het ons voorkomt, is de waarheid niet enkel op kerkelijk terrein te vinden, en moet *even goed* en *even ernstig* ook elk ander terrein onderzocht worden, om de wetten, welke daar gelden, te leeren kennen. Maatschappij en staat worden niet opgebouwd naar stelsels, uit het menschelijk brein voortgekomen; zij zijn historische verschijningen, die zich ontwikkelen naar zekere wetten, en die wetten kunnen, evenals die der natuur, in haar gewone werking door menschelijk overleg een weinig gewijzigd worden; die ter zijde stellen kan men echter niet. Niet den arbeid op dat gebied te *domineeren,* maar er mee te rekenen, is de taak van de kerk; zooals omgekeerd hij, die de maatschappelijke wetten opspoort, ze met de uitspraak van Gods Woord in verband te brengen heeft.

5 Juni 1895.

EEN VERWEER

Reeds sinds geruimen tijd had Dr. Hoedemaker eene brochure aangekondigd, ter bestrijding van onze artikelen over artikel 20 van ons program, in verband met artikel 36 onzer Belijdenis. [1]) Wij verlangden daarnaar; de bespreking van de verhouding van overheid en volk ten opzichte van hetgeen de kerk, het geestelijk leven der natie, betreft, interesseert ons meer dan iets anders.

De brochure is verschenen onder den titel „Nationaal, niet clericaal''.

Wij lazen en herlazen ze; maar, ronduit gezegd, zij is ons tegengevallen. Niet, dat ze voor ons even duister is als de vorige brochure: „heel de kerk en heel het volk'', waarvan het ons niet gegeven is den inhoud te verstaan. Maar ze bevat eigenlijk niets anders dan eene herhaling van de vroegere stellingen des schrijvers, zonder eenige wezenlijke poging om deze aannemelijk te maken. Meer dan eens worden de stellingen, die de schrijver voor de ware houdt, tegenover de onze gesteld — en daarmede is het dan uit.

Dat de schrijver een geheel onjuist beeld geeft van hetgeen door ons bedoeld werd, is niet te betwisten; misschien zijn wij zelven niet duidelijk genoeg geweest; maar de mogelijkheid bestaat ook, dat men ons niet gaarne verstaan wil. Met den schrijver der brochure in een geregelde discussie te treden, daartoe zien wij geen kans. Misschien gelukt dit anderen beter. Wij willen slechts op eenige punten de aandacht vestigen. De Overheid moet zich aan het gezag van Gods Woord onderwerpen, zoo beweerden wij. Heel goed; maar wie moet nu Gods Woord uitleggen? vraagt Dr. Hoedemaker. „De uitlegging eischt, dat schrift met schrift vergeleken worde. Bij uitlegging en vergelijking komen godgeleerde en kerkelijke beschouwingen in aanmerking: de Roomsche en de Protestant, de Gereformeerde en de Lutheraan, de Hervormde en de Doleerende, komen bij dezen arbeid tot zeer uiteenloopende resultaten. Wie heeft deze beginselen ter kennis van de antirevolutionaire partij gebracht? Was het de Deputatenvergadering? Waren het de organen harer pers? Is het de Kamerclub geweest? Het begint ons te schemeren.''

De opmerking is gewis niet nieuw; zoowel van liberale als van roomsch-katholieke zijde is zij in het oneindige herhaald. Wij begrijpen haar gewicht, zoodra men zich geroepen acht Gods Woord

---

[1]) Zie „Verzamelde Opstellen", Staatsrecht Dl. II, blz. 38—54.

in vaste formules saam te vatten, om dan daarop stelsels van wereldregeering te bouwen, en zoo mogelijk deze aan de menschheid op te dringen.

Maar wij begrijpen volstrekt niet, hoe alsdan die vraag op voldoende wijze opgelost kan worden, zonder terug te gaan tot de Roomsch-Katholieke kerk. Wij „achten de Overheid niet *gebonden* door de uitspraak van eenige kerk'', schreven wij verder. Dat beteekent, zegt Dr. Hoedemaker, dat „de Overheid onafhankelijk is van de eeuwige beginselen van Gods Woord''!

Zóó wordt „kerk'' en „Gods Woord'' op ééne lijn gesteld.

„Indien'', gaat de schrijver voort, „men had willen zeggen, dat de Overheid *niet verplicht is, zich blindelings* bij de uitspraak van de kerk neer te leggen, zouden wij de stelling volkomen beamen'': „Rome wil den Staat binden aan de uitspraak van de Kerk''. Eilieve! heeft Rome daarin dan niet gelijk, en met welk recht kan de Overheid zich verzetten tegen eene uitspraak, die gij zelf met de eeuwige beginselen van Gods Woord op ééne lijn stelt?

Dr. Hoedemaker is consequent in zijne bestrijding van ons standpunt en dat van Dr. Kuyper. Hij beweert met dezen, dat het onderwijs van den heer Lohman aan de Vrije Universiteit niet heeft kunnen berusten op de gereformeerde Belijdenis, omdat deze hoogleeraar verklaard had zich te willen houden aan Gods Woord, opgevat naar zijne persoonlijke overtuiging.

Maar, zegt hij, Dr. Kuyper kan hem daarvan geen verwijt maken, omdat hij ook zelf van die Belijdenis afwijkt. Voorts had over de vraag of er afwijking van de Belijdenis is, niet eene bij Koninklijk Besluit goedgekeurde vereeniging, maar de Kerk zelve te beslissen.

Inderdaad, het wordt voor ons gewone menschen eene moeilijke kwestie. De gereformeerde Belijdenis, in formules uitgedrukt, moet steunpunt worden voor wetenschap, voor staat en maatschappij. De Overheid moet haar eerbiedigen en handhaven, en al haar instellingen daarmede in overeenstemming brengen. Hoever zij daarbij gaan mag en moet; of zij „andersdenkenden'' zal uitsluiten dan wel slechts bemoeilijken; of zij onze burgerlijke vrijheden, in alle protestantsche natiën, na bange worsteling ook van de meest beslist geloovigen, veroverd, weer prijsgeven moet — dat alles wordt niet nader ontwikkeld. Als wij maar eerst toegeven, dat in elk geval het „de Kerk'' is, die beslist. De Kerk, d.i. „de Gereformeerde'', d.w.z. de ware Kerk; alle andere zijn valsche kerken; ook de Roomsch-

Katholieke, „voor zoover zij vasthoudt aan later ingekomen dwalingen en weigert zich te laten reformeeren''.

Maar nauwelijks komen wij uit de bespiegeling in het practische leven, of wij ontwaren, dat de gereformeerden zelven, tenminste zij, die elkander eerst als gereformeerden begroet hebben, het gansch oneens zijn; Dr. Hoedemaker is het eens zoomin met Dr. Kuyper als met Mr. Lohman dito dito. Het is niet te verwonderen, dat van haar standpunt de Roomsch-Katholieke kerk minachtend op dit geharrewar nederziet. Men kan er niet uitkomen.

Wij blijven ons houden aan ons eenvoudig program, dat de Overheidspersonen in hunne consciëntie gebonden zijn aan Gods Woord; eene kerkelijke beslissing is daarbij onnoodig; wij gelooven dat, indien wij allen *in waarheid,* d.w.z. in ons persoonlijk leven, Gods Woord hoog houden, vanzelf en zonder eenigen dwang ook Gods Woord in staat en maatschappij in eere komen zal; maar dat, als menschen met behulp van hunne instellingen anderen direct of indirect willen dwingen, *zij het Koninkrijk Gods benadeelen.* In dit verband brengen wij in herinnering hetgeen wij schreven op 15 Januari [1]), waarop Dr. Hoedemaker het antwoord schuldig gebleven is.

Wij wezen reeds op de zonderlinge wijze, waarop Dr. Hoedemaker onze stellingen bestrijdt. Zonder eenig bewijs stelt hij zijn eigen opvatting, alsof deze van zelf sprekend ware, tegenover de onze; en daarmee is het dan uit. Zoo lezen wij b.v. op blz. 38: „Nog krasser vinden wij het volgende, dat noch op rechtsgeleerd, noch op gereformeerd, noch op doleerend standpunt verdedigd kan worden. De vraag of de Belijdenis dan wel de thans voor haar geldende organisatie beslissen moet, wie rechtens tot haar behoort, is in haar voordeel beslist; alleen de rechterlijke macht kan in deze beslissing verandering brengen: nimmer een politieke macht(!).''

Wij schreven dit met het oog op de Nederlandsche Hervormde Kerk. Deze kerk heeft hare bezittingen enz., „die niemand haar zonder roof ontnemen kan''. Wie moet *naar ons positief recht* uitmaken welke colleges als de rechtmatige eigenaars of bezitters te beschouwen zijn? Daarop is maar één antwoord mogelijk: de rechterlijke macht. Het recht van eigendom en bezit der goederen onzer

---

[1]) Opgenomen in „Verzamelde Opstellen", Staatsrecht Dl. II, blz. 43 (midden) tot blz. 45 (onder).

kerken wordt thans geheel naar de regelen van burgerlijk recht beoordeeld, en daaromtrent komt alleen den burgerlijken rechter het oordeel toe.

Ons kwam deze bewering niet betwistbaar voor. Zij blijkt nu zóó onzinnig, dat de schrijver meent, ze met één uitroepingsteeken te niet te kunnen doen.

Dr. Hoedemaker komt tegen ons in hooger beroep. Bij wien? Bij Mr. Groen van Prinsterer. Nu, dat doet ons altijd genoegen. Een hooger beroep op juristen en staatslieden geeft tenminste kans, dat men elkander leert verstaan. En ook voor ons is Groen een man van zeer groot gezag. Maar dat beroep schijnt niet zeer afdoende. Men oordeele zelf.

De stelling, waar wij bezwaar tegen hadden en nog hebben, luidt aldus: „Dat aan de Overheid, evenals aan ieder burger, een privaat oordeel over de Heilige Schrift toekomt en dat *dit oordeel gebonden is,* niet alleen aan de consciëntie der Overheidspersonen, maar *aan die consciëntie, voorgelicht door de publieke uitlegging der Kerk in hare Belijdenis vastgesteld, en door de Grondwet als zoodanig erkend en onder de waarborgen van de vrijheden des volks opgenomen.*"

En „daartegenover" voert nu Dr. Hoedemaker het volgende citaat aan van Mr. Groen van Prinsterer: „Ik dacht dat hier, behalve in den tijd der *Bataven (Kaninefaten, Katten, Usipeten, et tutti quanti)* en later ook, dit is zoo, in de dagen der *Fransch-Bataafsche Republiek,* door iedereen *het Evangelie* als *hoogste Landswet* erkend werd; en dat niet de wetgever alleen, maar ook de Grondwetgever gebonden was aan deze Goddelijke Landswet." Hoe is het mogelijk? Ons bezwaar is tegen het gebonden zijn „aan de publieke uitlegging der Kerk in hare Belijdenis vastgesteld", en Groen zegt: ik dacht, dat iedereen *het Evangelie* als hoogste Landswet erkende. Juist dus, wat wij beweren; niet wat Dr. Hoedemaker beweert.

Groen protesteerde ten sterkste tegen de volgende opvatting: „De gelijkstelling der Gezindheden moet zóó worden opgevat, dat de Gezindheden allen (het Christendom evenzeer als de Godsdienst van Mahomedaan of Heiden) in naam der Westersche beschaving, van invloed op wetgeving en bestuur gelijkelijk worden beroofd; zoodat bijvoorbeeld de school tot een instelling van *louter burgerlijk maatschappelijk* onderwijs worde verlaagd, om voor Israëlieten, Protes-

tanten en Roomschen, gelijkelijk voor allen, eene godsdienstige opvoeding onmogelijk te doen zijn.''

Mogen wij Dr. Hoedemaker vragen, of *wij* ooit, ook maar met één woord, zulk eene opvatting verdedigd hebben, en of niet veeleer onze strijd gaat tegen de staatsschool, juist omdat wij zulk een instelling van louter burgerlijk maatschappelijk onderwijs verfoeien?

Doch waartoe meer citaten? De lezer der brochure toetse *met aandacht* de beweringen van Mr. Groen van Prinsterer aan hetgeen eenerzijds door Dr. Hoedemaker, anderzijds door ons beweerd is, en hij zal ontwaren, dat de heer Groen veel meer met onze dan met zijn stellingen instemt. Natuurlijk moet men zich niet eerst eene averechtsche voorstelling van onze beweringen maken, en ons voortdurend datgene laten zeggen, wat wij juist bestrijden. Al datgene wat Groen in de door Dr. Hoedemaker aangevoerde citaten steeds verdedigd heeft, is, vaak bijna met dezelfde woorden, ook door ons verdedigd. Maar Dr. Hoedemaker bezit niet de gave, zich gemakkelijk in te denken in den gedachtengang van zijn tegenpartijders. Zoo houdt hij een lang betoog over het wezen der christelijke kerk, als tegenstelling van eene gewone burgerlijke vereeniging. Wat hij daaromtrent schrijft, beamen wij ten volle. Het werd uitvoerig betoogd, o.a. in het Rechtsgeleerd Magazijn 1893, door den man, dien Dr. Hoedemaker in zijn geschrift juist op dit punt meent te moeten bestrijden. Nu kan Dr. Hoedemaker niet geacht worden ook rechtsgeleerde tijdschriften te lezen; maar wel mag hij ondersteld worden te weten wat op kerkelijk, speciaal op gereformeerd gebied, omgaat, en dus behoorde hij niet te hebben vergeten, dat de erkenning door onze regeering van de gereformeerde kerken in doleantie juist verzocht is op grond van een betoog, waaraan zijn eigen kerkbegrip ten grondslag ligt.

Maar Dr. Hoedemaker zoekt voortdurend naar verschillen, ook waar die niet zijn. Wij hebben ons beroepen op de Heilige Schrift. Dr. Hoedemaker doet dat niet. Hij geeft ons slechts eigen redeneeringen, uitroepingsteekens en autoriteiten. Ons beroep daarentegen op de Schrift wijst hij af, omdat wij schreven: „Gemeenlijk liggen aan die uitspraken feiten ten grondslag, die nu niet meer aanwezig zijn, hetgeen belet ze van toepassing te oordeelen op onze toestanden; b.v. een direct, duidelijk uitgesproken Godsbevel; de speciale bestemming van het volk van Israël; de theocratie.''

Wij ontleenden dit argument aan Dr. Kuyper, naar wiens ge-

schrift wij verwezen. Maar Dr. Hoedemaker, den zin van onze opmerking omkeerende, zegt, dat wij die uitspraken verwerpen, omdat onze *tegenwoordige* toestanden anders zijn dan vroeger; toestanden, die dagteekenen uit de dagen der Revolutie, en waarnaar wij het Woord Gods niet hebben te plooien. Er is van die bewering niets aan. Als Dr. Hoedemaker de moeite nemen wil, om de discussie tusschen Dr. Kuyper en professor Van Velzen nog eens te herlezen, zal hij bespeuren, dat daarin van onze hedendaagsche toestanden geen sprake is; er wordt alleen aangetoond, dat de teksten, waarop men zich beroept, slechts op speciale gevallen slaan, zoodat men geen recht heeft zich op die teksten als op een algemeen beginsel te beroepen. Is dat nu onjuist, dan weerlegge men het. Maar men make er zich niet van af op de wijze als Dr. Hoedemaker doet.

Het is inderdaad jammer, dat wij steeds weer door theologen naar dogmatische bespiegelingen teruggevoerd worden, die uitermate geschikt zijn, om alle eenheid en samenwerking tusschen Christenen te verbreken en onmogelijk te maken. O.i. is *het Evangelie* uiterst eenvoudig. Wij hebben, om te weten wat ons *te doen* staat, systeem noch leerstelsel noodig; slechts heeft *ieder* onzer persoonlijk eerlijk rekening te houden met het Evangelie; dan, maar ook dan alleen, kan er komen een christelijke maatschappij, een christelijke school! Wie dat niet wil, wie ons terug wil voeren naar kerkelijke heerschappijvoering in den staat, legt o.i. de grondslagen, hetzij voor het ongeloof, hetzij voor eeuwigdurende broedertwisten en godsdienstoorlogen, al worden deze laatste dan ook alleen maar op papier gevoerd; maar hij legt nimmer den grondslag voor eene maatschappij, waarvan Jezus Christus het hoofd is.

1—5 Juli 1897.

EEN ONRECHTVAARDIG KETTERGERICHT.

Vroeger reeds werd door ons gewezen op het goede, dat het jongste werk van professor Fabius, „Voortvaren'', bevat. Men vindt er veel scherpzinnige opmerkingen in, en vooral vele herinneringen. Maar tevens werd de opmerking gemaakt, dat een niet te breed opgevat partijstandpunt den schrijver te beheerschen schijnt.

Groen van Prinsterer heeft steeds de eenheid der antirevolutionaire partij vastgeknoopt aan de belijdenis van het Evangelie. Het verborgen leven in Christus gaat bij hem verre boven elke

formuleering der waarheid. [1]) Uitdrukkelijk wijst hij, in zijn zoo belangrijk geschrift „Le parti antirévolutionnaire et confessionnel'' (bl. 19) er op, dat men het vereenigingspunt *niet* moet zoeken in datgene wat de Christusbelijders verdeelt, waarbij hij meer bepaaldelijk de praedestinatieleer op het oog heeft. Ter aanduiding van wat hij onder „confessionnel'' verstaat, beroept hij zich, in de voorrede van dat boek, op de omschrijving daarvan door Vinet, nog steeds door vele antirevolutionairen tegenwoordig als uiterst verdacht gebrandmerkt! Vinet is, volgens Groen, „even en misschien meer dan hij confessioneel''.

Groen ging in zijn pogen om te „rallieeren'' zeer ver; alleen dan, wanneer bij de *toepassing* der beginselen in de praktijk het wezenlijk verschil van inzicht bleek, dwong hij op politiek gebied, waar nu eenmaal *gehandeld* moet worden, tot uiteengaan. Wie b.v. aan het behoud van het openbare schoolwezen vasthield, liet hij los, welke overigens zijne beschouwingen mochten zijn. Hoe kòn dat ook anders? Thans slaan velen den tegenovergestelden weg in. Het dogma wordt vóóropgezet. Eenheid van beginsel, eenheid *zelfs* bij de toepassing ervan, beduidt te weinig. Met hen, die op een geheel verschillend standpunt staan, kan nog wel samenwerking gezocht worden, maar de naastbijzijnde geestverwanten, zoodra deze niet precies zoo redeneeren als de dogmaticus zelf, worden, na op hoogen toon uitgekleed te zijn, *afgesneden.* Men weerlegt hen niet; men tracht hen niet te overtuigen; men zoekt hun omgang niet; maar men constateert het verschil; men waarschuwt voor hen; en, eigen dogma voor onfeilbaar houdende, doet men, wie daarvan afwijkt, in den ban.

Een treffend voorbeeld daarvan levert het bedoelde geschrift van den genoemden hoogleeraar aan de Vrije Universiteit.

De man, die een der trouwste vrienden van de antirevolutionaire partij geweest is, al was hij ook te goed Christen en te ontwikkeld om aan personen of partijbesluiten zijn eigen oordeel gebonden te achten; die in eigen kring in ruime mate „de smaadheid des Evangelies'' gedragen heeft; die zijn kinderen naar eene bijzondere christelijke school zond, toen in zijn kring, ook om standsvooroordeel, nog bijkans niemand dit durfde; die het eerst eene

---

[1]) Zie „Ongeloof en Revolutie", 2e druk, 1868, bl. 164—166. Van het thans in zwang gekomen exclusivisme was Groen van Prinsterer een verklaarde vijand.

praktische oplossing der schoolquaestie uitgewerkt heeft; die zich steeds verzet heeft tegen het schoolstelsel, neergelegd in de wet van Van der Brugghen, hoeveel hij ook persoonlijk aan dezen ontwerper der vroegere schoolwet te danken gehad had; die steeds meegewerkt heeft tot het organiseeren der antirevolutionaire partij, en die, in een tijd, toen het nog geen onderscheiding was te behooren tot de „Kuyperiaansche partij'', door Dr. Kuyper zelven uitgenoodigd geworden is om mee te werken tot de samenstelling van het antirvolutioniar program, waaraan dan ook door hem is voldaan, zoodat zijn naam meegeholpen heeft om dat program ingang te doen vinden — die man wordt nu, zonder een enkele uiting van sympathie of erkentelijkheid, door den hoogleeraar Fabius in een uitvoerig betoog afgemaakt; zijn philosophie als „zuiver pantheïstisch'' aan de kaak gesteld; zijn geloof ten aanzien van de beteekenis van Gods Woord voor recht en staat als „uiting van ongeloof'' gestempeld; met den smaad, die ook bij dezen man aan de belijdenis van een kinderlijk geloof in den „Christus naar de Schriften'' verbonden geweest is, eenigermate de draak gestoken; om dan tenslotte te kunnen komen tot deze slotsom: „dat de grenzen wel zeer wijd moeten worden uitgezet, indien men alle protestantsche Christenen tot ééne staatkundige partij wil vereenigen; dat men op die wijze zelfs de eerste beginselen moeilijk handhaven kan; veel min voortvaren tot de volmaaktheid.''

Voortvaren tot de volmaaktheid komt op die wijze neer op voortvaren tot afsnijding en exclusivisme. Jammer, dat de schrijver den hoogleeraar Gratama volstrekt niet begrepen, en dientengevolge ook diens philosofische beschouwingen onvolledig en daardoor onjuist teruggegeven heeft. Reeds eene aandachtige vergelijking van de aan professor Gratama ontleende citaten met de wijze, waarop die citaten dan in andere bewoordingen door professor Fabius worden omgezet, zal den aandachtigen en deskundigen lezer van de juistheid onzer bewering overtuigen.

Deze opmerking doet niets te kort aan de scherpzinnigheid en goede trouw van den schrijver. Maar het is de eigenschap van de meesten, die anderen van ketterij verdenken, zich niet in het gevoelen van dezen te kunnen verplaatsen. Redeneer met dezulken, zoolang ge wilt, eenmaal door hen als ketter gebrandmerkt, blijft ge in hun oogen ketter uw leven lang, doordat ze in uw woorden altijd datgene leggen, wat zij meenen er te moeten uithalen. Niet,

dat wij beweren, dat er in werkelijkheid geen verschil van gevoelen tusschen de beide hoogleeraren bestaat. Ook wij zelven hebben tegen gewichtige stellingen van wijlen professor Gratama (evenals tegen *sommige* van den desondanks door ons *hoog vereerden* Vinet) bedenkingen.

Niettemin zouden wij dezen ernstigen Christusbelijder, ware hij nog in leven, als vriend en geestverwant zijn blijven eeren, omdat hij met ons op hetzelfde fundament staat. Ook voor hem was de persoonlijke gemeenschap met den Zone Gods de hoofdzaak en Gods Woord gezaghebbend, en hij zou dus ook op staatkundig gebied daaraan zóódanig gezag zijn blijven toekennen, als naar zijn overtuiging eisch was van dat Woord. Gesteld, dat hij gedwaald heeft ten aanzien van de beteekenis van dat Woord voor onze staatsinstellingen — ook hetgeen hij te dezen aanzien geloofde, is zeer stellig door professor Fabius misverstaan — dàn nog zou ons geloof in de voortdurende werking van den Heiligen Geest ons de verzekering hebben geschonken, dat ten slotte òf hij zelf òf althans zijne discipelen weer op den rechten weg gekomen zouden zijn. Daarom zouden wij hem niet hebben afgesneden; ook niet verwijderd van eene plaats, waar men de christelijke wetenschap beoefent, omdat het daar alleen aankomt op het zoeken naar waarheid.

Maar ook op dit laatste punt verschilt de hoogleeraar Fabius van ons in gevoelen. „Zoo blijkt toch,'' aldus schrijft hij, „waarlijk ook in Mr. Gratama duidelijk genoeg, hoe de enkele belijdenis van den Bijbel aan te nemen, weinig waarborg voor eenstemmigheid op wetenschappelijk terrein biedt.'' Inderdaad: indien het om eenstemmigheid te doen is, dan heeft de schrijver gelijk. Dan moet niet de Heilige Schrift en het geloof in den Heere Jezus Christus het fundament of het uitgangspunt zijn, maar een wel omschreven stelsel. Liefst het stelsel van één man; die dan steeds hooger in de lucht gestoken moet worden, opdat het publiek, op éénstemmigheid gesteld, steeds naar dien éénen man zie en voor al het overige de oogen sluite.

Ons echter is het niet te doen om eenstemmigheid, maar om waarheid. De waarheid is het, die ons vrij zal maken; niet een stelsel. En Jezus Christus is de Waarheid. Daarom willen wij, ook en vooral op wetenschappelijk terrein, dezen Christusbelijder, waaraan een deel van ons christelijk volk zooveel verplicht is, niet als een ketter afsnijden, maar, ondanks des hoogleeraars waarschuwing, als een broeder en medestrijder blijven gedenken en liefhebben.

26 November 1898.

RUIM OF BEKROMPEN?

De hoogleeraar Fabius heeft zich in een in de *Standaard* (No. 8233) ingezonden stuk verdedigd tegen de in No. 1581 van ons blad voorkomende critiek: een onrechtvaardig kettergericht.

De hoogleeraar beweert nog steeds, dat Vinet door wijlen Mr. Groen van Prinsterer niet tot de antirevolutionaire partij gerekend werd. Deze quaestie is daarom van belang, omdat zij in verband staat met Groens opvatting van die partij. Met Groen van Prinsterer verstaan wij, in dit verband, onder antirevolutionaire partij eene *richting*, die principieel staat *tegenover* de beginselen der Revolutie van 1789, en nemen daardoor een ruimer standpunt in dan de genoemde hoogleeraar. Wij sluiten evenmin als Groen van Prinsterer dit deed, doch zooals professor Fabius wel doet, mannen als Vinet en Gratama van die partij uit.

Mr. Gratama laten wij ditmaal rusten. Maar hoe beschouwde de heer Groen Vinet? Als „christelijken tegenstander", zegt Mr. Fabius, en wel met beroep op Groen zelven. [1]) Maar hij ziet voorbij, dat de heer Groen dit zegt niet van Vinet, maar van eene, zij het ook gewichtige dwaling op staatkundig terrein. In het werk daarentegen, waarin de heer Groen zoo duidelijk zijn standpunt heeft aangewezen, *Le Parti antirévolutionnaire et confessionnel,* blz. 6, zegt hij uitdrukkelijk, dat hij behoort tot de oprechtste bewonderaars van Vinet, maar dat, door de scheiding van Kerk en Staat als eene universeele, eene altijd en overal geldende waarheid te verkondigen, en ze tot de hoogte van een dogma te verheffen, Vinet in een ernstige dwaling vervallen is. Hetzelfde werd betoogd ter plaatse, waarop Mr. Fabius zich beroept. Die dwaling laat zich zeer goed begrijpen, wanneer men den kerkelijken toestand van Zwitserland in het oog houdt, die stellig op Vinet's theoretische beschouwingen invloed uitgeoefend heeft. Intusschen mocht Vinet, die den moed gehad heeft om, ter wille van zijne belijdenis, met de Staatskerk te breken en zijn tractement eraan te geven, door hen, in wier oogen juist hij uitermate verdacht is, [2]) wel wat meer in eere gehouden worden! Nochtans zijn ook wij het niet eens met Vinet's veel te absolute stellingen betreffende het gewichtige, doch zeer moeilijke vraagstuk van scheiding van Kerk en Staat, waaromtrent trouwens

---

[1]) Ongeloof en Revolutie, blz. 58.

[2]) Niet om zijn staatkundige meeningen, die de meesten niet kennen, maar juist als Christen en belijder van ons christelijk geloof.

ook Calvijn zelf, althans naar de meening van Dr. Kuyper, ten zeerste gedwaald heeft. Wij hebben meermalen erkend, 't op sommige punten niet met Vinet eens te zijn; daarover loopt de quaestie dus niet. Wij willen hier echter aan toevoegen, dat Vinet die dwalingen op zeer jeugdigen leeftijd geschreven heeft, in een schitterend pleidooi ter verdediging van de gewetensvrijheid tegenover een ongeloovigen staat. Hij is daarbij, dit geven wij toe, wel eens van verkeerde beschouwingen uitgegaan.

De vraag is, of ondanks deze „dwaling op staatkundig terrein'' Vinet, volgens Groen, *tot de antirevolutionaire partij behoorde.*

Hierop nu geeft Groen zelf, in zijn evengemeld geschrift, een zoo ondubbelzinnig mogelijk antwoord. Na in dat geschrift met nadruk de groote ruimte van zijn standpunt tegenover den heer Trottet, die hem van enghartigheid beschuldigd had, verdedigd te hebben, zegt hij bl. 75: „Het antirevolutionaire beginsel is niets anders (n'est autre) dan het christelijk beginsel, het beginsel der Hervorming; het is niets anders dan het geloof in den levenden God. De godsdienstquaestie is de hoogste quaestie, de aan alles voorafgaande quaestie (la question préalable), die de politieke quaestie beheerscht en in zich bevat. Het komt er op aan tot de eeuwige waarheden terug te keeren. Niets meer, niets minder. Naar mijne meening is „de antirevolutionaire partij'', „de partij der Christenen''; eene partij, hierin van alle andere partijen verschillende, dat zij er eigenlijk geene is; een partij, die zich nooit òf bij een ministerie zal laten inlijven, wat dit ook doen moge, noch bij eene oppositie, wat deze ook moge willen, maar die van den een naar den ander zal gaan met de rechtvaardigheid (avec la justice) en, naar het pas geeft, zich van beiden zal weten te scheiden''.

De laatste aanhaling nu, waardoor Groen wil te kennen geven, wat hijzelf onder antirevolutionaire partij verstaat, is ontleend aan Vinet. Zij bevat niet eene godsdienstige, maar een staatkundige belijdenis.

Hoe vaag, nietwaar? En toch legt in diezelfde paragraaf (bl. 76) Groen er den nadruk op, dat in isolement zijn kracht ligt; dat de antirevolutionairen een eigen partij, „un parti distinct'' zijn, verbonden door wezenlijke, maar miskende waarheden (lié par des vérités essentielles et méconnues); door een beginsel, dat staat tegenover talrijke opinies, welke, hoe verschillend ze ook zijn of schijnen, zich vereenigen in éénzelfde verachting van datgene wat, naar onze meening, de onmisbare voorwaarde van de sociale orde is.

Voor hen, die er op wijzen, dat Groen toch voor Vinet's individualistische neigingen gewaarschuwd heeft, moge een herinnering aan het slot van zijn *Parti antirévolutionnaire* niet overbodig zijn. Hij besluit namelijk dat werk, waarin hij voornamelijk de *politieke* beteekenis van het antirevolutionair beginsel aangetoond heeft, met een beroep juist alweer op Vinet, dien hij verheugd is te kunnen aanhalen, en vermeldt dan, met instemming, het volgende omtrent dezen Christusbelijder. Vinet, wanneer hij de wenschelijkheid van de ontwikkeling der individualiteit doet opmerken, waarschuwt er voor om toch niet in een schijnbare broederschap twee geslagen vijanden te vereenigen: het individualisme en de individualiteit. Aan de laatste is de maatschappij alles verschuldigd wat zij bezit aan geur, leven en werkelijkheid. Het eerste is een sta-in-den-weg en een ontkenning van alle maatschappij (un obstacle et négation de toute société).

Na zulke verklaringen nog te willen volhouden, dat Groen mannen als Vinet niet tot de antirevolutionaire partij rekende, zou ons onverklaarbaar schijnen, wanneer wij niet deze oplossing daarvoor hadden. Volgens Groen behoorde, wie op het rechte fundament staat, dus „de heerschappij in het menschenhart van Gods eeuwig en onfeilbaar Woord erkent", tot de antirevolutionaire partij, ook al dwaalt hij bij het trekken van sommige gevolgtrekkingen.

Volgens vele hedendaagsche antirevolutionairen is eene onjuiste gevolgtrekking reeds het bewijs, dat men op een verkeerd fundament staat. Vandaar dat zij niet alleen scherp toezien op de gevolgtrekkingen, die iemand uit de Heilige Schrift trekt, maar ook om eene onjuiste gevolgtrekking hem buiten de antirevolutionaire partij sluiten. Volgens Groen aanvaardde Vinet de Heilige Schrift als regel ook op staatkundig gebied, en is dus, ook al legde hij desondanks een onjuist verband tusschen Kerk en Staat, antirevolutionair. Volgens Mr. Fabius legde Vinet een verkeerd verband tusschen Kerk en Staat, en staat hij dus blijkbaar op een ander fundament dan de antirevolutionaire partij. Mr. Groen bestrijdt in den medestander eene dwaling. Mr. Fabius sluit om de dwaling den medestander uit. *23 Januari 1899.*

NIETS GELEERD.

Een niet onaardig tweegevecht werd dezer dagen tusschen den vermaarden Amsterdamschen advocaat, Mr. Levy, en den heer

Wielenga, docent aan de Theologische school te Kampen, gevoerd. In een verslag van de redevoering van Mr. Levy las men: „ook werd het vervolgen der Afgescheidenen door Thorbecke door spreker (Mr. Levy) ten sterkste ontkend. Thorbecke stond zelfs aan de zijde van Groen''.

Op die *laatste* woorden vatte de Kamper hoogleeraar vuur; hij achtte die bewering in strijd met de feiten, beriep zich op de zoo bekende artikelen van Groen in het *Journal de la Haye* van 1837, [1]) ten betooge dat: *„inzake de vrijheid van religie voor de Afgescheidenen Thorbecke niet stond aan de zijde van Groen, maar tegenover dien''.*

Mr. Levy ontkende niet het tegendeel beweerd te hebben, maar vroeg uitstel voor zijn antwoord, daar hij eerst kennis wilde nemen van de hem onbekende artikelen in het *Journal.* Had hij nu, na kennisneming van die artikelen, eenvoudig zijn dwaling erkend, dan ware de zaak uit geweest. Maar hij sloeg een anderen weg in, en poogde met veel omhaal zijn ongelijk weg te praten. In zijn antwoord in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* schuift hij met groote handigheid telkens iets anders in de plaats van de door Wielenga gebezigde woorden. Wielenga sprak van „in zake de vrijheid van de religie voor de Afgescheidenen''. Dat heeft betrekking op een bepaald, aan ieder kenner onzer historie, zeer bekend feit; waarvan trouwens ook Mr. Levy zelf gesproken had; n.l. op het nemen van maatregelen van geweld tegen de Afgescheidenen, toen dezen, ondanks het verbod der autoriteiten, hunne openlijke godsdienstoefeningen hielden.

Na die woorden aangehaald te hebben, laat Mr. Levy daarop volgen: „het kort begrip dezer beschouwing'' (?) is: „Thorbecke een secretaris; Groen een apostel der vrijheid van religie''. En dan volgt een uitvoerig betoog, dat Thorbecke voor de vrijheid van godsdienstige begrippen was, „eene vrijheid die, volgens de natuur van het begrip, de vrijheid insluit... tot huiselijke godsdienstoefening''. Maar van „vrijheid van religie'' — een vaag, onbestemd begrip — had de heer Wielenga niet gesproken, maar eenvoudig van „de vrijheid van religie voor de Afgescheidenen'', n.l. van de vrijheid om openlijk, zij 't ook binnen gebouwen, hun godsdienst uit te oefenen.

De heer Wielenga is te goed debater, om niet onmiddellijk zijn

---

[1]) Opgenomen in de Verspreide geschriften, Dl. II, bl. 1 en volgg.

tegenstander op deze verplaatsing der quaestie gewezen te hebben, en in welke bochten de Amsterdamsche advocaat zich ook wringt, geen eenvoudig lezer zal, dunkt ons, een oogenblik aarzelen te erkennen, dat Mr. Levy in dit debat door den heer Wielenga afgemaakt is.

Het *is* nu eenmaal niet tegen te spreken, dat in zake de vervolging der Afgescheidenen, bepaaldelijk ten opzichte van de verhindering hunner godsdienstoefeningen, Groen en Thorbecke tegenover elkander stonden, en wie het tegendeel beweert, kan evengoed volhouden, dat Kruger en Chamberlain welbeschouwd „ééne lijn trekken''. Thorbecke heeft de handelwijze der regeering in *alle* opzichten verdedigd en goedgekeurd; alleen heeft hij, na herhaaldelijk tot antwoorden geprest te zijn geworden, op uiterst bescheiden wijze zijn twijfel te kennen gegeven of die zoo onrechtvaardige inlegering van soldaten in de huizen der Afgescheidenen eigenlijk wel op een wettelijken grondslag berustte. 1)

Wij zouden op deze kwestie de aandacht niet gevestigd hebben, daar wij het onnoodig achten telkens weer oude geschiedenissen op te rakelen en het ook niet tot onze taak rekenen onze lezers zich te doen verkneukelen in den door den Kamper docent aan den Amsterdamschen Goliath toegebrachten slag. Maar ook deze strijd heeft ons weer doen zien, hoe weinig sommige liberalen in de laatste jaren *geleerd* hebben, en hoeveel zij nog zullen moeten leeren, willen zij het verloren vertrouwen herwinnen. In de eerste plaats trof ons de wijze van strijdvoeren.

Wie de discussie leest tusschen Groen en Thorbecke, staat verbaasd over de hooghartige en — voor geletterde mannen — ongemanierde wijze, waarop laatstgenoemde zich tegenover eerstgenoemde uitlaat. Met moeite, zegt Thorbecke, heeft hij zich, bij het schrijven zijner artikelen, steeds herinnerd, dat bij Groen niet gedacht moest worden aan kwade trouw en bedriegerijen (impostures). Met Groen te strijden, is volgens Thorbecke een hopelooze taak; redenen voert hij niet aan. Bekrompen is hij in hooge mate, gebonden aan versleten formulieren. Het leven zoekt hij bij de dooden, en hij ontkent, dat de zon aan den hemel staat. De partijgeest doet (ook bij Groen van Prinsterer) al de wetten der rede en

1) Ik vestig hier volledigheidshalve de aandacht op een stukje, voorkomende in het Hand. van 22 Feb. 1932: „Thorbecke en de regeeringsactie tegen de afgescheidenen in 1837", waarin aan de hand van eene correspondentie van Thorbecke met mr. J. G. H. van Tets over het standpunt van Th. in deze materie nadere gegevens worden verstrekt. v. M.

der waarheid miskennen, en de heer Groen heeft goedgevonden (s'est déterminé) de oogen voor de historische waarheid te sluiten.

Geheel in denzelfden stijl, met wat meer oosterschen gloed, Levy contra Wielenga. „Wij hebben hier een hernieuwd bewijs òf van volslagen ignorantie òf van de cynische driestheid, waarmede men, in het kamp, waartoe de schrijver behoort, met verdachtmaking rondspringt, er niet voor terugdeinzend, door vervalsching van feiten, der logen een vernis van waarheid te geven." — „Thans is een ieder ...bij machte na te gaan, welke grove verongelijking en valsche voorstelling — bewust of onbewust — de heer Wielenga ten laste van Thorbecke zich dorst te onderstaan."

En als dan, in een zeer bezadigd antwoord, de heer Wielenga onwederlegbaar aantoont, dat de heer Levy niet eens zelf zijn zonderling beweren heeft kunnen volhouden, en hem aldus den genadestoot toebrengt, begint de heer Levy zijn dupliek met de vraag: „Leggen de heeren het erop toe, zelfs gedachtenwisseling met hen onmogelijk te maken?" Inderdaad: Thorbecke (van 1837) redivivus! Met hooghartige woorden denkt men den tegenstander klein te kunnen krijgen.

Nog een tweede opmerking.

In zijn betoog tracht Mr. Levy Mr. Thorbecke's stelsel omtrent de verhouding van Kerk en Staat te verdedigen. Dit betoog, de heer Wielenga merkte het terecht aan, raakte de quaestie zelve niet. Maar het toont ons, dat Mr. Levy nog dezelfde caesaropapistische, aan Duitsche staatsrechtelijke theorieën ontleende beginselen is toegedaan, als wijlen Mr. Thorbecke, die, in de bovengenoemde artikelen, leeraart, dat de protestantsche kerken sociale instellingen zijn, onderworpen aan den Staat, en dat de wereldlijke macht, in den strengsten zin des woords, het hoofd van de godsdienstige vereeniging is. Met Thorbecke verdedigt Levy het oppertoezicht van den Staat over de Kerk. Thorbecke ging daarin zoo ver, dat hij niet slechts eene uitdrukkelijke toelating van elke kerk eischt, maar die toelating afhankelijk maakt van het oordeel der Overheid omtrent de vereenigbaarheid der leer met de rechtsorde. Uit het 193e artikel der Grondwet van 1815, dat elke belemmering van openbare godsdienstoefening verbiedt, tenzij ingeval deze openbare orde of veiligheid zou kunnen storen, leidt hij, geheel in strijd met de woorden, af, dat een kerk aan de Overheid moet vragen om te worden toegelaten, en dat de Overheid die toelating weigeren kan, als zij meent, dat de kerkelijke gezindheid gevaarlijk

kan worden voor rust en veiligheid. Even sofistisch is de uitlegging van artikel 191, volgens hetwelk aan alle gezindten gelijke *bescherming* verleend moet worden. Op die verplichting tot bescherming berust, volgens Mrs. Thorbecke—Levy, *„het oppertoezicht"* van den Staat over de Kerk!

Mr. Thorbecke, die veel in Duitschland gestudeerd had, ontleende deze stellingen aan het Duitsche staatsrecht, maar zag voorbij, dat in Duitschland, evenals onder onze Republiek, het beginsel van scheiding van Kerk en Staat niet gehuldigd wordt. Daarom is daar zulk een „oppertoezicht" nog dragelijk.

Maar hier!

Het is juist de grootste fout der liberalen geweest, dat zij het beginsel van scheiding van Kerk en Staat voorstonden, en *tegelijkertijd* beproefd hebben, den Staat de opperheerschappij over den menschelijken geest te verschaffen. Wat zij ontnamen aan de Kerk, brachten zij over op de wereldlijke overheid. Daarom moest volgens hen de volksopvoeding geheel en uitsluitend uitgaan van de overheid; deze had zich met godsdienst, vooral met geloof, niet in te laten; hoogleeraren, schoolmeesters, ambtenaren, zij allen moesten de volledigste vrijheid hebben van denken, van spreken, van onderwijzen. Ook de vrijmetselarij was vrij van den Staat. Maar de Kerk was een instelling, die niet vrij mocht zijn; oppertoezicht over haar was onafscheidelijk van de Staatsmacht; de kerken, ook de Nederlandsche Hervormde Kerk, werden onder Willem I, in den vollen zin des woords, Staatskerken, en Thorbecke verdedigde dat stelsel. Openbare godsdienstoefening, zelfs binnen gebouwen, was slechts dan toelaatbaar, als eene overheid, die beweert officieel niets met het geloof te maken te hebben, het goedvond.

Gelukkig is dat standpunt nu overwonnen. De kerken hebben, dank allereerst aan de dappere Afgescheidenen, voorts aan de Roomsch-Katholieken en aan de overige Christenen, hare volkomen zelfstandigheid veroverd. De overheid beschermt haar, maar bemoeit er zich niet mee. Ook de scholen hebben zich van lieverlede ontworsteld aan de omarming van den *état athé*. Zelfs verdedigen weinig liberalen nog het door Thorbecke in 1837 ingenomen standpunt. Toch gevoelen zij nog te weinig hoe *hun* opvatting van scheiding van Kerk en Staat de zenuw doorsnijdt, die alle recht aan het geloof in God verbindt, en zoolang zij dat niet gevoelen en inzien, is er weinig uitzicht op hun herwinning van het vertrouwen des volks. Konden liberalen als Mr. Levy maar inzien, wilden zij

maar erkennen, dat Mr. Groen van Prinsterer heel wat verder en vooral heel wat dieper dan Thorbecke zag, dan zouden zij vrijer blik krijgen op onze hedendaagsche toestanden. Maar juist dit ontbreekt hun. En daarom begrijpen zij hun tijd niet.

15 Juli 1901.

GEVAAR VOOR KERKELIJKE OVERHEERSCHING.

„Men moet zorgen, dat nimmer de Overheid eene kerk als *de* kerk beschouwe, want dan is onderdrukking, ja vervolging van allen, die daartoe niet behooren, daarvan het onvermijdelijk gevolg. Maar hoe *kan* men daarvoor zorgen anders dan, zooals Dr. Bronsveld wil, beslist *nooit* mee te werken tot de zege van de partijen, die juist zulk eene opvatting huldigen? Doch om, zooals bij de laatste stemming geschied is, uit anti-liberalisme den weg te banen voor de heerschappij van het clericalisme van de Roomschen en van Kuyper, wat is dat anders dan er toe *medewerken,* dat er eene overheid komt, die eene kerk als *de* kerk beschouwt?

„Nog is 't zoover niet; Calvinisten en Katholieken zullen elkaar den buit betwisten. Maar wie zegt, dat het, in deze lijn voortgaande, nooit zoo ver komen zal? Kuyper denkt „de Roomschen helpen mij'', maar zij denken „Kuyper baant ons den weg''. En als zij eens sterk genoeg zijn, als zij de meerderheid in de Kamer hebben, en zonder hulp der protestantsche Christenen regeeren kunnen, dan zullen zij het echt roomsche „non possumus'' in toepassing brengen, en de tijd der gewetensvrijheid is voorbij. Men zegt: zoolang onze Grondwet het specifiek roomsch-katholiek staatsrecht uitsluit, is de vrees voor overheersching van Rome zoo groot niet. Maar als zij in de meerderheid zijn, kunnen zij de Grondwet naar hun geest herzien. Neen, tot geen prijs wil ik het clericalisme helpen.''

Het bovenstaande ontleenden wij aan eene particuliere correspondentie, die ons ter inzage gegeven werd, en daar nog steeds velen in den lande soortgelijke gedachten koesteren, willen wij er een enkel woord over zeggen.

Ook wij willen tot geen prijs eene staatskerk, noch eene van overheidswege erkende kerk (zoals tijdens de Republiek) noch van overheidswege eenige belemmering op het gebied van godsdienst of kerk. Ook nemen wij aan, dat krachtens hun beginselen de Roomsch-Katholieken geen enkele kerk dan de hunne als *de* kerk kunnen

beschouwen, en dat alle andere kerken op den naam van christelijke kerk zelfs geen aanspraak hebben.

Maar, vragen wij, hoe kan nu de *samenwerking* van twee op dit punt tegen elkaar ingaande groepen ooit leiden tot de opperheerschappij van éène kerk?

Wij kunnen ons voorstellen, dat zij *beiden* zullen trachten naar de suprematie, maar zoodra de eene het wint, heeft zij onmiddellijk de andere tot verklaarde vijandin, met het gevolg, dat deze haar heil moet gaan zoeken bij hen, die tegen *alle* kerkelijke overheersching gekant zijn. Streden de Calvinisten en Roomsch-Katholieken geïsoleerd, dan laat het zich verstaan, dat zij, die geen privilege op het stuk van godsdienst willen, noch bij de eersten noch bij de laatsten zich aansloten, omdat, heeft één der groepen alleen de macht in handen, zij daarvan misbruik zoude kunnen maken. Nu echter beide groepen, die nimmer op dit punt één kunnen worden, gezamenlijk optrekken, houdt noodzakelijk de eene de andere in toom en wordt *kerkelijke* suprematie onmogelijk.

Natuurlijk zou het anders kunnen gaan, indien b.v. de Roomsch-Katholieken alleen de meerderheid in de beide Kamers der Staten-Generaal hadden. Kunnen gaan zeggen wij; omdat de feiten ons leeren, dat, om welke reden dan ook, de roomsch-katholieke overheid feitelijk niet altijd gebruik maakt van een numerieke meerderheid ter onderdrukking van Protestanten. Doch laat ons nu eens onderstellen, dat zij hier anders zal handelen dan b.v. in België, waar op dit punt, ondanks de zege van de „clericalen", de toestand dezelfde gebleven is als voorheen. Wordt daar, vragen wij, die gevreesde toeneming van het aantal Roomsch-Katholieken bevorderd door *samenwerking* op politiek gebied?

Het is niet onmogelijk, dat eene partij aangroeit, wanneer haar leiders in aanzien komen, al ware het maar alleen door de toetreding van de vele zonaanbidders. Het zou dus denkbaar zijn, al is het niet waarschijnlijk, dat, als eene kerkelijke partij de overhand verkrijgt, zeer velen plotseling tot de belijdenis dier partij bekeerd worden. Maar als twee partijen te samen de macht in handen krijgen, wordt dit al hoogst onwaarschijnlijk! Stel echter, dat een zeker aantal personen zich bij de protestantsche kerken en een even groot aantal zich bij de roomsch-katholieke kerk voegden, die anders aan beide den rug toegekeerd hadden, wat zou dat dan nog?

Eerst wanneer één der partijen zoozeer in aantal toenam, dat zij de andere geheel ontberen kon, zoude er van de oppermacht éener kerkelijke partij sprake kunnen zijn. Doch als men nu be-

denkt, dat de beginselen van het protestantsche staatsrecht in een geschreven Grondwet vastgelegd zijn en dat deze niet kan worden veranderd zonder de vooraf uitdrukkelijk gevraagde medewerking van geheel het kiezersvolk, en wel zóó, dat er in beide Kamers eene meerderheid van $^2/_3$ moet gevonden worden, die haar toestemming aan die verandering geeft — dan mag toch wel gevraagd worden of in afzienbaren tijd zulk eene omkeering mogelijk is? Of het denkbaar is, dat de Roomsch-Katholieken over zulk een meerderheid in beide Kamers zouden kunnen beschikken, dat zij hun inzicht zouden kunnen doordrijven tegen de beginselen in, die zoowel door de liberale als door de antirevolutionaire kiezers algemeen gehuldigd worden?

Geenszins zijn wij blind voor het feit, dat de kerkelijke voorgangers, zoowel protestantsche als roomsch-katholieke, zich meer met de politieke leiding des lands bemoeien kunnen, dan hetzij voor de kerk, hetzij voor 's lands bestuur wenschelijk is. Mogelijk is het, dat gansch verkeerdelijk godsdienstige leuzen aangeheven worden, om zich van tegenstanders te ontdoen. Dat achten ook wij allerjammerlijkst. Maar dat kan ook nu, dat kan ten allen tijde geschieden. Het is de taak, ook van alle oprechte Christenen, daartegen krachtig te waken. Maar met samenwerking en met de opperheerschappij van eenige kerk heeft dit niets uit te staan.

Daarom blijven wij van oordeel dat, wat men ook denken moge van het optreden van het tegenwoordig Kabinet en van de partijen, die het steunen, het gevaar, waarvan de briefschrijver gewaagt, volmaakt denkbeeldig is. Het bestaat alleen in de gedachten van hen, die zich geen klare voorstelling van onze staatsrechtelijke verhoudingen maken, en zich te vaak hebben laten meeslepen door het angstgeschrei der liberalen, die natuurlijk, ter handhaving van hun minderheid, de „vrees voor Rome'' gaarne bezigden om hun tegenstanders te verlammen.

Wij zeggen niet, dat er van protestantsch standpunt gezien geen „vrees voor Rome'' behoeft te bestaan, en de beschouwingen over Rome's toekomst, die wij in enkele „antirevolutionaire'' bladen weleens aantroffen, hebben ons te dien opzichte volstrekt niet gerust gesteld. Maar dat Rome's macht en invloed voor het protestantisme in ons land gevaarlijker worden door samenwerking op politiek gebied met de Roomsch-Katholieken, kunnen wij niet inzien. Zeker is het, dat het liberaal bestuur de macht van de Roomsch-Katholieke Kerk niet heeft gebreideld, en dat deze integendeel onder dat bestuur is toegenomen. *19 Augustus 1901.*

VERDRAAGZAAMHEID.

Onlangs werd bij de onthulling van het monument voor Michel Servet beweerd, dat het doodvonnis over dien ketter moet worden betreurd als een daad van onverdraagzaamheid. Ons komt die qualificatie niet juist voor. De vervolging van „andersdenkenden'' kan niet aan een karaktereigenschap worden toegeschreven, zonder in hooge mate onbillijk te worden. Zeer zeker zijn vele personen — niet het minst onder de vrijdenkers — vervolgziek uit onverdraagzaamheid; uit een gevoel van verbittering, dat anderen in gevoelen van hen verschillen. Maar als de kerk of de staat „andersdenkenden'' vervolgt, kan dit geschieden uit een hooger motief, n.l. om kerk of staat of beide tegen bederf te vrijwaren. Men wil gevaarlijke personen eenvoudig onschadelijk maken, en zulks ter redding van de hoogste goederen der menschheid.

Het is uit dat gezichtspunt, dat men de vervolging van „andersdenkenden'' dan door deze, dan door geene kerk beschouwen moet. Doet men dat, dan bemerkt men spoedig, dat elke kerk op hare beurt andersdenkenden vervolgd heeft of die vervolging althans begeerd heeft. En niet alleen de christelijke kerken deden dat, maar evenzeer wereldlijke regeeringen uit alle tijden en van allerlei naties, zoodra zij vreesden, dat het volksgeloof ondermijnd zou worden. Want zij beseften zeer goed, dat met dat volksgeloof èn de zedelijkheidsbegrippen èn de staatsinstellingen ten nauwste samenhangen.

Schijnbaar doen heden ten dage zoogenaamd vrijzinnigen anders. Zij beweren, dat verdraagzaamheid jegens andersdenkenden eisch is der „humaniteit'', maar die verdraagzaamheid vloeit veelal voort uit zekere onverschilligheid voor de vraag, wat waarheid is, en uit de overtuiging, dat zoowel zedelijkheid als staatsinstellingen los moeten worden gemaakt van het geloof en op zichzelve, niet op godsdienstigen grondslag, berusten moeten. Ook dit is een „leer'' en eene leer, die gemeenlijk gehandhaafd wordt door uitsluiting en achteruitzetting van allen, die haar niet zijn toegedaan. De „vrijzinnigen'' handelen veelal evenals hunne tegenstanders.

Zij achten het, om bovengemelde redenen, onbillijk alle vervolging als uiting van persoonlijke onverdraagzaamheid aan te duiden. Een Calvijn, die meewerkt tot de veroordeeling van Servet, meent Gode een dienst, zijn medemenschen een weldaad te bewijzen. En van vele kettervervolgers kan hetzelfde gezegd worden. Hoe kan men dan

„monuments expiatoires'', monumenten der boete, oprichten, om zulke daden, als waarop wij doelden, te brandmerken? Servet zelf, die de *rechtmatigheid* der kettervervolging erkend heeft, doch alleen ontkende zelf een ketter te zijn, zou tegen zoodanige schuldbelijdenis in verzet gekomen zijn.

Verdedigen wij dan kettervervolging? In geenen deele. Ook wij willen die niet, doch niet uit verdraagzaamheid, uit humaniteit of uit onverschilligheid. Veeleer erkennen wij, dat een kleine dwaling ook in de leer op den duur groote verwoestingen aanrichten kan, veel onheil stichten kan. Maar wij *gelooven*, dat de waarheid, ons in en door Jezus Christus geopenbaard, zich tegen vervolging van andersdenkenden verzet, omdat zij zich slechts kan handhaven, indien haar belijders zelf die waarheid door woord en daad verkondigen en den daaraan verbonden smaad, verguizing, bespotting of vervolging *zelf aanvaarden.* Een geloovig Christen erkent dit, en menig Christen heeft dan ook moedig dien smaad aanvaard. Maar velen meenen, dat de Overheid eene andere roeping heeft. Evenals een Christen een beleediging verdragen moet, doch de christelijke Overheid beleediging straffen moet, denkt menigeen, dat de christelijke Overheid de waarheid zoo noodig ook met geweld handhaven moet. Maar dit strijdt tegen *de* waarheid zelve, tegen de christelijke waarheid. In het Nieuwe Testament vindt men geen spoor van de verplichting der Overheid om de waarheid door middel van geweld te verdedigen, en onder middelen van geweld verstaan wij ook politieke achteruitzetting.

De Christen mag dikwijls niet verdraagzaam zijn — al behoort hij toch voorzichtig te zijn in zijn oordeel, en vaak een ander uitnemender te achten dan zichzelven. Maar hij moet zijn ijver voor de waarheid nimmer en in geen geval toonen door een ander te benadeelen. Want door dit middel kan hij nooit iets anders bereiken dan *schijn*heiligheid. En het is juist dit, 't welk de Christen het diepst behoort te verfoeien, al moet hij telkens erkennen, dat hij juist daartoe het meest geneigd is. *16 November 1903.*

HEEL DE KERK EN HEEL HET VOLK.

Met aandacht lazen ook wij in de *Banier* de mededeelingen van de verhandelingen, die tusschen de Friesch christelijk-historische en de antirevolutionaire partij aan de laatste verkiezingen zijn voor-

afgegaan. In den strijd over de „schuldvraag'' mengen wij ons niet. Of en in hoever de Friesch christelijk-historische fractie den val van het Kabinet bewerkt heeft, interesseert ons in dezelfde mate als de nog altijd onuitgevochten quaestie, wie eigenlijk den slag bij Waterloo gewonnen heeft. Evenals wij meenen, dat alle verbonden mogendheden tezamen dien slag wonnen, en dat als één ontbroken had, al was haar aandeel ook nog zoo gering, de uitslag waarschijnlijk een andere geweest zou zijn, zoo denken wij dat allen, die direct of indirect het Kabinet tegengestaan hebben, meegewerkt hebben tot zijn val. Daaraan is nu niets meer te doen; een ieder sta en valle zijn eigen Heer.

Maar wel stellen wij belang in de vraag, waarom eigenlijk bedoelde fractie zooveel zwarigheid gemaakt heeft om mee te gaan met het nu afgetreden Kabinet, want dit Kabinet handelde *meer* in haar geest dan ooit een ander Kabinet gedaan heeft. Of er één dan wel meer leden van die fractie in de Kamer zaten, was, daarmede vergeleken, een onbeduidende vraag. Immers moeten wij nu, als het eigenlijke criterium, het eigenaardige kenmerk van die partij, de leuze beschouwen: heel de kerk en heel het volk. „Héél de kerk, de historische, vaderlandsche, hervormde kerk. En héél het volk, het gedoopte, protestantsche Nederlandsche volk, welks toekomst vastligt in zijn verleden'', zooals Ds. Wagenaar het uitdrukte in de *Volksbode*.

Uit de aangehaalde woorden blijkt al dadelijk, dat men onder „heel het volk'' *niet* moet verstaan heel het volk, en onder „heel de kerk'' *niet* heel de kerk. Want Ds. Wagenaar zal wel niet beweren, dat al het volk, dat niet gedoopt en niet protestantsch is, niet tot het volk behoort, en evenmin, dat „de historische, vaderlandsche, hervormde kerk'' heel de kerk is. Waar men de grenzen ook stelle, wie men ook buiten de kerk wil sluiten, onmogelijk zal het zelfs voor Ds. Wagenaar wel zijn, vol te houden, dat wie niet tot de „historische, vaderlandsche, hervormde kerk'' behoort, niet behoort tot „de kerk''. „Heel de kerk en heel het volk'' omvat dus veel minder dan oppervlakkig de woorden doen veronderstellen.

Gelukkig zegt Ds. Wagenaar niet: heel de kerk en heel het volk *uitsluitend* in den beperkten zin, waarin die woorden door mij gebezigd worden. Hij beweert dus niet, dat de Overheid zich niet màg bemoeien met al wie buiten den kring staat van „heel het volk en heel de kerk'' in den door hem aangegeven zin. Trouwens zou dit

practisch genomen geen zin hebben, daar de Grondwet zelve aan alle „kerkgenootschappen'' *gelijke* bescherming toezegt, terwijl ook alle deelen des volks volkomen *gelijke* rechten genieten, onverschillig welke haar godsdienstige of ongodsdienstige richting zij.

Eigenlijk wil dus Ds. Wagenaar met de woorden „heel het volk en heel de kerk'' slechts zeggen: *Ook* de historische, vaderlandsche, hervormde kerk, en *ook* het gedoopte, protestantsche Nederlandsche volk, welks toekomst vastligt in zijn verleden. En dan vragen wij, of dan het vorig Kabinet niet ten volle aan dien eisch voldaan heeft, of de antirevolutionaire, of de christelijk-historische partij dien eisch ook maar in het geringste miskend heeft.

Wat kòn de regeering voor dat volk en voor die kerk, waarop Ds. Wagenaar doelt, meer doen dan ze gedaan heeft? Door haar schoolwetten heeft zij het aan „heel de kerk'' mogelijk gemaakt, eigen scholen op te richten; de kerk kan beter dan vroeger de kinderen van hen, die tot haar behooren, in haar leer helpen opleiden. Door de wet op het Hooger Onderwijs is het ook voor die kerk mogelijk geworden, eigen leerstoelen in het leven te roepen, ten einde den jongelieden uit de tot die kerk behoorende gezinnen het verband tusschen wetenschap en christelijk geloof duidelijk te maken. Zelfs ging de minister zoo ver van te beloven, dat hij zou trachten aan de openbare universiteiten der theologie een harer waardige plaats te hergeven. Hij ging daarbij misschien in beloften verder dan hij zou hebben kunnen nakomen. Maar is dat hem te wijten, waar het eenige Kamerlid van de Friesch christelijk-historische partij zelf niet wist aan te geven, hoe, om bovenbedoeld doel te bereiken, de Hooger-Onderwijswet gewijzigd zou moeten worden. Zoover ons bekend, heeft het ministerie op geenerlei wijze de door Ds. Wagenaar bedoelde kerk benadeeld, noch „het volk'', dat hij op het oog heeft.

Wat had dan een christelijke regeering *meer* moeten doen voor „heel de kerk'' en „heel het volk'' dan ze gedaan heeft? En op welk punt verwacht Ds. Wagenaar meer van een liberaal dan van het vorig Kabinet?

Misschien zeggen Ds. Wagenaar en zijne vrienden: gij moet mijne woorden, al gaf ik zelf die uitlegging daaraan, toch niet te beperkt opvatten. „Heel de kerk en heel het volk'' omvat veel meer. Welnu, waarin bleef dan, ook zóó opgevat, de Regeering in gebreke? *Ieder* kan thans scholen oprichten, zoowel voor lager als voor hooger onderwijs. De lagere scholen kosten veel geld, maar het Rijk betaalt

in hoofdzaak wat ervoor noodig is, en de bijzondere leerstoelen aan de Rijksuniversiteiten, als ze er zijn, zullen een hoogere plaats aan de Universiteiten innemen, dan haar ooit onder liberale regeeringen is toegedacht? Heeft dan het Kabinet, dat op de partijen van rechts steunde, niet veel meer gedaan voor „heel het volk en heel de kerk'', in den ruimsten zin genomen, dan ooit gedaan werd door die partijen, die nu weer de overhand bekomen hebben?

Of zegt misschien Ds. Wagenaar juist omgekeerd: neen, dàt is juist de fout, dat ook wie staat buiten „het volk en de kerk'', in den bekrompen zin, waarin ik die woorden opvat, den steun van de Overheid geniet. Daar is maar één volk en één kerk, waarvoor de Overheid te zorgen heeft, waarop zij acht te slaan heeft, en de instellingen, die van haar uitgaan, b.v. de lagere, de middelbare of de hoogescholen, moeten voldoen aan datgene wat de „historische, vaderlandsche hervormde kerk'' en „het gedoopte, protestantsche, Nederlandsche volk'' verlangen. De rest telt niet mee; zij gaat der Overheid niet aan; zij staat buiten „heel de kerk en heel het volk''. Bedoelt hij dat, laat hij zich dan wat duidelijker uitdrukken, en zeggen „uitsluitend voor de hervormde kerk en voor het protestantsche volk'' heeft op geestelijk terrein de Nederlandsche Overheid te zorgen. Dan is hij althans duidelijk, en dan had hij groot gelijk, toen hij het vorig Kabinet met wantrouwen gadesloeg, want de partijen, die dat Kabinet steunden en het Kabinet zelf, stonden daar vierkant tegenover. Alleen begrijpen wij niet, dat hij dan van een liberaal meer steun verwacht dan van een christelijk-historische of van een antirevolutionair, want op dit punt zijn de liberalen evenzeer zijn tegenstanders als laatstgenoemde partijen. En nog minder begrijpen wij in welke richting de Overheid moet gaan om te voldoen aan datgene, wat „heel de kerk'' en „heel het volk'' verlangen.

Misschien, eindelijk, zegt Ds. Wagenaar: „Wat mij grieft is niet, dat *allen* zich zullen kunnen bewegen, zooals ze willen, maar dat men het neutraal karakter behouden wil van datgene, wat van den staat uitgaat. Is dat het bezwaar, dan vragen wij in de eerste plaats: indien *allen* kunnen doen, wat zij zelf willen, zijn de Staatsinstellingen, waarop gij doelt, eigenlijk overbodig; zij kunnen, neutraal of niet, gerust verdwijnen. Of is er eenig christelijk beginsel, dat een *openbare* school — laag of hoog — *eischt?* Zoo neen, dan heeft de Overheid haar plicht gedaan, indien zij aan *alle* Christenen het oprichten van eigen scholen mogelijk maakt — tenzij men de in

onze dagen monsterachtige leer huldigen wilde, dat de Overheid de burgers mocht „dwingen om in te gaan''.

Voorts dan vragen wij in de tweede plaats wat eigenlijk met het afschaffen van „het neutraal karakter'' der openbare instellingen bedoeld wordt? Bedoelt men daarmee, dat op de openbare lagere school godsdienstonderwijs door predikanten gegeven mag worden, welnu, dat kan reeds nu. Met zoodanig onderwijs evenwel waren de tegenstanders van de openbare school nooit tevreden; zij wilden geheel dat onderwijs van hun beginselen doortrokken zien en verlangden daarom allereerst christelijke, d.w.z. christelijk gevormde onderwijzers. Hoe zijn die voor de openbare school te verkrijgen, indien de Overheid geen eigen kweekplaatsen opricht voor christelijke d.w.z. gereformeerde, luthersche, roomsch-katholieke enz. onderwijzers? Is dat, nu nog, in ons land mogelijk; kan men zich ook maar eenigszins voorstellen, hoe dat gaan moet? Zoo ja, laat men ons dat dan eens vertellen. Zoo neen, hoe kan men dan vlak vóór de verkiezingen verlangen, dat men rekening houdt met beginselen, die men òf niet kent, òf waartegen men vierkant over staat, òf die zoo vaag en onuitgewerkt zijn, dat geen mensch zich van hunne toepassing eenig klaar denkbeeld vormen kan?

Die woorden „heel de kerk en heel het volk'', ze klinken mooi, heel ruim, heel liefderijk zelfs. Alleen weet niemand, wat er eigenlijk onder te verstaan zij. Wij hebben mooie woorden genoeg. Maar daarmee komt ons christelijk volk, komt de toepassing onzer christelijke beginselen niet verder. Men zij klaar en duidelijk. Eerst dan kunnen wij zien, òf en in hoever wij kunnen samengaan.

21 Augustus 1905.

VRAGEN TER INLICHTING.

Professor Knappert heeft dezer dagen een rede gehouden over „de liberalen en de vrijzinnig-godsdienstigen'', waarin hij zich o.a. beklaagt, dat de godsdienst al meer uit het openbare leven wordt teruggedrongen naar het particuliere leven, en dat bij geen openbare (staats)plechtigheid nog godsdienstige wijding op den voorgrond gesteld wordt. Getoond behoorde te worden, dat de godsdienst elk terrein des levens, ook het staatkundige, beheerscht. De *Nieuwe Courant* merkt terecht op, dat niet wel te begrijpen is hoe iemand, die zulke gedachten koestert, zich over de nederlaag der coalitie bij de jongste verkiezingen verheugen kan. Ook in 's hoog-

leeraars gedachtengang toch vindt men die „vermenging van godsdienst en politiek'', die immers „de coalitie'' tot (deze uitdrukking is niet van de *Nieuwe Courant*) een gevaarlijke staatspartij maakt.

Maar de *Nieuwe Courant* wijst niet alleen op die inconsequentie, zij beweert ook dat 's hoogleeraars wenschen niet bestaanbaar zijn met „onzijdigheid op kerkelijk gebied, het naar liberale opvatting eenig deugdelijke beginsel van den Staat-voor-allen''. Die onzijdigheid eischt „onzijdigheid van den Staat ten aanzien van den godsdienst''. Hoe kan, vraagt zij, de Staat den godsdienst „bevorderen'', zonder kerkgenootschappen te bevoordeelen en tusschen geestesstroomingen te kiezen? En men bedenke toch, dat dit neutraliteitsbeginsel ook dit goede in zijn schoot verbergt, „dat de Overheid zich onthoude van alles, wat het godsdienstige leven en gevoel der natie zou kunnen benadeelen.'' „De godsdienstloozen, die dáártoe de Staatsmacht of de wetgeving gebruiken wilden, zouden de liberalen krachtens hun beginsel onmiddellijk tegenover zich zien.''

Naar aanleiding hiervan een paar opmerkingen.

De *Nieuwe Courant* beweert, dat als men de onzijdigheid van den Staat tegenover den godsdienst loslaat, noodwendig kerkgenootschappen bevoordeeld en tusschen geestelijke stroomingen gekozen moet worden, en zij ontkent natuurlijk, dat onzijdigheid op kerkelijk gebied, immers een bij uitstek liberaal beginsel, door „de coalitie'' beleden is of in praktijk gebracht. Ook zijzelve juicht erover, dat aan die treurige vermenging van godsdienst en politiek een einde gemaakt is. Zou nu niet eens aangetoond kunnen worden, welk kerkgenootschap door het vorig Kabinet bevoordeeld is, of voor welke geestelijke strooming gekozen is? Wij meenen hierbij de benoemingen buiten beschouwing te mogen laten, omdat, indien te dien aanzien op richting gelet is, dit verband houdt met een andere vraag, n.l. of, uit *staatkundig* oogpunt, voor sommige betrekkingen rekening gehouden moet worden met de richting der meerderheid, voorts met de vraag, of niet in vroegere periodes velen om hun godsdienstige gevoelens meer of min stelselmatig uitgesloten zijn, zoodat rechtsherstel noodig werd. Deze quaesties raken de beginselquaestie niet.

Wij meenen, dat uit geen enkele wet of wetsontwerp de bevoorrechting van welke richting ook aangetoond kan worden; veeleer, dat stelselmatig ernaar gestreefd is alle kerkgenootschappen, zelfs het Joodsche, op voet van gelijkheid te behandelen, terwijl voor zoover wij weten, in die wetgeving niemand of niets ter wille van gods-

dienstige of politieke overtuiging achtergesteld is. Als de *Nieuwe Courant* ons van het tegendeel overtuigen kan, zullen wij dit onzen lezers meedeelen. Kan zij dat niet, waarom stelt zij dan de zaken haren lezers verkeerd voor?

De *Nieuwe Courant* wijst op den waarborg, dien haar beginsel biedt, dat de Overheid zich onthoudt van alles wat het godsdienstig leven en gevoel der natie benadeelt. Nu trof ons, met het oog daarop, een Nutslezing van Mr. Levy, waarin deze het als vanouds opneemt voor de openbare school, met uitsluiting van het steunen der bijzondere school uit de openbare kassen. Daarin verklaart hij, dat het dogmatisch onderwijs, dat de clericalen wenschen, het kind fatsoeneert in een bepaalde richting, en dat de „paedagogische onwaarde'' daarvan door de liberalen in het licht gesteld moet worden. „Wat kan men zich meer onpaedagogisch denken'', vraagt hij met Kant, „dan het kind, dat pas de wereld ingetreden is, reeds te spreken van „een andere wereld''?''

Gedurende vele jaren heeft geheel de liberale partij niet slechts die meening aangehangen — dàt kan niemand haar euvel duiden — maar ook met behulp van de publieke kas die richting bevoordeeld, die het met den genoemden wijsgeer eens was. Op de eenige plaats, waar er gedurende de eenige uren, dat het grootste deel onzes volks stelselmatig opgevoed wordt, mocht, en mag eigenlijk nog niet tot het kind gesproken worden van „een andere wereld''. Meent nu de *Nieuwe Courant*, dat zulke stelselmatige onthouding niet „het godsdienstig leven en gevoel der natie benadeelt'', en dat, door de enorme bevoorrechting der openbare school, waaraan eerst nu een einde gemaakt is, *niet* van Staatswege „gekozen is tusschen geestelijke stroomingen''?

Of behoort de spreker Mr. Levy, die de warme toejuichingen van de aanwezige Nutsmannen genoot en als een warme en goede verdediger van het openbaar onderwijs bewierookt werd, niet tot de liberalen, waarvan de *Nieuwe Courant* gewaagt?

24 Januari 1906.

KANTTEEKENINGEN.

De *Kamper Courant* acht het noodig eenige kantteekeningen te maken op de rede, onlangs door den heer Lohman te Zwolle gehouden. Zulke redevoeringen zijn meer voor mondeling dan voor schriftelijk debat geschikt, doch nu ons blad een min of meer officieel, in elk geval uitvoerig verslag van die rede plaatste (zie No. 3783), zal een korte beantwoording der aangevoerde bedenkingen ook hier op hare plaats zijn. Het blad ontkent, dat de partijen, die na de Fransche revolutie hier, meestal onder den naam van liberaal en conservatief, den grootsten invloed op onze staatkundige ontwikkeling gehad hebben, het verband ontkenden tusschen godsdienst en wetenschap, tusschen godsdienst en het openbare leven, staat en maatschappij.

„Door en door onjuist. Dat verband is nooit ontkend. Maar de heer Lohman vervalt in de gewone fout, dat de godsdienst en een bepaald kerkgeloof of kerkstelsel verward worden.'' Aldus de *Kamper*.

Het blad is, naar ons voorkomt, wat achterlijk. Inderdaad werd in vroegere dagen aan de zoogenaamde „scheiding van Kerk en Staat'' veelal die beperkende beteekenis gegeven, waarop het blad doelt, en juist daardoor heeft dat beginsel zoo gemakkelijk wortel geschoten. Immers vond de oude leer, dat er in een land éene kerk, de publieke kerk, behoort te zijn, waarnaast desnoods andere kerken of kerkgenootschappen geduld mogen worden, zoowel onder de meer orthodoxe als onder de liberale Christenen betrekkelijk weinig voorstanders, al hebben ook de heer Groen van Prinsterer en zijne vrienden steeds nauwere verbinding van den Staat, niet met éene doch met alle kerken of gezindheden begeerd. In een protestantsch land vechten natuurlijk allerminst de Roomsch-Katholieken voor een nauwe verbinding tusschen kerk en staat. Alzoo vond het beginsel „scheiding van Kerk en Staat'' heel gemakkelijk ingang bij de groote meerderheid.

Maar wel spoedig is gebleken dat de scherpzinnige en kundige staatsman Groen van Prinsterer gelijk had, toen hij onophoudelijk er op wees dat het „om de bezieling van Staat en Kerk en School met de religie van het ongeloof te doen was''.

Dat bleek niet terstond. Integendeel. In de eerste helft der 19e eeuw scheen eerder het tegendeel, toen de regeerende partijen een nauw verband tusschen den Staat en de Hervormde Kerk voorston-

den, een verband zooals nu nog in Ned.-Indië, schoon minder nauw, bestaat. Maar die Hervormde Kerk, geheel beheerscht door den Koning, moest dan ook „toegankelijk voor allen" zijn, onafhankelijk van de Belijdenisschriften, al werden die formeel niet ter zijde gesteld. Daarmee was echter de kerk zoo min als de heerschende liberaal-conservatieve partij tevreden; eenerzijds werd die kerk vrij van regeeringsinvloed, anderzijds geraakte men van lieverlede tot de godsdienstlooze school. Groen zelf gaf aan eene volledige, boven een zoogenaamde scheiding de voorkeur, en stelde alzoo daadwerkelijk Vinet in het gelijk, die steeds betoogd had en ook zelf ondervond, dat ten slotte directe bemoeiing van de wereldlijke overheid met de kerk altijd uitloopt op de ondermijning dier kerk zelve.

Niet slechts een godsdienstlooze, zoogenaamd neutrale school werd het wachtwoord bij geheel de regeerende partij, maar evenzeer totale verbanning des christelijken geloofs van het erf der wetenschap. Men moet toch wel wat heel onbekend zijn met al wat geschiedt op wetenschappelijk gebied, om te durven ontkennen dat door verreweg de meeste geleerden al wat ook maar naar geloof zweemt verre van hun gebied verwijderd gehouden wordt.

Hetzelfde geldt op het gebied der Zending. Geheel onze Oost wordt, werd althans jaren lang, bestuurd, alsof er geen christelijke godsdienst was. De Zending wordt, hoewel er in latere jaren, — met medewerking ook van Van de Putte, Cremer, e.a. — een kentering gekomen is, zelfs bij die der Mohamedanen achtergesteld en de nog uit den tijd van Willem I dateerende Indische Staatskerk heeft niet den allerminsten invloed op de kerstening van Indië kunnen uitoefenen. Alleen met de heidensche en Mohamedaansche „godsdiensten" wordt ook door liberalen gerekend. Soms wordt er zelfs eerbied voor betoond. In zoover ware het correcter geweest, indien de spreker, thans door *de Kamper* tot de orde geroepen, gezegd had, dat het verband ontkend was tusschen den *Christelijken* godsdienst en den Staat enz. Trouwens in de rede zelve werd ook dáárop gewezen. Wij kunnen moeilijk de aangevallen stelling uitvoeriger bewijzen, zonder een breeder beschrijving te geven van onze wetgeving en ons staatsbeleid op dat gebied gedurende de eerste zeventig jaren der vorige eeuw. Maar veel gemakkelijker moet het vallen aan te toonen, dat de genoemde partijen wèl met bedoeld verband gerekend hebben. Welnu! Laat de *Kamper,* die dit beweert, even aangeven welke feiten zij eigenlijk op het oog heeft, waar zij beweert, dat naar liberaal-conservatief beginsel, staat, maatschappij,

school en wetenschap in verband staan met den godsdienst. Wie hebben dat beweerd en waaruit blijkt het? Misschien komen wij zóó een stap verder.

Nog al curieus is de uitval van de *Kamper,* dien zij doet in de volgende bewoordingen:

„Ten gevolge van haar zwaren strijd op schoolgebied — zoo „zeide de heer Lohman — zag de antirevolutionaire partij aan„vankelijk voorbij, dat, ook voor haar, op sociaal gebied veel „te doen valt. Met andere woorden: ter wille van kerkelijke „belangen (want de strijd tegen de schoolwetgeving had enkel „kerkelijk belang op het oog) werden door haar de maatschap„pelijke belangen des volks verwaarloosd.''

In de eerste plaats curieus om het ongezochte bewijs, dat het blad zijns ondanks levert voor de bewering, dat van liberale zijde „kerk'' beteekent godsdienst, dus anti-kerkelijk anti-godsdienstig. Want de schoolstrijd ging, dit weet ieder, om den godsdienst; hij kwam geen enkele kerk ten goede, te minder omdat verreweg de meeste scholen los van eenige kerk zijn; hij beoogt zoo weinig eenig kerkelijk belang, dat aanvankelijk menig predikant er weinig sympathie voor voelde. Wat die strijd wel beoogde was, de school open te stellen voor den Bijbel, het recht te verkrijgen ook in de school den Heere Jezus Christus te mogen belijden, indien men dat verkoos. Dat nu is... kerkelijk! Ieder begrijpt derhalve thans beter dan ooit, wat een liberaal met „scheiding van Kerk en Staat'' zeggen wil!

Maar ook curieus omdat het blad schijnt te meenen, dat de antirevolutionairen meer dan de liberalen vóór 1889, „de belangen des volks'' verwaarloosd hebben. Zeker, er had ook op sociaal gebied meer gedaan kunnen worden, indien de antirevolutionairen over zooveel krachten hadden kunnen beschikken als de liberalen. Wie echter den schoolstrijd meegeleefd heeft, weet, dat het kleine groepje antirevolutionaire staatslieden, welke den strijd te voeren hadden, letterlijk van dag tot dag en van uur tot uur bezet waren, zoodat voor ernstige studie van sociale vraagstukken bijna geen tijd overschoot. Zij behoefden zich daarvan te minder een verwijt te maken, omdat zij door den schoolstrijd het *hoogste* belang des volks behartigden, hetgeen „het volk'' dan ook wel begrepen heeft, vermits ons christelijk volk zelf zijn klachten over sociale misstanden meestal inhield, omdat het zelf de oplossing van den schoolstrijd hooger stelde dan die van andere sociale quaesties. Nauwelijks was echter

het Kabinet-Mackay opgetreden of de sociale vraagstukken werden ijverig ter hand genomen.

Maar er was nog een andere groep, die evenmin de maatschappelijke belangen des volks ter harte nam, doch op bovenbedoelde verontschuldiging zich niet beroepen kon; die veeleer door haar hardnekkig vasthouden aan onjuiste en versleten stelsels de oplossing der schoolquaestie tegenhield, dus indirect de oorzaak was, dat ook de antirevolutionaire groepen zich niet genoegzaam met de sociale quaestie bezighouden konden. En die groep heet juist de liberale. Als er verzuim plaats gehad heeft, dan zeker allereerst aan de zijde van die partij. Is het dan niet curieus, dat juist van die zijde en op dien grond der antirevolutionaire partij een verwijt toegevoegd wordt? Ware het niet voor een liberaal blad voorzichtiger geweest dit punt maar niet aan te roeren?

De *Kamper* vermeldt verder, dat de liberalen steeds de verdedigers van de vrijheid van godsdienst en van geweten geweest zijn, in tegenstelling met de geestelijke voorvaders der tegenwoordige Calvinisten, die daarvan niets moesten hebben, en andersdenkenden, zooals Katholieken, Menisten, Joden, enz. van ambten uitgesloten hebben, soms zelfs mishandeld hebben, terwijl zij thans alleen *pour le besoin de la cause* voorstanders van godsdienst- en geestesvrijheid zijn.

Als men dit zoo leest, gaat men denken, dat in die vroegere dagen de geestelijke voorvaders der liberalen wèl aan de Roomsch-Katholieken enz. rechten hebben willen toekennen. Dit is echter alweer een vergissing. De niet-Calvinisten dier vroegere dagen hebben er nooit aan gedacht, de Roomsch-Katholieken met andersdenkenden gelijk te stellen, en velen hunner waren destijds even antipapistisch, als zij nu nog bij de jongste verkiezingen gebleken zijn. Ook zij wilden, overeenkomstig de opvattingen dier dagen, niets weten van scheiding van kerk en staat of van vrije kerken, maar slechts van éene staatskerk, die evenwel voor allen — wel te verstaan voor alle protestanten — toegankelijk moest zijn. Indien de *Kamper* b.v. het boekje van Dr. Naber, „Calvinist of Libertijnsch'', lezen wil, zal zij bemerken, dat op het punt van éene staats- of publieke kerk alle protestanten, ook de „libertijnen'', van hetzelfde gevoelen waren als de Calvinisten, en dat was nog in 1795 weinig of niet anders geworden.

In ons land, dit erkennen wij, hebben de Calvinisten de gevolgen

van hun eigen grondbeginselen niet het eerst ingezien; ook zij waren kinderen van hun tijd. De erkenning van de gelijkheid der gezindten is voor een deel te danken aan de Roomsch-Katholieken, die daar natuurlijk het grootste belang bij hadden en sinds 1795 politieken invloed begonnen te krijgen. Voor een ander deel is zij te danken aan de onverschilligheid van velen voor den godsdienst en aan hun kleinachting der Roomsch-Katholieke Kerk, die zij voor zoo goed als versleten hielden, zoodat zij voor den invloed der Ultramontanen niet beducht waren. Toen dan ook later, in 1853, de Aprilbeweging losbrak, welker doel was de vrije organisatie der Roomsch-Katholieke Kerk te weren, bevonden zich tal van liberale protestanten in de voorste gelederen.

De *Kamper* vergist zich intusschen, als zij meent, dat de gelijkgerechtigdheid van alle gezindten *het eerst* door de partijen, die geacht kunnen worden op den bodem van de beginselen der Fransche revolutie te staan, erkend is. Integendeel. De vrijheid van godsdienst en volkomen gelijkheid van kerken is lang voor het uitbreken dier revolutie verkregen door de Puriteinen in de Vereenigde Staten, door Calvinisten dus, die, evenals alle andere protestantsche kerken, aanvankelijk evenals de Roomsch-Katholieken een nauw verband tusschen Kerk en Staat voorstonden, maar ten slotte *krachtens hun geloof* tot de volledige toepassing hunner beginselen, de vrijheid van godsdienst en conscientie, gekomen zijn.

„Was man", zegt Jellinek, „bisher für ein Werk der Revolution gehalten hat, ist in Wahrheit eine Frucht der Reformation und ihrer Kämpfe." [1])

Eindelijk geeft de *Kamper* nog een rectificatie van de voorstelling omtrent het ontstaan der christelijk-nationale of vrij-antirevolutionaire partij ten beste. Zij veroorlove ons, daar niet diep op in te gaan. Het lust ons niet onzen lezers, waarvan het meerendeel de feiten, die tot de scheiding aanleiding gegeven hebben, bijgewoond heeft, nog eens op herhaling van wat reeds zoo dikwijls, met de stukken in de hand, aangetoond is, te onthalen, al erkennen wij, dat de *Kamper* herhaalt, wat de *Standaard* in vroegeren tijd haar lezers verteld heeft.

Doch indien zij bewijzen kan wat zij schrijft, laat zij dan verklaren hoe het komt, dat tot aan den dag der scheiding de heer Loh-

[1]) „Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte". 1895.

man steeds gerekend werd te behooren tot de zoogenaamde „gauche"; hoe het komt dat hij zich, met loslating van zijn ambt, voegde bij de Vrije Universiteit, waarlijk toch geen aristocratische instelling. Laat zij voorts *feiten* aanvoeren, waaruit blijkt — behalve natuurlijk de kiesrecht-quaestie en de partij-organisatie — dat òf hijzelf òf die zich bij hem aansloten, op sociaal gebied een anderen weg opgegaan zijn dan de fractie, waarvan zij zich afscheidden.

De *Kamper* spreekt met groote verzekerdheid en zal dus zonder twijfel haar beweringen wel kunnen staven. Blijft zij daarin in gebreke, dan moeten wij haar verzekeren, dat zij zich op dit punt ten eenenmale vergist.

26—28 Februari 1906.

LIBERAAL DOCTRINARISME.

Bij de behandeling van het arbeidscontract in de Eerste Kamer is door Mr. 't Hooft het bezwaar geopperd, dat, zooals de wet nu luidt, onder dat contract ook vallen de geestelijken of predikanten in dienst der kerk of gemeente. Dat dit zoo is, betwijfelen wij ten sterkste. Maar dat het in elk geval niet zoo behoort te zijn, is voor ieder, die weet, welke de beteekenis van bedoelde ambten is, zonneklaar. Zeer terecht heeft de heer 't Hooft de bevoegdheid betwist van den wetgever, om zich te mengen in die door de kerk zelve te regelen verhouding. En de toepassing van de bepalingen van het arbeidscontract op bedoelde kerkelijke betrekkingen zou inderdaad belachelijk, ja onmogelijk zijn.

Wat doet nu evenwel de liberale pers, met name de *Nieuwe Courant,* die wij in deze bij voorkeur citeeren, omdat zij nog meer dan andere bladen zich wellicht inbeeldt, dat er geen principieel verschil tusschen haar beginselen en de onze is?

In haar Overzicht van 5 Juli schreef zij: „Het eerste verwijt was, „dat ook de Kerk en haar dienaars onder deze wet zullen vallen. Het „wil ons, met alle bescheidenheid, voorkomen, dat de heer 't Hooft „zijn rechtskennis en juridisch vernuft had kunnen sparen om deze „stelling tegen het katholiek „*Sociaal Weekblad*" te handhaven. „Dat de geestelijke, ook de katholieke geestelijke, rechtens in loon„dienst werkzaam is, is de moeite van het betwijfelen niet waard. „Ethisch, religieus, maatschappelijk moge zijn verhouding tot zijn „kerk nog zoo bijzonder zijn, de rechtsfiguur eener arbeidsovereen-

„komst is ook op hem toepasselijk. Niet alleen volgens dit ontwerp, „maar ook naar geldend recht. Dit laatste trachtte de heer 't Hooft „te bestrijden, maar zeer terecht merkte de minister op, dat, indien „al niet het recht van de dienstbode (art. 1637 B. W.) op den „dominé of pastoor toepasselijk is, de verhouding toch in ieder „geval, ook tegenwoordig, naar de hoofdbeginselen van burgerlijk „recht beoordeeld moet worden.

„Wat de heer 't Hooft dan in dezen wil? Zijn wensch is de mid„deleeuwsch-clericale om de Kerk buiten, neen, om haar tegenover „de rechtsgemeenschap te stellen. Wat in de Kerk recht zal zijn, „zal niet de Staat, maar zij zelve beoordeelen.

„De Staat mag zich niet begeven op het voor haar speciaal te „reserveeren terrein. En daarmede is niet bedoeld dat der Kerk het „recht verblijven moet om, als ieder zedelijk lichaam, krachtens sta„tuut baas te zijn over eigen organisatie. Neen, de prae-revolutio„nair voelende afgevaardigde wil uitdrukkelijk, dat de Staat van „zijn hoogste taak, recht geven en recht doen, abdiceeren zal. „De „aard van het predikambt, zooals dit volgens de Kerk moet worden „opgevat'' mag door de wet niet „gedenatureerd'' worden. Met „andere woorden: wetgever en rechter zijn onderworpen aan het„geen een of ander kerkelijk dogma gelieft te decreteeren: de „rechtsgelijkheid van alle burgers houdt op te bestaan, zoodra over „een zekere groep van degenen, die zij als haar onderdanen be„schouwt, de Kerk haar veto uitspreekt.''

Mr. Levy kon het haar niet verbeteren. Middeleeuwsch clericaal! Gelukkig komen de brandstapels er ditmaal niet bij te pas.

De vrijheid en zelfstandigheid der Kerk zijn ook dit blad een doorn in 't oog. Eerst is van liberale zijde op alle manier gestreden voor scheiding van Kerk en Staat; geen kerk met macht over het volk; geen kerk met staatsmacht. Uitnemend. Daarom niet de allerminste dwang meer om toe te treden tot eene kerk. Geen enkel recht aan de Kerk toegekend over hen, die er niet van willen weten.

Maar dat is niet genoeg voor de „vrienden der vrijheid''. Als de Kerk, waartoe niemand behoeft toe te treden, zich ook vrijelijk wil organiseeren naar haar eigen beginselen, verhoudingen wil scheppen, die afwijken van de gewone contractueele verhoudingen, zonder zich eenig publiek recht — in den zin van geldig ook tegenover wie zich niet aan haar onderwerpen wil — aan te matigen, dan komt de liberaal met den eisch: ook dàt mag niet. Er zijn in zijn woordenboek maar twee soorten van rechten: het publiek recht, uit-

gaande van de wereldlijke overheid; het privaatrecht, geregeld door de wereldlijke overheid. Wat daarbuiten valt, is geen recht, ook niet voor hen, die vrijwillig een ander recht aanvaard hebben. Het wordt eerst recht, doordat en voor zoover „de Staat" er zijn sanctie aan gegeven heeft.

Als de Kerk, waartoe niemand behoeft toe te treden en die ieder vrijelijk verlaten kan, verlangt, dat men haar niet opdringe wat haar niet past, dat men zich met haar en haar leden niet bemoeit, omdat zij een andere roeping te vervullen heeft dan de wereld en dan de wereldlijke overheid, dan heet het, dat de rechter en wetgever onderworpen zijn aan hetgeen, o gruwel! een of ander dogma gelieft te decreteeren; dan houdt de rechtsgelijkheid der burgers op; want de Kerk beschouwt dan een groep burgers als haar onderdanen!

Zeer zeker, indien eenige kerk in haar organisatie beginselen aanvaardde, die de wetgever als strijdig met de wetten, met orde en veiligheid van den Staat weerstaan moet, zou een conflict kunnen geboren worden, waarin ten slotte den wetgever de hoogste beslissing toekomt. Maar over zulke *casus non dabiles*, zulke onmogelijke onderstellingen, loopt de quaestie niet. De vraag is alleen maar, of de Kerk niet zelve, geheel naar eigen inzicht, behoort vast te stellen, welke de verhouding zal zijn tusschen haar en hare dienaren, en of die verhouding ook maar eenigermate te vergelijken is met die tusschen werkgever en arbeider, al spreekt het vanzelf dat kerkedienaren ook in burgerrechtelijken zin verbintenissen kunnen aangaan. Voorts of de wetgever niet verplicht ware geweest te zorgen, dat op dit punt geen misverstand ontstaan kon.

Als de *Nieuwe Courant* en andere liberale bladen daarvoor niets voelen, dan blijkt daaruit alleen hun aangeboren, of overgeërfde bekrompenheid, een gevolg van de met de ware vrijheid strijdige beginselen der Revolutie van 1789, waarvan zij nog steeds doortrokken zijn. Wanneer een man als Mr. Van Houten op dit punt afwijkt van zijn politieke geestverwanten, dan komt dit niet daarvandaan, dat hij om politieke bijbedoelinkjes eenigen invloed op de „rechterzijde" heeft willen uitoefenen, maar omdat, gelijk hijzelf eens meegedeeld heeft, hij in zijn jeugd veel in aanraking geweest is met de „Afgescheidenen" en zelf ook opgevoed is in een kerkgenootschap, dat onder vroegere onvrijzinnigheid geleden heeft. Daardoor is zijn geest vrij gebleven van zeker „modern clericalisme". Zijn staatkundig stelsel sloot principieel alle aanraking van

den Staat met den godsdienst uit, en was dus zeer fel gekant tegen het onze; maar desondanks heeft hij meer dan anderen steeds getoond waarlijk eerbied te hebben voor de individueele vrijheid, zoowel op het gebied der vaccine en der bijzondere school als op dat der Kerk, en bleef hij in staat om, zooals hij in zijn laatste rede gedaan heeft, de eigenaardigheid der Kerk en het daarmee samenhangend „kerkerecht'' te ontzien.

Maar voor zulk een opvatting der vrijheid zijn vele liberalen nog te bekrompen van geest of te vreesachtig en zij beginnen dan in hun angst de Middeleeuwen en de brandstapels en dergelijke ijselijkheden erbij te halen.

15 Juli 1907.

VALSCH ALARM.

In het dezer dagen verschenen geschrift van Dr. P. J. Kromsigt: „Geen coalitie zonder vast accoord in zake kerk en school'', heeft de schrijver de rede opgenomen, die hij te Leeuwarden gehouden heeft, en waarmede hij vele gemoederen in heftige beroering gebracht heeft. Dit was te verwachten, daar ook hij uitroept, dat „een mijn onder de Nederlandsche Hervormde Kerk gelegd is.''

De zaak, waarom het gaat, is van groot belang, weshalve wij de brochure kortelijk willen resumeeren. Aanleiding tot het schrijven ervan was het voorstel der Grondwet-commissie, rakende artikel 171 der Grondwet, welk artikel, werd het wet, volgens Dr. Kromsigt voor de Hervormde Kerk een ramp zou zijn. Het gaat in dat artikel niet om de verhouding van Staat en Kerk; ook niet om de bezittingen der Hervormde Kerk of haar rechten in 't algemeen, maar enkel om zekere, niet onbelangrijke uitkeeringen, die thans aan sommige godsdienstige gezindheden of derzelver leeraars toegelegd worden.

De uitkeeringen zijn, volgens Dr. Kromsigt, een levensquaestie voor de Hervormde Kerk, veel meer dan voor eenige andere; alle andere kerken toch omvatten de élite, de uitgezochten, niet zooals de Hervormde Kerk, die volkskerk zijn wil, „de massa's, in haar midden geboren en gedoopt'', welke die kerk niet „prijsgeven wil''. Dwingt men haar door onthouding van uitkeeringen, ook harerzijds zich tot die élite te beperken, dus haar ideaal, de massa te bereiken, prijs te geven, dan zou dit „voor het volk als geheel'' hoogst bedenkelijk zijn. De „centrale plaats, welke die kerk in ons volks-

leven inneemt'', wordt bedreigd door het voorstel der Grondwet-commissie, [1]) De gereformeerde kerken laten nog steeds haar rechten gelden op een *deel* van de goederen der Hervormde Kerk, evenals de Roomsch-Katholieken dat doen. Daarom heeft men bedacht, alle kerken op geheel dezelfde wijze te behandelen; gezorgd zal worden, dat zij, die zich slechts „kerk'' noemen, per hoofd evenveel Rijkstractement ontvangen als de Nederlandsche Hervormde Kerk; de „kerkelijke quaestie wordt een rekensommetje, een centenquaestie; door de verkregen rechten der Nederlandsche Hervormde Kerk op te heffen, wordt die kerk op voet van gelijkheid met alle andere secten behandeld. Juist die kerken, wier behoeften zoozeer zijn toegenomen — men denke aan de groote steden — ontvangen niets

---

[1]) „Aan de godsdienstige gezindheden, welke of welker leeraars thans „gelden, onder welken naam ook, uit 's Rijks kas genieten, wordt een jaar-„lijksche uitkeering toegelegd, bedragende het door elke van die gezind-„heden of hare leeraars in 1912 genotene, behoudens het bepaalde in 't „vierde lid. Onder het genotene wordt mede verstaan hetgeen in 1912 uit „'s Rijks kas aan pensioenen voor oud-leeraars en voor de weduwen en „weezen van leeraars en oud-leeraars is uitbetaald.

„Aan de overige thans bij de Regeering bekende gezindheden, welke en „welker leeraars tot duver geene gelden uit 's Rijks kas genieten, wordt „eene jaarlijksche uitkeering toegelegd, bedragende voor elk vol duizend-„tal leden *f* 455. Aan gezindheden, ontstaan door splitsing van eene of „meer der in de eerste twee leden bedoelde gezindheden, wordt uit 's Rijks „kas eene jaarlijksche uitkeering toegelegd, bedragende voor elk vol dui-„zendtal leden *f* 455, indien die gezindheden overigens voldoen aan de „vereischten door een algemeene wet te stellen.

„Elke tien jaren, te beginnen met 1921, wordt de jaarlijksche uitkeering „aan elke der gezindheden, in de eerste drie leden bedoeld, „met *f* 455 verhoogd of verlaagd voor elk vol duizendtal, waarmede het „aantal harer leden blijkt te zijn toe- of afgenomen. Zoolang krachtens „het eerste lid eene gezindheid voor elk vol duizendtal leden meer dan „*f* 455 geniet, vindt geene verhooging — zoolang zij minder dan *f* 455 „geniet — geene verlaging van de jaarlijksche uitkeering plaats.

„De uitkeeringen worden, onverschillig of de gezindheden samengesteld „dan wel enkelvoudig zijn, en in het laatste geval onverschillig of zij „al dan niet in onderling verband met andere gezindheden leven, afge-„dragen aan personen of colleges, door haar daarvoor aan te wijzen. „Voor de uitkeering wordt met gezindheid gelijkgesteld eene groep van „gezindheden, die behooren tot een verband, waarin zij met elkander leven. „De in het derde lid bedoelde algemeene wet behelst mede de nadere „bepalingen, noodig ter uitvoering van dit artikel en waarborgt aan de „onderscheidene gezindheden de rechten, welke zij aan bijzondere titels „ontleenen."

meer dan tot dusver. Dit is te onbillijker, omdat voortaan die kerk als uitkeering zou ontvangen, wat haar rechtens toekomt. Die kerk verliest alzoo den voorsprong, dien zij op grond van *historische rechten* bezat en komt op eene lijn te staan met „alle andere kerkgenootschappen en secten''.

De schrijver geeft dan een kort historisch overzicht „over het ontstaan'', waarmee bedoeld wordt te bewijzen, dat de uitkeeringen krachtens artikel 171 in hoofdzaak rechtens op de door den Staat genaaste kerkelijke goederen berusten. De Nederlandsche Hervormde Kerk ontving een *rechtmatige vergoeding,* „de Roomschen en andere gezindheden een betrekkelijk gering Rijkstractement op *billijkheidsgronden.* [1])

De groote grief is, dat de Grondwet-commissie alles als subsidie beschouwd en gelijk gemaakt (genormaliseerd) heeft. Hierbij komt, dat de voorgestelde regeling de afscheiding van allerlei groepjes buitengewoon vergemakkelijkt. Betoogd wordt dan verder, dat de Hervormers „het *historische beslag* van het Christendom'' niet prijsgegeven hebben, het ideaal *heel het volk* hoog gehouden hebben; het voorstel der Commissie leidt ons echter op den weg van de Vrije kerk, niet van de Volkskerk.

Wij moeten dus allereerst vasthouden aan het onveranderd behoud van alinea 1 van artikel 171. Maar dan moet bovendien de centrale positie der Hervormde Kerk verzekerd worden door: 1e. gelijkstelling, wat het financieele betreft, van de gereformeerde kerken met de andere gezindheden, dus behoorlijke *subsidieering;* 2e. *subsidieering* van de Nederlandsche Hervormde Kerk, *vooral in de groote steden;* in verband met zielental en behoefte bij de wet te regelen. „Zulk eene oplossing zou den vrede onder de broederen, die toch in den grond broeders van hetzelfde huis zijn, ten zeerste bevorderen en tevens ten goede komen aan de religieuze verheffing van heel ons volk.''

Ziedaar in 't kort de inhoud der brochure, overeenstemmende

---

[1]) In 't voorbijgaan merken wij op, dat in het Grondwetsartikel zelf van dit alles niets te lezen staat. Het luidt: „De traktementen, pensioenen en andere inkomsten, van welken aard ook, thans door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of derzelver leeraars genoten wordende, blijven aan dezelfde gezindheden verzekerd. Aan de leeraars, welke tot nog toe uit 's lands kas geen, of een niet toereikend traktement genieten, kan een traktement toegelegd of het bestaande vermeerderd worden." En de schrijver deelt ons niet mee, waarop z ij n e uitlegging berust. Wij vreezen, dat bij dit alles meer aan in- dan aan uitlegging gedacht moet worden.

met de door den schrijver te Leeuwarden gehouden rede. Het zij ons veroorloofd, die rede allereerst in verband met den politieken toestand te beschouwen.

Het ligt voor de hand — en Dr. Kromsigt heeft dit vooruit gezien en gewild — dat zijne rede in het kamp der Christelijk-Historischen groote beroering teweeg zou brengen. Wel is de Christelijk-Historische Unie niet eene, aan de Hervormde Kerk verknochte, kerkelijke partij; maar evenzeer als *in den regel* de leden der gereformeerde kerken zich bij de antirevolutionaire partij aansluiten, voegen inzonderheid de Hervormden zich bij de Christelijk-Historische Unie. Als dus de Hervormde Kerk in het gedrang komt of van haar rechten beroofd wordt onder het tegenwoordig Kabinet, spreekt het vanzelf, dat de leden der Christelijk-Historische Unie zich angstig afvragen of zij, bij de verkiezingen in bond optredende met de antirevolutionairen en Roomsch-Katholieken, wel veilig gaan.

Het is dan ook gansch natuurlijk, dat de kiezers in Ommen, meenende, dat er een uitslaande brand ontstaan was, op een hoop geloopen zijn, om zich los te maken van een in hun oog gevaarlijk gezelschap. Maar nu meenen wij toch het recht te hebben, Dr. Kromsigt te vragen, of dit verstandig beleid en billijk optreden geweest is.

Wij beginnen natuurlijk met te onderstellen, dat zijn boekje van a tot z juist is, en dat alle gevaren, die hij met zooveel zeggingskracht aanduidt, inderdaad bestaan. Rechtvaardigt dat het optreden in eene politieke vergadering, zonder eerst iemand te raadplegen, en zonder na te gaan of er bij dat geroep van brand, brand! wel zoo'n haast was?

Van wie was dat artikel 171 afkomstig? Van eene Commissie, wier leden volkomen onafhankelijk van de Regeering waren, zoodat uit hun *advies aan de Koningin* niet in het allerminst het gevoelen van het Kabinet blijkt.

Deze *Staats-* (niet Regeerings-)commissie was samengesteld uit 19 leden, waarvan minstens 8 leden Nederl. Hervormd zijn; 3 Gereformeerd, 2 Israëliet (van geboorte), 4 Roomsch-Katholiek, van 2 is de kerkelijke gezindheid ons onbekend. Bekend is het, dat de Roomsch-Katholieken in de quaestie van artikel 171 1e lid geen belang stellen, omdat in hun oog de protestantsche beschouwingen betreffende tractementen en geestelijke goederen, zoowel die van Dr. Kromsigt als van alle andere protestanten, absoluut onjuist zijn. Is het, met het oog op de boven aangegeven gezindheid, aan-

nemelijk, dat de meerderheid bedoelen zou een „mijn te leggen onder de Hervormde Kerk"?

Zegt Dr. Kromsigt, dat hij expresselijk goede bedoelingen ondersteld heeft, ware het dan toch niet verkieselijk geweest, dat hij eerst eens nader bij een dier heeren geïnformeerd had? Dat hij zulks gedaan zou hebben, lijkt ons onmogelijk, want dat ook maar één lid dier Commissie zich met zijn voorstelling van den inhoud van het voorgestelde artikel 171 vereenigd zou hebben, lijkt ons te onwaarschijnlijk. Wij komen later hierop terug.

Maar de schrijver heeft niet getwijfeld aan de juistheid zijner opvatting, en had dus geen reden om iemand te raadplegen. Goed; maar waarom dan niet den minister gewaarschuwd, en hem geraden dat advies niet te volgen? Of, vond hij dat te vrijpostig — wij zouden niet begrijpen waarom — waarom dan niet afgewacht, met welk voorstel *deze bewindsman zelf* komen zou? Men had toch ook in de pers kalm kunnen aantoonen, dat het voorstel der Commissie niet deugde en aldus den minister kunnen waarschuwen, zonder alvast de kiezers erin te betrekken. Of was het dan al te laat?

Gesteld, dat de minister nog in dit zittingsjaar zijn voorstel indient, dan mag men toch als vaststaand aannemen, dat het niet vóór de verkiezingen in onderzoek genomen wordt. Nòg vaster staat, dat het voorstel nooit in openbare *behandeling* komen kan dan *na* de verkiezingen. Eerst bij die behandeling kan de eindredactie vastgesteld worden. Hoeveel gelegenheid was er dus nog, om in die periode de redactie te wijzigen!

Wie worden nu geroepen om tot die redactie mee te werken?

Voor verreweg het grootste deel, *leden der Hervormde Kerk!* Onder de antirevolutionaire Kamerleden bevinden zich tal van Hervormden, zelfs een hervormd predikant. In verhouding nog veel meer onder de christelijk-historische. Aan de overzijde staan eveneens tal van leden, die tot die kerk behooren; aangenomen al dat zij volmaakt onverschillig zijn voor die kerk — wat zeker niet van allen gezegd kan worden — mag men toch wel als stellig aannemen, dat niet één enkele met Gereformeerde, Calvinistische, of Kuyperiaansche neigingen behept is. En wat de Roomsch-Katholieken betreft, daar Dr. Kromsigt zelf de aandacht erop vestigt, dat zij bij den bestaanden rechtstoestand het best gevaren zijn, mag men aannemen, dat zij geneigd zijn het bestaande eenvoudig te handhaven. In het Kabinet Heemskerk zit verder een hervormd ex-predikant.

Zóó zijn de feiten. En nu moeten wij toch vragen, hoe Dr. Krom-

sigt in ernst kan zeggen, dat door het voorstel eener Staatscommissie de rechten der Hervormde Kerk in gevaar gebracht zijn. Doch, men kan nooit weten. Mogelijk is het, dat al die Hervormden ten slotte de belangen der Hervormde Kerk verraden. Dat zal dan moeten blijken uit de ten slotte aangenomen eindredactie.

Maar nu is het nog niet uit.

Die nieuwe redactie (der Grondwet) wordt bij eene *afzonderlijke* wet vastgesteld. Dan worden de Kamers ontbonden, en worden de kiezers zelve in de gelegenheid gesteld hun gevoelen te uiten. Stel nu, dat b.v. de Friesch Christelijk-Historischen van die wet niets willen weten. Moeten zij dan „de coalitie'' verlaten, of breken met de Christelijk-Historische Unie? Volstrekt niet. Artikel 171 is niets dan een financieele regeling, die geheel op zichzelve staat; het bevat niet een leidend beginsel van Staatsrecht. Is dat artikel onveranderd behouden, dan geschiedt verder niets.

Welnu! Alle kiezers, al zijn ze nòg zoo trouwe aanhangers van de Christelijk-Historische Unie, hebben, bij de verkiezing in 1914 of 1915, volkomen het recht aan den candidaat te vragen, hoe hij denkt over het behoud van artikel 171 of de vervanging daarvan door het nieuwe artikel. Zij bepalen daarnaar hun stem. En als de Hervormden alsdan meenen, dat de zaak verkeerd loopt, stemmen zij op een christelijk-historischen candidaat, die vóór het behoud is. Dit alles kan in volkomen kalmte geschieden, zonder eenige blijvende scheuring of verdeeldheid. En als dan eindelijk het nieuwe artikel in stemming komt, moet het in *beide* Kamers, tweederde der stemmende leden op zich vereenigen om een plaats te vinden in de Grondwet.

Men ziet het, artikel 171 staat achter een muur van vestingen, waarbij de Tsjataldsja-linie kinderspel is.

Maar — waartoe dient dan de geweldige herrie, die nu reeds gemaakt is? Wij verdenken Dr. Kromsigt geen oogenblik van den toeleg dat hij, om de coalitie te breken, een stok gezocht heeft om den hond te slaan. De gedachte daaraan komt zelfs niet bij ons op. Daarvoor staat zijn karakter ons borg. Maar juist daarom vragen wij met den meesten ernst: is het verstandig aldus de gemoederen in verwarring en spanning te brengen?

De Christelijk-Historische Unie staat, met de antirevolutionairen en Roomsch-Katholieken, aan den vooravond van een campagne, die door de drie liberale groepen, feitelijk onder pressie der sociaaldemocraten, tegen de rechtsche groepen gevoerd zal worden op

eene wijze, als tot dusver niet gezien is. Reeds de anti-tariefbeweging is er de voorproef van. In de Tweede Kamer zelve — onder ons aller oogen — wordt, alsof het een landsbelang gold, dagenlang de liberale concentratie voorbereid, en tevens aan de Regeering en hare voorstanders de afdoening van wettelijke en andere maatregelen zooveel mogelijk, zelfs door extra-parlementaire of machtsmiddelen, belet. Om iets tot stand te brengen, moeten de mannen van rechts als het ware nacht en dag op de bres staan om zich tegen de trucs der overzijde te vrijwaren en zich stilzwijgend alles laten aanleunen om ten minste iets gereed te kunnen krijgen. Alle liberale bladen doen hun best, om op een of andere wijze ook de Christelijk-Historischen vast te knoopen aan den naam van den door zoovelen in ons land gehaten staatsman, ook dan als dit met de feiten vierkant in strijd is. Het „nuttig'' effect daarvan is hun in 1905 gebleken. Dit is nu eenmaal de — niet hoog staande — strijd bij de stembus!

Dat nu eenige groepjes de coalitie pogen te verbreken, alzoo spelende in de kaart van links — dat begrijpen wij. Altijd en overal — vooral in ons land — doen zich zulke verschijnselen voor.

Maar van Dr. Kromsigt begrijpen wij het niet.

16—18 November 1912.

CHRISTELIJK-HISTORISCH, — NIET KERKELIJK.

In sommige onzer kringen schijnt meer en meer de meening door te dringen, dat het verschil tusschen christelijk-historisch en anti-revolutionair samenvalt met dat tusschen „hervormd'' en „gereformeerd'' („afgescheiden'', „doleerend'', „separatistisch'').

Onzerzijds hebben wij voortdurend het verschil in iets geheel anders gezien. In den regel werd door ons de nadruk gelegd op het „persoonlijk gouvernement'' in de antirevolutionaire partij.

Die partij, zeiden wij telkens, heeft een machtig partijhoofd; machtig, doordat hij in het bezit van een uitsluitend van hem afhankelijk blad is; welk blad den toon voor de kleine pers aangeeft, en wel zóó, dat die pers zich aan „trouwbreuk'', aan „verzet tegen den door God aangewezen leider'' schuldig maakt, indien zij tegen het „hoofdorgaan'', niet van de partij, maar van Dr. Kuyper persoonlijk, ingaat. Die pers bearbeidt het district, brengt ter kennis der kiezers wat, naar het oordeel van den leider, nuttig voor hen is; deze kiezers vormen dan, in verschillende geledingen, de Deputatenvergadering, waarin in den regel, en, zonder dat zelfs voor be-

hoorlijke alzijdige discussie de gelegenheid gegeven kan worden, de conclusies aangenomen worden, door den leider ontworpen en — dit is een kleine tempering van „het persoonlijk gouvernement" — door het Centraal-Comité goedgekeurd. Wij ontkennen natuurlijk niet, dat ten slotte de leider ook rekening houdt, soms wellicht te veel, met de „publieke opinie" zijner volgelingen, maar die opinie zelve is meestentijds vrucht van eenzijdige voorlichting. Eke oppositie onzerzijds tegen dat stelsel wordt, schoon geheel ten onrechte, als bestrijding van den persoon van Dr. Kuyper opgevat, althans voorgesteld.

Het systeem zelf, dat in schijn zeer democratisch is, omdat het stelsel van de programma's van actie en de verplichting om eenzelfde stem uit te brengen, aan de kiezers groote macht verzekert, wordt door velen goedgekeurd. De uitkomsten zijn, indien men let op de stevigheid der organisatie en op de „macht", die erdoor verkregen wordt, in veler oogen schitterend; worden wellicht zelfs door menig christelijk-historisch man benijd. De verkeerde zijde ervan, de wegcijfering van onafhankelijke mannen, wier roeping het is aller belang en niet enkel dat der meerderheid in 't oog te houden, springt minder in het oog. Velen meenen dan ook, dat *dit* verschil over de leiding niet een beginsel betreft, maar slechts een personenquaestie tot grondslag heeft.

Veel beter kunnen de kiezers zich voorstellen, dat het verschil der beide groepen het onderscheid raakt tusschen „gereformeerd" en „hervormd". Zij meenen, dat de boven door ons bedoelde „Gereformeerden" op enkele uitzonderingen na, tot de antirevolutionaire partij behooren; dat die „Gereformeerden" de Hervormde Kerk, door deze van haar gereformeerde elementen te berooven, verzwakken; dat de „coalitie" de macht der antirevolutionairen in de hand werkt, en dat derhalve liefde tot de Hervormde Kerk moet dringen tot verbreking der coalitie, tenzij men de andere leden dier coalitie aan zekere banden legt. Dit gevoelen werkt zoo sterk door, dat de antirevolutionairen zelf, om op de medewerking der Christelijk-Historischen te kunnen rekenen, zich vaak genoodzaakt zien hun candidaten bij voorkeur uit de leden der Hervormde Kerk te kiezen.

Deze tegenstelling — „gereformeerd" [1]) en „hervormd" — is in-

[1]) De lezer gelieve steeds in het oog te houden, dat wij in dit betoog onder „gereformeerd" de boven door ons aangeduide groepen verstaan.

tusschen met de wording van onze partij in tegenspraak; staat daar zelfs vierkant tegenover. Eenige historische herinneringen mogen dit duidelijk maken.

De Christelijk-Historische Unie, vroeger de vrij-antirevolutionaire partij, heeft steeds beweerd en beweert nog, zich aan te sluiten aan de politieke inzichten van wijlen Mr. Groen van Prinsterer, die zich noemde *issu de Calvin, enfant du Réveil,* en die zijn antirevolutionaire beginselen verdedigde geheel los van de Hervormde Kerk; gelijk wij straks nog nader zullen aantoonen. Hij deed dit, niettegenstaande hij tevens warm gestreden heeft vóór de handhaving van de belijdenis dier kerk en tegen leervrijheid. Wel was hij aanvankelijk voor zekere bevoorrechting der Hervormde Kerk, maar al heel spoedig niet meer.

Vooral in zijn „*Le parti antirévolutionnaire*" heeft hij zijn standpunt tot die kerk vrij duidelijk geteekend, en het is voor onze tegenwoordige verhoudingen de moeite waard daarop de aandacht te vestigen. Op blz. 11 e.v. van die belangrijke studie verweert Groen zich krachtig tegen hen, die van de contraremonstrante formule een karakteristieke en noodzakelijke trek van het christelijk kenmerk (signalement chrétien) willen maken. Tegen het ongelukkige denkbeeld om van de Dordtsche leerregelen het shibbolêth voor onzen tijd te willen maken, hebben hij en de zijnen zich levendig verzet. Niettemin heeft hij krachtig gestreden voor behoud van de belijdenis der Hervormde Kerk en tegen de wegcijfering van die grondwaarheden der Reformatie, waaromtrent alle kerken het tijdens de Reformatie eens waren. Volgens Groen hangt de aard van den tegenstand tegen dogmatische dwalingen af van en wijzigt zij zich naar gelang van den aard der *worsteling*. Was, ten tijde der Reformatie, het verband der arminiaansche dwalingen met pelagianisme en socinianisme het wezenlijke gevaar, heden ten dage ontmoeten het vaak slecht begrepen dogma der voorbeschikking, en vooral de gewoonlijk zeer weinig bekende Dordtsche leerregelen, felle bestrijding ook bij de eerbiedwaardigste Christenen. Dezelfde formule, die destijds tegen een bedriegelijke broederlijkheid waarborg schonk, zou thans een belemmering voor wezenlijke verbroedering zijn. Thans gaat het — zoo schreef ook Guizot — over het bovennatuurlijke, de bovennatuurlijke inwerking Gods, de Goddelijke inspiratie der Heilige Schrift, de goddelijkheid en het wondervol leven van onzen Heere Jezus Christus.

Dit alles werd geschreven in 1860, en in 1875, één jaar vóór zijn

heengaan, in *Maurice et Barnevelt* uitdrukkelijk herhaald. Het jaar tevoren had hij (*Nederlandsche Gedachten* V, bl. 399, 19 Maart), nog geklaagd over „het telkens wederopkomend vooroordeel der *ethisch-irenische richting,* wier onophoudelijke polemiek mij een overrechtzinnigheid toeschreef, die het onderscheiden der tijden en toestanden voorbijziet''. „Hieraan gedachtig'' vreest hij, „dat de wijs, waarop het leerstuk der Uitverkiezing, schijnbaar althans, door sommigen nu en dan op den voorgrond gesteld wordt, het misverstand versterkt en de klove verbreedt''.

Uit de aangevoerde citaten blijkt, dat *op dit punt* de heer Groen tot aan zijn dood op hetzelfde standpunt gestaan heeft. Van „twee periodes'' is, nadat hij zich tot de antirevolutionaire beginselen bekeerd had, geen sprake. In *Ongeloof en Revolutie* (1845) schrijft hij niet anders over Calvijn en het Calvinisme dan vlak voor zijn heengaan in 1876.

Het vorenstaande toont aan hoe Groen, hoewel sterk gekant tegen het doen herleven en op den voorgrond schuiven van de geschilpunten, die in de 16e eeuw het kerkelijk leven beheerschten, toch aandrong op de handhaving der belijdenis in de Hervormde Kerk, deze handhaving bedoeld in zeer ruimen zin.

Bracht hij nu deze zienswijze in verband met het antirevolutionaire *Staatsrecht?* In geenen deele. Ziehier wat hij in 1853 den minister, Mr. De Kempenaer, toevoegde:

„Gij zoudt ons niet ongaarne doen voorkomen als onderdeel eener „partij in de *Hervormde Kerk;* als opvolger der Dordtsche vaderen, „in moderne vormen gehuld. Gij vergist u. We zijn hier, niet als „eene *fractie van de Hervormde Kerk,* maar als onderdeel van een „*politieke rigting,* bekend in geheel Europa en die niet binnen de „grenzen der Hervormde, zelfs niet der Protestantsche Gezindheid, „beperkt is. Als onderdeel van de partij, welke, onder leiding, vroe- „ger van Pitt en Burke, later van Guizot en Stahl, het Christelijk- „historisch beginsel van vrijheid en regt tegen de vrijzinnige theo- „rieën gesteld heeft, waarvan gij, evenals Thorbecke, in ons Vader- „land een der meest uitstekende vertegenwoordigers geweest zijt.

„Gij zoudt ons, o gij bekwaam advocaat der welbekende napoleon- „tische *staatspolitie!* omdat we voor het regt der Gezindheden en „door u telkens miskende gewetensvrijheid opkomen, zoo gaarne van „alle deelgenootschap in het *Staatsbestuur* uitsluiten. Weet dan „dat wij, *clericalen,* ter bescherming ook van het regt der Gezind- „heden, tegenover u staan, als eene der twee hoofdrigtingen, waarin, „op *politiek* gebied, vooral sedert 1789, de wereld verdeeld is.''

In 1873 herhaalde hij dezelfde woorden in de *Nederlandsche Gedachten* van 28 October. Zijn ruime opvatting van „antirevolutionair", in afwijking van wat in later jaren bij een deel der antirevolutionairen doorgedrongen is, blijkt wel uit hetgeen hij 19 Maart 1874 over Dr. Kuyper schreef. Vroeger had hij geschreven: „Zelfstandig zijn we (Groen en Kuyper), maar homogeen". Daarop echter liet hij een maand later volgen: „homogeen, doch niet *in alles*". Er is *kleurschakeering* „in de beteekenis van *onkerkelijke* richting. In de beoordeeling van het zoogenaamd Réveil. In de mate der *toepasselijkheid* van het *Calvinisme*". Blijkbaar was bij Groen het terrein van de politiek breeder dan dat der kerk of der school, weshalve dáár gelegenheid voor samenwerking zijn kan ook voor hen, die in kerk of school niet samengingen. Wat hij met „toepasselijkheid van het Calvinisme" bedoelde, schrijft hij zelf:

„Van den religiestrijd onzer dagen heb ik ook thans nog gunstige „verwachting. Niet omdat ik opwekking van het oude Calvinisme „in den vorm van vervlogen tijden tegemoet zie, maar omdat ik het „geloofsvertrouwen van Calvijn en van de wolke der getuigen, door „alle tijden heen, het geloof aan het eeuwig Evangelie, het geloof „aan het eeuwig leven, het geloof in den Vorst des Levens, op dezen „rijkgezegenden en langgespaarden martelaarsbodem nog niet voor „uitgedoofd houd."

„*Isolement* op den evangelischen rotssteen is en blijft de *raison-„d'être* en de levensvoorwaarde der christelijk-nationale rigting. „Maar bij principieele onverbiddelijkheid zoek ik, ter aantrekking „van menigen wederpartijder, in hetgeen ons tegen den gemeen-„schappelijken vijand vereenigt, een aanrakingspunt."

En wat nu de verhouding van Kerk en Staat betreft, daaromtrent vinden wij, dat Groen *principieel* de nauwe verbinding van Kerk en Staat *niet* veroordeelt. In zijn *Le parti antirévolutionnaire* voert hij (blz. 7) tegenover Vinet, die van de scheiding van Kerk en Staat een dogma, „une vérité universelle", gemaakt had, eenige historische feiten aan, ten bewijze dat men in sommige tijdperken der historie wel genoodzaakt geweest is, de uitoefening der politieke rechten te beperken tot leden eener kerk. Zelfs heeft hij in 1840, in zijne Proeve tot Grondwetsherziening [1]) een voorrang voor de Hervormde Kerk bepleit.

Maar — en dit is wel het meest afdoende bewijs, dat Groen geen

[1]) Zie Verspreide Geschriften, Dl. I, bl. 201.

kerkelijke politiek wilde — in diezelfde Proeve verdedigt hij evenzeer een voorrang voor den roomschen godsdienst in Noord-Brabant en Limburg, behoudens de verkregen rechten der protestantsche gemeenten en der Protestanten (bl. 219).

En twintig jaren later, in *Le parti antirévolutionnaire* (pag. 7), betoogt hij, dat niet meer op de eenheid van Kerk en Staat aangedrongen moet worden, maar veeleer op de zelfstandigheid der kerk. Hij wenscht *niet* eene bevoorrechte kerk, en acht de politieke gelijkheid, zonder onderscheid te maken tusschen godsdienstige inzichten, een vooruitgang (un progrès). Hij acht in den tegenwoordigen staatkundigen toestand — ook hier ziet men, hoe deze staatsman met historisch geworden, nieuwe toestanden rekent — datgene, wat nog uit den ouden toestand overgebleven is, zonder de voordeelen aan te brengen, die vroeger de band met den Staat bood, zeer bedenkelijk, vooral voor de Hervormde Kerk. De eenige band, dien hij verlangt, is geen andere dan die onverbreekbare band, die bestaat tusschen een volk en zijn geloof (ses croyances), weshalve de Staat zijn instellingen en wetten naar de godsdienstige belangen en behoeften der natie inrichten moet, en de Regeeringen in Europa zich te herinneren hebben, dat zij over christelijke volken heerschen. Deze unie, de eenige waarvan *nimmer* afgeweken mag worden, is volgens hem onderworpen aan zekere voorwaarden, die juist dezelfde zijn, waaraan ook Vinet de grootste waarde hecht.

Ziedaar in het kort hetgeen de groote stichter der antirevolutionaire partij over de verhouding der antirevolutionaire staatspartij en de kerk dacht, speciaal de Nederlandsche Hervormde Kerk.

Wij herinnerden aan hetgeen Mr. Groen van Prinsterer zich voorstelde omtrent het wezen van het antirevolutionaire staatsrecht, bijzonderlijk omtrent de verhouding van Kerk en Staat. Tegenover de Revolutie niet eenige kerk, maar het Evangelie. Geen bevoorrechting van eenige kerk; niettemin ook op staatkundig gebied rekening houden met wat leeft in het christelijk volk. Voor de kerk geen andere eisch dan „volkomen zelfstandigheid''. Niet op den voorgrond brengen van die dogma's, die in de 16e eeuw veelbeteekenend, thans van betrekkelijk minder belang zijn; „betrekkelijk'', omdat veel dieper ingrijpende vraagstukken aan de orde van den dag gekomen zijn.

Groen ging heen in Mei 1876. Anderhalf jaar later verscheen het „program der antirevolutionaire beginselen'', door Dr. Kuyper ont-

worpen, en gepubliceerd nadat de heeren professor Lintelo de Geer van Jutfaas, professor B. J. Gratama en Mr. A. F. de Savornin Lohman hun goedkeuring daaraan gehecht hadden.

Het volgende jaar gaf Dr. Kuyper zijn bekend „Ons Program'' uit, dat geenerlei partijbindende kracht heeft (zie Voorrede blz. VI) en uitdrukkelijk erkent, dat „het program der antirevolutionaire beginselen'' ruimer is dan de daaraan toegevoegde toelichting in „Ons Program''.

Wij vestigen er de aandacht op, dat o.a. professor Gratama tot de beslist ethische richting behoorde, en dat de heer Lohman, ook destijds, nimmer zijn geestverwantschap met Vinet en diens richting verheeld had. Groen van Prinsterer zelf had de bijzondere aandacht van den heer Lohman, toen deze de academie verliet, op dien voortreffelijken Christen gevestigd.

In „Ons Program'' komt heel weinig van Calvijn voor; niet anders dan in bewoordingen, die nog, èn door Groen van Prinsterer èn door elk lid van de tegenwoordige Christelijk-Historische Unie onderschreven zouden kunnen worden. Zelfs in de toelichting van artikel 1, waaruit later een specifiek calvinistisch staatsrecht afgeleid is, staat niets dat daaraan zou doen denken. Op blz. 53 (1e druk) van dat belangrijk werk lezen wij:

„Calvijn heeft óók een kerk gesticht, ongetwijfeld. Maar dit is „van zijn veel-omvattende werkzaamheden nog slechts één deel. Op „den wortel van zijn beginsel schoten drie loten op: de kerkinrich-„ting, een maatschappelijke levensorde en een staatsrecht.

„Calvijn gaf aan de natiën, die zijn beginsel in zich opnamen, „nog iets anders dan een kerk, hij gaf ze een impuls, een stoot voor „hun maatschappelijk en staatkundig leven, waaruit een eigen „schakeering van het nationale leven, en een eigenaardig staats-„recht sproot.

„Dat staatsrecht heeft zich gestadig ontwikkeld en is thans nog „de zenuw van Engelands en Amerika's macht.

„Dat staatsrecht kan men in practijk brengen, onverschillig tot „wat kerk men behoort, zelfs al behoort men tot géén kerk, wijl vol-„strekte eerbiediging van gewetensvrijheid en bevrijding der staats-„macht van kerkelijke suprematie in het staatsrecht juist den dub-„belen hoeksteen vormt.

„Wie thans voor dit staatsrecht ijvert, bedoelt geen partijpolitiek, „maar zulk een staatsbeleid, dat voor alle partijen aannemelijk, met „aller behoeften rekening houdt, aan allen gelijke kansen waarborgt.

„Geen privilegie voor den predestinatiaan; geen privilegie voor den „hervormde; geen privilegie voor den belijder van den Christus; „zelfs niet voor den godsdienstige in algemeenen zin; maar, juist „ter finale afsnijding van alle privilegiën, rustelooze bestoking van „het ongehoord privilegie, dat thans aan het ongeloof tegenover „elken geloovige gegund wordt.''

Wanneer de schrijver de „drieërlei nationale tint'', die „in den schoot van ons volksbestaan om den voorrang worstelt'', aanduidt, dan noemt hij 1e. de roomsche, 2e. de revolutionaire, 3e. — niet de calvinistische, maar — de christelijke puriteinsche, „die onze richting vertegenwoordigt en wier bloeitijd saamvalt met het glorietijdperk onzer Republiek'' (blz. 28).

Het was trouwens voor Dr. Kuyper moeilijk Calvijn persoonlijk op *staatkundig* gebied op den voorgrond te schuiven, omdat hij juist op dat gebied, en wel ten aanzien van het gewichtigste punt (de verhouding van Kerk en Staat), vlak tegen Calvijn inging, zoodat hij later op zijn college *de magistratie* leerde, dat „men zich met Calvijn aan 't hoofd aan afwijking van het gereformeerde beginsel schuldig gemaakt had, hetgeen door God gestraft is met eene volkomen kerkrechtelijke machteloosheid, met eene overheersching van het collegiale stelsel'', en „dat in de Vereenigde Staten van Amerika van politieke zijde eene opvatting van de Overheid bestaat, beter en strenger in antirevolutionairen zin dan in eenig land van Europa''.

Het was onder deze omstandigheden, dat aanvankelijk de antirevolutionaire partij zich vormde, gesteund door de meeste christelijke elementen in ons volk, waarbij van „Calvinisten'' of van Gereformeerden in praegnanten zin geen sprake was. De mannen van het Réveil en de „Gereformeerden'' gingen hand aan hand.

Alvorens verder te gaan, moeten wij even de aandacht vestigen op drie punten, die schijnbaar met de ontwikkeling der antirevolutionaire partij niet te maken hebben, maar die men, om tot een juiste voorstelling van zaken te komen — het betreft hier toch een geestelijken strijd — niet voorbij mag gaan.

Het eerste punt is de herleving van de in de 16e eeuw verkondigde gereformeerde theologie; niet in de richting van het Réveil, maar door het op den voorgrond brengen van de leer der uitverkiezing. Deze, door Dr. Kuyper met bewonderenswaardig talent volbrachte arbeid, ging dus vlak in tegen hetgeen de mannen van het Réveil, speciaal ook Groen van Prinsterer, den juisten weg ter bevordering

van het Koninkrijk Gods achtten, maar sloot zich aan bij hetgeen de „Afgescheidenen'' steeds gewild hadden.

Het tweede punt is de stichting der Vrije Universiteit. Aanvankelijk scheen deze stichting, al stond zij „op gereformeerden grondslag'', zóó breed van opvatting te zijn, dat daaraan tot medewerkers en medestichters toegelaten, ja uitgenoodigd werden personen, wier geestesverwantschap met de mannen van het Réveil bekend was. Zelfs mannen als Dr. H. Pierson schreven in de *Heraut*. Velen vatten die stichting op, als zullende staan niet tegenover, maar naast de overige universiteiten; een harer hoogleeraren heeft steeds de studie aan „de vrije'' en „de gemeentelijke'' hoogeschool oirbaar, ja wenschelijk geacht en beweerd, dat voor andere dan voor de theologische faculteit het woord „gereformeerd'', tenzij in formeelen zin opgevat, geen tastbaar begrip vertegenwoordigt.

Het derde punt is de doleantie. Zij, die zich als doleerende, later gereformeerde kerken aandienden, beweerden en beweren nog, niet de oude gereformeerde kerk te verlaten, maar zich los te maken van het bekende Koninklijk Besluit van Willem I, dat eene kerkelijke organisatie geschapen had, waardoor de handhaving van de oude belijdenis, in 16e eeuwschen zin opgevat, *feitelijk* onmogelijk geworden was. Door dat besluit was datgene ingevoerd, wat reeds door Van Oldenbarnevelt beoogd was. De kerkgebouwen bleven in het bezit van de groote massa, die tot „de volkskerk'' behoorde, maar die massa kon niet in een eng kerkelijk dogma gewrongen worden. Er moest, ook in geestelijken zin, in eene „volkskerk'' ruimte zijn voor allen.

Het spreekt vanzelf, dat thans, op kerkelijk gebied, de tegenstelling tusschen de mannen van het Réveil en de gereformeerden, in den zin der 16e eeuwsche gereformeerden, zich verscherpte. De oude kerkelijke organisatie kwam weer tot haar recht; naast de synodale kerk kwamen de gereformeerde kerken te staan, die nu in kerk en school haar theologisch standpunt logisch ontwikkelen konden, en met de buiten haar staande mannen geen contact hadden of mochten hebben. In de leidende organen werden de leden der synodale kerk afgemaakt, hetzij als inconsequente gereformeerden (vermits zij in den staatsband gevangen bleven), hetzij als mannen, die op een hellend vlak stonden, waarlangs zij moesten afglijden, eerst naar het modernisme, dan naar het ongeloof.

Zoo weinig had aanvankelijk deze scheiding, dit op den voorgrond stellen van de 16e eeuwsche theologie, invloed op het staatkundige,

dat, zoodra de nieuwe kieswet dit mogelijk maakte, de geloovige Christenen van alle gading samenwerkten; 't geen leidde tot het Kabinet-Mackay. Réveil en gereformeerd gingen op staatkundig gebied van 1889 tot 1891 samen.

Na het aftreden van het Kabinet-Mackay — van een „val'' was geen sprake, daar het Kabinet zonder strijd aftrad, zoodra de verkiezingen aan links de meerderheid brachten — is Dr. Kuyper van meening geworden, dat het met die oude garde, het Réveil, waaronder veel „mannen met twee namen'', niet meer ging, en dat men in democratische richting sturen moest. In dien tijd trad plotseling de bewering op den voorgrond, dat de antirevolutionaire partij eene „calvinistische partij'' was.

In de *Standaard* van 13 Februari 1895 verscheen het volgende entrefilet:

„Meer nog dan vroeger leggen we nadruk op het *Calvinistisch* „karakter der georganiseerde antirevolutionaire partij. Antirevolu„tionair is een naam, die nadere bepaling eischt. Tegen het beginsel „der Fransche revolutie toch staan niet alleen wij hier te lande „over, maar evengoed de principieele roomschen, zoo hier als bui„tenaf. Tegen dit beginsel staan de luthersche orthodoxen in „Duitschland, Denemarken en Scandinavië. Tegen dit beginsel staat „de historische school van De Savigny.

„En ook, tegen dit beginsel staan heden ten dage schier alle „Pantheïsten gekant, die echter, bij hun verzet tegen dit beginsel, „ons van den wal in de sloot helpen, en ons van het Deïsme van „Rousseau en Robespierre naar het Pantheïsme van Schelling en „Hegel lokken, straks naar den afgrond van Nietzsche.

„Ontmoet ge dus iemand, die zegt: „Ik ben antirevolutionair'', „dan moet ge hem, om te weten of hij een der uwen is, nog nader „ondervragen, en er achter zoeken te komen, of hij is een roomsch, „een luthersch, een louter historisch, een pantheïstisch, of wel waar„lijk een *calvinistisch* antirevolutionair.

„Ons Program koos hierin met beslistheid.

„Artikel één van dat program toch zegt letterlijk: „De antirevo„lutionaire of christelijk-historische richting vertegenwoordigt, voor„zooveel ons land aangaat, den grondtoon van ons volkskarakter, „gelijk dit, door Oranje geleid, onder invloed der hervorming, om„streeks 1572 zijn stempel ontving; en wenscht dit, overeenkomstig „den gewijzigden volkstoestand, in een vorm, die aan de behoeften „van onzen tijd voldoet, te ontwikkelen.''

„Welnu, wat was die grondtoon in 1572 anders dan de calvinistische?

„Zoo nu werd in ons Program geschreven, in aansluiting aan „Groen van Prinsterer's *tweede* periode. In zijn eerste periode had „Groen van Prinsterer op dit calvinistisch karakter van zijn stre-„ven nog minder nadruk gelegd. En het waren vooral zijn onder-„zoekingen in het Huisarchief van Oranje, die zijn ontwikkeling in „de calvinistische richting bepaalden.

„Een ieder kent dienaangaande zijn twee gevleugelde uitspraken. „De ééne: *Nous sommes issus de Calvin,* d.w.z. wij, Nederlandsche „antirevolutionairen, zijn de geesteskinderen van Calvijn. En de „andere: *In het Calvinisme ligt de oorsprong en de waarborg van „onze constitutioneele vrijheden,* een stelling, door Dr. Kuyper in „zijn bekende lezing van 1874 breeder uitgewerkt.

„Wil dit nu zeggen, dat onze georganiseerde partij niemand toe-„laat dan die Calvinist is? Politiek gesproken, is dit zoo; want arti-„kel 1 van ons Program is niet weg te cijferen. Maar zoo ge dit „gingt opvatten, alsof niemand onder ons verkeeren kon, dan die „de gereformeerde belijdenis is toegedaan, dan moet dit ontkend. „Lutherschen, Doopsgezinden, en wie niet al, kunnen, al zijn ze „*kerkelijk* van ons gescheiden, zeer wel *politiek* met ons saamwer-„ken, mits ze, door gelukkige inconsequentie, *in de politiek* goed „Calvinistisch zijn."

Opmerkelijk, dat de *Standaard,* zich in dit entrefilet aansluitende, naar zij beweert, aan Groen's „tweede periode" (wat daarvan aan is, hebben wij reeds gezien) totaal vergat melding te maken van de zeer markante tegenstelling tusschen Kuyper en Groen, juist ten aanzien van de „toepasselijkheid van het Calvinisme". Opmerkelijk ook, dat nu uit artikel 1 van het program gedistilleerd werd, dat de antirevolutionaire partij, zooals ze destijds was, „met beslistheid koos" voor calvinistisch antirevolutionair. De meesten hadden nimmer aan iets anders dan aan protestantsch antirevolutionair gedacht!

Niet werd betoogd, dat *ook* een Calvinist in den zin van het antirevolutionair program antirevolutionair *kan* zijn ('t geen eigenlijk niet mogelijk is, daar op het punt van verhouding tusschen Kerk en Staat het program tegen Calvijn ingaat; doch men moet hier denken aan, in de richting van Dr. Kuyper, gezuiverde Calvinisten); maar — dat eigenlijk *enkel* Calvinisten (bedoeld werden natuurlijk „de gezuiverde") „antirevolutionair" konden zijn. De

anderen — „Lutherschen, Doopsgezinden en wie niet al'' (let op den alomvattenden omvang van die „wie niet al'') kunnen slechts „door een gelukkige inconsequentie'' *in de politiek* goed Calvinistisch zijn. M.a.w. deze „wie niet al'' mogen blij zijn als zij tot „de eigenlijke kern'', het echte (gezuiverde) Calvinisme, zijn toegelaten.

Terzelfder tijd poogde Dr. Kuyper met behulp van minister Tak een eenigszins gewijzigd algemeen kiesrecht in te voeren. Betoogd werd voorts, in strijd met bijna alle schrijvers over Calvijn [1]), dat deze „democraat'' was. Geenszins wilde hij eene Staatskerk; integendeel. Juist deswegen had hij het calvinistisch staatsrecht gezuiverd, ontdaan van een kenmerk, dat het gereformeerde volk meer dan twee eeuwen lang voor echt gereformeerd gehouden had; hij voelde zeer wel, dat het stelsel van Calvijn met den staatkundigen toestand in de 19e eeuw eenvoudig onbestaanbaar was.

Om de staatkundige of politieke beteekenis van dit alles goed te beseffen, houde men in het oog, dat door, vlak in tegenstelling met de inzichten van Mr. Groen van Prinsterer, het bekende 16e eeuwsche dogma, de leer der voorbeschikking, als *cor ecclesiae* op den voorgrond te dringen, Dr. Kuyper, al wat in den 16e eeuwschen zin „gereformeerd'' was — dus vooral de kringen, door hem aangeduid als „kleine luyden'' — tot zich trok. Die groepen, die, om de bekende „e''- en de gezangen-quaesties, zich eerst nog op een afstand hielden, werden gewonnen door — wat de e-quaestie aangaat, na advies van den hoogleeraar in de letterkunde, M. de Vries — die vooroordeelen als gegrond, althans als van doorslaand gewicht te erkennen. In één woord: al wat in dogmatischen zin gereformeerd was, groepeerde zich nu om den leider, terwijl de anderen afgestooten werden (men denke aan „IJzer en Leem'').

Deze echte Gereformeerden waren nu de echte antirevolutionairen. *En zij alleen.* De anderen, die „wie niet al'', waren het slechts door een „gelukkige inconsequentie''. Gelukkig — ook omdat de echte antirevolutionairen die inconsequenten bij de stembus en in de Kamer kwalijk missen konden. Onder die „wie niet al'' behooren ook de leden der Hervormde Kerk, al sluiten zij zich aan bij de partij. Echt-calvinistisch zijn zij niet, omdat de echte Calvinist elken band met den Staat — dus ook met het bekende Koninklijk Besluit van 1816 — verbreekt.

Dr. Kuyper is een beslist ijveraar voor de Hervormde Kerk,

---

[1]) Zie ook Groen „Ongeloof en Revolutie", blz. 132 v.v.

maar die kerk is slechts bestaanbaar, indien en voorzoover zij zich geheel losmaakt van den Staat en de belijdenis van de 16e eeuw in al haar gestrengheid handhaaft. Al wie daarvan afwijkt, al is hij een nog zoo beslist Christen, „glijdt af".

Wil men eens een oordeel hooren van een schrijver, die geheel in de kringen en in den gedachtengang der antirevolutionairen thuis is, ziehier dan wat Mr. T. de Vries, iemand, die in die kringen een tijdlang zekere rol gespeeld heeft, in zijne bibliografie van Mr. Groen van Prinsterer schrijft. In dat boek verhaalt hij, dat Groen den heer Kuyper, den redacteur van de *Standaard,* de leiding van de dagelijksche politiek „opgedragen" heeft — een niet geheel juiste term — maar met geen enkel woord vermeldt hij in dat boek, hoe anderhalf jaar later de heer Groen juist op het punt van het Calvinisme belangrijke reserves maakte! Want naar antirevolutionaire *voorstelling* moeten, om in de historische lijn te blijven, Kuyper en Groen één zijn.

„Een geesteskind van Calvijn wordt niet, zelfs met de hulp der „Platonische filosofie, afgevoerd langs het ethisch-irenische hellende „vlak, waardoor de Schrift verbrokkeld, in onhistorische mythen en „*ethische* begrippen steun gezocht wordt, waarbij de *ireniek* zich „meer naar den kant van het Modernisme dan naar die der Chris- „telijke Kerk richt; waarbij, onder het telkens wegvallen van ieder „houvast, alles wat reëel in de Openbaring is, losgelaten wordt; „waarbij van het Christendom alleen termen en namen behouden „worden, waaronder men, als professor Bolland, heel iets anders ver- „staat dan de Kerk aller eeuwen; en ten slotte weer onder ver- „broedering van modern ongeloof en heidensch bijgeloof aan het „altaar van „den Onbekenden God" neergeknield wordt.

Als alle Gereformeerden uit de Nederlandsche Hervormde Kerk naar de gereformeerde kerken verhuisd zijn, dan blijft misschien de Nederlandsche Hervormde Kerk, onder synodale oganisatie, of het Koninklijk Besluit van 1816, bestaan. Die kerk is dan voor allen, die zich op het ethisch-irenische hellende vlak bewegen. De rest is „antirevolutionair".

Deze gedachten ingang te doen vinden is het voortdurend streven van de kerkelijke en staatkundige leiders der antirevolutionairen.

Het ligt in dienzelfden gedachtengang, dat in ons volk eenerzijds komen te staan de Calvinisten of Gereformeerden; voorts de Roomsch-Katholieken; en dan die „wie niet al", waartoe alle andere Nederlanders behooren. En aangezien de eerste groep nog wel

lang in de minderheid blijven zal, is samenwerking, overleg noodig, waarbij de tweede groep de minst-gevaarlijke is, omdat zij scherp van de eerste gescheiden is. Met de derde is dat minder het geval, weshalve deze steeds met de grootste angstvalligheid gadegeslagen wordt, terwijl tevens den volke op allerlei manier de gedachte opgedrongen wordt, dat die groep „afglijdende'' is naar modern, om in de armen der liberalen ten slotte terecht te komen. Aan haar bladen en tijdschriften wordt soms gepoogd den naam van christelijk te betwisten!

In het voorgaande poogden wij den toestand der antirevolutionaire partij te schetsen vóór het oogenblik der scheuring. Over die scheuring zelve slechts enkele herinneringen.

Toen Dr. Kuyper zich, op eigen gezag, met Mr. Tak van Poortvliet verstaan had teneinde diens kiesrecht in te voeren, en de heer Lohman in het weekblaadje *De Protestantsche Noordbrabanter* voortdurend de zelfstandigheid der antirevolutionaire pers en der antirevolutionaire partij ook tegenover de *Standaard* staande hield, ontwikkelde zich van lieverlede de strijd, die tot scheuring geleid heeft. Ons eigen blad, waar toen de tegenwoordige hoofdredacteur nog *niet* aan verbonden was, zag zich genoodzaakt den eersten stap te doen, toen zijn commissarissen ervaren moesten, dat van uit Amsterdam orders gegeven werden in zijn eigen bureau, onder voorgeven, gelijk nader bleek, dat ons blad opgericht zou zijn om te werken „in de richting van de *Standaard''*. Ons blad, zijn vrijheid, om de antirevolutionaire beginselen naar eigen inzicht te verdedigen, willende behouden, koos toen tot hoofdredacteur den heer Lohman, die in en buiten de Kamer, vooral in de *Protestantsche Noordbrabanter,* getoond had evenmin als de heer Groen van Prinsterer, gezind te zijn zich onder het tuchtmeesterschap van Dr. Kuyper te stellen.

Dit geschiedde in Mei 1894. Wie alsnog het den 16en Mei van dat jaar verschenen artikel „Onze roeping'' wil naslaan, zal erkennen, dat toen tegen hetzelfde *stelsel* gestreden werd, waartegen ons blad zich nog steeds kant, en dat, wat dáárin geschreven staat, nog woordelijk op den huidigen toestand van toepassing is. Om geen wonden open te rijten, herhalen wij niet op welke wijze men toen gepoogd heeft het antirevolutionaire volk van ons blad te vervreemden; te minder, omdat die pogingen gefaald hebben. Ons blad heeft destijds niet den weg willen inslaan, dien in later tijd

de *Rotterdammer* insloeg, toen haar de medewerking van een man als professor D. P. D. Fabius onmogelijk gemaakt werd. Ons blad stond toen onder commissarissen, die, naar wij meenen, gedeeltelijk tot de Christelijk Gereformeerde Kerk behoorden.

Het eerste verzet tegen de leiding was dus een protest tegen het „persoonlijk gouvernement'' van Dr. Kuyper.

Evenwel kwam al spoedig een nog veel gewichtiger moeilijkheid naar voren. In 't begin van Juni 1894 had de *Standaard* het gevoelen geuit, dat „antirevolutionair'' geen passende partijbenaming was, maar dat het moest zijn: „calvinistisch''. Reeds 15 Juni kwam ons blad daartegen op, aantoonende dat Mr. Groen van Prinsterer op staatkundig gebied niet het calvinistisch, maar het veel ruimere, veel meer omvattende antirevolutionair beginsel verdedigd had. Het volgende jaar, gelijk wij hierboven reeds herinnerden, kwam de *Standaard* uitvoeriger op die zaak terug.

Ons blad, onder leiding van onzen tegenwoordigen hoofdredacteur, gevoelde terstond, dat de weg, dien Dr. Kuyper insloeg, tot eene „kerkelijke'' partij leiden moest. Niet alsof Dr. Kuyper eene staatskerk verdedigde. Integendeel. Hij wilde eene Gereformeerde Kerk, volkomen onafhankelijk van den Staat. Maar hij beweerde tevens, dat de leden dier kerk de antirevolutionaire staatspartij zouden vormen, en dat geen anderen dan zij, tenzij dan door „eene gelukkige inconsequentie'', tot die partij gerekend mochten worden. Feitelijk kwam dit neer op eene Kerkelijke Staatkundige partij. Onmiddellijk schreven wij, 13 Mei 1895, een hoofdartikel, waaruit wij het volgende overnemen:

„Voor onze partij'' — de „scheiding'' was er op dat oogenblik nog niet — zijn de artikelen van het Program betere, juistere aanduiding van ons beginsel dan het woord *calvinisme.*

„Voert gij nu naast, welhaast in plaats van dat Program, zekere leuze in; wordt op het algemeene beginsel meer dan op de uitwerking daarvan de nadruk gelegd; wordt onder hen, die het Program aanvaard hebben, scheiding gemaakt, naarmate dezen zich al dan niet calvinistisch, al dan niet democratisch *noemen,* dan werpt gij alles, wat met moeite verkregen is, omver.

„Bovendien — ook hierop legden wij eenigen nadruk — loopt gij, vooral door den naam calvinistisch, gevaar de scheiding niet langs staatsrechtelijke, maar langs kerkrechtelijke lijnen te laten loopen.

„Want het volk bezigt *gereformeerd* en *calvinistisch* dooreen. En nu, vooral sinds de doleantie, een deel der kerken zich in tegenstel-

ling tot andere gereformeerd noemen, zal ook het gros van het publiek in den gereformeerden prediker, in den gereformeerden kerkganger, *en in dezen alleen,* den vertrouwbaren antirevolutionair op staatkundig gebied gaan zien.

„Te meer, nu anderzijds, onder de predikanten en leden der Nederlandsche Hervormde Kerk, zich gelijke, ja nog sterkere neiging om op politiek en schoolgebied de kerkelijke indeeling op den voorgrond te schuiven, vertoont.''

Voor ieder, die wilde zien, was het duidelijk, dat door het voortdurend bezigen van „calvinistisch'', in de ooren des volks hetzelfde als gereformeerd, slechts hij tot de partij, althans tot haar kern, behooren kon, die de Dordtsche Kerkenorde en de Belijdenis, naar de opvatting van de 16e eeuw, aanvaardde. Zij, die zulks deden, vormden, vooral sedert de stichting der Vrije Universiteit en na de doleantie, een over geheel het land goed aaneengesloten, d.w.z. door belijdenis en organisatie innig samenhangend, verband. De leden der kerken, staande onder de regelen van kerkelijke censuur, werden geacht elkander *op elk gebied* des levens, ook dus op staatkundig gebied, te moeten steunen. Hunne scholen moesten alle op denzelfden, den gereformeerden grondslag staan. Wel waren die scholen vrije scholen, d.w.z. los van de Kerk. Maar slechts in schijn. Immers moest geheel het onderwijs op gereformeerden grondslag berusten. Er waren eerst slechts weinig gereformeerde scholen. Doch nu werd het „Gereformeerd Schoolverband'' gevormd van alle scholen, die in haar statuten de Dordtsche Belijdenis aanvaard hadden; daartoe behoorden vele scholen, die met steun der „Hervormden'' opgericht waren. In die scholen worden alleen die boeken toegelaten, die voor „gereformeerd'' gehouden worden. Voor die scholen wordt een inspecteur aangesteld, die op de paedagogische opvoeding naar gereformeerde beginselen letten moet, en eindelijk is bepaald, dat het hoofd tot „de gereformeerde kerk'' behooren moet; immers in de Hervormde Kerk, al heeft zij dezelfde belijdenis, wordt geen leertucht uitgeoefend, zoodat het lidmaatschap van die kerk geen waarborg geeft.

Het ligt voor de hand, dat er voor tal van onderwijzers weinig kans voor benoeming is, wanneer zij niet aangesloten zijn of zich aansluiten bij de Gereformeerde Kerk.

Er is bij de Gereformeerden niet zoo als bij de Roomsch-Katholieken eene geordende geestelijkheid, die voor de handhaving der belijdenis zorgt, maar er zijn gereformeerde kerkeraden, die

hebben toe te zien op de leer, die door predikanten in de gemeente verkondigd wordt. Deze colleges kunnen de leden hunner kerk onder censuur stellen, als zij zich aansluiten bij vereenigingen als bijv. de Vrijmetselarij; en zoo is het niet te verwonderen, dat zij van den Tafel des Heeren gemeenteleden verwijderen, die op staatkundig of maatschappelijk gebied meeningen toegedaan zijn, die naar *hunne* meening met de Belijdenis niet in overeenstemming zijn. Zoo b.v. iemand, die onderwijs in eene openbare school geeft, of personen, die tot den Bond van Christen-Socialisten behooren.

Al is er dus geen Staatskerk, toch beschikken de „Gereformeerden'' over eene groote, wel aaneengesloten macht, die zij ook op staatkundig gebied kunnen aanwenden door, evenals de sociaaldemocraten, uit hun midden te verwijderen al wie op economisch of staatkundig gebied beginselen belijdt, die de opzieners der kerken met de gereformeerde beginselen in strijd achten.

Die macht doet zich niet gelden bij de Overheid, maar wel indirect door de kiezers. De Gereformeerden, die zich aan den door Willem I gelegden band onttrekken, vormen eene vrije, zelfstandige en krachtige kerk; wordt het lidmaatschap dier kerk feitelijk of theoretisch vereenzelvigd met eene staatkundige partij, dan wordt die partij, of ze wil of niet, eene kerkelijke.

Deze organisatie, dit geestelijk verband — men lette hier wel op — is geenszins ontstaan door „de coalitie'', maar — evenals trouwens de krachtige organisatie der Roomsch-Katholieke Kerk — geheel buiten allen politieken invloed om. Aan de „Gereformeerden'' is, evenals aan de Roomsch-Katholieken, geen ander recht toegekend dan volgens onze wetten en instellingen aan ieder burger toekomt. Men kan zulk eene organisatie bewonderen of verfoeien, maar men kan er niets aan veranderen; onverschillig of 's lands bestuur in handen is van rechts dan wel van links.

Deze omzetting van de antirevolutionaire partij in een calvinistische werkt de voorstelling in de hand, dat veel van 't geen vroeger geschiedde door den Staat, de Overheid, voortaan door op zichzelf staande groepen geschieden moet. De Calvinisten, de Roomsch-Katholieken, de Christelijk-Historischen enz. vormen op zichzelve staande, elk voor zichzelve zorgende, groepen. Daarnaast staan dan die groepen, die niet voor zich kunnen of willen zorgen, doch daarom den arm der Overheid bezigen; maar ook deze zorgen dan voor zichzelve, bezorgen niet „een algemeen belang''. Men staat vijandig of als onderlinge concurrenten tegenover elkaar.

Nauwkeurig moet voorts worden nagegaan wat elke groep den lande kost, hoeveel ambtenaren uit elke groep aangesteld worden enz., opdat er rechtsgelijkheid zij. Het begrip van „algemeen belang'' gaat verloren, 't geen te bedenkelijker is, nu, schoon uit geheel andere motieven, ook de sociaal-democraten de belangen van den staat, van het geheel, ondergeschikt maken aan die van particuliere groepen of maatschappelijke kringen.

Wij beweren niet, dat de calvinistische antirevolutionairen dit alles bedoelen, maar dat hun stelsel, gelijk de ondervinding nu reeds leert, tot zulke gedeeltelijke staatsontbinding voert. Het *vis unita fortior* gaat, indien elke groep meent op zichzelve te kunnen staan en te kunnen werken, te loor en de onderlinge waardeering lijdt er onder. Zelfs de christelijke kringen, die, in deze wereld tot een gezamenlijken arbeid geroepen, in broederlijke verhouding behoorden te leven, raken, bij gemis aan wederkeerige aanraking, van elkander vervreemd.

Van den aanvang af heeft ons blad zich tegen de „calvinistische'' richting, als boven omschreven, verzet, inziende dat die nieuwe richting wel tot spoedige machtsverplaatsing zou leiden, maar niet tot bevordering van goede *antirevolutionaire beginselen.* De hoofdredacteur van ons blad heeft, gelijk te verwachten was, zijn hoogleeraarschap aan de Vrije Universiteit eraan moeten geven. Hij wilde niet meedoen met eene organisatie en eene tactiek, die ten slotte politiek, wetenschap en volksontwikkeling in een dwangbuis knellen, dat door kerkeraden gehanteerd wordt, en allen, die zulk een dwangbuis niet willen, onder allerlei verdachte benamingen, verwijst naar de rommelzoo, naar de „wie niet al'', die op zijn best als „inconsequente calvinisten'' toegelaten kunnen worden om door de kern te worden gebruikt.

Naarmate het calvinistisch stelsel zich duidelijker ontwikkelde, hebben de Christelijk-Historischen hunne beginselen duidelijker geformuleerd. Zij eischen niet een persoonlijke belijdenis van hunne medeburgers, noch onderstellen die, en zij verzetten zich, in beginsel, tegen „eene groepeering des volks in twee deelen naar godsdienstige onderscheiding'' (art. 8 van het program). Zij verlangen enkel erkenning van den onverbrekelijken band tusschen den christelijken godsdienst en de historisch ontstane — niet naar zeker dogmatisch stelsel gefabriceerde — rechten en verplichtingen en staatsinstellingen. Hun program is niet, gelijk de *Standaard* wil doen gelooven, aan Schleiermacheriaansche filosofie ontleend. Zij

verlangen niets anders dan dat bij de historische ontwikkeling van het recht steeds rekening gehouden zal worden met het Evangelie, het Woord Gods, dat zij op zich willen laten inwerken zonder verplichte tusschenkomst, hetzij van eene geestelijke overheid, hetzij van kerkeraden. Zij zijn en blijven van oordeel, dat elk volk vrij is om zijn eigen wetten te maken, mits het beginsel van liefde en barmhartigheid er aan ten grondslag ligge. De Heilige Schrift is hun niet de bron, waaruit de kennis der beste staatswetenschap vloeien moet; geschiedenis, natuur en leven zijn voor hen openbaringen Gods, maar openbaringen, die zij hebben te bestudeeren bij het licht van Zijn Woord.

Indien nu de tegenstelling tusschen Christelijk-Historischen en Antirevolutionairen alzoo staat, zou het dan niet in de allerhoogste mate te betreuren zijn, dat de Christelijk-Historische Unie thans harerzijds eenigermate de belangen van eene bepaalde kerk op den voorgrond ging plaatsen? Zij zou dan met bewustheid hetzelfde doen, wat, onbewust wellicht, de antirevolutionaire partij doet; doch met dit onderscheid, dat zij niet eens bereiken zou wat de antirevolutionaire partij bereikt. Immers ontbreken aan de Hervormde Kerk de organen, die haar tot vorming eener staatkundige partij in staat zouden kunnen stellen; de leden harer colleges zijn onderling niet één. Evenmin zijn het de predikanten. Eene eigen, geheel naar eigen inzicht ingerichte opleidingsschool voor hare predikanten en eene aan eene welomschreven belijdenis gebonden Universiteit bestaan voor die kerk niet. Moest de Christelijk-Historische Unie zich richten naar de zienswijze van bepaalde godgeleerden, dan zou de strijd in de kerk op staatkundig gebied overgebracht worden, en spoedig eene babelsche verwarring daarvan het gevolg zijn. Men zou in de val loopen, onlangs in de *Standaard* opgesteld, toen dat blad poogde aan te toonen, dat artikel 1 van ons christelijk-historisch program op den bodem van den Duitschen philosoof Schleiermacher stond, waarschijnlijk bij weinigen onzer lezers bekend, maar een naam, die uitermate geschikt is om voor de „Calvinisten'', die ons kamp zouden willen naderen, als vogelverschrikker dienst te doen.

Wij behooren te blijven staan op het ruime en staatkundige standpunt van Mr. Groen van Prinsterer, zooals wij dat in het voorgaande uiteengezet hebben. Niet op een theologisch stelsel steunen wij, maar op het Evangelie. Het Woord Gods wenschen wij als

toetssteen erkend te hebben, ook op staatkundig gebied. Voor ieder, die de beginselen van het Evangelie eerlijk op zichzelven poogt toe te passen, is het niet zoo moeilijk te begrijpen, welke de beginselen daarvan zijn, wat het zeggen wil. Gaarne aanvaarden wij de leiding van theologen, ook van calvinistische, maar voor onze staatkundige handelingen hebben wij ons aan geen hunner te binden. Zeker, er is verschil van inzicht, maar niet meer verschil dan God zelf gewild heeft, vermits Hij het in Zijne wijsheid niet noodig of goed gedacht heeft, geheel de menschheid aan een welomschreven dogma te binden. Wij willen de vrijheid, die het Evangelie zelf ons laat, niet door menschen aan banden laten leggen.

Laat men zich niet door de krachtsontwikkeling der „calvinistische'' antirevolutionairen van den weg laten leiden. Wij hebben hun tijdelijke kracht erkend, doch vreezen die niet, omdat het stelsel zelf o.i. ingaat èn tegen den geest van het Evangelie èn tegen den nationalen geest. Niet de gereformeerde kerk of hare belijdenis of de gereformeerde richting bestrijden wij — dat zou ons en dat zou in dit blad niet passen. Maar de staatkundige macht, waarover op dit oogenblik de leden dier kerk, voor zoover deze de leiding van Dr. Kuyper aanvaard hebben, beschikken, moet vervallen, zoodra de calvinistische partij niet meer staat onder de leiding van een theoloog-politicus als die leider. Het gereformeerde kerkrecht en de gereformeerde belijdenis zullen langer in eere blijven dan eene gereformeerde (calvinistische) staatkunde.

Wij behoeven niet, al strijden wij ook op schoolgebied voor onze vrijheden, de natuurlijke en weldadige macht der Overheid te kortwieken of als minderwaardig te kleinachten, of stelselmatig den godsdienst of den Bijbel van hare scholen te weren. Zonder iemands consciëntie geweld aan te doen, willen wij toch de vrijheid der Overheid, om bij het inrichten harer volksscholen met de godsdienstige overtuiging der ouders te rade te gaan, niet belemmeren. Nooit kunnen wij toegeven, dat eene openbare school „neutraal'' *behoort* te zijn, al is dit *in sommige omstandigheden* noodig. Artikel 15 van ons program is op dit punt duidelijk.

En wat de Kerk aangaat, artikel 12 van ons program sluit zich geheel bij de historisch ontstane toestanden aan. De ongerustheid, door het voorstel der Staatscommissie voor Grondwetsherziening ontstaan, mist elken feitelijken grondslag. Bekend is geworden, dat het niet van Dr. Kuyper uitgegaan is. Het voorstel paste trouwens niet in zijn stelsel. De meerderheid der leden van de Commissie

bestond uit leden der Hervormde Kerk, waaronder warme vrienden van die kerk. Het schijnt ontegenzeggelijk, dat de Staatscommissie, wel te verstaan haar meerderheid, gepoogd heeft de roeping der kerk op maatschappelijk gebied door meerderen financieelen steun te vergemakkelijken, maar daarbij dan ook niet uit het oog verloren heeft, ten eerste, dat, volgens onze bestaande grondwettelijke bepalingen, geene enkele kerk boven andere bevoorrecht is of mag zijn; ten tweede, dat om eene grondwetsbepaling te wijzigen, de medewerking van twee-derde der leden van elke Kamer noodig is, waaronder zeer velen, die voor de kerk in 't algemeen heel weinig gevoelen. Geen politiek zat er achter. En als eene kerk zulk eene regeling als de Commissie voorstelde, in strijd met haar belang acht, dan behoeft voor het opdringen daarvan niet de allerminste vrees te bestaan!

Wij, Christelijk-Historischen, hebben slechts op den ingeslagen weg voort te gaan; dan zal op den duur ook de op politiek gebied onnatuurlijke antithese, die thans ons volk splitst, wegvallen. Dezer dagen verwees de *Nieuwe Courant* (11 Januari) het Kamerlid Lohman, naar aanleiding van diens den 12en December gehouden rede, naar een geschrift van den liberalen Mr. R. A. Fockema (*Themis* 1912, 363), wien het standpunt van Von Savigny onveranderlijk als het juiste voorkomt. De zedelijke bestemming van de menschelijke natuur, volgens christelijke beginselen, eischt Von Savigny als richtsnoer. „Het Christendom heeft de wereld omgekeerd, zoodat het alle gedachten beheerscht en doordringt, hoe vreemd, ja vijandig die daartegenover schijnen te staan." [1]) Terecht onderstelt de *Nieuwe Courant*, dat de heer Lohman het daarmee wel eens zal zijn; immers, vergissen wij ons niet, dan behoort Von Savigny tot die christelijk-historische partij, waarvoor Groen van Prinsterer steeds streed, tengevolge waarvan hij, evenals zijn „leermeester" Stahl, in dien tijd door al wat liberaal was, uitgeworpen is.

Indien *geheel* de liberale partij dat standpunt innemen wil, dan zal inderdaad „de antithese" vervallen. Maar — dan kan men niet volstaan met te erkennen, dat vroeger dat Christendom zulk een kracht ontwikkeld heeft, maar dan moet men ook toegeven, dat dat Christendom nog steeds werkt; misschien moet men zeggen, dat het

---

[1]) „Das Christentum hat die Welt umgewandelt, so dass alle Gedanken, so fremd, ja feindlich sie demselben scheinen mögen, dennoch von ihm beherrscht und durchdrungen sind."

nog pas aangevangen heeft te werken, al noemen bijna alle menschen en volken zich nu reeds „christelijk''. Dan moet men niet, alsof *nu* dat Christendom uitgediend heeft, zich bepalen „tot een hernieuwd zoeken naar den idealen grondslag van het recht'', want die *is* reeds gevonden. Dan moet men niet, noodgedwongen, slechts toegeven, dat de Bijbel als het opvoedkundig Boek der menschheid ook in de volksschool gebruikt *mag* worden, maar ook meewerken om het volk niet te vervreemden van het Christendom, 't welk immers uit de Heilige Schrift gekend wordt; dan moet men niet den mohammedaanschen godsdienst op éene lijn stellen met het Christendom en voor dezen eerbiedig uit den weg gaan, maar ook veeleer ook tegenover de Mohammedanen het Christendom handhaven en bevorderen, mits met volledige eerbiediging van de vrijheid van overtuiging van anderen; dan moet niet heel de liberale pers als uit één mond eene straatcollecte, omdat zij strekt voor *christelijke* militaire Tehuizen, als sectarisch, en niet „nationaal'', in den hoek trachten te dringen; dan moet men erkennen, dat, om „als scheppend rechtshervormer in de diepere behoeften van de wetgeving te voorzien'' [1]), men wat dieper in *alle* volkskringen doordringen moet dan tot dusver die „intellectueele'' kringen, waartoe de liberalen behooren, plegen te doen. Want het is niet genoeg te erkennen, dat het recht een product der historie is; men moet ook inzien, dat de maatschappij zóó door de zonde bedorven is, dat eene kracht tot zuivering, dat de werking van de in de Heilige Schrift neergelegde hoofdbeginselen soms tot diepingrijpende wijzigingen van het recht leiden moet.

Mits wij op onzen eigen christelijk-historischen bodem blijven, en in dat isolement onze kracht zoeken, behoeven wij de macht van anderen, en daarom ook een *„stembus-entente''*, met onze „nabestaanden'', niet te vreezen. Onze beginselen handhaven wij; want het is ons — gelijk artikel 7 van ons program zegt — te doen om de door ons beleden beginselen tot erkenning te brengen; niet zoozeer om majoriteit, als om autoriteit (gezag van Gods Woord); niet om het succes van de partij, maar om de macht van het beginsel. *13—20 Januari 1913.*

NASCHRIFT.

Terecht maakt de *Standaard* de opmerking, dat, op het oogenblik waarop partijen in onderhandeling zijn, zij de geschilpunten,

[1]) Zie de Nieuwe Courant van 11 Jan.

die haar verdeeld houden, niet breed uitmeten moeten. Onze artikelen „christelijk-historisch — niet kerkelijk'' hebben dan ook geenszins, zooals de *Standaard* meent, ten doel „*urbi et orbi* te doen hooren, wat bedenkelijk slag lieden die gevaarlijke antirevolutionairen toch waren''. Daarvan staat in die artikelen dan ook niets. Maar, staande voor de algemeene verkiezingen, en bemerkende dat een deel van hen, die gewoon zijn met onze partij mee te gaan, zich van onze bedoelingen eene gansch verkeerde voorstelling beginnen te maken, achten wij het niet overbodig, voor onze eigen vrienden nog eens duidelijk op een enkel hoofdpunt ons beginsel in het licht te stellen.

Wij toch staan, juist omdat de *machts*-quaestie in ons oog van ondergeschikt belang is, in zekeren zin op een ander standpunt dan de overige politieke partijen.

Niet in afspraken, overleggingen, programma's van actie zoeken wij onze kracht. Daardoor laden wij op ons den schijn van vaagheid, van niet-praeciseering. Ook trekken wij de scheidingslijn der „antithese'' eenigszins anders dan feitelijk de ons het meest verwante rechtsche groepen doen. De belijdenis, de persoonlijke gezindheid en wenschen op godsdienstig gebied laten wij er buiten. Hoofdvraag is voor ons: hoe denkt gij over de verhouding van staat en godsdienst; niet alleen in vorige eeuwen, doch ook heden ten dage? Het antwoord daarop bepaalt iemands houding in tal van politieke quaesties, inzonderheid in de schoolquaestie.

Feitelijk loopen de scheidingslijnen nog dicht bij elkaar, omdat ten onzent bijna ieder, die op godsdienstig gebied zoogenaamd liberaal of ook wel ongeloovig is, het innige verband tusschen staat en christendom betwist, en zich dus evengoed tegenover de Christelijk-Historische Unie als tegenover de antirevolutionaire partij schaart. Een openbaar Christus-belijder als Gladstone is als leider der *liberale* partijen in ons land niet wel denkbaar.

Toch zijn de „scheidingsijnen'' der antirevolutionairen en der Christelijk-Historischen niet dezelfde, zoodat het begrijpelijk is, dat sommige liberalen, wegens onze afwijking van de antirevolutionaire lijn, gelijk die thans feitelijk getrokken wordt, zich gaan voorstellen, dat wij de „antithese'', die nog steeds onze politieke partij-indeeling beheerscht, niet meer ten volle erkennen. Zij worden in die meening gesteund door de antirevolutionaire pers, die ons vaak als minder beslist voorstelt, als minder kernachtig dan zij zelve zijn; als niet precies wetende, wat wij willen.

Nu sommigen, vooral predikanten, zich weer meer geneigd beginnen te toonen, uit *kerkelijke* antipathieën den liberalen in het gevlei te komen, door de coalitie te verbreken, het doende voorkomen alsof het op *politiek* gebied den strijd geldt tusschen eenerzijds de „Gereformeerde" en Roomsch-Katholieke Kerken, anderzijds de Hervormde Kerk, scheen het ons tijd nog eens te doen uitkomen, dat de Christelijk-Historische Unie deze tegenstelling *in geenen deele of ook maar één oogenblik* aanvaarden kan; dat zij niet eene kerkelijke partij is, maar een onderdeel van eene *politieke richting,* niet binnen de grenzen der hervormde, zelfs niet der protestantsche, gezindheid beperkt".

Onze beginselen moeten wij, vooral na wat in Ommen geschied is, op dit punt duidelijk uiteenzetten, om zelfs den schijn te vermijden alsof wij op den steun der liberalen rekenden, zoolang deze hun opvattingen betreffende bovenstaand vraagstuk niet gewijzigd hebben.

Dat wij dit nu niet kunnen doen zonder het verschil, dat ons van de antirevolutionaire partij scheidt, scherp te doen uitkomen, komt daarvandaan, dat ook deze partij dezelfde beginselen voorstaat, en ook niet aangezien wil worden als eene kerkelijke partij; wat zij krachtens haar beginsel dan ook niet is.

Waarom blijven dan beide groepen niet bijeen? zoo vraagt men.

Omdat, dit antwoord moet steeds worden herhaald, door den loop der dingen — al het persoonlijke laten wij nu terzijde — juist datgene geschiedt, wat de antirevolutionaire partij krachtens haar beginsel niet verdedigen kan.

Wij weten wel, dat de antirevolutionaire partij dit niet toegeeft, en dan ook telkens aan geheel andere motieven de scheiding toeschrijft, en dat kan niet anders, zoolang zij haar fout niet inziet, maar daaraan is nu eenmaal niets te doen. De eene voorstelling staat tegenover de andere; de loop der zaken moet uitwijzen, wie gelijk heeft. In dit verband nu was het ons onmogelijk het verschilpunt niet aan te raken. Wij moeten wel de historie der antirevolutionaire partij, d.w.z. natuurlijk onzen kijk op de historie bespreken, zoodra wij ons eigen standpunt te verduidelijken hebben. Het gaat dus niet om een strijd tusschen broeders of tusschen geallieerden, maar om, in den gemeenschappelijken strijd, *ons eigen standpunt te accentueeren.*

5 Februari 1913.

GROOTE E OF KLEINE E?

In het laatste Nr. van de *Waarheidsvriend* komt in de rubriek „Staat en Maatschappij'', onder het geschrift „Ethische politiek'' — we weten niet, voor de hoeveelste maal — een artikel voor, dat de voorstelling geeft, dat de Christelijk-Historischen in Ethische richting leiden.

Ditmaal is de beschuldiging vooral aan het adres van de *Nederlander* gericht naar aanleiding van den dank, die aan den heer De Savornin Lohman, den afgetreden hoofdredacteur van ons blad, in de vergadering te 's-Gravenhage van de vereeniging tot versterking van den invloed van het Ethisch beginsel gebracht moet zijn om hetgeen deze voor de Ethischen gedaan heeft.

Ook verzekert de schrijver, dat de Ethischen er wel op zullen kunnen rekenen, dat de *Nederlander* hen verder zal blijven steunen; want, zoo heet het: „De leiding van het blad blijft in handen o.m. van twee mannen van geprononceerd Ethische richting''.

De bedoeling van dit alles is duidelijk genoeg: de lezers van de *Waarheidsvriend,* die als van zelf sprekend geen gemeenschap met de Ethischen kunnen noch mogen hebben, moeten zich van de Christelijk-Historischen verre houden.

Deze doen immers niet anders dan in Ethische richting leiden.

Hoewel we niet veel hoop hebben, dat het ons gelukken zal van de redactie van die rubriek van genoemd weekblad een verandering in die voorstelling te krijgen — de klacht over de Christelijk-Historischen is nu eenmaal op dien éénen toon gezet en zoo zou dus de gansche klacht moeten verdwijnen — wenschen we toch eens met een kort woord nadrukkelijk tegen die voorstelling te protesteeren.

Wanneer „ethisch'' met een kleine letter geschreven ware, dan zouden we haar willen aanvaarden.

Althans we hopen ons te wachten voor iedere wijze van voorstelling, welke daarmee in strijd zou wezen.

Maar nu, zooals in het aangehaalde artikel en telkens in die rubriek in de *Waarheidsvriend* geschiedt, Ethisch met een groote letter geschreven wordt, *wijzen we haar als onjuist en misleidend af.*

Misleidend, omdat — en hier ligt niet het minst onze ernstige bedenking tegen de wijze van beoordeeling in de *Waarheidsvriend* — de kerkelijke verschillen alzoo op politiek gebied overgebracht worden.

Terwijl met name van antirevolutionaire zijde altijd op den voor-

grond geplaatst wordt, dat Kerk en Staat scherp onderscheiden moeten worden, wordt de politieke onderscheiding hier in het licht van richtingsverschil op kerkelijk gebied geplaatst, eene verhouding, die de bestaande verwarring zoowel in kerkelijk als politiek opzicht slechts komt vergrooten in plaats van verkleinen.

Een wijze van doen ook, die in het verschil tusschen antirevolutionairen en Christelijk-Historischen, dat wij zakelijk wenschen te houden, en dat wij in de aanraking met elkander liever kleiner dan grooter zien worden, het droeve element van kerkelijke hartstocht mengt.

Niet de vrees, dat die voorstelling, in flagranten strijd trouwens met de feiten, wanneer de samenstelling van een politieke partij voor haar karakter tenminste nog iets beteekent — velen van de Christelijk-Historischen naar de antirevolutionairen overbrengen zal, doet ons dan ook tegen haar protesteeren; maar het *onware* en *onwaardige* van de voorstelling.

De Christelijk-Historischen zijn noch „Ethisch'' noch „Gereformeerd'' in den kerkelijken zin van die uitdrukkingen; zij zijn een politieke groep met eigen program van beginselen, die „Gereformeerden'', „Ethischen'', „Lutherschen'', Christelijk-Gereformeerden en wie weet welke anderen in haar gelederen telt.

Dit program laat ruimte voor schakeering en ontwikkeling, zooals dit met een program van beginselen het geval moet zijn.

Naar dat programma intusschen, naar het optreden der Christelijk-Historischen in Kamer en Raad en daarbuiten wil de Unie geoordeeld worden; niet naar een kerkelijke onderscheiding.

Wie dit nochtans doet, loopt gevaar zich schuldig te maken aan verzuim in datgene, waaraan nog al merkwaardig op een andere bladzijde in hetzelfde nummer van de *Waarheidsvriend* herinnerd wordt: „met 's naasten eer'' voorzichtig om te gaan.

19 November 1921.